

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Rūstis KAMUNTAVIČIUS

**LIETUVOS ĮVAIZDŽIO STEREOTIPAI
ITALŲ IR PRANCŪZŲ XVI-XVII A. LITERATŪROJE**

Daktaro disertacija
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

KAUNAS, 2002

Darbas atliktas 1998-2002 metais Vytauto Didžiojo universitete.
Doktorantūros teisė suteikta kartu su Lietuvos istorijos institutu 1992 m. spalio 7 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 739, atnaujinta 1998 m. balandžio 14 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 457.

DOKTORANTŪROS STUDIJŲ KOMITETAS:

Pirmininkė ir darbo vadovė:

doc. dr. Jūratė KIAUPIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H

nariai:

prof. habil. dr. Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas, humanitariniai mokslai, istorija 05H

prof. habil. dr. Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H

prof. habil. dr. Eugenija ULČINAITĖ

Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija 04H

doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija 05H

Turinys

Įvadas	4
Istoriografija	12
Italija	13
Prancūzija	17
T. Chynczewskos-Hennel įnašas į prancūziškų ir itališkų ATR aprašymų tyrinėjimą	18
Šaltiniai	19
Šaltinių autoriai	19
Šaltinių tipai	21
Keliavimas per Lietuvą	33
Kelionės sąlygos Abiejų Tautų Respublikoje XVI-XVII a.	33
Keliavimas per Lietuvą	36
Kelionės sąlygos	36
Iš Lenkijos į Lietuvą ir per ją	37
Lietuvos miestų pažinėjimas	42
Vilniaus įvaizdis ir stereotipai	42
Varšuvos/Krokuvos-Vilniaus kelio įtaka miestų aprašymams	44
“Kijevas Žemaitijoje”: informacija apie Kauną	46
Valstybinis-politinis gyvenimas	53
Lietuvos statuso Abiejų Tautų Respublikoje ir lietuvių politinės tautos stereotipai	53
Valstybė	56
Savarankiškumo bruožų turintis politinis darinys	58
Žemė, regionas	60
Politinė tauta	63
Lietuvos ir Lenkijos unijos	66
Žinios apie Lietuvą XVII a. Prancūzijoje pagal <i>la Gazette</i>	72
Informacijos apie Lietuvą apimtis	72
Informacijos šaltiniai	74
Lietuvos politinio gyvenimo faktai ir stereotipai	75
Lietuvos kultūra	81
“Lenkų šešėlyje”: lietuvių ir žemaičių kultūrinio gyvenimo stereotipai	81
Tamsi miškuose gyvenanti tauta	81
Barbariškesni nei lenkai	85
Žemaičiai	90
Intymus gyvenimas	92
Pasileidę lietuviai. <i>Matrimoniae adiutores</i>	93
Kiti intymaus lietuvių gyvenimo aprašymai	99
Žemaičių intymaus gyvenimo stereotipai XVI-XVII a. Vakarų literatūroje	102
Išvados	110
Neskelbti šaltiniai	114
Skelbti šaltiniai	116
Literatūra	124
PRIEDAS 1: Italų ir prancūzų autoriai	132
PRIEDAS 2: Italų ir prancūzų autoriai (lentelė)	146
PRIEDAS 3: Iliustracijos	149
Summary	155

ĮVADAS

Problema, tikslas ir uždaviniai

Klostantis naujo tipo Europos tautų ir valstybių bendrijai, ieškant jos poreikius geriausiai atitinkančio savitarpio supratimo modelio ir efektyvių jo raiškos formų, šiandien aktualu tyrinėti dabarties santykius nulėmusią ir ateitį įtakojančią europiečių bendravimo istoriją. Su tuo glaudžiai susijusi problema - kaip Europos tautos pažinojo vienos kitas ankstyvaisiais naujaisiais laikais, kaip ir kodėl susiklostydavo savitarpio supratimą sunkinantys stereotipai? Taip suprantant problemą, šio darbo tikslas - pasirinkus įvairios kilmės italų ir prancūzų autorių tekstais, nustatyti XVI-XVII a. vakaru Europoje funkcionavusius Lietuvos ir lietuvių įvaizdžio stereotipus.

Pagrindiniai uždaviniai:

1. išsiaiškinti, kaip atsirasdavo, susiklostydavo ir pasklido Europoje Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo, jos gyventojų mentaliteto stereotipai, kokiais pavidalais jie pasirodo italų ir prancūzų autorių tekstuose, kaip ir kodėl jie kito XVI-XVII a.;
2. nustatyti kokie jų ir dėl kokių priežasčių buvo labiausiai paplitę ir kokią politinį bei kultūrinį Lietuvos įvaizdį jie formavo ankstyvųjų naujųjų laikų europiečių sąmonėje.

Darbo tekste terminu *Lietuva* yra vadinama Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, o *lietuviais*- šios valstybės gyventojai, nepriklausomai nuo jų etninės priklausomybės.¹ Terminu *literatūra* šiame darbe yra apibendrinami pagrindiniai darbo šaltiniai: atsiminimai, reliacijos, korespondencija, *La Gazette* straipsniai ir kiti panašaus pobūdžio tekstai.

Laikotarpio pasirinkimas

Disertacijos apimamas laikotarpis - XVI-XVII a. Šio laikotarpio pradžią ir pabaigą pažymėjo svarbūs procesai, įtakoję Prancūzijos ir Apeninų pusiasalio valstybių politinius ir kultūrinius santykius su LDK.

XVI a. pirmojoje pusėje Rytų ir Centrinės Europos politiniame gyvenime vyksta esminiai pakeitimai. Turkai 1526 m. sunaikina Vengrijos karalystę ir, atsiplėšę didelį jos gabalą, ima tiesiogiai grasinti Šventajai Romos imperijai ir Lenkijos karalystei. Visas krikščioniškasis pasaulis dėl to labai sunerimsta. Tuo pat metu labai suaktyvėja Maskva. Caras Ivanas III 1485 m. pasiskelbia “visos Rusijos valdovu” ir pradeda kelis šimtus metų trukusią pergalingą kovą dėl rusų žemių suvienijimo. Pirmasis didžiausias šio naujo politinio kurso laimėjimas - 1514 m. iš LDK atimamas Smolenskas. Ši tvirtovė, buvusi Lietuvos vartais į Rusiją, dabar tampa Maskvos vartais į teritoriją tarp Dniepro ir Baltijos jūros. Prieš tokį musulmonų ir stačiatikių valstybių agresyvumą vyksta vis intensyvesnis Lenkijos karalystės ir LDK politinis suartėjimas, pasibaigęs 1569 m. Liublino unija. Nors *de jure* yra sukuriama viena valstybė, tačiau *de facto* Lietuva išsaugo svarbiausius savarankiškos valstybės požymius (armija, pinigai, valstybės sienos, užsienio politika, įstatymai ir kt.). Šių dviejų Vakarų pasaulio pakraštyje esančių krikščioniškų valstybių vienijimasis ir bandymai atsispirti agresyviems kitatikiams sukuria Europoje Lenkijos-Lietuvos kaip katalikybės tvirtovės įvaizdį.

¹ Skyriuje “Lietuvos kultūra” terminas *lietuviai* yra naudojamas ne tik politine, bet ir etnine prasme, kai lietuvių tauta priešpastatoma rusams ar gudams.

Rytų ir Centrinei Europai pavirtus kovos lauku tarp trijų religijų, išaugo Vakarų Europos valstybių, ypač Italijos, domėjimasis Lenkija-Lietuva, kuri pirmiausiai buvo matoma kaip potencialus sąjungininkas kovoje prieš musulmonų grėsmę. XVI a. viduryje Italijoje labai pagausėjo tekstų apie Lenkiją-Lietuvą. 1555 m. įsikuria nuolatinė Popiežiaus diplomatinė atstovybė Lenkijoje. Netrukus ambasadorius į ATR pradeda siųsti Venecija. Abi šios galybės buvo labiausiai suinteresuotos išsigijimu sąjungininko rytuose kovoje prieš Osmanų imperiją ir abi jas labai domino Lenkijos ir Lietuvos politinis artėjimas, reiškęs didesnę bendros valstybės galią. Šalia Venecijos ir Popiežiaus aktyviai ATR reikalais domisi Toskanos kunigaikščiai, prie jų prisijungia Modenos ir Mantujos valdovai. Italijoje ima intensyviai cirkuliuoti Lenkijos-Lietuvos geografinio, kultūrinio ir politinio pobūdžio aprašymai, dažniausiai sukurti ten viešėjusių diplomatų, įvairios žinutės apie politinius įvykius. Ilgainiui turima informacija apie Lenkiją-Lietuvą Italijos miestai Vakarų Europoje jau gali varžytis su Vienos dvaru, kuris, būdamas artimu Lenkijos kaimynui ir turėdamas su Krokuva ilgą laiką aktyvius ekonominius ir politinius ryšius, ilgą laiką neabejotinai pirmavo šioje srityje.

Lygiai kaip ir su Apeninų pusiasalio valstybėmis, politiniai ryšiai su Prancūzija XVI a. taip pat intensyvėja. Tačiau Prancūzija yra suinteresuota Lenkija-Lietuva ne kaip potencialiu sąjungininku prieš Osmanų imperiją, bet kaip stambiausia galybe Rytų ir Centrinėje Europoje galinčia pagelbėti kovoje su Habsburgais. Gavusi ATR paramą, Prancūzija sugebėtų apsupti Šventąją Romos imperiją iš rytų. XVI a. antrojoje pusėje aptinkame aktyvėjančius ATR-Prancūzijos politinius ryšius, kurie kulminaciją pasiekia Henriko Valua laikotarpiu (1573-74). Būtent šiuo laikotarpiu Prancūzijoje atsiranda ir pasklinda pirmieji Lenkijos-Lietuvos aprašymai prancūzų kalba. Dar XVI a. viduryje buvusi *terra incognita*, amžiaus pabaigoje ATR buvo labiau žinoma ir soste turinti karalių prancūzų. XVII a. antrojoje pusėje dviejų prancūzių karalienių Lenkijos soste (Liudvikos Marijos ir Marijos Kazimieros) dėka Prancūzijos įtaka politiniam ATR gyvenimui pasiekia aukščiausią tašką Lenkijos-Lietuvos istorijoje.

Į Lenkiją-Lietuvą atvykdavę italų ir prancūzų diplomatai stengdavosi reziduoti šalia karaliaus, t.y. šalies sostinėje - Krokuvoje arba vėliau Varšuvoje. Tačiau tai nereiškė, jog jie domėjosi tik Lenkijos reikalais. Nepaisant didelio atstumo skyrusio juos nuo Lietuvos, netgi XVI a. pradžioje. t.y. dar prieš Liublino uniją, jie buvo laikomi ir atstovais Lietuvai. Taigi diplomato atvykimas į Lenkiją formaliai reiškė ir jo atvykimą į Lietuvą, nors realiai tik keletas jų lankėsi LDK teritorijoje.

Panašiai kaip ir politiniame, kultūriniame gyvenime XVI a. vyko ne ką mažesni pokyčiai. Lietuvos kultūros istorijoje šis šimtmetis laikomas „aukso amžiumi“ - tai akivaizdus kultūrinio pakilimo laikas.² 1514 m. Vokietijoje prasidėjusi Reformacija netrukus persimeta į Lenkiją-Lietuvą, kur sukelia ne kruvinus konfliktus, kaip *Religiniai karai* Prancūzijoje ar kelis dešimtmečius Vokietiją niokojęs *Trisdešimtmetis karas*, bet intelektualias diskusijas ir disputus. Rezultatas - įkuriama daug pradinių ir vidurinių mokyklų, universitetas, atsiranda pirmosios spaustuvės išleidžiančios gausią literatūrą lotynų, lenkų ir lietuvių kalbomis. Lietuva galutinai įsitvirtina kaip krikščioniška valstybė su savo intelektualiniu produktu, nė kiek nenusileidžianti daugiaamžę istoriją turinčioms Vakarų Europos šalims. Tuo pačiu metu lietuvių bajorija, nors ir vartodama lenkų kalbą, ima vis aiškiau suvokti esant atskira politine tauta ir akcentuoja savo savarankiškumą Lenkijos atžvilgiu.

² I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje, XVI a. trečiasis dešimtmetis- XVII a. pirmasis dešimtmetis*, Baltos lankos 1999; D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius 1992.

XVI a. daug sparčiau nei ankstesniaisiais laikais į Lietuvą skverbiasi italų kultūra. Lietuvos didikai pradeda dažniau keliauti į Italiją studijuoti ar tiesiog siekdami praplėsti akiratį. Iš ten jie atsiveža ne tik knygų ir idėjų, bet ir menininkų, užmezga prekybinius ryšius. Ypač kultūrinius ryšius su Apeninų pusiasalio valstybėmis skatina Žygimanto Senojo žmona Bona Sforza. Kartu su ja iš Italijos atvyksta daug menininkų, pirklių ir diplomatų, kurie neabejotinai įtakoja dvaro kasdienybę. Magnatų dvaruose gausiai lankosi italų muzikantai, menininkai, architektai. Be šių žmonių, sunkiai būtų įsivaizduojami XVII a. LDK baroko architektūros šedevrai. Deja, specialių tyrimų, skirtų italų įsiliejimui į LDK kultūrinį gyvenimą, neturime.

Dėl silpnesnių politinių ryšių ir ne taip aukštai kaip Italijos vertinamo kultūrinio gyvenimo, kultūriniai ryšiai tarp Prancūzijos ir Lenkijos-Lietuvos XVI a. nebuvo tokie stiprūs, palyginti su Apeninų pusiasalio valstybėmis. Nors LDK magnatų vaikai ir dažnai lankydavosi šioje šalyje savo pažintinių ar studijoms skirtų kelionių metu, tačiau pasisemdavo iš jos ir žavėdavosi ja daug vangiau nei Venecija ar Roma. Prancūzai savo ruožtu iki Henriko Valua laikų beveik visai nesilankė ATR. Pats aktyviausias prancūzų kultūros ir politikos skverbimosi į ATR gyvenimą laikotarpis prasidėjo nuo Lenkijos karalienės Liudvikos Marijos atvykimo į Varšuvą 1645 m. ir truko per visą XVII a. antrąją pusę iki antrosios ir paskutiniosios prancūzės Lenkijos karalystės soste, Marijos Kazimieros, pasitraukimo 1686 m.

Disertacijoje pasirinkto laikotarpio pabaigą, XVII a. II pusę, žymi prasidedantis politinis ATR smukimas ir jos tarptautinio prestižo mažėjimas. Nepaisant to, kad 1683 m. Jonui Sobieskiui pavyko sumušti turkus prie Vienos ir visiems laikams panaikinti jų grėsmę Europai, Lenkija-Lietuva nesugebėjo išplėsti pakankamai naudos iš šios pergalės ir sustiprinti savo pozicijas Rytų bei Centrinėje Europoje. Šalį vargino alinantys karai su Rusija ir Švedija (1655 m. pirmą kartą Lietuvos istorijoje priešai užėmė Vilnių), o reformuoti ir stiprinti valstybę trukdė vis labiau įsigalinti bajorų ir didikų anarchija. Visa tai lėmė, jog XVI a. užsimezgę ir XVII a. sustiprėję ryšiai su Prancūzija ir Italijos valstybėmis, XVII a. pabaigoje-XVIII a. pradžioje ėmė blėsti. Smukus politiniam ATR prestižui, Venecija vis rečiau siunčia savo ambasadorius į Lenkiją-Lietuvą. Romos popiežių ataskaitos ir reliacijos darosi vis trumpesnės, kelia vis mažiau susidomėjimo tėvynėje. Saksų dinastijai užėmus ATR sostą (1688 m.) ir pasibaigus proprancūziškai orientacijai, išnyksta pagrindinis 150 metų egzistavęs prancūzų traukos centras ATR- karaliaus dvaras. Be to, pačioje Prancūzijoje XVII a. pabaigoje išsikvėpus, o 1715 m. pasitraukus Liudvikui XIV, energingą ir ambicingą valdovą keičia mažai Rytų ir Centrine Europa besidomintis Liudvikas XV, o vėliau Liudvikas XVI.

Politinė suirutė buvo kultūrinio gyvenimo smukimo priežastis. XVII a. antrojoje pusėje sustabarėjo Vilniaus universiteto mokymo programos, baigėsi disputai tarp katalikų ir protestantų, mažiau spausdinta knygų, nes amžiaus viduryje įsigalėjęs kontrreformacijai užsibaigė kultūrinį gyvenimą išjudindavusi trintis tarp protestantų ir katalikų. Didelę žalą kultūros vystymuisi padarė amžiaus vidurio *Tvanas*, pareikalavęs ne tik materialinių, bet ir žmogiškųjų resursų. Atsigauti prireikė dešimtmečių, tačiau kilęs *Šiaurės karas* (1700-21) galutinai sužlugdė visas viltis. LDK magnatai ir bajorai nustojo vykti studijuoti į Vakarų Europą, o italai ir prancūzai savo ruožtu jau visiškai nesidomėjo karų nuniokota bei smunkančios kultūros šalimi.

Sumažėjus domėjimuisi ATR, po truputį nyko iki XVII-XVIII a. sandūros Vakarų Europai informaciją apie LDK teikę tekstai, kurių daugumą sudarė diplomatų reliacijos, informatorių ataskaitos, kariuomenės samdinių ir politikų atsiminimai. Juos keičia šiandienine prasme suvokiami keliautojų memuarai, kurių autoriai buvo mažiau

politiškai ir finansiškai įpareigoti. Nors jų jau būta XVI-XVII a., tačiau dabar jie tampa nepalyginti gausesni. Jie neįpareigoti rinkti ekonominės ar politinės informacijos savo užsakovams, bet keliauja dažniausiai savo malonumui, vedami smalsumo ar noro pažinti. XVIII a. paplitę tokio tipo tekstai yra labai gausūs ir reikalauja atskiros studijos.

Kodėl būtent prancūzų ir italų autoriai ?

XVI-XVII a. Vakarų Europos autorių Lietuvos aprašymus pagal geografinius ir šaltinių gausumo kriterijus galima būtų suskirstyti į tris grupes. Jų dėka išaiškėja būtent itališkų ir prancūziškų tekstų pasirinkimo logika ir aktualumas.

Pirmajai grupei galėtume priskirti LDK kaimynų - vokiečių, lenkų ir švedų autorių tekstus, kurie yra patys gausiausi. Prie jų galima pridėti ir Maskvos Didžiosios Kunigaikštystės šaltinius. Būdami LDK kaimynais jie daugiausia keliavo po šalių ir buvo suinteresuoti kultūriniu bei politiniu šios valstybės pažinimu. Santykių diapozonas tarp Lietuvos ir jos kaimynų buvo labai platus - nuo karų iki prekybos. *Antrajai* grupei galėtų priklausyti itališki ir prancūziški tekstai. Nepaisant to, jog buvo toli nuo Lietuvos, šios tautos kūrė daug tekstų apie Lietuvą ir Lenkiją, nes XVI-XVII a. palaikė intensyvius politinius ir kultūrinius santykius. Italų valstybių ir Prancūzijos pasiuntiniai ir pirkliai nuolat sukiojosi Krokuvos, o vėliau Varšuvos dvare, kuriame sėdėjo jiems simpatizuojantys arba jų tautybių valdovai (Bona Sforza, Henrikas Valua, Liudvika Marija, Marija Kazimiera), o tai skatino naujų ir originalių aprašymų atsiradimą. Neturėdami bendros sienos su ATR, prancūzai ir italai, kitaip nei tiesioginiai kaimynai - rusai, vokiečiai, vengrai, lenkai - nekariavo su lietuviais ir tai įtakojo šiek tiek kitokių, mažiau politiškai įtakojamų, stereotipų formavimą. Be to, italai ir prancūzai buvo veikiami graikų-romėnų kultūros palikimo, visiškai kitokio nei tiesioginių ATR kaimynų. *Trečiąjai* grupei priklausytų visos kitos Vakarų Europos tautos, turėjusios daug silpnesnius politinius ir kultūrinius ryšius, tokios kaip Ispanija, Anglija, Graikija, Turkija ir kt. Jų atstovai daug rečiau keliaudavo į ATR ir mažiau apie ją žinojo bei ja domėjosi. Šių kraštų autorių tekstai yra labai negausūs ir dažniausiai paviršutiniški, neoriginalūs.

Žvelgdami į šias tris grupes, matome, jog tarp šalių, neturinčių su LDK sienos, buvo didelis skirtumas. Italija ir Prancūzija tekstų apie Lenkiją-Lietuvą gausa akivaizdžiai lenkė visas kitas valstybes ir tautas. Tai patvirtina T. Chynczewska-Hennel, studijavusios XVII a. užsieniečių parašytus Lenkijos-Lietuvos aprašymus, duomenys: XVII a. ATR aplankė ir išspausdino savo išpūdžius apie 50 italų ir prancūzų. Šis skaičius yra apie tris kartus didesnis už kaimyninių tautų kartu sudėjus (vengrų, rusų, vokiečių, švedų, čekų) parašytus tekstus, kuriuos aš priskyriau pirmajai grupei, ir apie penkis kartus didesnis už trečiąjai grupei priklausančių šalių atstovų, neturinčių bendros sienos su Lenkija-Lietuva (anglų, ispanų, airių, arabų, škotų), tekstų skaičių.³

Temos aktualumas

Kalbant apie užsieniečių sukurtus XVI-XVII a. Lietuvos istorijos šaltinius, mūsų istoriografijoje daugiausiai minimi vokiški ir lenkiški tekstai. Lietuvos aprašymų rinkiniuose ir jų autorių pristatymuose⁴ prancūzų autorių visai neaptinkame, o iš italų minimi nuolat LDK apsigyvenęs A. Gvanjinis, keli popiežiaus nuncijai (G. Ruggieri, G. Malaspino ir A. Lippomano) bei vienas Venecijos pasiuntinys (G.

³ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Warszawa 1994, 18.

⁴ *Kraštas ir žmonės*, Vilnius 1988; A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.-XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius 1994; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2, Vilnius 2001.

Lippomano). Lakoniškai ir nepilnai pristatyti šaltinių rinkiniuose, o jų tekstų originalams ar lietuviškiems vertimams nesant Lietuvoje, šie italų autoriai tik epizodiškai pasirodo mūsų istorikų darbuose.

Itališki ir prancūziški XVI-XVII a. Lietuvos aprašymai pateikia daug unikalų Lietuvos politinio, ekonominio, socialinio ir kultūrinio gyvenimo faktų. Jų autoriai sukiojosi karaliaus aplinkoje tiesiogiai bendraudami su LDK didikais, o kai kurie retkarčiais net nuvažiuodavo pasižvalgyti į pačią LDK. Deja, Lietuvos istoriografijoje nebuvo tyrinėti nei italų ar prancūzų ryšiai su LDK didikais, nei jų kelionės į Lietuvą. Lietuvos istoriografija iki šiol dėmesį koncentravo į kaimyninių tautų keliautojų ir diplomatų tekstus. Ypač daug buvo rašyta apie XVI a. pirmosios pusės austrų diplomatą S. Herberšteiną, kurio darbus tyrinėjo ne tik lietuviai, bet ir austrai, lenkai, vokiečiai, rusai.⁵ Nors šis austras pateikė daug unikalios ir kelis šimtmečius kitų Vakarų autorių kopijuotos informacijos, tačiau jis jokių būdu nebuvo vienintelio originalaus Lietuvos aprašymo autorius.

Vakarų Europos autorių tekstai svarbūs ne tik originaliais faktais apie mūsų praeitį. XVI-XVII a. prancūzų ir italų tekstai funkcionavo ir formavo Lietuvos įvaizdį ne tik Vakaruose, bet pasiekdavo ir darė poveikį pačioje Lietuvoje. A. Volanas savo raštuose⁶ gynė lietuvių dorovę kritikuodamas po Europą sklindžiusius Lietuvos seksualinių papročių stereotipus, o Lietuvos politinėje mintyje, atsižvelgiant į Vakarų kritiką, ieškota savos politinės sistemos gerųjų pusių ir reformavimo būdų. Tai parodo, kaip kitų tautų literatūra gali paveikti mūsų intelektualinį gyvenimą Lietuvos kultūrinio ir politinio klestėjimo laikotarpiu, kuris apėmė didelę XVI-XVII a. dalį. Taigi į Lietuvos aprašymus galima žvelgti kaip į netiesioginius Lietuvos mentaliteto istorijos šaltinius, kadangi tie tekstai formavo Lietuvos įvaizdį Vakaruose ir veikė intelektualinį gyvenimą pačioje Lietuvoje. Reikia pabrėžti, jog šio proceso dar niekas nėra tyrinėjęs.

Vakarų europiečių požiūris į mus prisideda prie mūsų pačių identiteto formavimosi. Savo pačių įvaizdį mes formuojame ne tik žiūrėdami į kitas tautas ir aiškindamiesi savo ir jų skirtumus, bet ir klausydamiesi, ką kiti apie mus šneka, priimdami tai arba ginčydamiesi. Taigi iš šalies ateinanti informacija mus neišvengiamai vienaip ar kitaip paveikia. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių galėtų būti Vakarų Europoje viduramžiais užgimęs kultūra atsilikusios Lietuvos stereotipas, iki pat šių dienų veikiantis mūsų pačių požiūrį į save. Norint panagrinėti Vakarų literatūros įtaką dvasiniam LDK gyvenimui ir LDK piliečio saviidentifikacijai, reikia ilgo studijų laikotarpio, kuris neišvengiamai susideda iš kelių pakopų. Viena pirmoji jų yra LDK įvaizdžio ir jo kitimo analizė, remiantis vakarų europiečių tektais. Jai ir skirta ši disertacija.

Teorinė tautinių stereotipų samprata istoriografijoje ir darbo tyrimo metodika

Tautiniai stereotipai buvo ir yra daugelio mokslo disciplinų dėmesio centre. Teoriniams apmąstymams, skirtiems šiai sąvokai, galima būtų skirti atskirą studiją, čia apsistosime tik ties tuo, kas yra stereotipas ir kaip jo ieškoti XVI-XVII a. tekstuose. Daugelyje studijų, analizuojančių XVI-XVII a. funkcionavusius tautų stereotipus, bent truputis vietos yra skiriama stereotipų atsiradimo ir funkcionavimo problematikai. Analizuojami tautinių stereotipų apibrėžimai, aiškinamasi, kodėl jie buvo kuriami, kiek juose būta tiesos ir kaip plačiai jie buvo paplitę.

⁵ *Kraštas ir žmonės...*, 56-62; A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai...*, 43-44; *Baltų religijos...*, 390-399.

⁶ A. Volanas, "De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus," *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1996.

Walter Lippman 1922 m. pirmą kartą panaudojo stereotipo sąvoką apibrėžti kondensuotai, supaprastintai ir schematizuotai visuomenėje funkcionuojančiai nuomonei.⁷ Stereotipai yra išreiškiami kategoriškais ir vertinančiais teiginiais. Tokia stereotipo sandara turi labai svarbią *mąstymo ekonomijos* funkciją, leidžiančią daryti apibendrinančius vertinimus nesigilinant į pavienius, konkrečius faktus. Tai suteikia individui galimybę greičiau ir paprasčiau suvokti supantį pasaulį. Būtent tokia stereotipo samprata bus ir šiame darbe.

Neretai atsiranda nesusipratimų taikant stereotipo ir *paveikslo, įvaizdžio (image, obraz)* terminus. Pastarasis irgi reiškia supaprastintą kokio nors dalyko įvaizdį ir yra plačiai vartojamas, ypač anglosaksiškoje istoriografijoje, kaip stereotipo sinonimas. XVII a. Vakarų keliautojų tekstuose esantį Lenkijos-Lietuvos įvaizdį tyrinėjusi T. Chynczewska-Hennel mano, jog neteisinga dėti lygybės ženklą tarp šių dviejų terminų.⁸ Remdamasi kitų lenkų istorikų nuomone, ji teigia, jog stereotipas turi daug platesnę, nei *paveikslas, įvaizdis* prasmę. Sunku pasakyti, kiek logiškas yra šis T. Chynczewska-Hennel tvirtinimas. Bėda yra ta, jog autorė nepateikia nei vieno, nei kito termino apibrėžimo. Galbūt autorė naudoja lenkų bei Vakarų autorių, pasiskolinusių, kaip teigia T. Szarota, iš rusų mokslininkų tautinio stereotipo sampratą, kurioje sakoma, jog ji atitinka tautinio charakterio bruožų įvaizdžių rinkinį, sudarantis dalį kultūros ir nacionalinių vertybių paveldo.⁹ Tokiu atveju jos pozicija taptų visiškai logiška ir suprantama.

Šioje vietoje reiktų įvesti vieną paaiškinimą, susijusį su tokia terminų painiava. Mano darbe *įvaizdžio* samprata apima ne tik vertinimus ir nuomones (*Stereotipo* apibrėžimas), bet ir egzistavusios realybės faktus. Štai, sakykime, dažnai XVI-XVII a. Vakarų literatūroje kartotą faktą, jog Vilnius buvo didžiausias LDK miestas, laikau Lietuvos įvaizdžio dalimi, o ne stereotipu. Taigi *įvaizdžio* apibrėžimas ne tik apima, bet netgi tampa platesnis už stereotipo.

Tiek sociologai¹⁰, tiek istorikai¹¹ pritaria nuomonei, jog viena iš stereotipo atsiradimo priežasčių yra siekimas savą socialinę-etninę grupę išskirti iš kitų. Kaip tik todėl dažniausiai kitoms grupėms taikomi stereotipai turi neigiamą atspalvį, nes savoji visuomet įsivaizduojama „aukštesnė“ ir geresnė. Be to, megalomanija (savos tautos išskėlimas) dažnai yra neatsiejama nuo ksenofobijos, irgi skatinančios neigiamus kitų vertinimus.¹² Tiesa, neretai pasitaiko teigiamų ir labai pozityvių tautinių stereotipų. T. Chynczewska-Hennel teigia, jog neteisinga *stereotipui* priskirti vien tik negatyvius vertinimus. Anot autorės, daug teisingiau daro tie tyrinėtojai, kurie stereotipo sąvoką priskiria tiek teigiamoms, tiek neigiamoms nuomonėms.¹³ Tautiniai stereotipai atlieka tam tikras psichologines funkcijas, pavyzdžiui, padeda esančios, socialinės grupės, valstybės, etninės bendrijos išlaikymui, atspindi egzistuojančius emocinius ryšius tarp skirtingų tautų.¹⁴ Pavyzdžiui, jeigu akivaizdus vienos valstybės vyravimas kitų atžvilgiu yra pateisinamas ir laikomas natūraliu, jai taikomi teigiami ir pozityvūs stereotipai. Taip šiandieną yra paaiškinamas mūsų didesnės visuomenės dalies požiūris į amerikiečius. Jei toks vyravimas yra vertinamas neigiamai, atitinkamai

⁷ X. Roze, „Stéréotypes sociaux,” *Encyclopædia universalis*, version 6, Paris 2000.

⁸ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...* 1994, 168.

⁹ T. Szarota, „National Stereotypes as the theme of historical research in Poland,” *Acta Poloniae historica*, Warszawa 1995, t. 71, 55-68.

¹⁰ P.vz., H. M. Лебедева, *Введение в этническую и кросскультурную психологию*, Москва 1998.

¹¹ P.vz., J. St. Bystron, *Megalomania narodowa*, Warszawa 1995.

¹² Žr. J. St. Bystron, *Megalomania narodowa*, Warszawa 1995.

¹³ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...* 1994, 168.

¹⁴ *National Character and National Stereotypes*, red. H. C. J. Duijker ir N. H. Frijda, Amsterdam 1960, 123-127.

keičiasi ir stereotipų turinys. Kaip tik dėl šios priežasties prancūzai amerikiečius laiko “dominuojančiais”, primetančiais savo valią.

Tai, jog stereotipai dažniausiai yra supaprastinti ir schematizuoti teiginiai, bei tai, jog jie lyg ir iš karto yra nulemti neigiamo nusistatymo, kelia daug klausimų apie jų ir egzistuojančios realybės santykį. Dabartiniai tyrinėtojai teigia, jog stereotipai išlieka stabilūs ilgus laikotarpius ir beveik nepriklauso nuo konkrečių individų patyrimo. Taigi jie mažai ką turi bendro su realybe.¹⁵ Dar daugiau, jie yra neveikiami pažinimo ir be galo sunkiai kinta.¹⁶ T. Chynczewska-Hennel prisilaiko nuomonės, jog stereotipai dalinai atitinka egzistavusią realybę.¹⁷ Stereotipams pradžią dažniausiai duodavo keliautojai, kurie vykdavo į svečias šalis, o vėliau aprašydavo savo išpūdžius. Vėliau jie plisdavo gausių pasaulio ir įvairių šalių aprašymų autoriams kopijuojant vienam nuo kito. Kaip teisingai pastebi T. Chynczewska-Hennel, neretai keliautojai jau žinodami nusistovėjusias nuomones ir stereotipus, jų akiai nekartodavo, bet lygindavo su savo patyrimu ir kritikuodavo. Kartais taip būdavo sudaromos prielaidos naujų stereotipų atsiradimui. Autorė taip pat teisingai akcentuoja, jog ne visi keliautojų išpūdžiai būdavo paremti realiais istoriniais faktais, kuriuos patikrinti nesunku kitais šaltiniais. Buvo daug vertinimų paremtų išpūdžiais ir emocijomis. Suprantama, jog blogai pasisekus politinei misijai, arba labai sušalus keliaujant Lenkijos keliais, vakarų diplomatai neretai lenkų tautą ir visą valstybę vertindavo labai neigiamai. Na, o gerai priimti ir šauniai praleidę laiką ATR, užsieniečiai negailėdavo liaupsų jos gyventojams. Galbūt dėl tokių neaiškumų, žymus Popiežiaus nuncijų Lenkijoje dokumentų tyrinėtojas W. Tygielski formuluoja problemą, kiek popiežių nuncijų neigiami išpūdžiai apie Lenkijos kultūrą ir politiką atitiko tikrovę ir kiek buvo nulemti egzistavusių stereotipų. Tai, anot šio tyrinėtojo, ateities kartoms paliktas spręsti uždavinys.¹⁸

Dar viena didelė problema yra susijusi su *stereotipo* apibrėžimu. Jame sakoma, jog *stereotipas* yra *visuomenėje* funkcionuojanti nuomonė arba vertinimas. Jis lengvai ir suprantamai sustruktūrina žinias apie išorinį pasaulį bei kitas tautas, sukuria visuomenėje bendrumo jausmą, bendras vertybes, išreiškia skirtumą nuo kitų.¹⁹ Deja, tautinių stereotipų tyrinėtojai beveik visiškai neskiria dėmesio, koku lygiu stereotipai buvo paplitę visuomenėje. Tarp kokių sluoksnių funkcionavo, kiek žmonių palietė konkretus stereotipas? Kalba čia jau eina apie atskirų individų pasaulėžiūrą ir išsilavinimą, kas problemą be galo komplikuoja. Dėl šios priežasties šiandien istorikai sugeba šią problemą tik konstatuoti, o ne spręsti, kaip, pvz., R. W. Wołoszyński darbuose, skirtuose XVIII a. Lenkijos įvaizdžiui prancūzų ir Europos akyse.²⁰ Šis autorius akcentuoja, jog šiai komplikuotai problemai išspręsti būtinas daugelio disciplinų - sociologijos, istorijos, etnografijos ir psichologijos - bendradarbiavimas. Negalima teigti, jog peržiūrėjus visą apie Lenkiją egzistavusią literatūrą, galima būtų tvirtai teigti apie kažkokį “vidutinį” jos įvaizdį funkcionavusį *visuomenės sąmonėje*. Juk nėra žinoma, kas skaitė tą literatūrą ir kaip ji paveikė atskirus individus.

¹⁵ J. Berting and Ch. Villain-Gandossi, “The role and significance of national stereotypes in international relations: an interdisciplinary approach,” *Stereotypes and Nations*, ed. by T. Walas, Cracow 1995, 14-15.

¹⁶ Ibid, 17.

¹⁷ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...* 1994, 168.

¹⁸ W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, 292-295.

¹⁹ J. Berting ir Ch. Villain-Gandossi, “The role and significance...” 23.

²⁰ R. W. Wołoszyński, *Polska w opiniach francuzów XVIII w.*, Warszawa 1964; R. W. Wołoszyński, “La Pologne vue par l’Europe au XVIIIe siècle,” *Acta Poloniae Historica*, t. XI, Warszawa 1965.

Nors neturime tyrinėjimų, skirtų stereotipų funkcionavimui atskirose konkrečių visuomenės sluoksnių dalyse, tačiau yra vienas istorikas, pabandęs analizuoti stereotipo sklaidą laike. Prancūzas F. Rosset pateikė Lenkijos įvaizdžio sklaidą XVI-XIX a. prancūzų literatūroje.²¹ Pirmiausia, anot autoriaus, Lenkijos įvaizdis buvo patalpintas į aiškia *struktūrą*. Jo ryšys su erdve ir laiku buvo susietas su gerai žinomais prancūzų publikai faktais. Vadinasi, puikiai žinomi dalykai buvo susiejami su mažai ar visiškai nežinomais faktais. Antra, šis įvaizdis turėjo *tęstinumą*. Tai rodo, jog su kiekviena karta nenutrūkstamai daugėjo Prancūzijoje žinių apie Lenkiją. Nors stereotipai ir įvaizdžiai mažai keitėsi, tačiau pastebimai kito supratimo ir jų išreiškimo būdai. Trečia, objektui neabejotinai buvo būdingas *ambivalentiškumas* - lenkų civilizacija, kultūra, politika nuolat buvo priešpastatomi prancūziškajai: simpatija vs. antipatija, stipri centralizuota valdžia vs. anarchija, civilizacija vs. barbarybė ir pan. Galiausiai, ketvirta, Lenkijos įvaizdžio sklaidai buvo būdinga *koherencija*. Vienas kitą sekdami ir įvairiai kombinuodamiesi, skirtingi stereotipai susijungdavo į vienodas grupes. Taigi politinės problemos skatindavo pamąstymus apie politinę santvarką, kurią sekdamas diskusijos apie socialinę, kultūrinę padėtį. Jei dėl netinkamos, prancūzų akimis, politinės santvarkos ATR patirdavo nesėkmes tarptautinėje arenoje, tai Prancūzijoje sukeldavo diskusijas apie "netinkamą" Lenkijos-Lietuvos socialinę santvarką ir kultūrą. Vienas iš šios disertacijos uždavinių bus patikrinti, kiek ši F. Rosset schema atitinka Lietuvos realijas.

Stereotipų susiformavimas ir funkcionavimas yra glaudžiai susiję su sociologijoje gerai žinoma informacijos perėmimo problema. Kokie faktoriai nulemia, jog būtent toks, o ne kitoks tautos įvaizdis susiformuoja kontaktuojančio su ja užsieniečio galvoje? A. Tudor pasiūlė modelį, nurodantį tai lemiančius veiksnius.²² Šis modelis paaiškina informacijos perdavimą ir perėmimą ne tik šiuolaikinėje visuomenėje, bet gali būti pritaikytas ir XVI-XVII a. realijoms. Asmenį, pakliuvusį į kitą visuomenę, stipriai veikia visai kitoks jos socialinis-ekonominis organizavimas ir skirtinga kultūra, kurie gerokai menkina jo galimybes susikalbėti ir suprasti. Analizuojant, kaip jis perima ir supranta informaciją, svarbu žinoti, kas ir kam ją perduoda, koku būdu, kokiomis priemonėmis ir aplinkybėmis bei kokio tipo ji yra. Be to, kiekvienas iš subjektų (iš vienos pusės – vietinis gyventojas, iš kitos - atvykėlis) komunikuodamas turi savo motyvus, vertybines orientacijas, kalbą ir simbolių sistemą. Informacija sklinda įtakojama visų šių aplinkybių, todėl kuo jos labiau skiriasi, tuo atvykėlis sunkiau gali suprasti jį supančią aplinką ir savaip, pagal savo pasaulėžiūrą, iškreipia jį pasiekiančią informaciją. Taigi, pavyzdžiui, mandagumo formulės vartojamos prancūziškų laišku pabaigoje mums atrodo keistos, gremėzdiškos, o gal net ir dviprasmiškos, kai patiems prancūzams - tai gero tono ir mandagumo pasireiškimas. Šis A. Tudoro modelis gali būti taikomas tyrinėjant XVI-XVII a. realijas, todėl jis bus taikomas ir šiame darbe analizuojant, kaip italai ir prancūzai perimdavo informaciją.

Apsibrėžus pagrindinius terminus ir pasiaiškinus svarbiausias su jais susijusias problemas, galima užbaigti darbo metodikos formulavimą. Jos esmę sudaro įvairios kilmės tekstų, tiek privačių (laiškai, memuarai), tiek oficialių (reliacijos, informatorių pranešimai) analizė, ieškant su Lietuvą susijusių stereotipų ir juos analizuojant.

²¹ F. Rosset, *L'Arbre de Cracovie: le mythe polonais dans la littérature française*, Paris 1996.

²² A. Kłosowska, *Socjologia kultury*, Warszawa 1981, 269-294.

Istoriografija

Nepavyko rasti jokio stambesnio darbo, skirto Lietuvos įvaizdžio stereotipams XVI-XVII a. itališkuose ir prancūziškuose tekstuose. Tai, jog ši problematika nesudomino Lietuvos istorikų, nulėmė keletas priežasčių. Tarpukaryje, pradėjus sistemingiau ir intensyviau tyrinėti užsienyje buvusią lietuvišką medžiagą, daugiausiai orientuotasi į turtingesnius, lengviau prieinamus ir aktualesnius kaimyninių valstybių archyvus, į kuriuos Italija ir Prancūzija neįėjo. Todėl iš to laikotarpio išliko tik atsitiktinės su itališka ir prancūziška medžiaga susijusios studijos. Po Antrojo pasaulinio karo dėl politinės izoliacijos itališkos ir prancūziškos problematikos tyrimų Lietuvoje beveik visai nesiimta. Tik išėivijoje buvę lietuvių istorikai, dažniausiai susitelkę Romoje ir Vatikane, skyrė dėmesio lituanistinės medžiagos paieškai ir publikavimui.²³

Kitaip nei lietuviai, užsienio istorikai turi daug didesnę įdirbį itališkų ir prancūziškų su ATR susijusių šaltinių tyrinėjime. Italų, prancūzų ir ypač lenkų istorikai XIX-XX a. pasiremdami šiais šaltiniais yra parašę ne vieną studiją, skirtą bendrai Lenkijos-Lietuvos valstybei. Tai geriausiai parodo jų sudarytos itališkų²⁴ ir

²³ Be toliau minimų P. Rabikausko ir P. Jatulio, dar reiktų išvardinti šiuos Z. Ivinskio ir V. Gidžiūno darbus: Z. Ivinskis, "Po Lietuvos praeities šaltinius besiraušiant: Laiškai iš Vatikano archyvo," *Draugas*, 1949 gruodžio 30; Z. Ivinskis, "Vatikano archyvuose," *Darbininkas*, 1953, nr. 4/6; Z. Ivinskis, "Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16-17 amž. gyvenime: žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų," *Aidai*, 1953, nr. 8, 360-368; nr. 9, 408-417; Z. Ivinskis, *Rinkiniai* raštai, t. 4: Krikščionybė Lietuvoje, Roma 1987; V. Gidžiūnas, "Lietuvos istorijos šaltiniai Vatikano archyve," *Lituanistikos instituto 1971 m. suvažiavimo darbai*, Chicago 1971, 227-235.

²⁴ Pagrindinės knygos, be kurių sunkiai įsivaizduojamas bet koks Lenkijos-Lietuvos ir italų valstybių ryšių tyrimas, yra 1799-1948 m. laikotarpio lenkų ir italų mokslininkų darbų bibliografija (Maria e Marina Bersano Bersano Begey, *La Polonia in Italia: Saggio Bibliografico (1799-1948)*, Torino 1949), bei jos tęsinys apimantis 1945-1979 metus (S. Graciotti e K. Żaboklicki, *La polonistica in Italia e l'italianistica in Polonia, 1945-1979*, con saggio bibliografico a cura di J. Křesálková, Ossolineum 1983). Šiuose rinkiniuose rasime autorių pavardes bei monografijų, šaltinių publikacijų, straipsnių ir jų rinkinių išleistų tiek Italijoje, tiek Lenkijoje pavadinimus. Neaptiksime lietuvių autorių bei išimtinai LDK istorijai skirtų darbų. Tačiau jų skaičius yra labai nedidelis ir šis trūkumas yra labai nežymus.

Kapitalinis darbas, skirtas itališkų šaltinių aptarimui, yra 1958 m. Padujuje pasirodžiusi italų mokslininko A. Cronia knyga, apžvelgianti šio tūkstantmečio italų literatūrą apie slavų tautas (A. Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia: Bilancio storico bibliografico di un Millennio*, Padova 1958). Autoriaus akiratyje yra visi literatūros žanrai- nuo kelionių aprašymų iki politinių reliacijų ir biografijų. Dar daugiau, neapsiribojama vien autorių ir jų darbų pavadinimų paminėjimais, bet remiantis šaltiniais ir istoriografiniais darbais kritiškai pristatomos jų biografijos ir darbų turinys. Nors knyga skirta slavų pasaulio aprašymams, tačiau daug medžiagos galima aptikti ir apie Lietuvą, nes būdama unijoje su Lenkija amžininkų ji buvo laikoma jos dalimi, be to, XVI-XVII a. daugeliu atveju lietuviai savo kalba ir kultūra buvo priskiriami slavams.

Nepalyginti siauresnė ir paviršutiniškesnė, nei A. Cronia studija, yra 1928 m. išleista lenkų tyrinėtojo E. Maliszewski su Lenkija susijusių atsiminimų bibliografija (E. Maliszewski, *Bibliografia pamiętników Polskich i Polski dotyczących (druk i rękopisy)*, Warszawa 1928). Pateikdamas daugiausiai lenkų autorių darbus bei šioje šalyje išverstus ir paskelbtus itališkus šaltinius, palieka beveik visiškai nepristatytą gausią Italijoje spausdintą medžiagą.

Daug išsamesnis, nei E. Maliszewski ir stipriai papildantis A. Cronia studiją, yra F.F. De Daugnono darbas, skirtas italams Lenkijoje IX-XVIII a. (F. F. De Daugnon, *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII, note storiche con brevi cenni genealogici araldici e biografici*, t. 1, Crema 1905; t. 2, Crema 1907). Jame pateikiamos trumpos žinutės apie Lenkijoje ir Lietuvoje viešėjusius bei nuolat apsigyvenusius italus, duodamos nuorodos į susijusius archyvinius ir spausdintus šaltinius. Remdamasis Italijos archyvų medžiaga autorius sudarė lentelę, iš kurios matyti jog Lenkijoje-Lietuvoje IX-XVIII a. indigenatą gavo ir apsigyveno 128 italų šeimos, buvo atvykę 220 Popiežiaus pasiuntinių, misionierių, dvasininkų, 100 diplomatų, ambasadorių ir dvariškių bei po kelias dešimtis mokslininkų, samdomų kariuomenės tarnautojų, jėzuitų, eretikų bei įvairių sričių menininkų. Prieš penketą metų

prancūziškų²⁵ su Lenkija-Lietuva susijusių tekstų bibliografijos ir apžvalgos. Tačiau visi šie autoriai ATR traktavo kaip Lenkiją, dažniausiai visiškai ignoruodami ir neišskirdami Lietuvos specifikos. Dar daugiau, dažniausiai tyrinėtojai apsiriboja šaltinių, kuriuose gausu tautinių ir kultūrinių stereotipų, skelbimu ir komentavimu. Nepaisant to, be šių užsienio istorikų atliktų šaltinių publikacijų ir ATR aprašymams bei jų autoriams skirtų tyrimų, Lietuvos įvaizdžio stereotipų studijos būtų sunkiai įsivaizduojamos, todėl būtina jų darbų apžvalga.

Italija

Šiuo metu tėra keli italų mokslininkai kalbininkai, G. Michelini ir P. U. Dini, nuolat besidomintys su XVI-XVII a. Lietuva susijusiais itališkais šaltiniais. G. Michelini skelbia ir kritiškai analizuoja Lietuvos istoriografijoje nežinomus XVI-XVII a. italų diplomatų ir samdomų kariuomenės tarnautojų Lietuvos aprašymus, didikų korespondenciją.²⁶ VUB rankraštyne esančiame G. Michelinio fonde galima

lenkų istorikas J. A. Chrościcki paskelbė dar vieną darbą apie italų emigraciją į ATR XV-XVIII a., prie kurio pridėjo platų susijusios literatūros sąrašą (J. A. Chrościcki, "Kamieniarze i mafiosi zarobkowa emigracja z Włoch do Europy Środkowej i Wschodniej (XV-XVIII w.)," *Przegląd humanistyczny*, 1996, nr. 1, 69-85.).

²⁵ Vienintelė bibliografija siejanti Lietuvą ir Prancūziją yra Strasbūro draugijos prancūziškų publikacijų, skirtų Lietuvai sąrašas, pasirodęs 1996 m. (*Lire la Lituanie: Bibliographie d'ouvrages en français relatifs à la Lituanie*, par Ph. Edel et M.-Cl. Damm Association Alsace-Lituanie, S. Bouchoule et Fr. Barre Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg, 1996). Ji labai aiškiai iliustruoja menką domėjimąsi Lietuva Prancūzijoje. Sužinome, jog prieš Antrą pasaulinį karą, ypač tarpukariu, buvo daug daugiau prancūziškų knygų, skirtų Lietuvai, nei, pvz., antrąją XX a. pusę. Nuosmukis buvo nulemtas intensyvių kultūrinių ir politinių kontaktų sunykimu po okupacijos. Ypač mažai studijų, susijusių su Lietuvos istorija iki XX a. pradžios. Iš viso rasime tik 17 tokių pozicijų, iš kurių tik 3 parašytos po Antrojo pasaulinio karo. Nė vienos knygos nėra skirtos kelionių literatūrai, LDK įvaizdžiui Prancūzijoje tyrinėti.

Panašiai kaip ir Lietuvos bei Italijos valstybių santykių tyrinėjimui, ryšiams su Prancūzija turime pasitelkti lenkų ir istorikų darbus. Vienas pagrindinių tokių veikalų yra J. Lorentowicz sudaryta bibliografija (J. Lorentowicz, *La Pologne en France: Essai d'une bibliographie raisonnée*, t. 1: Littérature, theatre et beaux-arts, Paris 1935; t. 2: Encyclopédie, langue, voyages, histoire, Paris 1938; t. 3: Géographie, sciences, droit, supplements, Paris 1940). Iš šio tritomio mus labiausiai domina antrasis tomas, kuriame surašyti istoriografiniai darbai ir šaltiniai, susiję su prancūziškais Lenkijos-Lietuvos aprašymais bei kelionių memuarais. Nors knyga pasirodė Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, tačiau ji iki šiol išlieka pačia išsamiausia.

Kalbant konkrečiai apie XVI-XVII a., reikia pastebėti, jog XVII a. santykiai tarp abiejų valstybių buvo intensyviausi. Dėl šios priežasties būtent šiam amžiui yra skirta ne viena bibliografija. Viena iš pagrindinių, paminėtina XVII a. prancūziškų Lenkijos aprašymų bibliografija, pridėta prie M. de Mongrillon atsiminimų, pasirodžiusių prieš porą dešimtmečių (M. de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuzkiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694- 1698)*, red. Ł. Częścik, Ossolineum 1982, 117-124). Čia nerasime istoriografinių darbų, tačiau aptiksime kruopščiai išvardytus XVII a. prancūzų kalba atspausdintus Lenkijos-Lietuvos aprašymus, kelionių memuarus, politinių įvykių reliacijas.

Lenkijos-Lietuvos ir Prancūzijos santykiams XVI a. skirtų bibliografijų nepavyko rasti. Viską užgožiantis įvykis, davęs pirmą postūmį valstybių tarpusavio santykiams, buvo Henriko Valua išrinkimas į karaliaus sostą. Šiam tikslui skirta daug studijų ir šaltinių publikacijų, kurios aptariamoms sekančiuose skyriuose.

²⁶ G. Michelini su Lietuva susijusių darbų paremtų Italijos archyvais bibliografija:

G. Michelini, "Anoniminis Parmos archyvo dokumentas apie 1668 m. pabaigos įvykius Respublikoje," *Kultūros barai*, 1993, nr. 10, 74-77; G. Michelini, "Lietuva XVI a. Venecijos ambasadorių raštuose," *Mokslas ir gyvenimas*, 1992, nr. 11, 30-31; G. Michelini, "Lietuva kai kuriuose šiaurės Italijos archyvuose," *Kultūros barai*, 1993, nr. 6, 66-69; G. Michelini, "Parmos archyvo dokumentai apie 1609-1611 m. Lietuvos karus," *Kultūros barai*, 1993, nr. 8/9, 101-103; G. Michelini, "Trumpas Lenkijos kilmės, karalystės dydžio bei jos sienų, to, ko gausu yra ir ko joje trūksta, jų tikybos

rasti tiek jau atspausdintų, tiek dar nepaskelbtų kai kurių Šiaurės Italijos archyvų (Parmos, Mantujos) šaltinių kopijų, kurių daugumą sudaro dalykinio pobūdžio korespondencija.²⁷ Reikia pastebėti, jog G. Michelinio straipsniai ir surinkta medžiaga savo temomis yra atsitiktiniai, apriboti tik XVI-XVII a. bei pasirinktomis Šiaurės Italijos archyvų saugyklomis.

Kito italo kalbininko, P. U. Dinio, studijos didžiąja savo dalimi koncentruojasi į lietuvių kalbos tyrinėjimų XVI a.-XVII a. pradžios Apeninų pusiasalio, vokiečių ir kitose Europos valstybėse analizę. Pagrindinės straipsnių problemos - kaip XVI a. buvo matomas skirtumas tarp baltų (lietuvių) ir slavų kalbų bei kokios buvo išskiriamos baltų kalbos. Šalia šių kalbinių studijų yra parašytos ir kelios skirtos LDK XVI a. vidaus kultūriniam gyvenimui.²⁸ Kitaip nei G. Michelinis, šis tyrinėtojas nerausia archyvų, bet analizuoja didžiules Renesanso laikotarpio studijas, skirtas Europos aprašymams, slavų tautų studijoms bei Senojo kontinento kalbų apžvalgai.

Didžiausiu mokslininku, U. Dinio ir G. Michelinio, nuopelnu galima laikyti naujų itališkų tekstų įvedimą į Lietuvos istoriografiją. Nors abu šie italai skelbia šaltinius ir juos komentuoja bei analizuoja, tačiau nė vienas jų neskiria specialaus dėmesio tautiniams stereotipams, kurių tikrai galima rasti tuose tekstuose.

aprašymas (anoniminis 1598 m. tekstas italų kalba),” *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius 1994, 161-178; G. Michelinis, “Una fonte italiana sulle azioni belliche dei moscoviti in Lituania negli anni 1654-55,” *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 1991-1992, 91-97; G. Michelinis, “Una fonte per la storia della “Respublica” Polacco-Lituana: i dispacci di Alessandro Bellentani,” *Università degli studi della Basilicata. Dipartimento di Scienze Storiche, Linguistiche e Antropologiche. Quaderni*, Potenza 1994, nr. 1, 217-240.

²⁷ VUB rankraščių skyrius F. 166:

bylos 98-106, Žygimanto Augusto, Vilniaus vyskupo Valerijono Protasevičiaus, Vilniaus katedros prelatų ir kanauninkų, M. K. Radvilos laišakai kardinolui Aleksandrui Farnezijui, bei Žygimanto Augusto laiškas Parmos ir Piačencos kunigaikščiui Otavijui Farnezei, XVI a. II pusė; byla 108, Mantujos archyve saugomų karališkų laišku iš Vilniaus kopijos (5 iš jų išsiuntė Bona Sforza, 5 Žygimantas Augustas, 1- Vladislovas IV), 1528-1648 m.; bylos 109-116, LDK kunigaikštienės Kotrynos korespondencija su italų didikais, XVI a.; byla 122, įvairūs dokumentai susiję su Lietuva iš įvairių Italijos archyvų, XVI-XVIII a., 233 lapai; byla 133, medžiaga straipsniui “Lietuva kai kuriuose šiaurės Italijos archyvuose”, 1579-1598; byla 134, medžiaga straipsniui “Mikalojaus Radvilos Juodojo sūnų veikla prieš kalvinus”; byla 135, medžiaga straipsniui “Parmos archyvo dokumentai apie 1609-1611 m. Lietuvos karus”; byla 136, medžiaga straipsniui “Anoniminis Parmos archyvo dokumentas apie 1668 m. pabaigos įvykius Žečpospolitoje”.

²⁸ Dini P. U., “Auffassungsvarietät über die Baltischen Sprachen in “Mithridates” (1555) von Conradus Gesnerus,” *Baltistica*, 1997, nr. XXXII (1), 41-48; P. U. Dini, “Baltų kalbos bei kultūros Rinascimento laikotarpiu. Baltų kalbos samprata Angelo Roccas 1591 m. “De dialectis,” *Baltistica*, 1994, IV priedas, 42-50; P. U. Dini, “Baltų kalbos bei kultūros Rinascimento laikotarpiu. Dėl Videvučio-“Biottero” mito P. F. Giambullario 1566 m. Prūsijos aprašyme italų kalba,” *Colloquium Pruthenicum Primum*, edited by W. Smoczyński and A. Holvoet, Warszawa 1992, 135-141; P. U. Dini, “Biblianders (1548) Quelle über die Baltischen Sprachen. Baltische Sprachen und Kulturen in der Renaissance,” *Res Balticae*, 1997, 231-239; P. U. Dini, “Die Nichtbeachtung des Baltischen im E. Brerewoods Enquireies Touching the Diversity of Languages, and Religions... (1614),” *Baltistica*, 1996, nr. XXXI (2), 235-239; P. U. Dini, “Il ruolo culturale e linguistico delle terre Rutene Bieloruse nel Granducato di Lituania,” *Università degli studi della Basilicata- Potenza. Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 1991-1992, 79-90; P. U. Dini, “Italijos renesanso ir baltų kultūros bei kalbos nežinomi autoriai ir veikalai bei jų šaltiniai,” *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius 1995, t. XV, 365-370; P. U. Dini, “Ketveriopos kalbos (linguagium Lithuanicum quadripartitum) samprata ir renesanso baltų kalbotyros istoriografijos kontekstas,” *Metmenys*, 1999, nr. 76, 138-150; P. U. Dini, “Latino e lituano nel Rinascimento. Sull’importanza del momento linguistico nel mito dell’origine romana dei lituani,” P. U. Dini, “Lingue e culture baltiche nel Rinascimento: Teonimi baltici in “Il Regno degli Slavi” (1601) di Mauro Orbini,” *Studi e Saggi Linguistici*, Pisa 1990, nr. XXX, 99-116; P. U. Dini, “Ruski e latino/lituano nelle opere (sec. XVI) dei “latinizzanti” di Vilnius, L’Ucraina del XVII secolo tra Occidente ed Orienté d’Europa,” *Il Convengo Italo-Ucraino 13-16 settembre 1994*, Kyiv-Venezia 1996, 568-588.

Skirtingai nuo Lietuvos, Italijoje ir ypač Lenkijoje egzistuoja didelė grupė tyrinėtojų užsiimančių itališkąja problematika. Jau XX a. pradžioje St. Kot parašė knygą apie Lenkijos įvaizdį Vakarų politinėje literatūroje. Kelios dešimtys puslapių čia yra skiriama jos įvaizdžiui Italijoje XVI-XVII a.²⁹ Deja, analizuodamas Lenkijos-Lietuvos politinės santvarkos įvaizdį jis visiškai nieko nekalba apie tai, kaip vakariečiai suvokė Lenkijos ir Lietuvos santykius. Nieko nerašydamas apie Lietuvą, jis koncentruojasi prie Seimų darbo, karaliaus vaidmens ir pan. politinės santvarkos problemomis. Kitas istorikas, D. Caccamo, tarp daugybės publikacijų, skirtų šiai problematikai, paskelbė dokumentų, susijusių su italų erezikais Lenkijoje, Moravijoje ir Transilvanijoje,³⁰ bei XVII a. antrosios pusės Venecijos ambasadoriaus ATR G. Tiepolo laiškų rinkinį³¹. XX a. antrojoje pusėje Lenkijoje buvo paskelbta daug straipsnių rinkinių, skirtų Lenkijos-Italijos santykiams tyrinėti, kuriuose skelbėsi tiek Lenkijos, tiek Italijos istorikai.³² Išsamų straipsnį apie lenkų-lietuvių įvaizdį XVI-XVII a. Italijoje parašė P. Marchesani.³³ Čia aptariamos pirmosios verstinės ir pačių italų rašytos knygos apie Lenkiją XVI a., tyrinėjama, iš kokių šaltinių ir kokio pobūdžio italai galėjo gauti informaciją apie ATR. Pristatomi Lenkijos-Lietuvos aprašymai itališkuose pasaulio aprašymuose (pvz. Botero), italų keliautojų memuarai ir su jais susijusi istoriografija. Šioje vietoje nereikėtų užmiršti D. Quirini-Popławskos, tyrinėjusios italų kilmės XVI a. pabaigos Krokuvos miestiečių Montelupių šeimą. Jos nariai palaikė ryšius su lietuviais ir viešėjo Didžiojoje Kunigaikštystėje. Jų išpūdžius apie Lietuvą galime rasti paskelbtoje korespondencijoje.³⁴

Per paskutinį dešimtmetį daug su ATR susijusios itališkos medžiagos paskelbė W. Tygielski. Ilgametės XVI-XVII a. nunciatūros Lenkijoje studijas vainikavo knyga, skirta šiai problematikai.³⁵ Su šia studija susijęs po keleto metų pasirodęs straipsnis apie XVI-XVII a. popiežiaus nuncijų nuomonę apie Lenkijos reikalus.³⁶ Be to, W. Tygielski atspausdino Toskanos pasiuntinio L. Bevilacqua kelionę 1609 m. per Europos valstybes į Krokuvą ir vėliau Vilnių.³⁷ Dienoraštyje aprašyta audiencija karaliaus dvare Vilniuje bei pateiktos trumpos žinutės apie LDK didikus, su kuriais susitiko ir kalbėjo. Jo dėka paskelbtas unikalus popiežiaus nuncijaus Joannes de Torres 1645-52 m. aplinkoje buvusio G. Fantuzzio kelionės per Europą į Lenkiją (į Lietuvą keliautojas neužsuko) dienoraštis bei instrukcija aiškinanti, kaip pasiruošti

²⁹ S. Kot, *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919.

³⁰ D. Caccamo, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558-1611)*, studi e documenti, Firenze-Chicago 1970.

³¹ (G. Tiepolo), *Il carteggio di Giovanni Tiepolo ambasciatore Veneto in Polonia (1645-1647)*, a cura di D. Caccamo, Roma 1984.

³² *Barocco fra Italia e Polonia*, Warszawa 1977; *Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX*, Venezia-Roma 1965; *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Ossolineum 1967; *Polonia-Italia: Relazioni artistiche dal medioevo al XVIII secolo*, Ossolineum 1979; *Italia, Venezia e Polonia tra medio evo e età moderna*, V. Branca e S. Graciotti, Firenze 1980.

³³ P. Marchesani, "L'Immagine della Polonia e dei Polacchi in Italia tra Cinquecento e Seicento: due popoli a confronto," *Cultura e nazione in Italia e Polonia dal rinascimento all'illuminismo*, a cura di Vittore Branca e Sante Graciotti, Firenze 1986, 347-378.

³⁴ D. Quirini-Popławska, *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576-1609)*, Ossolineum 1986; Studija skirta S. Montelupii veklai Krokuvėje: D. Quirini-Popławska, *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980.

³⁵ W. Tygielski, *Z Rzymu....*

³⁶ W. Tygielski, "Opinie nuncjuszy apostolskich na temat Polski XVI-XVII w.," *Przegląd historyczny*, Warszawa 1994, t. LXXXV, z. 4, 351-362.

³⁷ W. Tygielski, *Dyplomacja-Informacja-Propaganda. Podróż Luigi Bevilacqua, posła tokańskiego na dwory europejskie w 1609 r.*, Semper 2000.

ilgoms kelionėms. Šioje instrukcijoje duodami patarimai, kaip pasiruošti ilgoms kelionėms ir neblogai parodo nuncijų kelionių į ATR kasdienybę. Šiuo tekstu vėliau rėmėsi kiti Popiežiaus nuncijai.³⁸ Vienas iš pačių naujausių W. Tygielskio darbų yra skirtas XVI a. pab. žinutėms (*avvisi*) iš Lenkijos-Lietuvos esančioms Urbino archyvuose.³⁹

Prie Vatikano archyvų studijavimo daug prisidėjo kitas lenkų istorikas H. D. Wojtyska. Jis ne tik daug nuveikė publikuojant šaltinius serijoje *Acta nunciaturae Poloniae*, bet ir parašė keletą knygų apie XVI a. vidurio Popiežiaus nuncijus Lenkijoje. Viena jų skirta B. Bongiovanniui, kuris viešėjo Lietuvoje ir ne kartą susitiko su ją valdančiais didikais, o savo išpūdžius aprašė laiškuose į Romą.⁴⁰ Antroji knyga skirta penkiems nuncijams, 1548-63 m. viešėjusiems ATR, iš kurių bent du - A. Lippomano ir jau minėtas B. Bongiovanni - tikrai buvo Lietuvoje.⁴¹

Kitas žymus su Lenkija susijusios itališkos medžiagos tyrinėtojas šiuo metu yra J. W. Woś. Prieš dešimt metų buvo atspausdinta jo darbų bibliografija (1968-89),⁴² o po penkerių - pakartota su naujų darbų papildymais.⁴³ Nuolat gyvendamas ir dirbdamas Italijoje, paskelbė kapitalinių darbų, susijusių su XVI-XVII a. viešėjusių Lenkijos-Lietuvos Respublikoje italų memuarais, reliacijomis, korespondencija: XVI a. pabaigoje popiežiaus pasiuntinį E. Caetani lydėjusio G. P. Mucante reliacijos paskelbimas ir analizė,⁴⁴ XVI a. antrosios pusės Popiežiaus pasiuntinio Annibale di Capua viešėjimo Lenkijoje studija⁴⁵ bei popiežiaus pasiuntinio G. Ruggiero reliacijos (1568 m.) paskelbimas su plačiu įvadiniu straipsniu.⁴⁶ Viena iš naujausių J. W. Wośo publikacijų - kartu su P. Belliniu paskelbta kito XVI a. antrosios pusės popiežiaus nuncijaus, F. Ruggiero, reliacija.⁴⁷ Čia paminėtos tik kelios reikšmingiausios studijos, šalia jų J. Woś yra paskelbęs labai daug straipsnių. Komentuodamas itališkus šaltinius J. W. Woś specialiai Lietuvai dėmesio neskiria, ją skandina Lenkijoje, tačiau jo dėka paskelbti dokumentai ir jų interpretacijos savo aktualumu Lietuvos istoriografijai nė kiek nenusileidžia G. Michelinio ar P.U. Dinio darbams.

³⁸ G. Fantuzzi, *Diario del viaggio Europeo (1652) con Istruzione et avvertimenti per far viaggi lunghi*, testo a cura di P. Salwa e W. Tygielski, introduzioni e note di W. Tygielski, Varsavia-Roma 1998; W. Tygielski, "Giacomo Fantuzzi: sui viaggi di lunga durata," *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, prace historyczne*, nr. DCCCLIX, z. 86, Kraków 1987, 55-79.

³⁹ W. Tygielski, "Avvisi z Polski w zbiorach urbinackich. Kilka uwag na temat przepływu informacji na przełomie XVI w.," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1997, nr. XLI, 141-157.

⁴⁰ H. D. Wojtyska, *Król i nuncjusz*, Rzym 1972.

⁴¹ H. D. Wojtyska, *Papiestwo-Polska, 1548-1563*, Lublin 1977.

⁴² *Studi offerti a Jan Władysław Woś*, a cura di G. Bianchi, Firenze 1989.

⁴³ *Bibliografia degli scritti di J. W. Woś: 1968-1996*, a cura di P. Bellini, Trento 1996.

⁴⁴ J. W. Woś, *I due soggiorni del card. legato E. Caetani a Varsavia (1596-1597) nella "Relazione" del maestro di cerimonie Giovanni Paolo Mucante*, Firenze 1982; Straipsnis skirtas G. P. Mucante išpūdžiams iš Lenkijos: J. W. Woś, "Rzymianin Giovanni Paolo Mucante o Polsce w końcu XVI wieku," *Studia Źródloznawcze*, 1976, t. XXI, 119-123.

⁴⁵ J. W. Woś, *Fonti per la storia della nunziatura polacca di Annibale di Capua (1586-1591)*, Trento 1992; J. W. Woś, *Annibale di Capua (Nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli (1544 c.-1595): Materiali per una biografia*, Roma 1984; J. W. Woś, *La nonciature en Pologne de l'Archevêque Hannibal de Capoue (1586-1591)*, Trento 1995, šioje prancūzų kalboje parašytoje knygoje rasime ne tik nuncijaus biografiją, bet ir laiškų rinkinį, į kurį įtrauktas nuncijaus laiškas iš Vilniaus apie marą šiame mieste, apie universitetą ir kitus reikalus (75-80 psl.).

⁴⁶ J. W. Woś, *La relazione sulla Polonia di Giulio Ruggieri (1568)*, Trento 1993.

⁴⁷ J. W. Woś, *La Descrizione della Pollonia de Fulvio Ruggieri (1572)*, presentazione di J. W. Woś, Trento 1994.

Prancūzija

Iki Henriko Valua išrinkimo į Lenkijos karaliaus sostą prancūzai mažai domėjosi Lenkijos-Lietuvos valstybe. Dėl šios priežasties beveik nėra ne tik šaltinių, bet ir istoriografinių skirtų šiam laikotarpiui darbų. Henrikas Valua stipriai sudrumstė vandenį ir būtent nuo jo laikų tyrinėjimų prasideda didelės apimties istorikų studijos, skirtos Prancūzijos ir Lenkijos-Lietuvos santykiams.

Tvirtai galima teigti, jog iki šiol savo aktualumo nėra praradusi M. Serwańskio parašyta Henriko Valua biografija. Ji išlieka parankine knyga dėl gausiai panaudotų archyvinių ir publikuotų šaltinių.⁴⁸ Tačiau šioje biografinėje studijoje beveik nekalbama apie Lietuvą, nors galima rasti naudingos informacijos apie viešėjusius dvare prancūzus ir kūrusius Lenkijos-Lietuvos aprašymus arba bendravusius su LDK didikais ir vėliau parašiusiais atsiminimus.

Šiuo požiūriu mums daug aktualesni yra tyrimai pirmųjų prancūziškų knygų apie Lenkiją-Lietuvą, pasirodžiusių XVI a. VIII dešimtmečio pradžioje. Vienas jų yra skirtas pirmajai prancūziškai knygai apie Lenkiją⁴⁹, o kitas - apskritai, Henriko Valua laikų prancūziškoms ATR istorijoms.⁵⁰ Visos jos rašytos Henriko Valua išrinkimo į Lenkijos karaliaus sostą proga. Straipsniuose analizuojamos knygų parašymo aplinkybės, jų autorių biografijos. Nepaisant to, jog šiose knygose yra gausu informacijos apie Lietuvą, lenkų istorikų rašytuose straipsniuose visiškai nesigilinama į tai, kaip prancūzų autoriai suvokė ATR sandarą bei Lietuvos politinę bei kultūrinę specifiką.

Suprantama, jog šios Henriko Valua laikais pasirodžiusios knygos apie Lenkiją-Lietuvą tebuvo pirmieji darbai, po kurių XVII a. ėjo ištisa virtinė tekstų. Prancūzų istorikas F. Rosset monografijoje apie Lenkijos įvaizdį Prancūzijos istoriografijoje analizuoja tekstus, pasirodžiusius nuo XVI a. iki XX a.⁵¹ Knygoje nagrinėjami Henriko Valua laikų stereotipai, kai Lenkija-Lietuva tik buvo atrastos, vėliau peršokama prie Liudvikos Marijos laikų tekstų, kai ryšiai atsinaujino su nauja jėga ir daugiau niekuomet visiškai nenutrūko. Kituose skyriuose analizuojama, kiek Lenkijos įvaizdis bendro turėjo su realybe, aptariamoms su Lenkijos karaliais susijusios legendos bei lenkų ir ypač jų moterų įvaizdžiai. Toliau skyriuose kalbama apie Veličkos druskos kasyklas ir XVIII-XX a. stereotipus, susijusius su Kosciuškos sukilimu ir vėliau prasidėjusia lenkų emigracija į Vakarus. Ši F. Rosset knyga šiuo metu yra viena iš išsamiausiai tyrinėjančių Lenkijos įvaizdį prancūzų literatūroje. Šią studiją papildė neseniai Prancūzijoje pasirodęs straipsnių rinkinys, skirtas lenkų-prancūzų intelektualiniams ryšiams nuo Henriko Valua laikų.⁵² Suprantama, jog F. Rosset, kaip ir šio rinkinio autoriai, laikydamasis lenkiškos tradicijos, mažai dėmesio kreipia į kitus ATR regionus, koncentruodamasis tik ties Lenkijos karalystės aptarimu, o lietuvius, ukrainiečius, baltarusius bei kitas tautybes suplakdamas į vieną lenkų tautą.

Šalia F. Rosset, reikėtų paminėti ir kitą prancūzų istoriką D. Tollet, tyrinėjusį XVI-XVII a. Lenkijos įvaizdį Prancūzijoje. Remdamasis archyviniais šaltiniais ir

⁴⁸ M. Serwański, *Henryk III Walezy w Polsce*, Kraków 1976.

⁴⁹ "La premier livre français sur la Pologne," W. Voisé, *Europolonica: la circulation de quelques themes Polonais a travers l'Europe du XVIe au XVIIIe siècle*, Ossolineum 1981.

⁵⁰ J. Kloczkowski i M. Wozniewski, "Les premières histories de la Pologne publiées en France, à l'occasion de l'élection d'Henri de Valua," *Henri III et son temps*, études reunites par R. Sauzet, Paris 1992, 103-109.

⁵¹ F. Rosset, *L'arbre de Cracovie...*

⁵² *La France et la Pologne. Histoire, myths, representations*. Textes réunis par F. Lavocat. Actes du colloque des 16-17-18 septembre 1998 à l'Université Lumière-Lyon II, Lyon 2000.

amžininkų spausdintais prancūziškais tekstais, prieš porą dešimtmečių šis Sorbonos profesorius parašė straipsnius apie XVI-XVII a. I pusės Lenkiją prancūzų akimis⁵³ bei apie tvano pasekmes Lenkijos miestams prancūzų keliautojų akimis.⁵⁴ Viename iš pačių aktualiausių šiai problematikai jo skirtų darbų yra išvardijami XVII a. prancūziški tekstai apie Lenkiją, nurodoma kiek kartų ir kur jie buvo leidžiami, lyginamas autorių socialinis statusas, knygų spaustuvės ir kiti panašūs dalykai.⁵⁵ Prancūzijos instituto Bibliotekoje galima rasti XVII a. karaliaus istorikų giminės Godefroy dokumentų kolekciją. D. Tollet yra parašęs straipsnį apie Lenkijos įvaizdį, pateikiamą šiuose šaltiniuose, deja, Lietuvai šaltinyje skiriama labai mažai dėmesio.⁵⁶ Šie D. Tollet darbai rašyti prieš maždaug dvidešimt metų, tačiau dar nėra praradę mokslinės vertės. Dabar šis mokslininkas, nors ir domisi Lenkijos istorija, tačiau nuo keliautojų perėjęs prie žydų ir religinės istorijos.

T. Chynczewskos-Hennel įnašas į prancūziškų ir itališkų ATR aprašymų tyrinėjimą

Lenkų istorikė T. Chynczewska-Hennel studijavo Lenkijos-Lietuvos įvaizdį tekstuose užsieniečių, kurie vienokiu ar kitokiu tikslu buvo nuvykę į ATR.⁵⁷ Chronologiškai ji pasirinko tik XVII a., tačiau apėmė labai platų geografinį šaltinių kilmės arealą - visą Europą. Tai pats naujausias tokio tipo darbas, apibendrinantis ankstesnius lenkų ir kitų užsienio istorikų tyrimų rezultatus bei pateikiantis naujų šaltinių bei išvalgų. Šioje studijoje labai didelis dėmesys skiriamas prancūzų ir italų tekstams, kurie sudaro apie pusę visų vartojamų šaltinių. Autorė pagal pasirinktas temas (kelionės sąlygos, geografiniai aprašymai, politinės santvarkos interpretacijos, puotų aprašymai, nacionalinio charakterio stereotipai, Ukrainos aprašymai, Rusijos aprašymai) atpasakojo užsieniečių atsiminimų ištraukas, šiek tiek jas komentuodama. Jau iš knygos turinio nesunkiai galima susidaryti nuomonę, jog šioje Abiejų Tautų Respublikos įvaizdžio stereotipams skirtoje studijoje autorė žymią vietos dalį geriau nusprendė skirti Ukrainos ir net Rusijos reikalams, o ne Lietuvos. Nepaisant to, reikia pabrėžti, jog T. Chynczewska-Hennel išsamiausiai aptaria XVII a. prancūzų ir italų autorių, buvusių ATR, tekstus ir daugiausiai jų įveda į mokslinę apyvartą. Deja, Lietuvos įvaizdžiui ji skiria tik labai paviršutinišką dėmesį, labiausiai akcentuodama vieną iš daugiausiai paplitusių Lietuvos kultūrinio gyvenimo stereotipų Vakarų Europoje - *użtūpius* arba *matrimoniae adiutores*.

⁵³ D. Tollet, "La Pologne vue par les Français (fin du XVIe siècle, première moitié du XVIIe siècle)," *L'Etat baroque*, ouvrage publié sous la direction d'H. Mechoulan, Paris, 1985, Vrin, 449-456.

⁵⁴ D. Tollet, "Skutki wojen drugiej połowy XVII wieku dla miast Polskich według relacji podróźnych i komentatorów francuzkich," *Rocznik Gdański*, t. XXXVII, 1977, p. 111-121.

⁵⁵ D. Tollet, "Les comptes rendus de voyages et commentaires des français sur la Pologne au XVIIe siècle. Auteurs et éditions," *Revue du Nord*, Villeneuve d'Ascq, 1975, T. LVII/225, 133-145.

⁵⁶ D. Tollet, "Rzeczpospolita XVI i XVII wieku w oczach rodu Godefroy- historiografów królów Francji," *Studia źródłoznawcze*, Poznań, 1976, t. XXI, 111-118.

⁵⁷ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Wrocław 1993; antrasis knygos variantas pasirodė 1994 m. Varšuvoje. Pastarasis knygos variantas turi daug geresnį mokslinį aparatą.

Šaltiniai

Šaltinių autoriai

Dėl labai plačios šaltinių bazės būtina tam tikra dokumentų atranka. Darbe naudojami XVI-XVII a. Abiejų Tautų Respublikoje buvusių italų ir prancūzų keliautojų, diplomatų, informatorių, kariuomenės samdinių Lenkijos-Lietuvos aprašymai, ataskaitos, reliacijos ir korespondencija. I ir II priede pateikiamos visų darbe naudojamų šaltinių autorių biografijos, jų ryšiai su Lietuva, publikuoti šaltiniai ir susijusi istoriografinė literatūra.

Per XVI-XVII a. Lenkijos-Lietuvos valstybėje apsilankė ir rašytinius šaltinius paliko apie 30 prancūzų. Italų tuo pačiu laikotarpiu buvo apie tris kartus daugiau. Daugiau kaip pusę pastarųjų (apie 50) sudarė Popiežiaus nuncijai. Šie skaičiai nėra išsamūs, nes neįtraukia anoniminių *La Gazette*, kitų nežinomų italų ir prancūzų informatorių bei labai daug reliacijų ir aprašymų autorių. Neįtraukti ir įvairūs mokslininkai bei menininkai, lankęsi ir gyvenę Lenkijos-Lietuvos didikų dvaruose ir palikę laiškų su įvairia susijusia su Lietuva dalykine informacija.

Absoliuti dauguma visų italų ir prancūzų, buvusių ATR XVI-XVII a., vyko čia su kokia nors užduotimi ar konkrečiu tikslu. Savo malonumui keliavusių beveik nėra. Prancūziškų šaltinių daugumą sudaro diplomatų, kariuomenės samdinių, Lenkijos karaliaus dvariškių, keliautojų atsiminimai. Daugiausiai Lenkijos-Lietuvos aprašymų yra iš XVII a. antrosios pusės, kai politiniai ir kultūriniai santykiai tarp Lenkijos-Lietuvos ir Prancūzijos ypač suaktyvėjo. Itališkos medžiagos daugumą sudaro Venecijos ambasadorių ir Popiežiaus nuncijų reliacijos ir korespondencija. Daugiausiai jų yra iš XVI a. antrosios pusės ir XVII a. pirmosios pusės, kai pirmosios Europoje įkūrusios nuolatines diplomatines pasiuntinybes Popiežiaus ir Venecijos valstybės ypač aktyviai domėjosi aukso amžių išgyvenančia Lenkijos-Lietuvos valstybe, o kitų italų valstybėlių (Toskanos, Parmos-Piačensos, Feraros ir kt.) kunigaikščiai samdydavo informatorius, periodiškai siuntusius jiems informaciją apie politinę padėtį ATR.

Šaltinių autorių ryšiai su karaliaus dvaru

XVI-XVII a. karaliaus dvaras buvo pagrindinis užsieniečių traukos centras. Visi diplomatai, politikai ir italų bei prancūzų kilmės dvariškiai neabejotinai nuolat lankydavosi jame. Į dvarą neretai buvo kviečiami ir per šalį tranzitu vykę įvairūs keliautojai, misionieriai (Ph. Avril atvejis). Bendras traukos centras lėmė tai, jog dauguma tuo pačiu metu ATR buvusių užsieniečių pažinojo vienas kitą. Ypač tai taikytina prancūzams, kurių antplūdis į ATR buvo labai didelis Liudvikos Marijos ir Jono Sobieskio valdymo laikais. Liudvikos Marijos laikais iš dešimties prancūzų, buvusių Lenkijoje ir parašiusių atsiminimus, šeši palaikė ryšius su dvaru ir su nedidelėmis išimtimis galėjo būti per kokias nors iškilmes susėdę prie vieno stalo. Panašiai buvo ir Jono Sobieskio laikais, kada iš dešimties prancūzų net aštuoni galėjo taip padaryti.⁵⁸

Glaudūs ryšiai su karaliaus dvaru stipriai įtakoją ATR politinių ir kultūrinių faktų ir procesų interpretacijas. Lenkija ir ypač karaliaus dvaras buvo traktuojami kaip visos valstybės politinis ir kultūrinis centras. Dėl šios priežasties Lietuva atrodė antraeilė ir mažiau svarbi. Lietuvos magnatų veikla, kuri nesutiko su karaliaus, dažniausiai buvo

⁵⁸ R. Kamuntavičius, "Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century," *Lithuanian Historical Studies*, nr. 3, Vilnius 1998, 27-48.

traktuojama kaip separatinė ir žalinga jungtinei valstybei. Iš kultūrinio požiūrio taško, Lietuva dažniausiai buvo traktuojama kaip šalis esanti lenkiškosios kultūros erdvės pakraštyje.

Kita vertus, glaudžių ryšių su karaliaus dvaru dėka, užsieniečiai turėjo galimybę lengvai bendrauti arba bent stebėti įtakingiausius LDK politikus, kurie lankėsi seimuose ir dalyvavo kituose svarbiuose valstybės įvykiuose. To rezultatas buvo išsamūs Radvilų, Pacų, Sapiegų ir kitų įtakingų šeimų atstovų aprašymai. Susidūrimai su LDK didikais buvo daug dažnesni, nei kelionės į Lietuvos teritoriją, todėl ir jų aprašymai buvo gausesni ir originalesni. Kitaip nei Lietuvos krašto ir jos liaudies aprašymuose, kalbant apie didikus, italai ir prancūzai rečiau kartodavo nusistovėjusius, šabloniškus stereotipus. Dar daugiau, stebėdami didelę LDK didikų galią ir jų nepriklausomą poziciją, ypač XVII a. antrojoje pusėje, užsieniečiai griovė iš tėvynės atsivežtas teorines žinias apie monolitinę ATR valstybę su absoliučiu Lenkijos karalystės vyravimu.

Kelionės į ATR ir Lietuvą

Užsieniečiai ATR užtrukdavo labai nevienodą laiką. Popiežiaus nuncijai vidutiniškai per XVI-XVII a. Lenkijoje išbūdavo apie 4 metus. Tačiau daug tarp jų būdavo tokių, kurie išbūdavo čia kelis kartus ilgiau nei vidurkį (Cl. Rangoni - 8 metai, M. Filonardi - 7 metai), ir tokių, kurie atvykdavo vos porai metų (G. Cantelmi - lankėsi Gardino seime 1688 m.; 1522-53 m. Popiežiaus nuncijai Lenkijoje praleisdavo tik po 1-2 metus). Panašiai buvo ir su Venecijos ambasadoriais bei jų sekretoriais. XVI a. antrosios pusės diplomatai (G. Lippomano, G. F. Morosini, P. Duodo) Lenkijoje išbūdavo po 1-2 metus. Kita vertus, turime Venecijos ambasadoriaus sekretoriaus G. Alberti pavyzdį, kuris ATR praleido net 15 metų. Iš daugiau nei 20 prancūzų yra tikrai žinoma, jog apie 10 ATR buvo iki 2 metų. Tik šeši prancūzai išbuvo Lenkijoje-Lietuvoje nuo ketverių metų iki trijų dešimtmečių. Apie likusius neturime jokių tikslesnių duomenų.

Italai ir prancūzai retai lankydavosi Lietuvoje, o jei ten ir nuvykdavo tai tik trumpai, dažniausiai vieniems-dvejiems metams. XVI a. pirmojoje pusėje yra tikrai žinoma, jog LDK lankėsi du Popiežiaus nuncijai: Z Ferreri (1521 m. sausį-vasarį) bei J. F. Cito (1526 m. gegužės mėnuo)⁵⁹. Amžiaus viduryje nusistovėjus Lenkijoje nunciatūrai jų šiek tiek padaugėjo: A. Bolognetto (1583-84), B. Bongiovanni (1560), G. A. Caligari (1579), A. di Capua (1589), L. Lippomano (1555). XVII a. I pusėje nuncijų kelionės į Lietuvą išliko panašiai: M. Filonardi (1636), Cl. Rangoni (1601), G. Simonetta (1609-10), H. Visconti (1633). Šiuo laikotarpiu turime bent vieną ne Popiežiaus diplomato apsilankymą Lietuvoje: 1609 m. Toskanos kunigaikščio Cosimo II pasiuntinys L. Bevilacqua vyko į Lietuvą susitikti su Lenkijos karaliumi.

XVII a. vidurys žymi lūžį kalbant apie kelionių į Lietuvą skaičių. Viena vertus, tai buvo nulemta staigaus prancūzų, kuriuos traukė Liudvikos Marijos ir nuo 1674 m. Jono Sobieskio dvarai, skaičiaus padidėjimo. Lietuvą tvirtino aplankę, arba, suteikė pretekstą taip manyti, net penkeri šio laikotarpio prancūzai: Ph. Avril (1688-89), Ph. Dupont, F. P. Dalairac (1688 m.), Rousseau de la Valette ir G. de Tende. Pastarasis netgi tvirtino praleidęs šioje šalyje “daugybę metų”. Kita vertus, padidėjusį užsieniečių skaičių lėmė išaugusi LDK politinė reikšmė Abiejų Tautų valstybėje. Nuo 1674 m. pradėjus rengti kas trečią ATR seimą Gardine, čia turėjo lankytis karalius, o kartu ir jo dvariškiai bei užsienio diplomatai. Šiuo laikotarpiu Lietuvoje aptiksime ne tik Popiežiaus nuncijus, tokius kaip G. Cantelmi (1688-89), bet ir Venecijos ambasados darbuotoją - G. Albertį (1687-88, 1692-93).

⁵⁹ *Acta nuntiaturae Polonae*, moderatore H. D. Wojtyska CP (toliau ANP), t. 2.

XVII a. antrojoje pusėje, palyginti su Lenkija, italai ir prancūzai Lietuvoje lankydavosi daug rečiau. Taip buvo dėl kelių priežasčių. Pirmiausia, jie buvo prisirišę prie karaliaus dvaro ir tik su juo dažniausiai judėdavo po šalį. O jis į Lietuvą vykdavo retai. Antra, pats intensyviausias kultūrinis ir politinis gyvenimas vyko Lenkijos žemėse, ypač jos politiniuose centruose. Dėl šios priežasties trumpam ir su aiškiais užduotimis atvykusiems užsieniečiams nebuvo reikalo vykti į tokią tolybę. Reikia atminti, jog turizmas šiandienine prasme tada dar nebuvo išplėtotas, o norą pamatyti ir pažinti svečias šalis malšino sunkios kelionės sąlygos, didelės kainos ir mažai dėmesio vertų objektų.

Nėra visai aiškūs užsienio diplomatų ir informatorių šaltiniai jiems būnant ATR. Sunku juos atsekti, nes jie labai retai pasakydavo iš kur gavo informaciją. Tačiau tikėtina, jog pirmutinis ir pagrindinis informacijos šaltinis - karaliaus dvaras ir aukščiausi valstybės pareigūnai. W. Tygielski tvirtina, jog jų informaciją nuncijai stengdavosi tikrinti ir kitais šaltiniais, pvz., santykiuose su kleru bei savų pačių patirtimi.⁶⁰ D. Tollet išskėlė dar vieną su informacija susijusią problemą. XVII a. antroje pusėje prancūzai, kaip ir dauguma kitų užsieniečių, trumpai užsukdavusių į ATR, nekalbėjo lenkiškai, todėl visiškai priklausė nuo savo informatorių. Dėl šios priežasties labai abejojama, kiek sukurti tekstai yra paremti jų unikalia patirtimi. Kita vertus, daug lenkų kalbėjo lotyniškai ar net prancūziškai ir tai teikė galimybę susikalbėjimui.⁶¹

Šaltinių tipai

Visus darbe naudotus šaltinius galima būtų suskirstyti į keturias grupes. *Pirmąją*, pačią gausiausią ir įvairiapusiškiausią, sudaro Popiežiaus nuncijų ir Venecijos ambasadorių ar jų sekretorių Lenkijoje-Lietuvoje sukurtos reliacijos. *Antrąją*, šiek tiek mažesnę, tačiau ganėtinai turtingą kultūrinio, politinio gyvenimo ir kitų sričių stereotipais - įvairių italų ir prancūzų diplomatų, keliautojų ir samdomų kariuomenės tarnautojų atsiminimai, valstybės aprašymai. Savo turiniu ir medžiagos išdėstymu jie buvo tokie pat kaip reliacijos, skyrėsi tik tuo, jog buvo rašomi ne kaip oficialios ataskaitos popiežiui, Venecijos senatui ar kokiam nors Italijos valstybės valdovui, bet savo malonumui, siekiant atspausdinti ir parduoti, ar dėl kokių kitų panašių priežasčių. *Trečiąją* grupei gali būti priskirta diplomatų ir įvairių informatorių korespondencija. Nors jau yra paskelbta tūkstančiai laiškų, tačiau daugiausia jų autoriai aptarinėja politinį ATR gyvenimą, informuoja apie politinius įvykius, aplenkdami kultūrą, kasdienybę ir kitas sritis. *Ketvirtąją* grupę sudarytų prancūziško XVII a. savaitraščio *La Gazette* žinutės, skirtos Vakarų Europos skaitytojo informavimui apie politinį Lenkijos-Lietuvos gyvenimą.

Reliacijos

Popiežiaus nuncijai privalėdavo sugrįžę į tėvynę duoti ataskaitą apie savo misiją, tačiau ne visuomet privalėdavo ją išdėstyti raštu. Daugiausia raštiškų reliacijų yra išlikę iš XVI a. antrosios pusės - XVII a. pirmosios pusės. Vėliau jų labai sumažėjo. Tokios reliacijos kaip nuncijaus A. Lippomano 1557 m. buvo lyg savotiškas pavyzdys, kaip ir ką apie Lenkiją-Lietuvą rašyti kitiems nuncijams. Reliacijos nebuvo užslaptintos, todėl jas nurašinėjo kas norėjo ir jos buvo laisvai kopijuojamos, dėl to šiandieną yra randamos daugelyje Italijos bibliotekų. Labai

⁶⁰ W. Tygielski, *Z Rzymu...*, 65-69.

⁶¹ D. Tollet, "La Pologne vue par les Français...", 449-456.

didelę paklausą turėjo nuncijaus G. Marescotti 1670 m. reliacija, skirta jo įpėdiniams supažindinti su gyvenimo ir keliavimo kasdienybe Lenkijoje-Lietuvoje.⁶² Reliacijomis domėjosi ir jas skaitė ne tik italų literatai ir humanistai, bet ir Italijos valstybėlių valdovai.⁶³

Popiežiaus nuncių ir jų aplinkoje sukurtos ATR reliacijos yra labai gausios. Reikia turėti galvoje, jog jas kūrė ne tik dauguma iš 50 XVI-XVII a. Lenkijoje-Lietuvoje dirbusių nuncių, bet ir kai kurie iš jų sekretorių. Lenkijos istorikai visus su Romos nuncijais ATR susijusius dokumentus skelbia serijoje *Acta Nuntiaturae Polonae* (ANP).⁶⁴ 1990 m. išleistas pirmasis šios serijos tomas,⁶⁵ kuriame pristatomi Romos pasiuntiniai ATR - jų biografijos faktai, itinerariumai Lenkijoje ir Lietuvoje bei pateikiamos tikslios nuorodos į archyvinės signatūras. Be šio pirmojo įvadinio tomo, iki šiol yra pasirodę dar aštuoni šaltinių rinkiniai, kuriuose su išsamiais paaiškinimais skelbiami su konkrečiais XVI-XVII a. nuncijais susiję dokumentai: korespondencija, instrukcijos, reliacijos.⁶⁶ Antrame, trečiame ir šeštame šių šaltinių rinkinių tomuose rasime vieno XV a. ir dviejų XVI a. nuncių reliacijas - Z. Ferrerio, A. Lippomano ir G. Ruggiero. ANP nuosekliausiai skelbiamos nuncių reliacijos, visi kiti šaltinių rinkiniai skelbia arba pavienias reliacijas arba tik kai kurias jų dalis. Vienas iš rinkinių, kuriuose buvo paskelbtos ne viena, bet keletas reliacijų, yra XIX a. pabaigoje pasirodęs *Scriptores rerum polonicarum* rinkinys. Jame originalo kalba buvo pilnai paskelbtos vieno italo anonimo ir dviejų popiežiaus nuncių sekretorių, P. A. Giovanninio ir H. Spinocchijaus, reliacijos apie ATR, visos iš XVI a. pabaigos.⁶⁷

Šalia Popiežiaus nuncių daug informacijos apie Lietuvą pateikia turtingos Venecijos pasiuntinių Respublikoje reliacijos. 1862 m. italas E. Albèri paskelbė tris XVI a. antrosios pusės reliacijas: G. F. Morosinio (1573 m.), G. Lippomano (1575 m.) ir P. Duodo (1592 m.).⁶⁸ Po kelių dešimtmečių paskelbta dar vieno Venecijos pasiuntinio, G. Zeno, reliacija (1638 m.).⁶⁹ Tai patys didžiausi ir iki pat XVIII a.

⁶² ANP, t. 1.

⁶³ H. D. Wojtyska, *Papiestwo-Polska...*, 227.

⁶⁴ ANP.

⁶⁵ *De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica*, autore H. D. Wojtyska CP, Romae 1990.

⁶⁶ *Acta nuntiaturae Polonae*, moderatore H. D. Wojtyska CP, t. I: De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica, autore Henrico Damiano Wojtyska CP, Romae 1990; t. II: Zacharias Ferreri (1519-21) et nuntii minores (1522-53), edidit H. D. Wojtyska, Romae 1992; t. III/1: Aloisius Lippomano (1555-57), edidit H. D. Wojtyska CP, Romae 1993; t. VI: Iulius Ruggieri (1565-68), colegit et paravit Th. Glemma, supplevit et edidit St. Bogaczewicz, Romae 1991; t. IX: Vincentius Lauro (1572-78), volumen 1 (25 VII 1572- 30 IX 1574), ediderunt M. Korolko et H. D. Wojtyska CP, Romae 1994; t. XV: Germanicus Malaspina (1591-98), volumen 1 (1 XII 1591- 31 XII 1592), edidit L. Jarmiński, Cracoviae 2000; t. XVIII: Franciscus Simonetta (1606-12), volumen 1 (21 VI 1606- 30 IX 1607), edidit A. Tygielski, Romae 1990; t. XXIII: Antonius Santa Croce (1627-30), volumen 1 (1 III 1627- 29 VII 1628), edidit H. Litwin, Romae 1996; t. XXXIV: Opatius Pallavicini (1680-88), volumen 1 (10 VIII 1680- 29 III 1681), edidit M. Domin-Jačov, Romae 1995; t. XXXIV: Opatius Pallavicini (1680-88), volumen 2 (III 1681- 15 VII 1681), edidit M. Domin-Jačov, Romae 1997.

⁶⁷ *Scriptores rerum Polonicarum*, t. XV, continet: *Analecta Romana quae Historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta*, edidit Dr. I. Korzeniowski, Kraków 1894.

⁶⁸ E. Albèri, *Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, serie I, volume I, Firenze 1862, 249-269 (G. Francesco Morosini, 1573); 271-316 (Girolamo Lippomano, 1575); 317-348 (Pietro Duodo, 1592).

⁶⁹ G. Zeno, *Relatione dell' Illustrissimo Signore Signor Zeno Giorgio mandato Ambasciatore straordinario della Repubblica Veneta a Ladislao (Ladisloa) VII Re di Polonia nel 1638*, pubblicata dal Prof. G. Ferraro, Torino 1893 (Ištrauka iš *Miscellanea di Storia Italiana*, s. II, nr. XVI (XXXI)).

pabaigos labai didelę įtaką regione darę Lenkijos-Lietuvos aprašymai. Jų nuorašai plačiai paplitę vakarų Europos, ypač Italijos, archyvų saugyklose.

Nė viena nuncijų ar Venecijos pasiuntinių reliacijų nebuvo pilnai išversta ir paskelbta lietuvių kalba. Reikėtų paminėti keletą stambių į lenkų kalbą išverstų ir originalo kalba paskelbtų itališkų šaltinių rinkinių. Šie rinkiniai yra lengvai prieinami ir plačiai naudojami Lietuvoje. Dažniausiai juos sudaro tik verstinės dokumentų ištraukos, šališkai parinktos lenkų istorikų. Tiesa, jos daug platesnės nei aukščiau minėtuose lietuviškuose rinkiniuose. Reikia pasakyti, jog autoriai ne vien pateikia tik išverstus tekstus, bet profesionaliai pristato jų kūrėjų biografijos faktus, komentuoja dokumentus. Vienas pirmųjų tokių rinkinių - XIX a. pirmojoje pusėje atspausdintas J. U. Niemcewicziaus penkiatomis.⁷⁰ Šalia XVI a. antrosios pusės Venecijos ambasadoriaus G. Lippomano bei XVII a. antrosios pusės Popiežiaus nuncijų G. Maescotti ir F. Buonvisio reliacijų ištraukų, jame surinkta pati įvairiausia medžiaga - didikų ir karalių laišakai, pranešimai apie politinius įvykius ATR. Po kelių dešimtmečių pasirodžiusiam E. Rykaczewskio surinktų nuncijų pasiuntinių ir kitų su Lenkija susijusių žmonių dokumentų rinkinyje yra lenkų kalba paskelbta viena didžiausių XVII a. pirmosios pusės popiežiaus nuncio Honorato Visconti reliacija. Be to, jame randame XVI a. nuncijų, F. Ruggiero ir B. Bongiovannio, bei XVII a. - G. Maescotti bei M. Filonardi reliacijas.⁷¹

Po ilgos pertraukos, XX a. II pusėje, lenkų istorikai parengė dviejų tomų kapitalinį reliacijų ir tekstų apie Lenkiją rinkinį, su dar išsamesniais autorių pristatymais ir jų tekstų komentarais. Čia rasime XVI-XVII a. Popiežiaus nuncijų ir Venecijos pasiuntinių reliacijų ištraukas: B. Bongiovannio, F. Ruggiero, J. Ruggiero, A. M. Gratiano, H. Lippomano, P. Duodo, J. P. Mucante, B. Vanozzio, H. Visconti, S. Cefali.⁷² Tačiau šiame rinkinyje apsiribojama ištraukomis, o ne pilnų tekstų spausdinimu, ir neretai praleidžiama įdomi mažiau su Lenkijos, bet daugiau su LDK istorija susijusi medžiaga.

Nors su Lenkija-Lietuva susiję itališkieji šaltiniai buvo ir yra skelbiami italų, lietuvių ir lenkų istorikų, tačiau daug jų dar galima aptikti tik rankraštiniu pavidalu. Išsamus vadovas, neleidžiantis pasiklysti spausdintų ir dar nepaskelbtų dokumentų gausoje, yra R. C. Lewańskio informaciniai leidiniai apie polonistiką Italijos archyvuose.⁷³ Šiose knygose yra išvardijami pagrindiniai archyvai bei pristatomi susiję su Lenkijos-Lietuvos istorija jų dokumentai, kartais pateikiamos net signatūros. Be to, nurodoma, kuriuose leidiniuose vieno ar kito archyvo medžiaga jau buvo spausdinama.

Šioje disertacijoje yra naudojama apie 20 Popiežiaus nuncijų, jų sekretorių ir Venecijos ambasadorių reliacijų. Tai, be abejonės, pati gausiausia šaltinių grupė, gerai atspindinti Italijoje gyvavusius Lietuvos stereotipus. Tai nėra visos XVI-XVII a. sukurtos reliacijos ir netgi nesudaro jų daugumos. Šiuo metu tikslus jų skaičius nėra žinomas, nes daug jų nėra paskelbta, pradingę arba anoniminės, tačiau manyčiau, jog jų buvo sukurta bent keletą kartų daugiau. Nė viena jų nėra tyrinėta Lietuvos istorikų ar išversta į lietuvių kalbą. Dar daugiau, nė viena iš jų nebuvo panaudota kaip Lietuvos, atskiros nuo Lenkijos valstybės, istorijos šaltinis.

⁷⁰ *Zbiór pamiętnik6w historycznych o dawnej Polsce*, przez J. U. Niemcewicza, t. 1-5, Lipsk 1838-40.

⁷¹ *Relacje nuncjus6w apostolskich i innych os6b o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E. Rykaczewski, t. 1-2, Berlin-Poznań 1864.

⁷² *Cudzoziemcy o Polsce: Relacje i opinie*, wybrał i opracował J. Gintel, t. 1-2, Krak6w 1971.

⁷³ R. Lewański, *Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich*, Warszawa 1978; R. Lewanski, *Eastern Europe and Russia: A Handbook of Western European Archival and Library Resources*, New York 1980.

Neoficialūs valstybės aprašymai

Neoficialiems Lenkijos-Lietuvos aprašymams šiame darbe priskiriami visi valstybės politiniai, kultūriniai, geografiniai ir panašūs aprašymai, išskyrus reliacijas. Šio pogrupio tekstai nebuvo oficialiomis diplomatų ataskaitomis. Juos sudarė įvairūs atsiminimai, kelionių aprašymai ir geografinio-kultūrinio-politinio pobūdžio tekstai, sukurti italų ir prancūzų, buvusių Lenkijoje-Lietuvoje. Jų, kaip ir reliacijų, turinyje aptariamos įvairiausios temos: nuo valstybės geografinės padėties iki politinių įvykių ir papročių komentavimo. Jų autoriais būdavo italų ir prancūzų diplomatai, keliautojai, kariuomenės samdiniai, dvariškiai.

Daugiausia neoficialių valstybės aprašymų turime iš XVII a. II pusės, kai Lenkijos karaliaus dvaras buvo pritraukęs ypač daug prancūzų, kurie tarnavo karaliaus armijoje, buvo jo dvariškiais ar gyveno dvare kaip diplomatai.⁷⁴ Daugelio jų memuarai buvo paskelbti dar esant jiems gyviems arba iš karto po jų mirties. Dažnas jų daug vietos skiria Lietuvos reikalams. Šių prancūziškų tekstų publikacijos bei jų autorių biografijos ir ryšiai su Lietuva yra smulkiai aptariami viename iš mano straipsnių.⁷⁵

Nepaisant to, jog italai irgi gausiai lankėsi Lenkijoje-Lietuvoje, jų sukurtų neoficialių valstybės aprašymų turime mažiau nei prancūziškų. Taip buvo dėl to, kad didžiausia italų dalis - diplomatai (nuncijai ir ambasadoriai) - rašė oficialias reliacijas, kurių buvo labai daug. Tuo tarpu kitų specialybių italai (keliautojai, dvariškiai ir kariuomenės tarnautojai) nebuvo tokie kūrybingi. Vienas iš žymiausių itališkų tokio pobūdžio tekstų yra A. Gvanjino Lenkijos-Lietuvos aprašymas, kurio vienas leidimas pasirodė XVI a. pabaigoje, o antrasis sekančio šimtmečio pradžioje.⁷⁶ Kitų italų autorių aprašymai nepadarė tokios didelės įtakos. Dauguma jų taip ir išliko rankraštiniame variante ir tik dabar yra publikuojami, kaip minėta W. Tygielskio paskelbta Toskanos diplomato L. Bevilacqua kelione į Lenkiją-Lietuva.

Šioje disertacijoje yra naudojama apie 20 neoficialių valstybės aprašymų. Daugumos jų autoriai - XVII a. II pusės prancūzai. Didžioji dalis šių tekstų buvo publikuota dar XVI-XVII a. ir tik keletas XIX-XX a. Sunku pasakyti, kiek dar panašaus pobūdžio aprašymų lieka istorikų nesurasti įvairiuose Italijos ir Prancūzijos archyvuose, tačiau panašu, jog jų nėra tiek daug kaip popiežiaus nuncijų reliacijų. Reikia pabrėžti, jog italų ir prancūzų sukurti Lenkijos-Lietuvos aprašymai beveik nebuvo tyrinėti Lietuvos istorikų, o jų sukurti Lietuvos aprašymai nebuvo išversti į lietuvių kalbą. Dar daugiau, dauguma jų nebuvo panaudota kaip Lietuvos, atskiros nuo Lenkijos valstybės, istorijos šaltinis.

Palyginę reliacijas ir neoficialius valstybės aprašymus pastebime, jog Lietuvos aprašymuose dažniausiai aptariamos tos pačios temos ir netgi tokia pačia tvarka. Viena vertus, tai buvo nulemta retų ir trumpų kelionių į LDK ir, kita vertus, kiekvieno autoriaus noro bent ką nors parašyti apie Lietuvą. Tai vertė autorius kopijuoti vieną nuo kito. Beveik kas kartą yra rašoma apie valstybės išmatavimus, regionus,

⁷⁴ R. Kamuntavičius, "Memoirs...".

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ *Sarmatiae Europae descriptio quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prusiam, Pomeraniam, Livoniam et Moscoviae, Tartarineque partem complectitur, Alexandri Guagnini Veronensis Equitis aurati peditumque praefecti diligentia conscriptae, Cracoviae 1578; 1611 m. leidimas- lenkų kalba.*

pagrindinius pareigūnus, kraštovaizdį, upes, miestus, kultūrą, papročius. Tokios temos ir netgi jų dėstymo tvarka būdavo pasirenkama neatsitiktinai. Anot vokiečių mokslininko J. Stagl, studijavusio kelionių aprašymų metodų raidą XVI-XVIII a.,⁷⁷ jau XVI a. viduryje Vakarų Europoje buvo parašyti pirmieji teoriniai darbai, aiškinę, kokia informacija ir kokia tvarka turėjo būti renkama kelionės metu apie valstybę ir vėliau pateikiama skaitytojui (ilustracija nr. 2). Prancūzų ir italų autoriai, pabuvoję LDK ir Lenkijoje, neabejotinai buvo susipažinę su šia metodologija arba skaitydami šias studijas, arba analizuodami kitų autorių panašius tekstus. Svarbus yra ir dar vienas su tokiais aprašymais susijęs dalykas. Neretai vien tik remiantis šiais tekstais sunku suprasti, ar jų autoriai tikrai buvo Lietuvoje. Netgi žmonės lankęsi Lietuvoje (arba, bent jau manoma, jog lankėsi), apsiribodavo vien tik žinomų stereotipų ir faktų atkartojimu (pvz., Jouvin de Rochefort, F. P. Dalairac). Kitų LDK buvusių užsieniečių aprašymuose dažniausiai šalia daugybės Vakarų literatūroje funkcionavusių faktų ir stereotipų apie Lietuvą randama tik nedidelė dalis originalių pastebėjimų. Ar Lietuvoje jie nerado nieko įdomaus? O gal bijojo pasakyti savo nuomonę? Galima tik spėlioti, kodėl jie taip elgėsi. Tačiau lyginant su Lenkijos ar Maskvos⁷⁸ valstybės aprašymais, galima drąsiai teigti, jog tokia elgsena nebuvo išimtis. XVI-XVII a. keliautojai buvo mieliau linkę didžia dalimi atkartoti jau žinomus faktus ir tik parašėje paminėti kažką originalaus.

Visi italų ir prancūzų autorių Lenkijos-Lietuvos aprašymai pagal pobūdį gali būti suskirstyti į kelias grupes. Pirmajai grupei priklauso istorinio-geografinio pobūdžio aprašymai. Tai pati gausiausia grupė, kurioje istoriniai ir geografiniai duomenys apie valstybę dažnai susipina su subjektyviais kiekvieno autoriaus išpūdžiais ar nuomone. Tipiškas yra G. de Tende memuarų, B. de Vigenère ATR aprašymo pavyzdys arba bet kuri nuncijų ar Venecijos ambasadorių reliacija. Antrajai grupei priklauso atsiminimai. Šiuo atveju autoriai aprašydavo savo subjektyvius kelionės išpūdžius - G. de Chavagnac, Ph. Avril, Jouvin de Rochefort - arba savo darbo patirtį svečioje šalyje. Pastarąjį geriausiai iliustruoja F. P. Dalairac ar Ph. Dupont memuarai - prancūzų, kurie ilgus metus tarnavo Jono Sobieskio armijoje. Trečiajai grupei priklauso tekstai, kurie galėtų būti pavadinti kelionių gidais. Jų autoriai pateikia daug praktiškos informacijos, aiškinančios, kaip keliauti, kur apsipirkti ir pan. Pats geriausias pavyzdys yra nunciजाus G. Marescotti tekstas. Parašytu XVII a. pabaigoje juo ilgai naudojosi vėlesni nuncijai. Daug leidimų susilaukė ir kito italo, popiežiaus nuncijų pašto kurjerio G. Misellio knyga, kurioje taip pat buvo daug praktinių patarimų.

Svarbu pabrėžti, jog nėra italų ir prancūzų tekstų, kuriuose būtų surašytas kelionės dienoraštis t.y. pastabos, padarytos kelionės metu, fiksuojant naujus išpūdžius. Tai yra susiję su viena fundamentalia problema- memuarų spausdinimu. Anot A. Maćzako, vieno žymiausių kelionių memuarų tyrinėtojo, naujausi keliautojų išpūdžiai ir dienoraštyje padarytos pastabos dažnai stipriai skirdavosi nuo atspausdinto teksto. Lenkų mokslininkas tvirtina, jog labai sunku išsiaiškinti, kiek atspausdinti memuarų tekstai atspindėjo keliautojų patirtus išpūdžius.⁷⁹ Daugeliu atveju memuarai būdavo parašomi ir atspausdinami praėjus daugeliui metų po sugrįžimo iš kelionių. Tekstus šiek tiek "pakoreguodavo" ir redaktoriai, kad jie būtų geriau

⁷⁷ J. Stagl, *History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Harwood 1995.

⁷⁸ *Voyage en Russie: anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles*, préf. Cl. Grève, Paris 1990.

⁷⁹ A. Maćzak, "Zu einigen vernachlässigten Fragen der Geschichtsschreibung über das Reisen in der frühen Neuzeit," *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, edited by A. Maćzak and H. J. Teuteberg, Wolfenbüttel 1982.

perkami. Dėl šios priežasties atspausdintose knygose atsirasdavo daug šabloniškų teiginių, įvairių pagražinimų ir išsigalvojimų, kurie stipriai iškreipdavo pradinę autoriaus mintį. Net Popiežiaus nuncijų ir Venecijos ambasadorių reliacijų tekstus, kurie būdavo parašomi dar Lenkijoje arba iš karto po sugrįžimo ir kuriems negrėsė redaktorių pataisymai, stipriai įtakodavo pirmtakų tekstai, su kuriais jie susipažindavo dar prieš kelionę.

Korespondencija

Šalia reliacijų Venecijos ambasadoriai, popiežiaus nuncijai, įvairūs italų ir prancūzų diplomatai ir informatoriai paliko daugybę laiškų, informavusių savo darbdavius ar kolegas tėvynėje apie politinę ATR vidaus ir išorės padėtį. W. Tygielski paskaičiavo, jog popiežiaus nuncijai, priklausomai nuo konkretaus žmogaus, rašydavo į Romą nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų laiškų per metus, t.y. nuo vieno per dieną iki vieno per savaitę.⁸⁰ Venecijos diplomatai ir įvairūs informatoriai, su kurių korespondencija man teko susidurti, irgi pasiūsdavo panašų kiekį laiškų.⁸¹ Nenuostabu, kad didžioji šios medžiagos dalis iki šiol lieka tik rankraštiniu pavidalu. Skirtingai nuo dažnai tų pačių autorių kurtų reliacijų, diplomatinė korespondencija nebuvo prieinama pašaliniais žmonėmis ir negalėjo daryti visuomenei tokios įtakos kaip reliacijos.

Visą su Popiežiaus nuncijais susijusią korespondenciją lenkų istorikai skelbia jau minėtoje ANP serijoje. Popiežiaus nuncijai, nors ir reziduodami Lenkijoje, retai vykdavo į Lietuvą ir LDK problemos juos, palyginti mažai domino. Daugiausiai dėmesio jie, kaip ir Venecijos pasiuntiniai, kreipė karams su Turkija, t.y. Lenkijos karalystei ir Ukrainos regionui. Todėl visai nenuostabu, kad netgi tie nuncijai kurie lankėsi Lietuvoje, pvz., O. Pallavicini ar F. Simonetta, nieko nerašė apie Lietuvos kultūrinius ar specifinius politinius įvykius, apsiribodami kelių įtakingų didikų ar bažnyčios tarnautojų paminėjimu. Tačiau būta ir išimčių. Šiuo metu T. Chynczewska-Hennel ruošia naują ANP tomą, skirtą M. Filonardi (nuncijus ATR 1636-43 m.). Šis nuncijus viešėjo Lietuvoje ir laiškuose tarp kitų dalykų aprašė savo kelionę į Vilnių bei 1636 m. iškilmes LDK sostinėje, skirtas šv. Kazimiero palaikų pernešimui į naują koplyčią katedroje. Iki šiol T. Chynczewska-Hennel yra paskelbusi keletą straipsnių apie šį nuncijų.⁸²

Daug anksčiau nei lenkų istorikai Vatikano dokumentų publikavimo projekto ėmėsi ukrainiečiai. Jau 1959 m. pasirodė pirmasis Ukrainos istorijos šaltinių iš Vatikano archyvų rinkinys, redaguojamas P. A. G. Welykyj.⁸³ Kaip ir *Acta Nuntiaturae Polonae*, jie yra lydimi informatyvių paaiškinimų, tačiau skelbiant dokumentus praleidžiamos dalys nesusijusios su Ukraina. Tai labai sumažina lietuviškos medžiagos kiekį. Tačiau gana daug jos galima rasti prieš-liublįjiniam laikotarpiui skirtame pirmame tome apimančiame 1550-93 m. laikotarpį (pasirodė 1959 m.), kurio didelę dalį Ukraina priklausė LDK.

Venecijos pasiuntiniai paliko šiek tiek menkesnę nei popiežiaus nuncijai korespondenciją, saugomą Venecijos valstybiname archyve, kurios dalį paskelbė

⁸⁰ W. Tygielski, *Z Rzymu...*, 70-71.

⁸¹ Pz., XVII a. antrosios pusės Venecijos ambasadoriaus sekretoriaus G. Alberti ar to paties laikotarpio Lenkijos karaliaus dvariškio ir informatoriaus P. de Noyers korespondencija.

⁸² T. Chynczewska-Hennel, "Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.)," *Barok. Historia-Literatura-Sztuka*, 1998, nr. V/2 (10), 51-63; T. Chynczewska-Hennel, "Mario Filonardi- nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-1643. Rys biograficzny," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1999, t. XLIII, 151-162.

⁸³ *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, collegit, paravit, adnotavit editiomque curavit P. A. G. Welykyj OSBM, Romae.

lenkas A. Cieszkowski.⁸⁴ Šio tyrinėtojo leidinį sudaro XVI a. pabaigos-XVII a. pirmojo dešimtmečio Venecijos pasiuntinių G. Lippomano (1574 m.), P. Duodo (1592 m.) ir A. Foscarinio (1606 m.) laišakai. Skirti Venecijos dožams jie pateikia informacijos apie LDK pareigūnus bei politinius įvykius. Ypač informatyvi yra G. Lippomano medžiaga.

Venecijos valstybiniame archyve šalia jau paskelbtų šio miesto pasiuntinių reliacijų apie Lenkiją-Lietuvą galime rasti pasiuntinių ir jų sekretorių neskelbtos korespondencijos.⁸⁵ Lietuvių istorikų dėmesį turėtų pritraukti Venecijos pasiuntinio sekretoriaus Gerolamo Alberti laišakai iš 1684-99 m. laikotarpio.⁸⁶ Nuolat sukdamasis dvaro aplinkoje ir dalyvaudamas seimų veikloje, jis buvo ATR politinio gyvenimo sūkurys. G. Alberti beveik kas savaitę siųsdavo į Veneciją ataskaitas apie politinį gyvenimą ATR. Šie laišakai apimdavo nuo kelių iki kelių dešimčių puslapių. Juose rasime ne tik politinių įvykių, bet ir išsamius LDK didikų ir bajorų bei jų politinės kultūros aprašymus. 1688 ir 1693 m. jis dalyvavo Gardino Seimuose, vykusiuose Lietuvoje, kur buvo liūdnai nustebintas blogų viešbučių, paslaugų kokybės bei didelių kainų. 1688 m. apsilankė Trakuose bei Vilniuje, iš kur siuntė laiškus paminėdamas savo išpūdžius apie varginančią kelionę per Lietuvą bei pokalbius su sutiktais lietuvių bajorais ir didikais.

Dalykinė italų didikų korespondencija su LDK magnatais, informatorių pranešimai, pasiuntinių instrukcijos ir panaši medžiaga, susijusi su Lenkija-Lietuva, yra spausdinama lenkų mokslininkų nuo 1960 m. leidžiamame *Elementa ad fontium editiones*. Čia galima rasti ATR reliacijų ir LDK politinio bei kultūrinio gyvenimo aprašymų bei gausybę Radvilų, Pacų, Sapiegų ir kitų LDK didikų korespondencijos su Vakarų Europos dvarais. Dokumentus lydi gausūs paaiškinimai. Iki šiol yra paskelbta dalis Akvilos, Parmos, Florencijos ir Romos archyvų medžiagos.⁸⁷

⁸⁴ *Fontes rerum poloniarum e tabulario Reipublicae Venetae*, exhaustit, collegit, edidit Dr. Augustus Comes Cieszkowski, series II, fasciculus primus: litterae ambaxatorum Venetorum apud Regem Poloniae ab anno 1574 usque ad annum 1606, Venetiis 1892-1902.

⁸⁵ Venecijos pasiuntinių korespondencijos saugomos Venecijos valstybiniame archyve. Archyvo katalogas: *Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959.

⁸⁶ *Senato, dispacci di Polonia*, filze 8-18 (Gerolamo Alberti).

⁸⁷ *Elementa ad fontium editiones. Institutum Historicum Polonicum Romae*, t. I: Polonica ex libris "Obligationum et Solutionum" Camerae Apostolicae ab A. 1373, collegit dr. I. Lisowski, Romae 1960; t. III: Repertorium rerum Poloniarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino Romae, I pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1961; t. V: Repertorium rerum Poloniarum in Archivo Dragonetti de Torres in civitate Aquilina, edidit P. Collura, Romae 1962; t. VII: Repertorium rerum Poloniarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino Romae, II pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1962; t. X: Repertorium rerum Poloniarum ex archivio Orsini in archivio Capitolino Romae, III pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1964; t. XIV: Collectanea e rebus Polonicis archivi Orsini in archivio Capitolino Romae, I pars, Romae 1965; t. XVIII: Collectanea e rebus Polonicis archivi Orsini in archivio Capitolino Romae, II pars, Romae 1968; t. XXII: Documenta Polonica ex archivio Parmensi, I pars, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1970; t. XXIII: A: Documenta Polonica ex archivio Parmensi, B: Documenta Polonica ex archivio capitulari in Brisighella, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1970; t. XXVI: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, I pars: Avvisi, varie scritture e notizie di Polonia dal 1559 al 1599, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1972; t. XXVII: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, II pars: Avvisi, varie scritture e notizie di Polonia dal 1559 al 1595, Lettere et avvisi di Pollonia dal 1600 fino al 1612, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1972; t. XXVIII: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, III pars: Lettere et avvisi di Pollonia 1613-1626, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1972; t. LVIII: Documenta ex Archivio Cardinalis Ioanis Morone ad Poloniam spectantia quae in Archivio Secreto Vaticano asservantur, I pars: 1561-1580, edidit C. Lanckoronska, Romae 1984; t. LVIII: Documenta ex Archivio Cardinalis Ioanis Morone ad Poloniam spectantia quae in Archivio Secreto Vaticano asservantur, II pars: 1539-1579. Edidit C. Lanckoronska, Romae 1984.

Pirmajame tome rasime bažnytinę korespondenciją tarp Romos ir ATR XIV-XVI a. vid. Daugiausiai tai su lenkų dvasininkais susijusi medžiaga, tačiau pasitaiko ir keletas Vilniaus bei Žemaitijos vyskupų ir kanauninkų siųstų arba jiems adresuotų laiškų. Penkiuose kituose serijos tomuose rasime lenkiškas santraukas (*Repertorium*) ir kai kurių laiškų publikacijas iš Orsinių archyvo Romoje. Chronologiškai jie apima laikotarpį nuo XVI a. vidurio iki XVIII a. ir yra parašyti aukščiausių ATR (tarp jų ir LDK) pareigūnų arba jiems adresuoti. Daugiausiai kalbama apie valstybės ir bažnyčios reikalus. Labai mažai lietuviškos medžiagos yra kardinolo Cosmo de Torres (nuncijus ATR, XVII a. pirmojoje pusėje), išskyrus negausią korespondenciją su LDK aukščiausiais bažnyčios pareigūnais, Pacais, Radvilomis. Panašaus pobūdžio medžiaga yra ir kitam nuncijui, kardinolui I. Morone (XVI a. II pusė), skirtuose dviejuose tomuose. Dviejuose tomuose skirtuose Parmos ir Brisighellos (miestas Romanijoje, Italijoje) šaltiniams bei trijuose skirtuose Florencijos archyvų dokumentams dažniausiai aptinkame Parmos ir Modenos bei Toskanos kunigaikščių korespondencijos su įvairiais LDK pareigūnais ir magnatų šeimomis, taip pat daugybę italų kunigaikščiams skirtas informatorių žinutes apie ATR politinius įvykius. Atskirai reikia pabrėžti XXII tomą, kuriame yra unikali popiežiaus sekretoriaus Alexandro Farnesio (1535-88), siuntusio ir kontroliavusio nuncijus į ATR, korespondencija. Jame rasime vieną anoniminę Lenkijos-Lietuvos reliaciją iš aštuntojo XVI a. dešimtmečio. Brisighelai skirtoje tomo dalyje aptinkame su XVI a. II pusės Popiežiaus nuncijumi, I. A. Calligarium, susijusią korespondenciją.

Čia nereikėtų praleisti S. Ciampio iš Italijos archyvų surinktų dokumentų tritomio.⁸⁸ Tai visiškai atsitiktinių su ATR ir kitomis Rytų Europos valstybėmis susijusių itališkų laiškų, reliacijų, pasiuntinių instrukcijų rinkinys. Dokumentai jame sudėlioti chaotiškai - kartais pagal autorių pavardes, kartais pagal tematiką. Iš paminėtinų šiame rinkinyje su LDK istorija susijusių dokumentų yra Lietuvos kariuomenėje tarnavusio italo S. Genga laišakai apie St. Batoro vadovaujamus karus su Rusija, XVII a. II pusės iš Italijos ir Lenkijos adresuotų laiškų rinkinys apie itališką LDK magnatų Pacų giminės kilmę, italų kilmės Lenkijos karaliaus sekretoriaus T. Talenti laišakai (XVII a. pabaiga) apie siunčiamas į Italiją lietuviškas knygas. Šalia šios medžiagos yra dar keletas smulkių žinučių apie italus Lietuvoje bei jų laiškų. Pastarajai problematikai S. Ciampi skyrė dar vieną savo knygą, kurioje paskelbė trumpus biografinius faktus, nurodydamas veiklos sritis ir kartais net pridėdamas laiškus ir kitokius susijusius dokumentus su italų menininkais ir mokslininkais atvykusiais dirbti į Lenkiją-Lietuvą.⁸⁹ Tarp kitos informacijos čia rasime duomenų apie maždaug 10 italų, daugiausiai architektų, dirbusių Pažaislyje ir Vilniaus katedroje. Šiek tiek su Lietuva susijusios korespondencijos, surinktos iš Italijos archyvų, yra ir dar viename S. Ciampio paskelbtame rinkinyje.⁹⁰ Tačiau dokumentų gausa ir informacijos unikalumu jis toli neprilygsta aukščiau paminėtam tritomiui.

Labai daug italų informatorių ir diplomatų korespondencijos vis dar tebėra nepaskelbta. Beveik kiekviename didesniame Italijos mieste galima rasti dokumentų, ypač korespondencijos susijusios su Lenkija-Lietuva. Italijos valstybių valdovai domėjosi įvykiais ATR ir rinkdavo informaciją apie ją, be to, jie ekonomiais, kultūriniais ir politiniais tikslais susirašinėdavo su LDK didikais. Tačiau ši

⁸⁸ S. Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, Firenze, t. 1: 1834; t. 2: 1839; t. 3: 1842.

⁸⁹ S. Ciampi., *Notizie di medici, maestri di musica e cantori, pittori, architetti, scultori ed altri artisti italiani in Polonia e polacchi in Italia*, Lucca 1830.

⁹⁰ S. Ciampi, *Notizie dei secoli XV e XVI sull'Italia, Polonia e Russia*, Firenze 1833.

korespondencija nesusilaukė tokio didelio istorikų dėmesio kaip, pavyzdžiui, popiežiaus nuncijų medžiaga. Dalis jos paskelbta minėtame *Elementa ad fontium editiones*, nuolat naują medžiagą įveda G. Michellini ir lenkų istorikai. Nepaisant to, manyčiau, jog korespondencijos rankraštiniu variantu lieka dešimtimis kartų daugiau nei yra paskelbta.

Prancūziškosios su Lenkija-Lietuva susijusios korespondencijos yra daug mažiau nei itališkosios. Tai buvo nulemta daug intensyvesnių Italijos valstybių ir ATR kultūrinių ir ypač politinių ryšių.

Bene gausiausiai yra spausdinami dokumentai, susiję su Henriko Valua laikais. Dar XIX a. pasirodė dvi knygos, skirtos šiems dokumentams Prancūzijos Nacionalinėje Bibliotekoje.⁹¹ Čia rasime tik politinę korespondenciją tarp Prancūzijos karaliaus ir jo aplinkos, Henriko Valua, jo aplinkos bei Lenkijos bajorų. Lietuvai mažai skiriama dėmesio, nors yra išlikę keletas dokumentų, kuriais Henrikas Valua reguliavo santykius su didžiosios kunigaikštystės bajorais.

Prancūziškos korespondencijos, susijusios su Lenkija-Lietuva, galima rasti Lenkijoje ir Prancūzijoje. Lenkijos archyvai man yra blogiau žinomi, panašu, jog didžiausia prancūziškų rankraščių koncentracija yra Čartoriskų bibliotekoje Krokuvoje. Lenkai nėra išleidę katalogų, skirtų prancūziškiems šaltiniams Lenkijos archyvuose. Kalbant apie Prancūzijos archyvus, į pagalbą geriausia pasitelkti R. Lewanskio, katalogą skirtą Rytų Europos ir Rusijos šaltiniams Vakarų Europoje.⁹² Iš jo matome, jog absoliuti dauguma XVI-XVII a. su Lenkija-Lietuva susijusių dokumentų yra sukaupti Paryžiuje: Nacionalinėje Bibliotekoje, Prancūzijos instituto bibliotekoje ir Užsienio reikalų ministerijos archyve.

Nacionalinėje bibliotekoje esančius su Lenkija-Lietuva susijusius dokumentus, kurių daugumą sudaro korespondencija, sukatalogizavo D. Tollet.⁹³ Tyrinėtojas teigia, jog į Nacionalinės bibliotekos kolekciją pateko kai kurie valstybės, religinių institucijų, privačių fondų, diplomatų, keliautojų ir kolekcionierių dokumentai.⁹⁴ XVI a. dokumentai sudaro 50% (daugiausiai skirta Henrikui Valua ir Lenkijai, kaip atsparai kovoje prieš Habsburgus), XVII a. - 40% (susiję su Marijos Liudvikos reikalais, Prancūzijos bandymais Lenkiją sutaikyti su savo sąjungininke šiaurėje - Švedija), XVIII a. I pusė - 10%. Daugiausiai dėmesio skiriama personalijoms (pvz., Henrikui Valua) ir tarptautiniams reikalams (apie 80% visos medžiagos). Ekonomikai, bendriems dalykams, vidaus politikai, visuomenei, religijai, miestams skiriama daug mažiau dėmesio.⁹⁵ Kalbant apie lietuvišką medžiagą, galima pastebėti, jog yra nuorodų į Kristupo Radvilos, Boguslavo Radvilos ir jo dukros Liudvikos Karolinos korespondenciją su prancūzų politikais ir diplomatais. Be to, pasitaiko keletas oficialių dokumentų kopijų, skirtų santykiams tarp karaliaus ir Lenkijos-Lietuvos seimų reguliavimui. Kalbant apie šaltinių publikacijas, reikia pasakyti, jog Henriko Valua laikų dokumentai beveik visi yra paskelbti jau minėtuose rinkiniuose.⁹⁶ XVII a. šaltiniai publikuoti labai negausiai. Beveik visai nebuvo publikuota astronomo Ismaël Boulliau (1605-91) korespondencija, kuris XVII a.

⁹¹ E. Noailles, *Henri de Valua et la Pologne en 1572*, Paris 1867; F. Boulétreau, *Edition de la correspondance...*

⁹² R. Lewanski, *Eastern Europe...*

⁹³ D. Tollet, *Les "Polonica" de la Bibliothèque National de Paris: Inventaire critique des textes des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1982; pataisytas ir papildytas leidimas: D. Tollet, "Les Polonica des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles à la bibliothèque Nationale (Paris)", *Les cahiers franco-polonais*, 1983, Paris-Varsovie 1985, 49-117.

⁹⁴ D. Tollet, *Les "Polonica" de la Bibliothèque National...*, 7.

⁹⁵ Ibid, 10.

⁹⁶ E. Noailles, *Henri de Valua...*; F. Boulétreau, *Edition de la correspondance...*

viduryje aktyviai susirašinėjo su Boguslavu Radvila. Daug likę Liudvikos Marijos ir Jono Sobieskio dvariškio Des Noyers laišku. Tai buvo neeilinė, labai intelektualiai asmenybė, pusę šimtmečio praleidusi Lenkijos karaliaus aplinkoje. Būdamas informatoriumi jis nuolat siųsdavo laiškus į Prancūziją apie politinį ATR gyvenimą.⁹⁷

Rašant šią disertaciją, peržiūrėta šimtai laišku, parašytų italų ir prancūzų diplomatų ir informatorių. Tai tik maža dalis visos egzistuojančios laikotarpio korespondencijos, susijusios su darbo tema. Dauguma jos lieka išbarstyta po Vakarų Europos archyvus rankraštiniu pavidalu. Nepaisant didelio dokumentų skaičiaus, korespondencijoje randama daug mažiau politinio ir kultūrinio gyvenimo stereotipų nei reliacijose ar valstybės aprašymuose. Taip atsitiko dėl to, jog informatoriai ir diplomatai laiškuose užsimindavo išimtinai apie politinius įvykius, be to, labai lakoniškai ir trumpai. Reikia pastebėti, jog italų ir prancūzų korespondencija buvo skelbiama ir tyrinėjama tik Lenkijos istorikų, kaip jų šalies istorijos šaltinis. Vienintelis G. Michellini pastaraisiais metais ėmė publikuoti ir tyrinėti italų korespondenciją su LDK magnatais, itališkuosius šaltinius susiedamas su Lietuvos istorija. Tačiau ir jis neskiria dėmesio Lietuvos įvaizdžio stereotipų analizei.

La Gazette

Ieškant duomenų apie tai, ką XVII a. prancūzai žinojo apie Lietuvą, tikriausiai nerasime geresnio šaltinio negu *La Gazette* (ilustracija nr. 1). Šis periodinis leidinys pasirodydavo kas savaitę beveik be pertraukų nuo 1631 m. šimtiniais ir net tūkstantiniais tiražais ir buvo pagrindinis politinės informacijos tiekėjas Prancūzijos kultūriniam ir politiniam elitui. Jo populiarumui niekas negalėjo prilygti.⁹⁸ Čia retai rasime kultūrinių ir visai nerasime geografinių Lietuvos aprašymų, tačiau begalė žinučių apie politinio gyvenimo įvykius iš Abiejų Tautų Respublikos leidžia pajusti informacijos kiekį ir pobūdį, kuris pasiekdavo Prancūziją ir formavo Lietuvos įvaizdį.

Dėl įvairių priežasčių studijų, skirtų *La Gazette* mūsų istoriografijoje, tikriausiai visai nerasime. Lenkų istorikai fragmentiškai naudodavo *La Gazette*, ypač analizuodami informaciją apie Lenkiją cirkuliavusią Prancūzijoje⁹⁹, tačiau visiškai neakcentuodavo specifinių tik su Lietuva susijusių dalykų. Z. Wójcik, parašęs vieną iš nedaugelio Lenkijoje straipsnių, skirtų XVII a. *La Gazette* informacijai apie ATR, akcentavo, jog “dabartiniai lenkų istorikai, užsiimantys XVII a., vis dažniau pabrėžia *La Gazette* kaip svarbaus istorinio šaltinio svarbą, nors dar visai neseniai į šį periodinį leidinį buvo visai nekreipiama jokio dėmesio.”¹⁰⁰

La Gazette pilname pavadinime buvo skelbiama, jog “šiam leidinyje surinktos visos eilinės ir neeilinės žinutės bei kitos reliacijos iš Prancūzijos ir kitų šalių, kurias surinko Théophraste Renaudot.”¹⁰¹ T. Renaudot nebuvo periodinės spaudos Prancūzijoje pradininku, tačiau išliko pirmojo didelio prancūziško periodinio leidinio, *La Gazette*, įkūrėju. Pirmasis prancūziškas periodinis leidinys *Nouvelles ordinaires de divers endroits* pasirodė 1631 m. sausio mėnesį. Jis buvo redaguojamas

⁹⁷ Jau publikuoti des Noyers dokumentai yra išvardinti: R. Kamuntavičius, “Memoirs...”.

⁹⁸ L. Bély, *Espions et ambassadeurs: au temps de Louis XIV*, Paris 1990

⁹⁹ P.vz.: T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...*

¹⁰⁰ Z. Wójcik, “Bezkrólewie 1673/1674 i elekcja polska 1674 roku w relacjach *Gazette de France*,” *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem: Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, red. K. Wajda, Toruń 1993, 235.

¹⁰¹ (*La Gazette*), *Recueil de toutes les Gazettes, nouvelles Ordinaires & Extraordinaires & autres Relations. Contenant le recit des choses remarquables, venues en ce Royaume qu’és pays estrangers, dont les nouvelles nous sont venues toute l’année Dedié au Roy. Par Theophraste Renaudot, Conseiller & Medecin ordinaire de Sa Majesté, M^e & Intendant General des Bureaux d’Adresse de France.*

dviejų Paryžiaus knyginkų, Jeano Martino ir Louiso Vendosme, ir jo turinį didžia dalimi sudarė olandiškų ir vokiškų periodinių leidinių žinučių vertimai. Tokio pobūdžio prancūziškas leidinys pasirodė pavėlavęs daugiau nei 20 metų: 1609 m. Strasbūre pradėjo eiti *Relation*, o 1616 m. Antverpene - *Nieuve tijdingen*. Reikėtų paminėti, jog Abiejų Tautų Respublikoje pirmasis periodinis leidinys, *Merkuriusz Polski*, pasirodė dar vėliau - 1661 m. (redaguotas Krokuvoje).

T. Renaudot pirmąją *La Gazette* savaitraščio numerį atspausdino 1631 m. gegužės 30 d. Richelieu ir tėvo Josepho paramos dėka, spalio 11 dieną jis gavo privilegiją tokiam leidiniui Prancūzijoje. Tai padėjo jam absorbuoti į savo laikraštį keliais mėnesiais anksčiau pasirodžiusį *Nouvelles ordinaires de divers endroits*, kuris keletą XVII a. dešimtmečių sudarė atskirą *La Gazette* dalį. Laikraščio formatas buvo nedidelis (23 X 15 cm), turėjo keturis, vėliau aštuonis, o kartais ir 12 puslapių. Tai buvo žinučių ir oficialių dokumentų rinkinys, pateiktų be komentarų. Žinutės iš užsienio užimdavo mažiausiai dvi trečiąsias visos apimties. Kas metai T. Renaudot perspausdindavo visus metų numerius atskira knyga, o įvade padarydavo trumpą įvykių santrauką atskirai aptardamas kiekvienos šalies raidą. Tai buvo oficialus leidinys, jis tarnavo Richelieu propagandos tikslams bei užsienio ir vidaus politikos pagrindimui.

Po pagrindinio patrono Richelieu mirties 1642 m. T. Renaudot sugebėjo išsaugoti *La Gazette*, kuri vos neišnyko Frondos metu (1648-52). Po tėvo mirties 1653 m., sūnūs Isaac ir Eusèbe tęsė jos leidimą. Laikraštis išliko šeimos rankose iki 1762 m. Tais metais E. F. Choiseul (1719-85) dėka jis tapo užsienio reikalų ministerijos leidiniu. Nuo 1762 iki 1789 m. jis buvo dvisavaitiniu oficialiu valstybės laikraščiu, turinčiu monopoliją politinės informacijos skelbimui. Išgyvenęs XIX a. su dar kartą pakeistu pavadinimu į *Gazette nationale de France* laikraštis nesugebėjo išlikti per I pasaulinį karą ir išnyko 1915 m. rugsėjo mėnesį.

La Gazette naujumas nulėmė didelį jos populiarumą. Tikslūs laikraščio tiražai nėra žinomi, tačiau manoma, jog XVII a. ketvirtame ir penktame dešimtmečiuose spausdinta iki tūkstančio egzempliorių, o kai kurie šaltiniai teigia, jog iš pradžių tiražas buvo 1200 egzempliorių.¹⁰² Apie 1670 m. tiražas galėjo siekti nuo 3400 iki 4800, o 1700 m. nuo 7200 iki 9400 egzempliorių.¹⁰³ Iki 1680 m. *La Gazette* buvo palyginus brangus ir retas laikraštis. Tačiau tai netrukdė ją skaityti plačiam žmonių ratui, nes vienam užsiprenumeravus, skolintis atėdavo daug pažįstamų ir draugų. Nuo pat pasirodymo *La Gazette* buvo labai paplitusi provincijoje. Kadangi pervežimas buvo labai brangus, ją sugalvota perspausdinti stambesniuose centruose (Lionas, Bordo ir kt.). Ypač sparčiai *La Gazette* provincijoje plito 1680-1715 m., o IX-X dešimtmečiuose - spaustuvės ją spausdina jau visoje šalyje. Nors turinys nesikeitė, tačiau įvairiose provincijos vietose perspausdinama *La Gazette* įgaudavo šiek tiek kitokios išvaizdos, formato. Tuo metu ją jau užsisakinėdavo religinės ir mokslo įstaigos, privatūs asmenys.

Rašydamas šį darbą peržiūrėjau porą šimtų *La Gazette* numerių. Tai sudaro absoliučią daugumą XVII a. (nuo 1631 iki 1700 m.) pasirodžiusių šio savaitinio laikraščio numerių. Nei Lietuvos, nei užsienio istorikai nėra tyrinėję šio laikraščio kaip Lietuvos istorijos šaltinio. Dar daugiau, Lenkijoje šis laikraštis pateko į istorikų

¹⁰² *Presse, radio et television en France de 1631 à nos jours*, E. Cazenave et C. Ulmann-Mauriat, Paris 1994, 6.

¹⁰³ G. Feyel, *La «Gazette» en province à travers ses réimpressions, 1631-1752: une recherche analytique de la diffusion d'un ancien périodique dans toute la France*, Holland Univ. Press, Amsterdam 1982, 98, 99, 183; P. Albert, "La Gazette," *Encyclopaedia Universalis*, Version 6, 2001.

akiratį tik paskutiniame XX a. dešimtmetyje, o Lietuvoje jam nėra skirta nė vienos studijos.

Lyginant itališką ir prancūzišką korespondenciją bei *La Gazette* kaip dvi šaltinių grupes, reikia pastebėti, jog *La Gazette* pagrindiniu informacijos šaltiniu buvo buvusių ATR informatorių laišakai. Todėl pagal savo pobūdį ji galėtų būti priskiriama korespondencijos šaltinių tipui. Tačiau *La Gazette* turėjo keletą išskirtinių bruožų. Kitaip nei dauguma diplomatų ir informatorių korespondencijos, *La Gazette* informacija nebuvo privati ir prieinama tik siauram asmenų ratui, bet vieša ir skelbiama labai dideliu tiražu. Dėl šios savybės ji žymiai prisidėjo formuodama LDK įvaizdį Prancūzijoje. Galiausiai nežinodami tikslios korespondencijos tarp italų ir lietuvių didikų apimties, mes apytikriai žinome šio laikraščio tiražus ir galime tiksliau spręsti apie milžinišką jo informacijos paplitimą.

Gausioje ambasadorių, nuncijų, įvairių italų kunigaikščių ir *La Gazette* informatorių korespondencijoje ir ataskaitose rasime informacijos apie einamus politinius įvykius. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, apie Kauno atsiėmimą iš rusų 1661 m. aprašytame *La Gazette*, tai unikalūs Lietuvos istorijos šaltiniai. Šalia politinės, kartais galima aptikti originalios informacijos apie kultūrinio gyvenimo faktus arba unikalius etnografinius ir kraštovaizdžio aprašymus. Tokie tekstai dažniausiai atsirasdavo autoriams skundžiantis savo “viršininkams” keliavimo per Lietuvą vargais arba norint pranešti apie kokius nors neeilinius ir vertus dėmesio įvykius, pavyzdžiui, apie rastus meškų išaugintus berniukus LDK miškuose.

KELIAVIMAS PER LIETUVĄ

Kelionės sąlygos Abiejų Tautų Respublikoje XVI-XVII a.

Maždaug nuo XVI a. antrosios pusės pasirodo užsieniečių tekstai, informuojantys apie keliavimo sąlygas ATR. Dažnas jų būdavo pilnas patarimų, nurodančių, kokiose vietose reikėtų apsistoti, kokius daiktus imti į kelionę, kokiais keliais keliauti ir pan., kartais turime nurodytus net atstumus tarp miestų. Apie kelionės sąlygas Abiejų Tautų Respublikoje rašė ne vienas XVI-XVII a. italų ir prancūzų autorius, kaip F. P. Dalairac, G. de Tende, G. Fantuzzi, Buratino ir kt. Yra pagrindo spėti, jog viena iš labiausiai paplitusių ir intensyviausiai naudojamų buvo XVII a. antrosios pusės nuncijaus Lenkijoje-Lietuvoje G. Marescotti instrukcija, kaip gyventi ir elgtis kitiems nuncijams šioje šalyje. Šioje instrukcijoje yra atskiras skyrius apie keliavimą ATR.¹⁰⁴ Kaip ir kituose panašaus pobūdžio informaciniuose leidiniuose, nurodomi atstumai tarp Lenkijos karalystės miestų, duodami patarimai, kokius daiktus reikia imti į kelionę, pateikiami Lenkijos karalystės ir jos regionų aprašymai.

G. Marescotti ir kiti panašūs tekstai galėtų būti nuostabiais šaltiniais kelionių sąlygoms Lietuvoje tyrinėti. Sakau “galėtų”, nes absoliuti dauguma jų kalbėdami apie Abiejų Tautų Respubliką, galvoje dažniausiai turi tik Lenkijos Karalystę ir tik labai retais atvejais akcentuoja specifines LDK sąlygas, nulemtas reto gyventojų tankio ir gausiomis pelkėmis bei miškais. Suprantama, jog užsieniečiai tikrai keliavo T. Chynczewskos-Hennel knygos pabaigoje pridėtame žemėlapyje pavaizduotais keliais (ilustracija nr. 5), tačiau neabejotina yra ir tai, jog tie keliai buvo labai nevienodai apkrauti. Dažniausiai naudojamas buvo Krokuva-Varšuva-Dancigas maršrutas. Be to, nereikia užmiršti, jog iš Vakarų Europos į ATR irgi buvo patenkama per Lenkiją, sieną kertant Dancigo uoste, arba sausumos keliu šalia Poznanės ar šalia Krokuvos. Kadangi XVI-XVII a. Respublikoje keliavę užsieniečiai buvo artimai susiję su karaliaus dvaru ir stengdavosi visur keliauti kartu su juo, gausu Kazimierzo, Jono Sobieskio dvarų Raudonojoje Rusijoje ir kitų Lenkijos karaliaus rezidencijų aprašymų. Taigi dauguma informacinių leidinių, aprašinėjusių keliones Abiejų Tautų Respublikoje, Lietuvos istorijos tyrinėtojui gali būti tik orientaciniai šaltiniai, nusakantys bendras tendencijas, nes buvo skirti aptarti dažniausiai naudojamiems Lenkijos keliams.

Man nepavyko rasti lietuvių istorikų darbų, skirtų keliavimo problematikai. Lietuvos historiografijoje tikriausiai nerasime nė vienos studijos, skirtos keliavimo kasdienybei, kelių būklei, keliautojų paslaugų infrastruktūrai tirti. Todėl tenka remtis vakarų ir lenkų autorių darbais. Vieni pagrindinių naujausių darbų, aptariančių kelionės sąlygas mus dominančiu laikotarpiu, yra T. Chynczewskos-Hennel¹⁰⁵ ir A. Maćzak¹⁰⁶ studijos. Abu autoriai, peržiūrėję daugybę kelionių aprašymų, apibendrina ir atpasakoja jų autorių išpūdžius. Panašiai kaip ir visoje likusioje Europoje, Lenkijoje kelionės metu grėsė tos pačios problemos - įvairūs plėšikai, sunkios kasdienybės ir nakvynės sąlygos. Specifinės Lenkijos ir kai kurių kitų Rytų Europos valstybių problemos buvo užsieniečių akimis blogos karčemos, kurioms iš dalies prilygo tik

¹⁰⁴ G. Marescotti, *Vademecum pro Nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti Nuntio Apostolico circa a 1670*, editionem curavit ac prooemio auxit Dr. A. Kakowski, Petropoli 1912.

¹⁰⁵ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...*, 1994.

¹⁰⁶ A. Maćzak, *Travel in Early Modern Europe*, Polity Press 1995.

ispaniškosios (jos Vakaruose buvo laikomos blogiausiomis). Visiškai neišvystytas keliautojų aptarnavimas lėmė tai, jog buvo sunku ne tik nakvyne, bet netgi ir maisto susirasti. J. C. Faggiuoli, nuncijaus Santa Croce sekretorius, aprašydamas kelionę iš Čenstachovos į Varšuvą XVII a. paskutiniame dešimtmetyje, dažnai skundžiasi, jog važiuojant šiuo, vienu judriausių Lenkijos kelių, net vandens būna sunku gauti.¹⁰⁷ Siekdami išvengti tokių problemų keliautojai su savimi po Abiejų Tautų Respubliką tapydavosi ne tik maistą, gėrimus bet ir lovas. Iš Viduržemio jūros atvykusiems keliautojams ypač keistai atrodė faktas, jog žiemą keliauti daug patogiau nei kitais metų laikais: užšalusios upės ir sniegu padengti laukai virsdavo tikromis autostradamis, lyginant su mažai nuo lauko ir miškų takelių besiskiriančiais vasaros keliukais.

Vienas iš papildomų, gausiai tekstuose aptinkamų pavyzdžių, iliustruojančių tragišką kelių ir infrastruktūros būklę Lenkijoje, galėtų būti popiežiaus nuncijaus C. de Torres laiškas kardinolui Pamphilijui 1646 m. birželio 30 d. Jame pasakojama, kaip po didelių iškilmių vieno magnato dvare, į kurį buvo sukviesta daug iškilių asmenų, svečiai išsivažinėja namo: "kas dieną išvyksta pareigūnai, karaliaus ministrai ir kiti senatoriai, pasirinkdami skirtingus kelius ir laikydamiesi didelio atstumo vienas nuo kito, kad būtų galima keliauti su visu įmanomu menku patogumu, koks tik yra galimas šioje šalyje."¹⁰⁸ Keliams esant labai siauriems ir nepatogiems, o patenkinamų vietų nakvynei skaičiui ribotam, svečiai buvo priversti rinktis skirtingus kelius ir daryti didelius laiko tarpus tarp išvykimų.

Nuo kelių neatsiejamoms karčemos. Tipišką aprašymą galima rasti XVII a. antrosios pusės prancūzo keliautojo G. de Tende aprašyme, kuris tvirtino daug metų praleidęs ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Anot jo, Respublikoje nebuvo tokių pakelės užėigų kaip Vakarų Europoje. Vietoje jų keliautojas galėjo rasti tik medinius pastatus, kurie iš tikrųjų buvo tik tvartai. Suprantama, šiuose pastatuose būdavo kambarys su langu ir krosnimi, tačiau keliautojai mieliau likdavo miegoti tvarte su kiaulėmis ir karvėmis, nes dėl blogo kvapo ir nešvaros sąlygos kambariuose buvo nepakeliamos.¹⁰⁹ Lenkų istorikas B. Baranowski pabandė atkurti karčemos vaizdą žemėse į rytus nuo Vyslos upės.¹¹⁰ Kaip ir G. de Tende, jis tvirtina, jog labai paplitęs buvo medinis pastatas, kurio vienoje dalyje galima būdavo rasti keletą kambarių su krosnimis, atskirtų koridoriumi, vedančiu į kitoje dalyje esančią patalpą vežimams ir arkliais laikyti, kurioje žiemos metu buvo laikomi ir kiti gyvuliai (ilustracija nr. 3). Tikėtina, jog būtent tokios karčemos egzistavo ir LDK teritorijoje. Toks Lietuvos

¹⁰⁷ J. Faggiuoli, "Djariusz podróży do Polski, wyjęty z pamiętników Jana Chrzciela Faggiuoli przez Władysława Kulczyckiego," *Czas, dodatek miesięczny*, 1858, t. 11, sierpień, 237-306.

¹⁰⁸ Biblioteka Narodowa, Teki Rzymskie, t. 21, 6 1 1646- 30 6 1646, mikrofilmo nr. 67223. Originalas PAN Kr. 8367.

¹⁰⁹ "Il n'y a point d'hostelleries en Pologne, où l'on puisse loger commodement, & où l'on donne des lits. On ne trouve le plus souvent dans ce pays que des lieux bastis de bois que l'on appelle Karczma, où l'on est obligé de loger avec les bestes, c'est à dire, avec les chevaux, les vaches, & les cochons qui sont dans une longue écurie, faite de planches, mal jointes, & couverte de paille. Il est vray qu'au bout de cette écurie, il y a une chambre avec un poisle. Mais on n'y peut loger en esté, à cause des mouches, des puces, des punaises, & de la mauvaise odeur du lieu. Car quelque chaud qu'il fasse, on n'ouvre jamais la fenestre. Ainsi les étrangers aiment bien mieux coucher dans l'écurie en esté, que dans cette chambre, où le Gospodarz, c'est à dire celuy qui tient le cabaret, loge avec ses enfans & tout son ménage, & où fort souvent il garde un tonneau de choux aigres, dont l'odeur est fort desagreable aux étrangers. Car pour ceux du pays, comme ils y sont accoutumés, ils n'en ressentent aucune incommodité." G. De Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur élection et leur couronnement, les privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs et les inclinations des Polonois avec plusieurs actions remarquables*, Paris 1687, 283.

¹¹⁰ B. Baranowski, *Polska Karczma, Restauracja, Kawiarnia*, Ossolineum 1979, 18-19.

karčemos vaizdas tėra tik spėjimas, nes nedaug ką galime pasakyti apie XVI-XVII a. Lietuvos karčemas dėl istoriografinių tyrimų trūkumo.

Užsieniečiai labai retai rašo apie savo keliavimo būdą, transporto priemones. Užsienio valstybių diplomatai dažniausiai keliaudavo dvaro suteiktu transportu. Tai turėjo būti pats prestižiškiausias, greičiausias ir saugiausias keliavimo būdas. Tačiau ne visuomet viskas vykdavo sklandžiai. Taip galima spręsti iš Popiežiaus nuncijaus sekretoriaus J. Cantelmio laiško, aprašančio kelionę į Gardino seimą 1688 m. Jame kalbama apie vėlavimą išvykti iš Varšuvos, nes daugeliui susiruošus į kelionę, „karaliaus dvare pritrūko vežimų“¹¹¹ ir reikėjo laukti, kol kas nors pasirūpins papildomu transportu.

Blogus kelius ir silpnai išvystytą infrastruktūrą turinčioje ATR karalius buvo vienintelė jėga, besistengusi centralizuoti valstybę ir gerinti keliavimo sąlygas. XVI a. antrosios pusės reliacijos Popiežiaus nuncijaus sekretorius F. Ruggieri rašė, jog už tam tikrą mokesį su karaliaus leidimu, galima labai greitai keliauti visoje valstybėje, žirgus keičiant karaliaus valdose.¹¹² Popiežiaus nuncijų pašto kurjeris G. Miselli XVII a. antrojoje pusėje ne kartą lankėsis ATR, išvardija keliavimo karališkąją pašto karieta tarp pagrindinių Lenkijos miestų kainas (Lietuvos miestai nėra minimi. Autorius, matyt, tenai nesilankė). Autorius Vakarų skaitytojui pabrėžė, jog paštas nėra organizuotas taip kaip Vakaruose, kur karaliaus laiškus veža specialios karios. Lenkijoje laišakai vežami nuo vieno punkto iki kito.¹¹³ Negalintys pasinaudoti karaliaus transportu užsieniečiai dažnai patys nusipirkdavo arba pasisamdydavo žirgus ar karietas visam viešėjimo ATR laikotarpiui ar jo daliai.

Blogi keliai ir prastos pakelės karčemos ATR buvo sunkių ekonominių, politinių ir socialinių sąlygų rezultatas.¹¹⁴ Dėl nuolatinių karų, ypač XVII a., ekonominis šalies vystymasis sulėtėjo. Tarp valdančiųjų magnatų šeimų gyvavo decentralizacijos idėjos, kurios nebuvo palankios komunikacijų plėtotei ir kelių tiesimui. Karaliai, kurie stengėsi padidinti savo valdžią, pralošė kovą prieš magnatus ir bajorus. Miesto gyventojai ir pirkliai buvo labiausiai suinteresuoti kelių statyba ir komunikacijų plėtote, tačiau jie nebuvo nei gausūs, nei ekonomiškai galingi, skirtingai nuo jų kolegų Vakarų Europoje. Dar daugiau, kaip jau anksčiau buvo pastebėta, dėl nusistovėjusių įstatymų karčemų laikymas nebuvo ekonomiškai naudingas, nes bajorai nemokėdavo už paslaugas. Dėl visų šių priežasčių ATR kelių būklė per XVI-XVII a. beveik nesikeitė. Tai ypač glumino atvykėlius iš Prancūzijos karalystės ir Italijos valstybių žemių, kur stiprėjanti centrinė valdžia ir turtingi miestai per šiuos du šimtmečius padarė didelę pažangą rūpinantis kelių statyba ir priežiūra.

¹¹¹ J. Cantelimi, A. Cibo, O. Pallavicini, „Korespondencja arba Cantelmiego nuncjusza nadzwyczajnego na sejm grodzieński w 1688 r.,“ *Sacrum Poloniae Millenium*, t. 3, Rzym 1956, 72.

¹¹² P. Bellini, *La Descrizione della Pollonia de Fulvio Ruggieri (1572)*, presentazione di J. W. Woś, Trento 1994, 116.

¹¹³ G. Miselli, *Il Burattino veridico o vero istruzione generale per chi viaggia Con la descrizione dell'Europa, e distinzione de'Regni, Prouinzie, e Città, e con una esatta cognitione delle monete più utili, e correnti in detti luoghi; Con la notizia d'alcune parole in varie parti d'Europa più necessarie, espresse, nelle lingue, Italiana, Francese, Spagnuola, Tedesca, Polacca, e Turchesca. Con la Tauola delle Poste nelle vie, che al presente più regolate si trovano, & Indice de'Capitoli, e Titoli*, Bologna 1688, 196-198.

¹¹⁴ J. A. Wilder, *Okiem cudzoziemca. Ze wspomnień cudzoziemców o dawnej Polsce*, Warszawa 1959, 46-47.

Keliavimas per Lietuvą

Kelionės sąlygos

Absoliuti dauguma keliautojų tvirtino, jog kelionės sąlygos Abiejų Tautų Respublikoje buvo blogesnės nei Vakarų Europoje. Tačiau ir Lenkijos-Lietuvos valstybė nebuvo šiuo požiūriu vienalytė. Daug judresni ir “geriau pravažiuojami” keliai buvo vakariniuose jos regionuose, kur buvo intensyvesni kontaktai su Vakarų valstybėmis, ir tokie politiniai, ekonominiai bei kultūriniai centrai kaip Varšuva, Krokuva, Dancigas ar Gnieznas. Rytiniuose ir šiauriniuose valstybės rajonuose sąlygos buvo visiškai kitokios. F. P. Dalairac akcentavo, jog normaliai mylia buvo nukeliamama per valandą, tačiau netoli Podolės, Ukrainoje, Žemaitijoje ir kai kuriuose kituose regionuose vos dviejų valandų užtekdavo.¹¹⁵

Beveik visi XVI-XVII a. keliautojai, rašę apie keliavimo sąlygas Lietuvoje, akcentuodavo, jog čia jos yra blogesnės nei Lenkijoje. Keliauti ypač trukdė miškai ir pelkės, kurių čia buvo daug daugiau nei karalystėje. Be to, didelis nepatogumas buvo ir tai, jog didžioji kunigaikštystė buvo daug rečiau apgyvendinta nei Lenkija. Tai reiškė, jog keliautojai turėjo daugiau maisto ir gėrimų imtis į kelionę bei didino galimybę pasiklysti arba būti užpultiems gūdžiuose miškuose. Labai tikslus yra XVI a. pabaigos anglų keliautojo F. Morysono, kurį A. Mačzak laikė vienu iš pačių įžvalgiausių keliautojų, pastebėjimas prie Lietuvos aprašymo: “Lietuva... yra pati didžiausia [Lenkijos] provincija. Ji yra tokia pelkėta ir miškinga, kad vasarą neįmanoma per ją keliauti. Tik žiemą, kai pelkės yra užšalusios, pirkliai turi galimybę prekiauti su gyventojais. ... Ji turi labai mažai miestų, o kaimai dažniausiai vienas nuo kito yra nutolę 20 vokiškų mylių.”¹¹⁶

Teiginys, jog Lietuva yra miškinga, pelkėta ir pravažiuojama tik žiemą, kai upės užšąla ir viskas pasidengia sniegu, Prancūzijoje pradėjo plisti su pirmaisiais prancūziškais ATR aprašymais XVI a. antrojoje pusėje. Nurašę nuo vokiškųjų kosmografijų pirmieji jį pakartoto B. de Vigenère ir anonimas F. L. P.¹¹⁷ Italijoje, tuo

¹¹⁵ "... les plus grandes lieuës sont de cinq quarts d'heure, les ordinaires d'une (sic!) heure, excepté en quelques endroits de Russie vers les frontieres de Podolie, en Ukraine, en Samogitie, & autres Regions, où à peine deux heures peuvent suffire." F. P. Dalairac (pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires du chevalier de Beaujeu. Contenant ses divers voyages tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie avec des Relations particulieres des Guerres & des Affaires de ces Pais-là, depuis l'année 1679*, Paris 1698, 4.

¹¹⁶ "Lithuania ... is a most large Province, fenny and woody, so as in Summer there is no passage into it, but in winter when the Fenns are frozen, Merchants trade with the inhabitants. ... It hath very few Townes, and the Villages are commonly distant 20 German miles from the other." F. Moryson, *An Itinerary Containing His Ten Yeers Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turky, France, England, Scotland & Ireland*, t. 4: Glasgow 1908, 67-73.

¹¹⁷ "Quand au pays il est plain, fort marescageux, & couuert de boys, tout ainsi que la Moscouie, & n'y peut on pas fort aisément aller l'Esté à cause des fanges & des eauës., qui sont cause qu'il faut attendre l'Hyver, durant lequel on fait toutes les affaires & traffiques, qui consistent principalement en bleds & legumes, bestail, cuirs, miel, cire, fourrures excellentes & force cendres pour faire les lessives, qu'on transporte à Dantzick, & de là en Hollande & autres pays bas avec de la poix & des aix & planchages pour faire les corps de nauires." B. De Vigenère, *La Description du royaume de Poloigne et pays adjacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux*, par Blaise Vigenere, Secretaire de feu Monseigneur le Duc de Nivernois, Paris 1573; "La duché de Lithuanie... est pour la plus grand part mare cageuse & pleine de bois & Forestz, & a cette occasion ou ny peut entrer qu'avec bien grande peine & difficulté, d'autant que presque tout le país est couuert d'eaux dormantes, on y peut plus aysement traficquer en hyuer, qu'en esté, pource que le país est plus eccessible, a cause des maretz & estangs qui sont gellez & glacez de telle sorte, qu'ils rendent vn chemin fort asseuré, & lors les marchans y peuuent aller & venir plus facilement." F.L.P., *Briefve description dv pays et Royavme*

pačiu laikotarpiu lygiai taip pat rašė geriausiai žinomi ir vėlesniais laikais labai skaitomi autoriai- Venecijos ambasadoriai: G. Lippomano ir P. Duodo.¹¹⁸ Neatsilikę ir Popiežiaus nuncijai, kurie irgi XVI a. viduryje-antrojoje pusėje įtraukė tai į savo reliacijas ir kartojo iki XVIII a.¹¹⁹ Tikriausiai, šį teiginį galima būtų pavadinti stereotipu, nes jis buvo reiškiamas glaustu ir kategorišku tekstu. Be to, šimtmečius kartojamas, jis virto visuomenėje funkcionuojančia nuomone.

Gaila, kad XVI-XVII a. keliautojai beveik nepalikę keliavimo Lietuvoje kasdieninių išpūdžių aprašymų, nors apie keliones Lenkijoje tikrai tekstų netrūksta. Norėdami pažvelgti į Lietuvos sąlygas keliautojo akimis, turime pasitelkti anglų keliautojo W. Coxe atsiminimus. Nors jis šias eilutes parašė XVIII a. antroje pusėje, tačiau Lietuvos kelių būklė tikriausiai dėl nuosmukio amžiaus pradžioje mažai pasikeitė, lyginant su XVII a.: “Keliai šioje šalyje yra labai apleisti, mažai skiriasi nuo paprasčiausių takelių, vingiuojančių tankiu mišku be jokių žmogaus darbo indėlio žymių. Dažnai jie yra tokie siauri, jog karieta vos gali pravažiuoti. Keliai pilni šaknų ir rąstgalių ir daugelyje vietų tokie smėlėti, jog aštuoni maži arkliai mus sunkiai galėjo patraukti... Tiltai per upelius buvo taip blogai pastatyti ir tokie seni, kad atrodė, jog suluš nuo karietos svorio ir mes dėkodavome Dievui per juos laimingai pervaziavę.”¹²⁰

Iš Lenkijos į Lietuvą ir per ją

Kokiais keliais atvykdavo keliautojai į Lietuvą ir kokiais jie važinėdavo jos viduje? Suprantama, jog atsakymas į šį klausimą pirmiausiai priklauso nuo konkretaus keliautojo ir jo tikslų. Šio darbo pagrindinių šaltinių autoriai buvo diplomatai, ambasadoriai, nuncijai, karaliaus dvariškiai ir kiti panašaus plauko žmonės. Beveik visus juos siejo tai, jog jie rezidavo arba karaliaus dvare, arba šalia jo - Abiejų Tautų Respublikos politiniame centre. Visa tai lėmė, jog dažniausiai į Lietuvą jie vykdavo iš Krokuvos arba Varšuvos. Kaip kelionės tikslas absoliučiai daugumoje atvejų juos domindavo Vilnius arba Gardinas, pastarasis ypač XVII a. pabaigoje, kai ten pradėti rengti bendri ATR seimai. Nepalyginti mažesnę, tačiau, palyginus, žymią keliautojų grupę sudarė tranzitu per Lietuvą į Maskvą vykę užsieniečiai, kurie dažniausiai naudodavosi Vilniaus-Minsko-Smolensko-Maskvos keliu.

de Pologne, contenant la situation du lieu, les mœurs & façons de vivre des Polonois, Les Archeueschez & Eueschez qui y sont, & autres singularitez, proprietes, & excellence du païs, Recolligee des anciens & modernes Cosmographes par F. L. P., Lyon 1573, 14-22.

¹¹⁸ “...per Lituania è più difficile il far viaggio l'estate, per le nevi che si disfanno, che l'inverno che si cammina sopra i ghiacci.” E. Albèri, *Le Relazioni...*, 275; “Questa provincia è abbondantissima di boschi pieni d'infiniti legnami di varie sorte, e di moltissime paludi, sì che non si può comodamente far viaggio in essa se non il verno con gran ghiacci, ovvero l'estate con gran caldo.” Ibid, 327-328 p.

¹¹⁹ Popiežiaus nuncijaus sekretorius, P. A. Giovannini, savo reliacijoje rašydamas apie Lietuvą tvirtino, jog “...Nessuna cosa farebbe più pericoloso l'intrar (!) à dentro in questo regno et anco difficile il scorrerlo, che la frequentia (!) dei boschi, molto atta all'insidiare et che impedisce il tirar (!) vettovaglie di lontano, per non esser il paese aperto, ancora ch'è (!) sia in ogni parte piano. Di Lithuania s'aggiunge ch'è (!) paese è tanto basso et aquoso (!), che non è possibile à scorrerlo, se non quando è ridurato (!) dal gelo.” “Relazione di Polonia, 1565,” *Scriptores rerum Polonicarum...*, 174-205.

¹²⁰ “The roads in this country are quite neglected, being scarcely superior to by-paths winding through the thick forest without the least degree of artificial direction: they are frequently so narrow as scarcely to admit a carriage; and are continually so obstructed by stumps and roots of trees, and in many parts so exceedingly sandy, that eight small horses could scarcely drag us along. ... The bridges across the rivulets were so weakly constructed and so old, that they seemed ready to crack with the weight of the carriage, and we thought ourselves fortunate in getting over them without an accident.” W. Coxe, *Travels into Poland*, New York 1971, 201-202.

Regis, kelias iš Krokuvos į Vilnių iki XVII a. pradžios buvo judriausia arterija, jungusia Lenkiją su Lietuva, nors, neabejotina, jog būta ir kitais keliais keliavusiųjų.¹²¹ Šiuo maršrutu turėjo keliauti jungtinės valstybės diplomatai į bendrus pasitarimus ir seimus. Be abejo, šia atkarpa tarp stambiausių Lenkijos-Lietuvos miestų aktyviai naudojosi pirkliai ir užsienio diplomatai, nuolat rezidavę šalia karaliaus dvaro ir su politinėmis užduotimis vykę į LDK sostinę. Vienoje iš pirmųjų prancūziškų knygų apie Lenkiją, parašytą B. de Vigenère (1523-96) ir pasirodžiusioje 1573 m., yra pridėta įdomi lentelė siūlomų maršrutų, kuriais galima pasiekti Lenkiją-Lietuvą ir keliauti per šią valstybę.¹²² Nurodomi ne tik miestai, per kuriuos reikia važiuoti, bet ir atstumai tarp jų. Kelionei iš Lenkijos į Lietuvą pradėti siūlomas tik vienas miestas - Krokua. Pateikiami net du galimi maršrutai, kaip iš šio miesto nuvykti į Vilnių. Abejais atvejais kelionė trunka apie 14-15 dienų. Tokį pat laiko tarpą 1609 m. keliavo Toskanos pasiuntinys L. Bevilacqua, lydimas M. de la Cola, prancūzų tautybės Lenkijos karaliaus dvariškiu. Iš Krokuvos išvykę rugsėjo 7 d. į Vilnių atvažiavo 22 d.¹²³ Popiežiaus nuncijaus pasiuntinys F. Ruggieri 1572 m. reliacijoje kalbėdamas apie Lenkijos karaliaus organizuotą keliavimo servisą, kai važiuojama nuo vieno punkto iki kito pasikeičiant arklius, nurodė būtinas penkias dienas nuo Krokuvos nuvykti iki Vilniaus. Tačiau tuo pat metu pabrėžė, jog tokia sparta - retas atvejis.¹²⁴

Neaišku, iš kur knygos autorius B. de Vigenère gavo tokius smulkius Lenkijos-Lietuvos kelių duomenis. Šis intelektualus žmogus, studijavęs Paryžiaus universitete ir tarnavęs Prancūzijos diplomatinėje tarnyboje, daug keliavo, aplankė ne vieną Vokietijos ir Nyderlandų miestą, tačiau nieko nepavyko rasti apie jo viešėjimą ATR. Atrodo, jog šis gerai žinomas vertėjas išvertė dalį šio savo darbo iš kokio nors aprašymo vokiečių kalba. Tai nėra stebėtina, nes beveik visos pirmosios XVI a. aštuntojo dešimtmečio prancūzų kalba parašytos knygos apie Lenkiją buvo verstinės. Tuo labiau kad yra žinoma, jog B. de Vigenère 1573 m. išvertė *Chroniques et annales de Pologne*, parašytą H. de Fulsteino.¹²⁵ Tačiau neturime ignoruoti ir tai, jog B. de Vigenère 1547 m. buvo įdarbintas sekretoriumi pas garsiąją de Nevers giminę, kuri labai domėjosi Lenkijos reikalais ir buvo viena iš pačių energingiausių Henriko Valua rinkimų į Lenkijos sostą organizatorių. Todėl galėjo būti, jog šis prancūzas su koku nors šeimos pavedimu lankėsi Lenkijoje.

Nuo XVII a. pradžios Lenkijos politinio gyvenimo centrui keliantis iš Krokuvos į Varšuvą, keitėsi ir keliautojų trajektorija. Dabar jie į Vilnių keliaudavo iš naujosios Lenkijos sostinės. Šis maršrutas iki pat šių dienų išliko pagrindine arterija, jungiančia Lietuvą su Lenkija ir visa likusia Europa. Panašiai kaip ir šiandien, tiesa, visai kitu lygiu, XVI-XVII a. keliautojai buvo labai nepatenkinti kelionės patogumais šiame kelyje.

Palankiausiu kelionėms metų laiku- žiemą- iš Varšuvos į Vilnių keliavęs XVI a. vidurio Popiežiaus nuncijus A. Lippomano gailiai rašė į Romą, jog gruodžio 28 d. išvykę, atvažiavo į Vilnių sausio 8 d.: “Dievas žino, su kokiais nepatogumais teko

¹²¹ P.vz., pirmasis Popiežiaus pasiuntinys Lenkijoje Z. Ferreri 1520 m. pabaigoje į Vilnių keliavo iš Torūnės.

¹²² B. de Vigenère....

¹²³ W. Tygielski, *Dyplomacja-Informacja-Propaganda...*, 78.

¹²⁴ P. Bellini, *La Descrittione...*, 116.

¹²⁵ *Biographie Universelle ancienne et moderne, histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*, nouvelle édition, publiée sous la direction de M. Michaud, revue, corrigée, et considérablement augmentée d'articles inédits et nouveaux, ouvrage rédigé par une société de gens de lettres et de savants, Paris.

susidurti man ir mano palydovams, keliaujant per didžiausius šalčius, ledą, vėją, ledėjant vandeniui, blogai maitinantis, dar blogiau malšinant troškulį, nuolat miegant ant žemės ir tik su trupučiu šiaudų po savimi, o ir tų pačių buvo sunku rasti.”¹²⁶ Nors lietuviški šalčiai ir klaikiai atrodė prie Apeninų pusiasalio klimato įpratusiam nuncijui, tačiau jis kelionėje užtruko palyginti mažai- tik 12 dienų. Popiežiaus nuncijaus sekretorius J. Cantelmi 1688 m. žiemą iš Varšuvos į Gardiną (t.y. du trečdaliai kelionės iš Varšuvos į Vilnių) atvyko per 5-6 dienas.¹²⁷ Taigi pastarasis keliavo dar greičiau.

Kelionės vargais Varšuvos-Vilniaus kelyje skundėsi ir kitas popiežiaus nuncijus M. Filonardi 1636 m. laiške į Romą.¹²⁸ Ši kelionė, kuri vyko ne pačiu geriausiu metų laiku- birželio mėnesį, jam užtruko 15 dienų, t.y. tiek pat, kiek aukščiau minėtam italui L. Bevilacqua, keliavusiam iš daug tolimesnės Krokuvos, kuris, deja, nenurodė kuriuo metų laiku važiavo. Nuncijų glumino du milžiniški miškai, kuriuos reikėjo pervažiuoti paaukojant kelias dienas ir kuriuose nebuvo jokios vietos nakvynei. Miegoti ir valgi gamintis teko žydu laikomose karčemose, tiksliau, tvartuose ant šieno. Laimė, nuncijus turėjo galimybę, pasinaudojus Plosko vyskupo vardu, atsipūsti dvejuose dvaruose, kur sąlygos turėjo būti geresnės. Gausūs magnatų dvarai aplink Gardiną, Juodojoje Rusijoje, ne kartą buvo gausių keliautojų nakvynės vietos. Atrodo, jog LDK magnatai ne veltui įsikurdavo ir turėjo daugybę savo rezidencijų būtent šiame, labiausiai užsieniečių ir kitų kilmingų svečių lankomame Lietuvos regione.

Ši M. Filonardi kelionė iš Varšuvos į Vilnių nebuvo vienintelė šiuo keliu daryta birželio mėnesį. Tačiau tik nedaugelis kitų autorių pateikia smulkesnių duomenų apie važiavimą ir suteikia galimybę palyginti laiko tarpą, skirtą atstumui įveikti. Vienas tokių yra Samuelis Kichelis, kurio kelionės iš Gardino į Vilnių 1586 m. aprašymas buvo neseniai publikuotas.¹²⁹ Iš Gardino išvykęs birželio 28 d., į Vilnių atvažiavo liepos pirmosiomis dienomis. Taigi kelionėje šis vokiečių sugaišo apie 4-5 dienas. Turint galvoje, jog atstumą nuo Gardino iki Vilniaus sudaro maždaug trečdalis viso kelio tarp Varšuvos ir Vilniaus, tikėtina, kad visa kelionė tarp šių sostinių birželio mėnesį galėjo trukti apie dvi savaites, t.y. tiek, kiek sugaišo M. Filonardi.

Šaltiniai nurodo, kad vasara nebuvo metų laiku, kai keliauta lėčiausiai. 1688 m. balandį karaliaus kelione iš Gardino į Vilnių domėjėsis Venecijos ambasadoriaus

¹²⁶ “Così a XXVIII di Dicembre mi sono posto in camino et gionto qui a VIII del presente. Et sa Dio con quanto incommodo mio et di questa mia povera famiglia, per gli asprissimi freddi, ghiacci, venti et crescenze d’acque, mal da mangiare et peggio da berre, et dormir continovamente in terra, con un pocco di paglia sotto, se pur anco se ne ritrovava.” Aloisius Lippomano card. Carolo Carafa (Vilnae, 15 I 1556), ANP, t. 3 /1, 120.

¹²⁷ J. Cantelimi, A. Cibo, O. Pallavicini, *Korespondencja...*, 72.

¹²⁸ “Dopo haver caminato 15 giorni continui per questi paesi immensi, con far sin a 40 miglia Italiane il giorno, son hora giunto in questa città, capo del gran Ducato di Littuania... Questo viaggio s’è fatto in gran parte per selve una d’esse di 40 miglia, et un’altra di 35 convenne passar in un giorno, non issendovi allogio. ... Nel viaggiare in queste parti convien portare ogni cosa per vivere e dormire, non trovandosi nell’hostarie ch’una camera terrena di tavole e contigua la stalla ove si fa la cucina ne per dormire v’altro che paglia. ... L’hostarie sono in gran parte tenute da Hebrei, che dall’aumentar’ un pocco il prezzo di qualche mi davano si sono nel resto ben portati con servir’ anco e contrattar il sabbato senz’esseme ricercati. ... In doi lochi sono stat’ alloggiato in nome di Mons. Vescovo di Plosca...” *Mario Filonardi do kard. Franciszka Barberini*, Vilnae, 5 VI 1636. Laiškas bus atspausdintas ANP tome skirtame nuncijui M. Filonardi. Dėkoju redaktorei T. Chynczewskai-Hennel už galimybę pasinaudoti šiuo ir kitais rinkinio laiškais prieš juos publikuojant.

¹²⁹ Г. Саганович, “Вильна в описании немецкого путешественника Самуэля Кихеля (1586 г.),” *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, Vilnius 1998, 193-197.

sekretorius G. Alberti rašė, kad valdovas leisgyvis po 10 dienų kelionės atvyko į Trakus.¹³⁰ Balandžio mėnesį važiuojęs karalius susidūrė su aptirpusiu sniegu ir pusiau užšalusiomis upėmis. Dėl blogų gamtinių sąlygų kelionė užtruko du kartus ilgiau nei birželio mėnesį.

Dėl to, kad Lietuva labiau nei Lenkija buvo nutolusi į šiaurę ir norint į ją patekti reikėjo ilgai ir nuobodžiai keliauti, sukūrė nepalankios sveikatai šalies įvaizdį. Ypač jis sustiprėjo per XVII a. pabaigos seimus Gardine, kai Vakarų diplomatai buvo priversti trenktis į “ši užkampį.” 1688 m. pradžioje viename iš savo laiškų Popiežiaus nuncijaus sekretorius J. Cantelmi, rašydamas apie Jono Sobieskio aplinkos atkalbinėjimą karaliui vykti į Vilnių, vienu iš argumentų paminėjo nesveiką Lietuvos orą (“l’aria poco salubre della Littuania”), kuris galėtų pakenkti karaliaus sveikatai.¹³¹ Oras tikriausiai italams ir prancūzams iš tiesų Lietuvoje buvo nelabai sveikas, nes, be daugybės nusiskundimų nušalimais ir diskomfortu, turime mažiausiai vienos mirties faktą. 1693 m. pradžioje Gardino seimo metu, mirė Prancūzijos pasiuntinys Vidame d’Esneval (Robert le Roux d’Esneval). Šis diplomatas į ATR atvyko po misijos saulėtoje Portugalijoje ir čia paprasčiausia neatlaikė pačios pirmosios žiemos.¹³²

Nors daugeliui keliautojų, atvykstančių iš Varšuvos ar Krokuvos, Vilnius tapdavo paskutiniu kelionės tašku, atsirasdavo ir tokių, kurie keliaudavo toliau. Dažniausiai tai būdavo įvairių Europos valstybių pasiuntiniai, vykstantys į Maskvą su diplomatinėmis užduotimis. Jeigu jie pasirinkdavo kelionę per Lietuvą, o ne per Ukrainą ar Livoniją, dažniausiai vykdavo per Minską ir Smolenską. Jau minėtasis prancūzų autorius B. de Vigenère, be šio kelio, savo lentelėje nurodė dar vieną kelią, einantį per Polocką ir Novgorodą, tačiau pats pabrėžė, jog šis kelias yra daug ilgesnis už pirmąjį. Matyt, juo naudojosi vokiečių pirkliai, kurie vykdami į Maskvą dar aplankydavo ekonomiškai svarbius Novgorodo ir Tverės miestus.

Mažai turime Vilniaus-Maskvos kelio aprašymų. XVII a. pabaigos prancūzas keliautojas Ph. Avril¹³³ daugiau dėmesio skyrė tik Minsko miestui, kurį pavadino „žymiausiu Juodosios Rusios miestu”. Taip pat jis prasitarė, jog nuo Minsko iki *Casino* (“paskutinis Lenkijos miestas ant sienos su Maskva”) kirto du didelius miškus. Prie tokio lakoniško pasakojimo apie kelionę, jis išsamiai aprašė pravažiuotų miškų gyventojus - meškas ir bites, nepamiršdamas paminėti, jog Smurgonyse yra pati didžiausia Europoje meškų dresiruotojų mokykla. Tai yra tipinis pasakojimas, parodantis, jog važiuodamas per Lietuvą keliautojas mažai ką turi pasakyti apie kelią, nes jis- monotoniškas ir nuobodus, todėl surašomi egzotiški būdingi regionui dalykai galėję dominti skaitytoją.

Pabaigoje sugrįžkime prie problemų, susijusių su atstumu, ir laiko, reikalingo jam įveikti. XVII a. pirmojoje pusėje iš Maskvos per Vilnių į Varšuvą keliavo italas Giovanni di Lucca. Apie 20 metų praleidęs kelionėse po Aziją ir Europą šis bastūnas teigė, jog iš Smolensko Vilnių pasiekė per 3, o iš LDK sostinės į Varšuvą nuvyko per

¹³⁰ “il Ré a trauero mille incomodi e pattimenti di uiaggio, fatto più disastroso per la improuisa liquefacioue delle neui, e fiumi a mezzo sgellati, peruenne hieri sera decimo giorno di camino a Troki, Città sedici miglia distante da Wilna, con incomodata salute, ma grazie a Dio senza peggiori conseguenze.” *Archivio di Stato di Venezia*, Senato, dispacci di Polonia, filza 10, 205 lapas.

¹³¹ *Sacrum Poloniae Millenium*, 113.

¹³² R. Przewdziecki, *Diplomatie et protocole a la Cour de Pologne*, t. 1, Paris 1934, 223-224.

¹³³ (Ph. Avril), *Voyage en divers États d’Europe et d’Asie, Etrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine. Contenant Plusieurs Remarques curieuses de Physique, de Geographie, d’Hydrographie & d’Histoire. Avec une description de la grande Tartarie, & des differens Peuples qui l’habitent*, Paris 1692.

6 dienas.¹³⁴ Nuostabą čia kelia ne tik labai mažas laiko tarpas, bet ir tai, jog tarp Smolensko ir Vilniaus bei Vilniaus ir Varšuvos yra beveik tas pats atstumas, o italas pirmuoju atveju važiavo du kartus sparčiau. Skaitant šį tekstą susidaro įspūdis, jog autorius jį rašė praėjus šiek tiek laiko po kelionės, remdamasis kelionės metu padarytomis pastabomis arba savo atmintimi. Galbūt klaidą padarė perrašinėtojas, nes originalo nepavyko rasti. Panašiau į tiesą būtų 13 dienų vienu atveju ir 16- kitu, juolab kad jog italų kalboje perrašinėjant nesunku taip suklysti (*tre – tredici, sei- sedici*).

Tokios klaidos rodo, jog negalime visiškai pasikliauti keliautojų nurodomais skaičiais, nes neretai jie savo įspūdžius išdėstydamo ant popieriaus praėjus daugeliui metų po kelionės. Yra ir dar keletas vertų komentaro dalykų. Kelionės sparta priklausė ne tik nuo metų laiko ir oro sąlygų. Neretai atsitikdavo taip, jog keliautojai pasiklysdavo gūdžiuose miškuose, juos užpuldavo plėšikai ar paprasčiausiai iš kelio buvo išsukama, siekiant apsipirkti netoli esančiame mieste. Pasitaikydavo ir taip, jog vietos gyventojai- bajorai ar magnatai- sužinoję, jog pro šalį keliauja užsienietis, kviesdavo jį namo, nakvydindavo ir vaišindavo, džiaugdamiesi retai užklystančiu užsieniečiu ir užlaikydavo jį ilgesniam laikui. Antras dalykas yra tas, jog patys keliautojai, netgi skaičiuodami atstumus, kuriuos vidutiniškai nukeliaudavo per dieną, pateikia visiškai skirtingus skaičius. Geriausias pavyzdys yra U. Werdum ir F. P. Dalairac, abu ATR keliavę XVII a. antroje pusėje. Pirmasis tvirtina per dieną nukeliaudavęs apie 44 km., antrasis- nuo 18 iki 36 km. Kaip tik dėl tokio netikrumo lenkų istorikė T. Chynczewska-Hennel daro išvadą, jog vidutinio per dieną nukeliaujamo atstumo, o tuo pačiu ir laikotarpio, reikalingo nukeliauti nuo vieno miesto ar vietovės iki kito, nėra prasmės nustatinėti, nes tai labai priklauso nuo konkretaus kelio, gamtos sąlygų ir daugybės kitų aplinkybių.¹³⁵

¹³⁴ “peruennemo á Smolesco... di lá in tré giorni a Vilna... di poi caminando sei altri giorni giunsemo á Varscivavia...” Giovanni di Luca, *Relatione di un uiaaggio fatto dal padre frà Giovanni di Luca missionario per la Sacra Congregatione di Propaganda fide, alli circassi e comucchi, figliuolo del conuendo di San Domenico di Napoli Prouincia del Regno*, 20 maggio 1643, Biblioteca Kórnicka, sygn. 147.

¹³⁵ T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita...*, 1994, 51-52.

Lietuvos miestų pažinėjimas

Vilniaus įvaizdis ir stereotipai

Lietuvos miestams skiriamas dėmesys Vakarų Europos autorių darbuose buvo labai nevienodas. Be jokios abejonės, XVI-XVII a. daugiausiai dėmesio skirta Vilniui. Ne išimtis buvo ir prancūzų bei italų autoriai. Netgi tie Popiežiaus nuncijai ir Venecijos pasiuntiniai, kurie niekuomet nebuvo Lietuvoje, galinėse reliacijose beveik kiekvieną kartą aprašydavo ar bent paminėdavo Vilnių. Apsilankiusieji Vilniuje ataskaitose ir laiškuose į tėvynę pateikdavo didesnės ar mažesnės apimties Vilniaus aprašymus. Pavyzdžiui, popiežiaus pasiuntinys K. Rangoni¹³⁶ XVII a. pradžioje pateikė miesto aprašymą, amžiaus viduryje kitas nuncijus M. Filonardi¹³⁷ aprašė iškilmes, skirtas šv. Kazimiero laikų pervežimui į naują koplyčią, o amžiumi anksčiau jo kolega Annibale di Capua¹³⁸ - ką tik įkurtą Vilniaus universitetą. Iš prancūzų paminėtini du XVII a. antrosios pusės autoriai: F. P. Dalairac¹³⁹ ir Ph. Dupont¹⁴⁰. Nors nėra žinoma, ar jie tikrai buvo Vilniuje, tačiau jų aprašymai skirti šiam miestui yra palyginti išsamūs. Reikia pabrėžti, jog paminėti tik keli autoriai iš dešimčių, rašiusių apie LDK sostinę.

Visiems su Vilniumi susijusiems tekstams išnagrinėti galima būtų skirti atskirą darbą, nemažai vietos reiktų paaukoti ir jau esančiai gausiai skirtai Vilniaus aprašymams lietuviškai ir lenkiškai istoriografijai, todėl čia tik trumpai pristatysiu informaciją, kurią XVI-XVII a. europietis, vartęs reliacijas ir kelionių memuarus, galėjo žinoti.

Stereotipu galima laikyti nuo XVI a. paplitusį glaustą ir kategorišką teiginį, jog Vilniuje gyveno daugiau nacijų ir skirtingų religijų atstovų nei kituose Europos miestuose. Daugiakultūriškumas atitiko egzistavusią realybę, tačiau šiuo požiūriu Vilnius mažai kuo skyrėsi nuo daugelio kitų didžiųjų ATR ir Europos miestų, kuriuose irgi buvo galima sutikti įvairiausių tautybių atstovų. Didžiausią dėmesį kreipdami į religijų, konfesijų ir tautų gausumą, Popiežiaus nuncijai jį praminė

¹³⁶ St. Bodniak, "Polska w relacji włoskiej z roku 1604," *Pamiętnik biblioteki kórnickiej*, z. 2, Kórnik 1930, 37.

¹³⁷ T. Chynczewska-Hennel, "Pobyt Maria Filonardiego...", 51-63.

¹³⁸ Annibale di Capua al card. Alessandro Montalto. Vilna, 1589 agosto 6: "... Ho visitato il seminario che Sua Santità mantiene qui in Vilna sotto la cura delli Reverendi padri Gesuiti: l'ho trovato molto bene ordinato, et che oltre gli altri giovani che mantiene in Polotia et in Derpatò nella provincia di Livonia mantiene qui 24 alunni di varie nationi, come Svechi, Inglesi, Tedeschi, Ruteni, Lituani et Livoni... Et veramente questo Collegio è delli più principali che habbia la Compagnia in tutte queste parti del Settentrione..." J. W. Woś, *Fonti per la storia...*, 208.

¹³⁹ "Les Villes [de la Lituanie- R. K.] cependant y sont belles & bien bâties: *Wilna* la Capitale; qui est presque au centre de la Province, est une des plus grandes & des plus magnifiques de tout le Nord; ornée de belles Eglises, de Palais de brique fort apparens; avec de riches Bourgeois, de gros Marchands, des Ouvriers & des Artisans de toutes les façons. Enfin *Wilna* est une Capitale bien marquée, tant par ces distinctions, que par le Siege du Tribunal, qui y attire les Plaideurs & la Noblesse. Les autres Villes sont d'un ordre beaucoup inferieur, mais cependant, toutes assez bonnes." (F. P. Dalairac), *Les anecdotes de Pologne ou memoires secrets du regne de Jean III du nom*, t. 2, Amsterdam 1699, 362.

¹⁴⁰ "Vilna est regardé comme la seconde capitale de la Pologne, elle n'est ni moins grande, ni moins belle que Cracovie, qui est la première. Il est certain, que cette ville peut- être comparées aux nombres de plus belles; elle est très bien bâtie et bien percée, les rues sont larges, il y a un très grand nombre d'hôtels des seigneurs de Lithuanie, et beaucoup d'églises des plus magnifiques, et surtout celle des Jésuites a peu de pareilles." Ph. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne par Philippe Dupont attaché à ce prince en qualité d'ingénieur en chef de l'artillerie*, Varsovie 1885, 230.

“naujuoju Babilonu”. Vienas pirmųjų šį terminą panaudojo A. Lippomano 1555 m. laiške kardinolui Carafai, rašytame iš LDK sostinės.¹⁴¹ XVI a. pradžioje kitas Popiežiaus nuncijus Cl. Rangoni pakartojo, jog religiniu požiūriu Vilnius yra “lyg antrasis Babilonas.”¹⁴² Panašiai netrukus ir jo kolega, M. Filonardi, kaip ir daugelis kitų XVI a.- XVII a. užsieniečių, apsilankiusių Vilniuje, pabrėžė Vilniaus daugiatautiškumą.¹⁴³

Kai kuriuose XVII a. prancūzų ir italų tekstuose galima aptikti nuomonę, jog Vilnius prilygsta Krokuvai. Vienas pirmųjų tai pastebėjo Cl. Rangoni 1601 m., iš karto po apsilankymo Vilniuje sukurtoje reliacijoje. Tačiau būdamas kritiško proto ir nelinkęs akiai kartoti viską, ką išgirdo, pridūrė jog “taip mano vietos gyventojai.”¹⁴⁴ Gaila, kad iš reliacijos nesužinome asmeninės nuncijaus nuomonės apie LDK sostinę. Šis virtęs stereotipu teiginys sutinkamas po šiek tiek mažiau nei šimto metų parašytuose prancūzo Ph. Dupont memuaruose, kuriuose autorius pastebi, jog “Vilnius yra laikomas antrąja Lenkijos sostine ir savo didžiu bei grožiu prilygsta pirmajam valstybės miestui- Krokuvai.”¹⁴⁵ Sunku atsekti, kas sukūrė ir pirmasis paskleidė tai. Galbūt jų autoriai buvo Vilniaus gyventojai ar LDK didikai, siekusieji išlaikyti išpūdį, jog LDK ir jos sostinė niekuo nenusileidžia Lenkijai?

Paplitęs buvo ir stereotipas, jog Vilnius- pats gražiausias miestas visoje šiaurėje, masiškai kartotas ne tik prancūzų, bet italų ir kitų tautybių autorių. Į grožio sąvoką įėjo užsieniečių stebėjimasis ištaigingais magnatų rūmais ir bažnyčiomis bei vienuolynais. Buvo žinoma, jog čia stovi garsi Lietuvos kunigaikščių pilis, o XVII a. antrojoje pusėje daugelis keliautojų stebėjosi gausiomis barokinėmis bažnyčiomis. Tik įkūrus universitetą, vieną pirmųjų atsiliepimų apie jį Roma gavo iš nuncijaus A. Lippomano, o vėliau jis ne kartą buvo įtraukiamas į miesto aprašymus. Tarp gausybės faktų apie šį miestą, kurie dažniausiai buvo kartojami atlasuose, pasaulio aprašymuose, kelionių memuaruose ir panašaus pobūdžio tekstuose, galima buvo rasti tai, jog Vilnius buvo laikomas vienu iš žaliausių miestų Europoje. Kitaip nei šiandieną, tas “žalumas” neretai buvo suprantamas neigiamai- vakariečiams labai keistai atrodė dideli žali plotai tarp didikų rūmų ir miestiečių namų.¹⁴⁶

Regis, jog Vilniaus prilyginimas Krokuvai, daugiataučio, žalio, turtingo (savo ištaigingais namais, bažnyčiomis, vienuolynais) miesto stereotipai prasiskverbė į prancūzų ir italų literatūrą kartu su pirmaisiais šiomis kalbomis pasirodžiusiais ATR aprašymais XVI a. antrojoje pusėje. Tokį spėjimą patvirtintų B. de Vigenère Vilniaus aprašymas (1573 m.), kuriame minimi visi šie stereotipai.¹⁴⁷ Yra žinoma, jog šis

¹⁴¹ “Questa Città [Vilnius- R.K.] è una Babilonia, perché pare che vi sia d’ogni natione, quae sub coelo est: Armeni, Moscoviti, Rottoni [sic], Tartari, Turchi, Littuani, Tedeschi et Italiani, ma pochi buoni Christiani.” ANP, t. III/1, 77.

¹⁴² St. Bodniak, *Polska w relacji włoskiej...*, 37.

¹⁴³ Rašydamas apie Vilniaus gyventojus M. Filonardi vardijo: “d’Hebri, Turchi, Tartari, Scismatici, Lutherani, Calvinisti, Ariani et altri.” *Avviso Mario Filonardiego do kard. Franciszka Barberini, Vilno, 16 VIII 1636, BV, Barb. Lat. 6598 f. 20r-21r.*

¹⁴⁴ St. Bodniak, *Polska w relacji włoskiej...*, 37.

¹⁴⁵ “Vilna est regardé comme la seconde capitale de la Pologne, elle n’est ni moins grande, ni moins belle que Cracovie, qui est la première...” Ph. Dupont, *Mémoires...*, Varsovie 1885, 230.

¹⁴⁶ “La ville capitale de Lithou est Vilna, c’est aussi la ville Episcopale, & est bien aussi grande que Cracou, mais non pas si bien bastie; car il y a de grands iardins & vergers entre les maisons. Il y a deux beaux chasteaux en cette ville, l’un est situé sur une montagne, & l’autre en vnu vallee. Le nom de Vilna vient d’un Seigneur de ce pays ainsi nommé, ou bien de quelques petits ruisseaux delà aupres, qui portent le mesme nom.” (F. de Grenaille (sieur de Chatounières)), *Le Théâtre de l’univers, ou l’Abrégé du monde...*, t. 2, Paris 1646, 391-396.

¹⁴⁷ “Pour le regard des autres particularitez de Lituanie, Vilne est la ville capitale de tout le pays, plus grande deux fois que Cracouie, mais non pas si peuplee, ne les maisons si serees: car elles sont toutes

prancūzas, kaip ir kiti jo tautybės bei Italijos valstybių autoriai, kūrę pirmuosius Lenkijos-Lietuvos aprašymus, intensyviai rėmėsi vokiškosiomis kosmografijomis. Iš jų ir buvo perimtas toks Vilniaus įvaizdis. Vėlesnieji italų ir prancūzų autoriai tik pakartodavo vieną ar kelis stereotipus, mažai ką pridėdami nuo savęs, net ir tuo atveju, jei patys nuvykdavo į LDK sostinę. Vienintelis originalus dalykas būtų Popiežiaus nuncijų Vilniaus prilyginimas Babilonui.

Varšuvos/Krokuvos-Vilniaus kelio įtaka miestų aprašymams

Kitiems miestams dėmesio buvo skiriama daug mažiau nei Vilniui. Tačiau ne visi jie buvo vienodai prastai žinomi ar ignoruojami. Skaitant Lietuvos aprašymus galima pastebėti, jog daug didesnis dėmesys nei visoms likusioms LDK vietovėms yra skiriamas esančioms ant kelio Gardinas-Vilnius (dažniausiai italų ir prancūzų LDK lankytas teritorijas ir naudotus kelius parodo iliustracija nr. 6). Juk būtent šiuo keliu vykdavo visi, kurie norėdavo patekti į Vilnių - svarbiausią LDK miestą. Daugelis užsienio keliautojų jį tiesiog sutapatindavo su visa Lietuva, o vykimas į šią šalį reiškė keliavimą į šį miestą. Lygiai taip pat kaip ir tranzitas, į Maskvą ar Livoniją, irgi reiškė ilgesnį ar trumpesnį viešėjimą LDK sostinėje. Neretai visi kiti LDK miestai būdavo įvardijami kaip ryškiai atsiliekančios. Tai galima išžiūrėti beveik visuose XVI-XVII a. Lietuvos aprašymuose, o F. P. Dalairac tikriausiai buvo pirmasis pasakęs tiesiai šviesiai, jog palyginus su Vilniumi visi kiti miestai yra daug menkesni.¹⁴⁸ Netrukus jo tezę perėmė kiti prancūzų autorių ir tapo vienu iš labiausiai paplitusių stereotipų gyvavusių XVII a. antroje pusėje ir vėliau.¹⁴⁹

Prie kelio Varšuva/Krokuva-Vilnius buvo keletas vietovių, į kurias keliautojai atkreipdavo ypač didelį dėmesį. Pirmiausia - Gardinas. Tai buvo pirmasis didelis miestas įvažiuojant į LDK teritoriją. Čia stovėjo dar Vytauto laikais statyta pilis, kurią dažnas keliautojas paminėdavo. Be to, Gardinas buvo svarbus ir vertas dėmesio kaip vieta, kurioje vykdavo bendri LDK ir Lenkijos seimai. Per visą XVI-XVII a. laikotarpį čia apsistodavę keliaudami į Vilnių karaliai (dažnas keliautojas žinojo, jog čia mirė Steponas Batoras), daug magnatų turėję savo rezidencijas. Ne veltui Gardinas buvo laikomas svarbiausiu po Vilniaus Lietuvos miestu.¹⁵⁰ Vieną išsamiausių, šios antrosios Lietuvos sostinės aprašymų paliko Ph. Dupont, XVII a. antrosios pusės Lenkijos armijos samdinytis ir vienas iš Jono Sobieskio prancūzų dvariškių. Gardiną jis mini kaip vieną gražiausių ATR miestų su puikia pilimi, karaliaus ir didikų rūmais,

distinctes & separees de places & iardinages. Elle est situee entre des collins & petites montagnettes sur l'assemblent des riuieres de Vuelie & de Vilne dont elle prend le nom: Et est maintenant enuironnee de murailles, ayant semblablement plusieurs Eglises & monasteres de maçonnerie, & entre autres celuy de Cordeliers, qui est fort magnifiquement basty. Toutesfois il y a plus d'Eglises de la religion Grecque ou Routhenique que de la catholique Romaine, combien que le siege episcopale y soit." B. de Vigenère,....

¹⁴⁸ F. P. Dalairac, (Pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires...*, t. 2, 352-368.

¹⁴⁹ "Wilna qui est la capitale, est placée presque au centre de la province, & est l'une des plus grandes & des plus magnifiques villes de tout le nord... Les autres villes sont d'un ordre beaucoup inférieur." Šios eilutės apie visišką Vilniaus vyravimą virš visų kitų LDK miestų buvo kartojamoms įvairių prancūzų autorių darbuose nuo XVII a. antrosios pusės. Citata paimta iš *Le Grand Dictionnaire Historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*, par Mr L. Moréri, Prêtre, Docteur en théologie, nouvelle édition de 1759, t. 6, 340.

¹⁵⁰ J. F. Regnard, XVII a. antrosios pusės prancūzų keliautojas, niekuomet nebuvo LDK, bet pervažiavęs Lenkiją. Kalbėdamas apie Vilnių ir Gardiną pastebėjo, jog tai "les deux plus remarquables villes de Lithuanie." Labiausiai įtikėtina, jog tai jis sužinojo iš Vakarų Europoje cirkuliuojusių ATR aprašymų. J. F. Regnard, *Les œuvres de M. Regnard*, t. 1, Amsterdam 1771, 176.

vadina patogią vietą bendriems ATR seimams vesti. Be to, šis prancūzas pridėjo ilgą Gardino, kaip svarbaus valstybės prekybinio ir ekonominio centro, aprašymą.¹⁵¹

Reikia pastebėti, jog Gardinas užsieniečių tekstuose dažniausiai buvo vertinamas labai neigiamai. Pirmiausiai tokį blogą įvaizdį nulėmė nepasitenkinimas lenkų, kuriems vietoje Varšuvos reikdavo keliauti šimtus kilometrų į palyginti mažą LDK provincijos vietovę. Nepatiko tai ir patiems užsienio ambasadoriams ir dvariškiams, kurie turėdavo palikti daug labiau Vakarų kultūra persisėmusią bei geresniu pragyvenimu išsiskiriančią Varšuvą ir traukti į varginančią kelionę blogais keliais į miestą, kuriame nebuvo nė patogių pastatų apsistoti, nė gero maisto bei kitų būtinų prekių tiekimo.¹⁵²

Kitos vietovės, į kurias keliautojai atkreipdavo dėmesį vykdami į Vilnių, buvo Trakai ir aplink Vilnių išsidėstę totorių kaimai. Abi jas jungė totorių tautinė mažuma, į kurią keliautojai būtinai atkreipdavo dėmesį. Būdavo žinoma, jog juos į LDK Vytautas Didysis atvežė ir jie buvo išlaikomi didžiojo kunigaikščio. Jam pakvietus, totoriai turėdavo imtis ginklo ir eiti jį ginti. Būdavo pabrėžiama, jog totoriai buvo tamsi ir neišsilavinusi tauta, gyvenusi ypač skurdžiai, valgiusi netinkamus naudojimui arklius.¹⁵³ Kalbant apie Trakus, be totorių mažumos, keliautojus kartais dar sudomindavo ežerai ir pilys (salos ir pusiasalis), kuriems aprašyti skirdavo kelis žodžius ar sakinį.

Vienintelis miestas ne prie „magistralės“ Varšuva/Krokuva-Vilnius, susilaukęs tikrai didelio dėmesio užsieniečių tekstuose, buvo Smolenskas. Juo domėtasi dėl kelių svarbių priežasčių. Pirmia, tai buvo stambus ir vienas nedaugelių įtvirtintų LDK miestų. Antra, Smolenskas užėmė svarbią strateginę vietą – per jį vykdavo Vakarų keliautojai norėdami aplankyti Maskvą. Trečia, ir svarbiausia, Smolenskas buvo susijęs su daugeliu pagrindinių XVI-XVII a. karų su Maskva, kurie labai domino Vakarų Europos skaitytojus. Dėl šios priežasties prancūzų laikraštis *La Gazette* bei daugybė prancūzų samdinių Lenkijos armijoje, ypač iš XVII a. antrosios pusės (F. P. Dalairac, Ph. Dupont ir kt.), skyrė daug dėmesio šiai svarbiai tvirtovei. Vakarų skaitytojas žinojo, jog ši, viena iš nedaugelio ATR teritorijoje tvirtovių, buvo Lietuvos-Maskvos pasienyje ir nuolat pereinėjo iš rankų į rankas. Visi puikiai suprato, jog jos strateginė reikšmė negalėjo būti pervertinta.

¹⁵¹ "Grodno... est une ville de Lithuanie, grande et bien batie.... Le château de Grodno, qui est bati à la moderne, est grand et spacieux, et a une des plus belles maisons royales de tout le royaume. La plupart des plus grands seigneurs lithuanois y ont leurs hôtels. En un mot cette ville est très convenable pour une si grande et si nombreuse assemblées [Seimams- R. K.]." "Grodno... est située dans une plaine très fertile et très abondante en toute choses nécessaires à la vie, aussi bien que tout le pays des environs, qui est terminé par de longs coteaux, au pied desquels coule le Niemen, qui est un grand fleuve, chargé de bateaux pendant le printemps, l'été et l'automne. Ces bateaux conduisent à Conisberg les blés et les autres marchandises, qui se transportent par la mer Baltique dans les autres états de l'Europe, et en ramènent toutes les choses, que fournissent les pays étrangers, et qui manquent à cette partie de la Lithuanie; comme le Duna [Dauguva], qui est encore un plus grand fleuve, qui se décharge dans la même mer à Riga, fournit les mêmes choses à l'autre partie de ce grand duché." Ph. Dupont, *Mémoires...*, 229.

¹⁵² Tai puikiai iliustruoja 1688 m. Venecijos ambasados sekretorius Gerolamo Alberti laiškas šios miesto-valstybės Senatui apie Gardino seimą. Jame rašoma, jog lenkai siekė panaikinti naują seimų šauktį šiam mieste, nes buvo labai nepatogu visai šaliai suvažiuoti į šį užkampį (uenire in questo angolo), kur buvo didelis patalpų trūkumas bei labai brangus pragyvenimas. *Archivio di Stato in Venezia*, Senato, dispacci di Polonia, filza 10, 195 laiškas.

¹⁵³ Pвz., Г. Саганович, "Вильна...", 193-197.

“Kijevas Žemaitijoje”: informacija apie Kauną

Kaunas nebuvo prie kelio iš Varšuvos/Krokuvos į Vilnių. Be to, negalėjo jis dominti ir tų keliautojų, kurie tranzitu vykdavo per LDK į Maskvą ar Livoniją. Taigi, žvelgiant užsienio keliautojų bei karaliaus aplinkoje buvusių ambasadorių, nuncijų, prancūzų ir italų kilmės dvariškių akimis, Kaunas nebuvo vertas dėmesio. Tai savo ruožtu nulėmė labai trumpus ir lakoniškus jo aprašymus bei daugybę netikslumų, kurie buvo paplitę ne tik keliautojų, ambasadorių, nuncijų tekstuose, bet ir iš jų ėmusiuose informaciją pasaulio aprašymuose. Apibendrinus galima sakyti, jog Kaunas - geriausias pavyzdys, iliustruojantis žinių lygį apie absoliučią daugumą Lietuvos miestų XVI-XVII a. Vakarų literatūroje.

Miestas Trakų vaivadijoje, ant Nemuno ir Neries kranto

Vienareikšmiškai galima teigti, jog daugumoje Vakarų autorių sukurtų Lietuvos aprašymų Kaunas visiškai nebuvo minimas. Jei vis dėlto keli iš dešimties autorių ir paminėdavo šį miestą, tai apsiribodavo labai skurdžia- kelių žodžių ar vieno sakinio informacija. Būdavo parašoma, jog Kaunas yra Nemuno ir Neries sankirtoje, ir kartais priduriama, jog priklauso Trakų vaivadijai. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti XVII a. pirmosios pusės Popiežiaus nuncijaus K. Rangoni¹⁵⁴ Kauno paminėjimas, kuriame dar priduriama, jog miestas yra prie laivybai naudojamos upės.¹⁵⁵

Vieną dažnai pasitaikančių tokio pobūdžio Kauno aprašymų randame I. ir G. Blaeu Pasaulio aprašyme. Pastarasis buvo daug kartų perspausdinamas ir plačiai paplitęs XVII a. Europoje. Nėra jokios abejonės, jog skaitytojų jis rasdavo ir Prancūzijoje. Kaunas jame nurodomas kaip vienas miestų esančių Trakų vaivadijoje. Gardinas minimas kaip pagrindinis šio administracinio vieneto miestas esantis prie Nemuno upės, kuriame numirė Lenkijos karalius Steponas Batoras. Antrasis vaivadijos miestas yra įvardijamas kaip *Lawna* ir nurodoma, jog jis buvo Nemuno ir Neries upių sankirtoje. Toliau išvardijami kiti miestai: Kaunas, Lyda ir Upytė.¹⁵⁶ Akivaizdu, jog autorius šioje vietoje padarė klaidą iš kažkur ištraukdamas *Lawna* ir niekaip nesusiedamas jo su Kaunu. Pateikdamas šį pavyzdį kaip tipišką Kauno aprašymą, nenorėjau pasakyti, jog Kauną painioti su *Lawna* buvo įprasta. Būdinga šiame aprašyme yra tik tai, jog miestas priskiriamas Trakų vaivadijai, ir nurodoma, kad yra Nemuno ir Neries sankirtoje. Kalbant apie *Kauno* iškraipymą norėta parodyti, jog apie miesto geografinę padėtį ir netgi apie tokį faktą, jog toks miestas apskritai egzistavo, buvo žinoma labai blogai. Toliau matysime, kad atsirasdavo dar įvairesnių terminų Kauną pavadinti ir netgi priskirti jį visai kitiems politiniams vienetais.

Įdomu, jog netgi Kauno aprašymuose jaučiamas Vilniaus šešėlis. G. de Tende Kauno geografinę padėtį nurodė aprašydamas Vilnių: “Vilnius yra prie Neries upės, kuri įteka į Nemuną už Kauno”.¹⁵⁷ Panašiai pasielgė kitas jo amžininkas prancūzas anoniminėje Lenkijos reliacijoje. Čia nurodyta, jog Kaunas yra link Žemaitijos (keliaujant iš Vilniaus), prie Nemuno, vietoje kur įteka Neris.¹⁵⁸ Dar radikaliau

¹⁵⁴ St. Bodniak, “Polska...,” 26-49.

¹⁵⁵ “luogo di traffico per il fiume navigabile,” Ibid, 37.

¹⁵⁶ “Secundus Palatinatus est Trocensis, cujus oppida sunt, Grodna ad Cronium fluvium, ubi Stephanus rex Poloniae obiit. Lawna ad Croni & Viliae confluentes, Kowno, Lida & Upita. Tertius Palatinatus...” G. ir I. Blaeu, *Theatrum orbis terrarum, sive novvs atlas; in quo Tabulae et descriptions annium regionum*, Amsterdami 1640, 21.

¹⁵⁷ “Vilna... sur la riviere de Vilia, qui se décharge dans le Niemen au dessous de Kowno.” G. de Tende..., 133-134.

¹⁵⁸ “Kovvno vers la Samogitie sur le Niemen à l’emboucheure de la Vilia...” *Discours svr le gouvernement de Pologne ov la politique des Polonois, Description dv royavme de Pologne*, Paris 1669.

pasielgė kitas prancūzas J. F. Dalairac, gerai pažinojęs LDK didikus, ypač Pacus. Jo memuarai yra perpildyti pagyros žodžių LDK kancleriu Kristupui Pacui, kurį jis laikė vienu iškiliausių ATR politikų. Galbūt dėl šios priežasties autorius trumpai užsimena apie Pažaislio vienuolyną. Prancūzas nurodė, jog vienuolynas buvo skirtas kamaldulų ordinui ir jo statybą paskatino šventosios Marijos Magdalenos iš garsiosios bendrapavardžių florentiečių giminės kreipimasis. Taip pat parašė, jog K. Pacui statyba kainavo apie du milijonus, kurie buvo išleisti architektams ir dailininkams iš Italijos. Nepaisant tokios, palyginti, smulkios informacijos apie Pažaislio statybą, F. P. Dalairac teigė šį vienuolyną esant „šalia Vilniaus.“¹⁵⁹ Šie pavyzdžiai rodo, jog Vilniaus kaip valstybės pagrindinio miesto ir geografinio centro įvaizdis buvo be galo gajus. Neretai kiti miestai ar net regionai buvo nurodomi LDK sostinės atžvilgiu. Tai buvo gerai suprantama, nes Vilnius buvo dažniausiai lankomas ir geriausiai žinomas LDK miestas.

Istorikas P. Reklaitis, analizavęs LDK miestų paveikslus, pastebi, jog Kaunas buvo pats vakarietišiausias LDK miestas su daugybe vokiečių gyventojų. Nepaisant to, šis svarbus ekonominis centras mažai domino ATR ir Vakarų autorius, kūrusius kelionių memuarus ir pasaulio aprašymus.¹⁶⁰ P. Reklaičio duomenimis, pirmąjį Kauno vaizdą sukūrė T. Makovskis 1600-10 m. Jame pavaizduotas miestas iš Nemuno pusės.¹⁶¹ Užrašė prie žemėlapiu nurodyta, jog miestas yra Trakų vaivadijoje, su nuostabiais pastatais ir stovi laivybai tinkamoje Nemuno ir Neries upių sankirtoje.¹⁶² Paveiksle yra nurodytos ir išvardintos pagrindinės miesto bažnyčios ir vienuolynai. Anot P. Reklaičio, šis Kauno vaizdas nebuvo plačiai išplitęs. Jis beveik nebuvo perspausdinamas XVII ir XVIII a. Europoje. Svarbu pastebėti, jog sunkiai rastume kitokių šio miesto vaizdų. Sparčiai jų pradėjo daugėti tik XIX a. pradžioje. Tai akivaizdžiai kontrastuoja su Gardino ir ypač Vilniaus vaizdų paplitimu. Pastarieji, dalis kurių buvo sukurta to paties T. Makowskio, buvo randami beveik visuose XVI-XVII a. Vakaruose leistuose Lietuvos aprašymuose.

Miesto pavadinimo iškraipymai

Kaunas, priklausomai nuo kalbos, kuria buvo rašomas tekstas, vadintas labai įvairiai: Cowno, Covno, Kowno, Kaunu, Kauna, Kouna. Aukščiau paminėtoje citatoje iš Blaeu atlaso randame net *Lawna* pavadinimą. Ir vis dėlto tai yra tik dalis žodžio *Kaunas* iškraipimų, sutinkamų Lietuvos aprašymuose.

Vienas geriausių pavyzdžių, iliustruojantis šiam miestui vadinti skirtus žodžius yra prancūziško laikraščio *La Gazette* žinutės. Tiesa, Kaunas čia minimas tik per XVII a. vidurio krizę, Maskvos armijai užėmus šį miestą 1655 m., o vėliau jį vaduojant 1661-62 m. Nors miesto paminėjimų rasime tik keletą, tačiau turint galvoje bendrą Kauno ignoravimą Vakarų literatūroje, tai - labai turtingas šaltinis. 1655 rugsėjo 25 d. žinutėje pranešama, jog Maskvos kunigaikštis, įsitvirtinęs ir praleidęs kelias dienas Vilniuje, išžygiavo Kauno kryptimi siekdamas jį užimti, tačiau pamatęs

¹⁵⁹ „...a bâti proche de *Wilna* un Monastere de Religieux *Camaldules*, sous l’invocation de *Sainte Marie Magdelaine de Pazzi* (vienuolynas vadinasi le Mont de Pazzi) sa parente; lequel luy a coûté près de deux millions; ayant fait venir à grands frais des Architectes & des Peintres d’Italie: & en coûtera bien encore autant à ses heritiers, s’ils veulent l’achever.” F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 2, 319.

¹⁶⁰ P. Reklaitis, *Die Stadtansichten Alt-Litauens in der Graphik des 16. bis 19. Jahrhunderts*, Lüneburg 1972.

¹⁶¹ *Ibid*, 45-47.

¹⁶² “Kowna Palatinatus Trocensis (...) Civitas aedificiorum splendore (...) que Nemenis c(um) Viliae navigabilium fluviorum celebris.” *Ibid*, 45.

jį apleistą sugrįžo į Vilnių.¹⁶³ Šioje citatoje, kaip ir dar keliose iš šeštojo dešimtmečio, Kaunas yra vadinamas *Kaw*.

1661 m. rengiantis Vilniaus vadavimui, gegužės 14 d. numeryje esančioje reliacijoje randame minint *Kouna*, miestą esantį ant Vilnios (!) ir Nemuno santakos. Tai labai panašu į iš klausos parašytą lenkišką žodį *Kowno*. Sekančiuose numeriuose, pasakojančiuose apie Kauno atsiėmimo žygius ir iki pat miesto išlaisvinimo, dažniausiai rasime *Kiow* terminą. Įdomu, jog lygiai taip pat ir tuo pačiu metu buvo vadinamas Kijevo miestas, apie kurį irgi dažnai buvo pranešama žinutėse. Žinučių autoriai ir *La Gazette* redaktoriai, pasakodami apie LDK armijos žygiavimą į Kauną, nejautė jokio nepatogumo vadindami jį Kijevu (*Kiow*). Tiktai pranešant apie apsupimą ir šio miesto paėmimą (1662 m. vasario 11 d. žinutė), kažkodėl tai nuspręsta paaiškinti apie kokį Kijevą eina kalba ir panaudotas posakis *Kijevus Žemaitijoje* (*Kiow dans la Samogitie*). Tikriausiai manyta, jog kalbant apie tokį svarbų įvykį miestui reikia, kad nebūtų jokių dviprasmybių.

Lygiai po metų, 1664 m. sausio 5 d. numeryje, jau pasibaigus karams su Maskva Kauno apylinkėse, *La Gazette* pasirodė įdomi žinutė apie meškos išaugintą žmogaus vaiką, rastą „netoli Kauno, Lietuvoje“. Iš karto pasipylė daug aprašymų ir komentarų, skirtų šiam įvykiui, tiek lenkų, tiek prancūzų ir net anglo O’Connor memuaruose (ilustracija nr. 4). Jei R. Kiersnowski¹⁶⁴ nebūtų skyręs tokios didelės ir išsamios studijos šios istorijos sklaidai ir pateikęs tokių plačių interpretacijų, neabejotinai vertėtų ją darbe aptarti. Dabar gi apsisistosime ties Kauno terminu. Nesąmoningai siekiant dar kartą supainioti skaitytojus, šioje žinutėje jis minimas kaip miestas esantis Lietuvoje, t.y. jau ne Žemaitijoje, kaip kad 1662 m. pradžioje. Tačiau dar didesnio dėmesio yra vertas kitas dalykas. Ši istorija būdama be galo populiari Vakarų Europoje turėjo realius šansus išgarsinti Kauno miestą. Deja, istoriją kartojusiesiems autoriams Kaunas buvo tokia abstrakti ir neaiški vietovė, jog kituose aprašymuose pradėta aiškinti, jog vaikas yra rastas Gardino apylinkėse arba tiesiog „Lietuvoje“.¹⁶⁵

Ši gausybė *La Gazette* puslapiuose naudotų terminų Kauną pavadinti puikiai parodo, koku lygiu buvo galima nieko *nežinoti* apie miestą. Akivaizdu, jog žinutės buvo rašytos skirtingais laikotarpiais ir skirtingų autorių, kurie galbūt net buvo skirtingų tautybių. Tačiau ne tik jie prisidėjo prie laikraščio turinio. Panašu, jog išsilavinimu nesiskundžiantys redaktoriai, T. Renaudot sūnūs, labai blogai orientavosi ATR ir ypač LDK geografijoje.

Galiausiai, matant visą tą spalvingą terminų įvairovę, kyla klausimas, kaip skaitytojai susiorientuodavo apie ką eina kalba, kai miestų pavadinimai buvo taip iškraipomi? Tikriausiai jie taip nieko ir nesuprasdavo.

Kaunas ir Žemaitija

Grįžkime prie *Kijevo Žemaitijoje*. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, jog Kauno priskyrimas Žemaitijai yra dar viena klaida, neturinti jokio pagrindo. Tačiau tai neteisingas požiūris. Prieš pereidami prie dėstymo, reikėtų priminti, jog Trakų vaivadija, kuriai faktiškai Kaunas priklausė, buvo LDK dalis. Žemaitija tuo tarpu

¹⁶³ “s’ estoit avancé du costé de Kaw, pour s’en emparer, mais ayant trouvé la place abandonnée, il est retourné en son premier poste de Vilna...”

¹⁶⁴ R. Kiersnowski, *Niedźwiedzie i ludzie w dawnych i nowszych czasach: fakty i mity*, Warszawa 1990, 318.

¹⁶⁵ P.vz., istorija atpasakota O’Connor ir keli prie knygos pridėti laiškai, iš kurių jis sėmėsi informacijos: B. O’Connor, *The History of Poland in several letters to persons of quality...*, t. 1, London 1698.

buvo autonominis LDK politinis vienetas. Reikia pastebėti, jog Vakarų autorių darbuose labai aiškiai jaustas šis išskirtinis Žemaitijos statusas, kuris neretai juos klaidino.

Vienas pirmųjų darbų, kuriuose Kaunas priskirtas Žemaitijai, buvo lenko Sz. Starowolskio išleistas Lenkijos aprašymas. 1632 m. pirmasis jo leidimas pasirodė Kelne, o 1652 m. - antras leidimas Dancige¹⁶⁶. Trumpoje, vieno sakinio informacijoje apie miestą, kurią puikiai išanalizavo A. Morkūnaitė¹⁶⁷, rašyta, jog mieste vokiečių pirkliai pastatė daug mūrinių namų ir užkrėtė šia mada vietinius gyventojus. Mūrinis Kaunas kontrastavo su ATR paplitusiais mediniais miestais, kurie prie akmens mūrų pripratusiems keliautojams atrodydavo baisūs.¹⁶⁸ Galbūt todėl dažnam užsieniečiui Kaunas atrodė gražus, nes buvo panašesnis į vakarietišką. Štai vokietis diplomatas 1661 m. važiuodamas į Maskvą, o 1663 m. grįždamas užsiminė apie aplankyta „gražų miestą Kauną“, nors, kaip pats pastebėjo, miestas 1655 m. buvo Maskvos užimtas ir visiškai sudegintas.¹⁶⁹ Antrame Sz. Starowolskio knygos leidime pridėtas sakinytis apie Jėzuitų kolegiją ir šlovingą vienuolyną, kurie pritraukia dėmesį, tačiau, kaip pastebi A. Morkūnaitė, tada šis ordinas dar neturėjo savo pastatų ir lieka neaišku, kuo gi jis galėjo „pritraukti dėmesį.“¹⁷⁰

Gali būti, jog A. Cellarius 1659 m. Amsterdame išleistame Lenkijos aprašyme būtent nuo Sz. Starowolskio nukopijavo idėją, jog Kaunas yra Žemaitijoje.¹⁷¹ Kauną jis įvardija kaip pagrindinį šio regiono miestą, dar pamini Medininkus- Žemaitijos vyskupo buveinę bei Raseinius. Kelis kartus pakartotame XVII a. antroje pusėje Lenkijos aprašyme A. Cellarius pateikia vieną iš pačių išsamiausių Kauno aprašymų XVI-XVII a. Vakarų literatūroje. Nurodoma miestą esant ant Neries ir Nemuno santakos. Panašiai kaip ir Sz. Starowolski, yra teigiama, jog čia apsigyvenę vokiečių pirkliai pradėjo statyti gražius namus („gražus namas“ vakariečio sąmonėje šiuo atveju turėjo tapatintis su mūriniu, kaip priešstata vyraujantiems mediniams), vėliau jų pavyzdžiu pasekė vietiniai gyventojai. Vėliau pereita prie Kauno istorijos, primenant Palemono atvykimą ir jo sūnų Kuną. Toliau peršokama prie karų su kryžiuočiais ir galiausiai pastebima, jog 1655 m. užėmę rusai miestą sudegino.¹⁷²

¹⁶⁶ Sz. Starowolski, *Polska albo opisanie położenia królestwa Polskiego*, Kraków 1976.

¹⁶⁷ A. Morkūnaitė, *Kaunas XVII-XVIII a. naratyviniuose šaltiniuose*, Bakalauro tezės, VDU, Kaunas 1995.

¹⁶⁸ J. Tazbir, „W oczach obcych,” *Rzeczpospolita i świat. Studia z dziejów kultury XVII wieku*, Warszawa 1971, 170-196.

¹⁶⁹ (Augustin), „Relation d'un voyage en Moscovie, écrite par Augustin, libre Baron de Mayerberg, conseiller de la Chambre Impériale Aulique, & Ambassadeur de l'Empereur Leopold, vers le Czar Alexis Mihalowics, Grand Duc de Moscovie,” *Voyage en Moscovie d'un Ambassadeur, conseiller de la Chambre Impériale, Envoyé par L'empereur Leopoldo au Czar Alexis Mihalowics, Grand Duc de Moscovie*, Leide 1688.

¹⁷⁰ Lenkiško vertimo variantas: „Miast tak królewskich, jak szlacheckich ma wiele, lecz wszystkie całkiem drewniane, prócz Kowna, co nad brzegiem Krononu, czyli Niemna położone, [przyciąga uwagę dzięki kolegium Towarzystwa Jezusowego i sławnym klasztorom], gdzie niemiecų kupcy w ubiegłym stuleciu z cegieł i kamieni bardziej wytwornie budować poczęli: i teraz pozostali mieszkańcy budują tak samo, usiłując tamtych przewyższyć.” Sz. Starowolski, *Polska...*, 116-117.

¹⁷¹ A. Cellarius, *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, Urbium potissimum icones elegantissimas & delinitionem hujus Regni Geographicam oculis subjiciens Studio*, Amstelodami 1659, 584-588.

¹⁷² „Cauna, Kowno, Kaunau Samogitiæ caput, quâ Vilia & Nemenus fluvii aquas suas copulant, situm suum habens, elegantioribus ædificiis exornari cœpit ab eo tempore, quo Germani mercatores hic sedem fortunarum suarum fixerunt. Incolas enim, partim Germanos, partim Lituanos habet, ac castello munitur: Utrique nomen Caunæ impositum à Cunasso vel Cunâ Palaemonis filio, conditore suo. In urbe collegium est Societatis Jesu; sunt & monasteria alia. Habitavit in ea Paulus Oderbornius, Verbi divini minister, qui Johannes Basilidis Magni Ducis Moscoviæ vitam descripsit.

Ne visi autoriai laikėsi nuoseklios pozicijos priskirdami Kauną LDK arba Žemaitijai. Vienas tokių buvo anglas Jono Sobieskio gydytojas B. O'Connor, 1698 m. paskelbęs vieną pirmųjų plačių Lenkijos-Lietuvos aprašymų anglų kalba¹⁷³. Nesigilindamas į painią problematiką, kur gi iš tikrųjų Kaunas yra, jis sudėliojo visus jam žinomus variantus ir galų gale Kauną paminėjo du kartus- ir prie LDK ir prie Žemaitijos. Priskirdamas šį miestą prie Lietuvos, jis pastebi jį esantį Neris ir Nemuno sankirtoje, Trakų vaivadijoje, kartu su Trakais, Gardinu, Lyda ir Upyte. Jis pabrėžia, jog mieste yra daug mūrinių namų, nors vyrauja mediniai. Aprašyme neapsieinama be liapsuso, pasakant, jog mieste yra ant kalno stovinti pilis.¹⁷⁴ Aprašydamas Žemaitiją, O'Connor išskiria keturis pagrindinius miestus- Raseinius, Medininkus, Panevėžį ir Kauną. Nesijaudindamas dėl to, jog jau kartą tai darė, jis ir vėl pateikia miesto aprašymą, kuris jau šiek tiek skiriasi nuo pirmojo. Kaunas lieka ant Nemuno upės, tačiau Neris jau nebeminima. Toliau perrašomas į anglų kalbą išverstas Sz. Starowolskio tekstas apie vokiečių pirklis, pastačiusius daug mūrinių namų, ir vėliau vietinius gyventojus, ėmusius iš jų pavyzdį, bei apie Jėzuitų kolegiją ir išpūdingus vienuolynus¹⁷⁵.

Pabaigoje reikėtų pastebėti, jog visi šiame darbe minėti autoriai, nors ir iškreipdavo Kauno pavadinimą, neteisingai nurodydavo jo geografinę padėtį ir netgi priklausymą politiniam vienetui, bet niekuomet iš Kauno nedarė kažko daugiau nei vieno iš provincijos miestų. XIX a. ir ypač XX a. pradžios staigus Kauno politinis iškilimas dar labiau sudrumstė ir taip neaiškų bei painų Kauno įvaizdį Vakaruose. Panašiai kaip ir XVII a. autoriai, naudodamiesi tik minimaliais šaltiniais apie Lietuvą, prancūzai šiandien ir toliau gamina kitus studijų vertus tekstus, kurių vienas esantis šiuo metu žymiausioje prancūzų kalba leidžiamoje enciklopedijoje *Encyclopaedia Universalis* tvirtina, jog Algirdas Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę valdė iš Vilniaus, o Kęstutis- iš *Kauno*.¹⁷⁶

Hunc locum nobilitat Mulsum optimum, quod hîc coctum in varias regiones transmittitur. Sub *Gedimino* Duce Lituaniæ Prussi Iurburgum, & Caunam arces occuparunt. Anno 1362. Crucigeri ex Borussia in Samogitiam irrumpentes urbem expugnarunt, ac arcem destruxerunt, in qua 3000. Lituorum ignis flamma parierunt. Eidem interitui obnoxia fuere Piastena, & Vielona destructæ à Prussis, qui sequenti anno totam Lituaniam vastarunt, & nec Samogitiæ pepercerunt. Ann. 1376. decem septimanarum spacio Lituani omnem inter Vistulam & Sanum jacentem Regionem in Polonio depopulati sunt. Ipsi hac vastatione occupatis Crucigeri interea Samogitiam, & Lituaniam invaserunt, ac Kaunam obsidione cinxerunt, quæ tamen irrita fuit. Similis obsidio ipsos quoque anno 1391. vel 92. frustrata esse dicitur. Anno 1655. mense Augusto Magnus Dux Moscoviæ hanc urbem occupatam pessimè tractavit, & omnia templa, uno, cum cænobio quodam excepto, cumbussit, ut *Augustinus Limmerus in Lipsiensi Relatione autumnali ejusdem annirefert.*”

¹⁷³ B. O'Connor,....

¹⁷⁴ “*Cowno*, a famous Timber-Town, tho there are several Houses in it built with Stone, situate on the Conflux of the Rivers *Niemen* and *Wilia*, with a strong antient Castle founded on a Rock.” Ibid, t. 1, 330.

¹⁷⁵ “*Cowna*, situate on the River *Niemen*, and famous for a College of Jesuits, and several considerable Monasteries. This Town was formerly much frequented by the *German* Merchants, who built here divers splendid Edifices both with Stone and Brick, which the Inhabitants have since imitated, and in some things excell’d.” Ibid, 294.

¹⁷⁶ “Gediminas, qui régna de 1316 à 1341, accepta le baptême en 1321. En 1322, il fit de Vilnius la capitale du grand-duché, qui continua de s’étendre à l’est et au sud sous le règne de ses fils, Algirdas à Vilnius et Kestutis à Kaunas.” Le Marc Gaëlle, “Les Pays Balts,” *Encyclopaedia Universalis*, versija 6, 2000.

Bene vienintelė veikla, kuria užsiiminėjo absoliučiai visi užsieniečiai, vos patekę į ATR teritoriją, buvo keliavimas. Palyginus su Lenkija, į Lietuvą užsieniečių užklysdavo daug mažiau. Tam buvo keletas priežasčių. Svarbiausia tai, jog dauguma aptariamojo laikotarpio italų ir prancūzų, buvusiųjų Lenkijoje-Lietuvoje, buvo diplomatai, Lenkijos karaliaus dvariškiai ar užėmė kitas pareigybes, reikalavusias visą laiką būti kuo arčiau karaliaus. Krokovoje arba Varšuvoje nuolat rezidavęs valdovas retai kada vykdavo į Lietuvą, o jei ir nuvykdavo, tai praleisdavo tenai palyginti mažai laiko. Tai dažniausiai ir nulėmė trumpus ir retus italų bei prancūzų atvykimus į LDK. Prisirišimas prie karaliaus dvaro lėmė ir kelius, kuriais užsieniečiai dažniausiai patekdavo į Lietuvą. Pirmiausia reikia pasakyti, jog dažniausiai būdavo vykstama į Vilnių- LDK kultūrinį ir politinį centrą. Labai apytiksliai ir su didelėmis išimtimis galima būtų tvirtinti, jog per XVI a. daugiausiai mus dominančių užsieniečių į Vilnių vykdavo iš Krokuvos, o XVII a.- iš Varšuvos, nes būtent šiuose Lenkijos miestuose tuo metu reziduodavo valdovai.

Tai, jog dauguma užsieniečių į Lietuvą vykdami iš Krokuvos ar Varšuvos patekdavo per Juodąją Rusiją, Gardiną ir kelionės tikslu turėdavo Vilnių, didžia dalimi nulėmė LDK miestų aprašymų menką skaičių ir nedidelę apimtį. Dažniausiai ir plačiausiai buvo aprašomas Vilnius. Nusistovėjo stereotipas, jog- tai vienas iš gražiausių ir turingiausių šios Europos dalies miestų, kuriame sugyveno daug tautų ir kuriame buvo gausu žalumos. Daug menkesnių aprašymų susilaukė miestai ir vietovės buvusios ant Gardino-Vilniaus kelio. Turime šiek tiek Gardino, ypač nuo XVII a. pabaigos, kai tenai pradėti rengti bendri ATR seimai, Trakų miesto ir išsidėsčiusių aplink Vilnių totorių kaimų aprašymų. Skaitytojui galėjo susidaryti įspūdis jog Lietuvoje gyveno gausybė totorių ir egzistavo tik keli miestai- Vilnius, Trakai ir Gardinas. Cirkuliavo vargano ir netinkamo bendriems ATR seimams rengti Gardino stereotipas, nors kartais autoriai jį pavadindavo ir vienu iš nedaugelio svarbiausių ir gražiausių LDK miestų. Visos kitos vietovės ir regionai, buvę ne ant pagrindinio kelio, vedusio iš Lenkijos sostinių į Vilnių, liko beveik be dėmesio italų ir prancūzų XVI-XVII a. tekstuose.

Kita priežastimi, dėl kurios į Lietuvą užsieniečiai retai vykdavo, buvo šalies nepatrauklumas. Jau pačiuose pirmuose XVI a. pasirodžiusiuose Lenkijos-Lietuvos aprašymuose galima buvo rasti kategoriškų tvirtinimų, jog kelių būklė Lietuvoje dar blogesnė nei Lenkijoje, jog joje dar daugiau didžiulių miškų, mažesnis gyventojų tankis. Šie dalykai buvo kartojami dar kelis šimtmečius ir turėjo įstrigti į skaitančiųjų italų ir prancūzų sąmonę. Taigi nusistovėjo stereotipas, jog Lietuva buvo viena iš sunkiausiai pravažiuojamų ATR dalių. Bloga kelių būklė ir retas karaliaus buvimas Lietuvoje lėmė, jog išliko palyginti nedaug XVI-XVII a. kelionių per Lietuvą aprašymų.

Stereotipai, susiję su blogomis keliavimo sąlygomis, šalies skurdumu ir kontrastuojančiu Vilniaus didingumu, galėtų būti geriau suprasti paanalizavus šaltinius, iš kurių gaudavo informaciją po šalį keliavę užsieniečiai. Remdamiesi A. Tudoro modeliu galime teigti, jog dėl didelio kultūrų ir socialinės-ekonominės santvarkos skirtumų jie neturėjo galimybės vietinių gyventojų akimis pažvelgti į juos supusią realybę ir ją suvokti. Pirmiausia jie buvo atvykę iš griežtai centralizuotos ir seniai baudžiavos atsikračiusios valstybės, todėl klestinti decentralizacija ir vos ne vergovinis ūkis su iš to išplaukiančiomis gerų kelių nebuvimo, vergiškos valstiečių padėties ir bajorų anarchijos pasekmėmis, jiems iš kalno atrodė svetimi, neįprasti ir todėl neigiamai traktuojami. Gilinimuisi į šalies gyvenimo realijas trukdė ir tai, jog atvykėliai dažniausiai nemokėjo vietinės kalbos, todėl negalėjo tiesiogiai bendrauti su vietiniais gyventojais. Dideli kultūriniai skirtumai nulemdavo tai, kad bendrų interesų

ir bendrą kalbą jiems pavykdavo rasti tik su didikais. Galbūt todėl tiek mažai išlikę paprastų žmonių aprašymų. Visiškai kitokia gamta, klimatas ir kraštovaizdis irgi prisidėjo prie neigiamų Lietuvos stereotipų formavimo. Atrodo, jog vieninteliu jiems suprantamu dalyku buvo Vilnius, kuris pasirodė puikus irgi dėl aiškios priežastis- jis savo architektūra, universitetu ir lotyniškąja kultūra mažai kuo skyrėsi nuo Vakarų Europos miestų, todėl buvo suprantamas, neiškrentantis iš bendraeuropinio konteksto.

VALSTYBINIS-POLITINIS GYVENIMAS

Lietuvos statuso Abiejų Tautų Respublikoje ir lietuvių politinės tautos stereotipai

Dvi suverenios valstybės, susietos bendra karaliaus institucija, 1569 m. pasirašė Liublino uniją, kuri istorikų ir amžininkų galvose įnešė painiavos į Lenkijos ir Lietuvos santykių traktavimą. Nors unijos aktas numatė glaudų valstybių sujungimą, realybėje abi šalys išlaikė daug savarankiškų valstybių atributų. Iki pat XVIII a. pabaigos nebuvo suvienodinti pinigai, egzistavo skirtingos armijos, valdymo organai, įstatymai. Lietuva faktiškai egzistavo kaip savarankiška valstybė, nors formaliai galėjo būti laikoma Lenkijos karalystės dalimi.

Lietuvos ir Lenkijos politiniai santykiai XVI-XVII a. buvo traktuojami labai įvairiai. XIX a. beveik niekas neabejojo, jog tuo laikotarpiu LDK buvo viena iš Lenkijos karalystės provincijų. XX a. historiografijoje įvyko svarbus pokytis ir šiandien jau daugelis teigia, jog LDK nebuvo paprasta Lenkijos dalis, o turėjo daug suverenios valstybės atributų. Tačiau šioje vietoje taškas dar nėra dedamas. Nepaisant gausių politinės istorijos studijų, skirtų šiam periodui ir teritoriniam arealui, LDK statuso Abiejų Tautų Respublikoje interpretacijos išlieka problemiškos.

Nors politinė istorija ilgą laiką užėmė pagrindinę vietą historiografijoje, nesulaukėme studijų, skirtų XVI-XVIII a. ATR dalių tarpusavio santykių ir priklausomybės suvokimo amžininkų, ypač užsieniečių tekstuose, analizei. Lenkijos istorikai tyrinėjo užsieniečių požiūrį į Lenkijos-Lietuvos santvarką, tačiau jie dėmesį kreipė ne į ATR politinių darinių tarpusavio priklausomybės interpretacijas, bet į tai, ar ATR laikyta demokratija, ar respublika, ar karalyste, kaip buvo suvokiama karaliaus ir bajorų įtaka valstybei, kaip funkcionavo teismai ir kaip visi šie dalykai įtakojo jos karinę ir kultūrinę potenciją.

Vis dėlto, net ir neturint tokių specifinių tyrimų, galima drąsiai teigti, jog LDK statusas Abiejų Tautų Respublikoje ir šios valstybės politinė sandara buvo „juoda skylė“ ne tik šių laikų istorikams, bet ir amžininkams.

Kokiu būdu išsiaiškinti, kaip XVI-XVII a. Europoje buvo suprantamas Lietuvos statusas ATR ir kokie buvo su tuo susiję stereotipai? Vienas iš būdų atsakyti į šį klausimą susijęs su funkcionavusių Vakarų literatūroje politinių terminų ir jiems priskiriamų prasmų analize. Išsiaiškinus, kokie suverenumo bruožai buvo priskiriami Lietuvai, kaip buvo aiškinami jos priklausomybė ar nepriklausomybė nuo Lenkijos, galima daryti išvadas ir apie jos politinio statuso stereotipus. Pradėjus žengti tokiu tyrimo keliu, reikia atkreipti dėmesį į kelias fundamentalias problemas. Pirma, politiniai terminai yra glaudžiai susiję su tuo metu vyraujančia kalba ir kultūra. Jų neįmanoma suprasti nepatalpinus į bendrakultūrinį kontekstą. Vienas iš pavyzdžių galėtų būti iki XVIII a. vartotas *revoliucijos* terminas. Kitaip nei šiandien, amžininkų tekstuose jis visuomet buvo suprantamas kaip grįžimas į praeitį, prie senųjų vertybių. Tik per Didžiąją Prancūzijos Revoliuciją jis pradėjo reikšti esminį kultūrinį, socialinį ar politinį perversmą ir visiškai naujo, nieko bendro su praeitimi neturinčio, dalyko įsitvirtinimą. Toksai termino daugiaprasmiškumas neretai klaidina dabartinius vertėjus ir istorikus. Antra, termino supratimas, jo interpretacija neatsiejamai buvo susiję ir su konkrečiu individu, skaičiusiu tekstą. Istorikas M. Bevir tvirtina, jog net būdamas toje pačioje kultūrinėje terpėje ir laikotarpyje, kaip ir teksto autorius,

skaitytojas potencialiai gali visiškai unikaliai interpretuoti tą patį tekstą.¹⁷⁷ Taigi sunku įsivaizduoti, kaip ir ką prancūziškų ir itališkų tekstų apie ATR skaitytojai galėjo suprasti ir kokias išvadas padaryti. Kiekvienu konkrečiu atveju tai buvo individualūs ir labai subjektyvūs dalykai. Tas pats tekstas galėjo būti interpretuojamas labai įvairiai, priklausomai nuo konkretaus skaitytojo intelektualinio potencialo.

Atkreipę dėmesį į šias politinių terminų interpretacijos problemas, pereikime prie terminų analizės. Prieš keletą metų pasirodė nemažai šviesos į Lietuvos statuso Abiejų Tautų Respublikoje sampratos ir stereotipų problematikos tyrimą įnešusi Ewos Bem-Wiśniewskos studija, skirta termino *Lenkija* funkcionavimui naujųjų amžių tekstuose.¹⁷⁸ Lenkų mokslininkė analizavo daugiau nei 100 Abiejų Tautų Respublikos autorių tekstų. Į jų sudėtį įėjo grožinė literatūra, atsiminimai, publicistika, oratorių kalbos, korespondencija, dokumentai. Pagal tautybę, daugumą autorių sudarė lenkai, apie 12 %- lietuviai, apie 16 %- Rusios atstovai (ukrainiečiai). Autorė suskaičiavo, kiek kartų *Lenkija* ir kiti susiję terminai (Respublika, karūna, tauta, tėvynė, politika ir kt.) buvo minimi ir kokią reikšmę jie turėjo.

E. Bem-Wiśniewska šiek tiek vietos skyrė termino *Lietuva* funkcionavimui. Kadangi tai nebuvo pagrindinis studijos objektas, autorė skyrė tik keletą puslapių (147-149 p.). Autorė teigia, jog terminas *Lietuva* valstybės (politinio darinio nepriklausomo nuo Lenkijos) prasme sudaro 6,4 % paminėjimų, savarankiškumo bruožų turinčiam politiniam dariniui (*dzielnica*, terminas reiškiantis daugiau nei žemė, bet mažiau nei valstybę)- 43,1 %, žemės (terminas, reiškiantis teritoriją neturinčią jokių savarankiškų valstybinių institucijų)- 10,4 %, atskiros nacionalinės grupės (*tautybės*)- 27,6%, simbolių ir vertybių visumai, susijusiai su Lietuva- 3,4%. Autorė apibendrina sakydama, jog savarankiškumo bruožų turinčio politinio darinio ir žemės prasmės priskiriamos terminui *Lietuva* sudaro apie pusę paminėjimų. Didelę reikšmę turi ir *tautybės* elementas. Tai, jog simbolinė ir valstybinė reikšmė yra labai nežymios, rodo, anot autorės, jog *Lietuva* reišė tam tikrą bendruomenę, gyvenančią tam tikroje žemėje, tačiau ne tautą, turinčią atskirą valstybę. Šias išvadas turime priimti su tam tikromis išlygomis. Lenkų mokslininkės darbe neanalizuota, kaip autorių kilmė ir laikotarpis įtakojo terminui *Lietuva* priskiriamą reikšmę. Tikriausiai lietuviai kitaip nei lenkai ją laikė labiau savarankiškesne, t.y. dažniau jai priskirdavo valstybės arba bent jau savarankiškumo bruožų turinčio politinio darinio (*dzielnica*) prasmę. Neabejotinai tai turėjo priklausyti ir nuo laikotarpio- XVI a. LDK savarankiškumas jaustas stipriau nei XVIII a. Analizę menkina ir tai, jog dauguma studijos tekstų autorių- lenkai (apie 60 %) ir tik apie 12 %- lietuviai.

E. Bem-Wiśniewska išvardijo visas galimas terminui *Lietuva* priskiriamas reikšmes Abiejų Tautų Respublikos autorių darbuose. XVI-XVII a. prancūzų ir italų autoriai nemažai kopijuodavo nuo lenkų ir lietuvių, todėl galima daryti jų tekstų analizę remiantis lenkų istorikės pateiktomis termino reikšmėmis. Įtrauksime tik dvi korekcijas. Vakarų autoriai visiškai nenaudojo termino *Lietuva* išreikšti simboliui, vertybių visumai. Tai suprantama, nes būdami užsieniečiais ir dažniausiai tik trumpai viešėdami ATR, jie negalėjo įsigilinti į tokius subtilius dalykus. Todėl neieškosime ir neanalizuosime terminui *Lietuva* suteiktų simbolių reikšmių. Antra, pridėsime skyrių apie funkcionavusius Lietuvos ir Lenkijos unijų stereotipus. Nors čia kalba

¹⁷⁷ Šiame paragrafe pristatyta problematika yra aptariama J. Guilhaumou straipsnyje "L'histoire des concepts: le contexte historique en débat (note critique)," *Annales: histoire, Sciences Sociales*, no 3, mai-juin 2001, 685-698.

¹⁷⁸ E. Bem-Wiśniewska, *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czasów nowożytnych (1530-1795)*, Warszawa 1998.

neina apie politinių terminų reikšmių analizę, tačiau Lietuvos statuso Abiejų Tautų Respublikoje stereotipų analizė yra neįmanoma be tokio skyriaus.

E. Bem-Wiśniewska pasiūlė vieną iš daugelio galimų idėjų ir metodų spręsti problemą, kaip amžininkai išsivaizdavo įvairių politinį statusą turinčių ATR regionų tarpusavio santykius. Jo esmėje buvo statistinis duomenų apdorojimas. Aš netaikysiu lenkų mokslininkės pasirinkto metodo, nes reikėtų atlikti kruopščią statistinę tekstų analizę, skaičiuoti terminų paminėjimus ir kiekvienu konkrečiu atveju analizuoti jiems suteikiamą prasmę. Tai reikalauja daug laiko ir tam būtų skirta per didelė darbo dalis, galinti tapti atskiros monografijos tema. Be to, kaip jau aukščiau nurodžiau, E. Bem-Wiśniewskos metodas turi trūkumų. Atmesdamas metodą, pasinaudosiu autorės idėja, kurios esmė yra analizuoti XVI-XVII a. naudotų politinių terminų reikšmes.

Negalėdami pritaikyti E. Bem-Wiśniewskos metodologijos bei turėdami galvoje specifinę šaltinių bazę, autorių kilmę ir termino *Lietuva* specifiką- visų tų dalykų, kuriems lenkų istorikė beveik neskyrė dėmesio- ieškosime atsakymų į tokius klausimus. Kokie egzistavo LDK politinio statuso ATR stereotipai Vakarų literatūroje? Kaip jie susidarė ir funkcionavo? Kaip jie priklausė nuo autorių tautybės ir laikotarpio? Galiausiai, sprendžiant vieną darbo problemų suformuluotų įvade, aiškinsimės, kaip kelionės sąlygos ir požiūris į Lietuvos kultūrą galėjo įtakoti užsieniečių požiūrį ir susijusius su jos statusu ATR stereotipus.

Lietuvos politinio statuso ATR stereotipus prancūziškuose ir itališkuose tekstuose tyrinėsime turėdami galvoje faktą, jog šie vakarų autoriai kopijuodavo ne tik nuo lenkų ir lietuvių tekstų, bet ir vienas nuo kito. Autoritetingesnių autorių nuomonės buvo daug aktyviau perrašomos, supaprastinamos ir kartojamos. Tokiu būdu ilgesniam ar trumpesniam laikui šių šalių literatūroje išivyraudavo tam tikri stereotipai. Be to, dažnai autoriai nesigilindavo ir daug nemąstydavo apie politinių terminų, regionų ir valstybių pavadinimų prasmę. Todėl Lietuvos statusas dažniausiai buvo aptariamas labai trumpai, prabėgomis, perrašant kažkur išgirstą ar perskaitytą nuomonę, kuri neretai kirsdavosi su kitame puslapyje to paties autoriaus išsakytu teiginiu. Kaip tik dėl šių priežasčių vienas ir tas pats autorius Lietuvą galėjo tame pačiame tekste laikyti ir vienu iš Lenkijos regionų, ir savarankišku politiniu dariniu (toliau bus labiau gilinamasi į šią problemą).

Svarbu keletą žodžių pasakyti apie kitus svarbius terminus- *lenkai*, *Lenkija*, *Respublika*, *karūna*. Jų vartojimas, ypač amžininkų užsieniečių, menkliau susipažinusių su ATR politine struktūra darbuose, buvo labai įvairus ir šiandien kartais sunkiai suprantamas. Todėl čia apsiribosime tik pačių pagrindinių tendencijų paminėjimu.

Abiejų Tautų Respublika neretai buvo vadinama tiesiog *Respublika*. Šis terminas funkcionavo lenkiškuose-lietuviškuose tekstuose ir buvo užsieniečių perimtas. Be to, jis naujųjų amžių Vakarų politinėje terminologijoje reiškė *valstybę* ir buvo *Stato*, *pays*, *Estat* terminų sinonimu. Dėl šios priežasties užsieniečiai šį terminą naudodavo ne tik ATR, bet ir kitoms valstybėms, nebūtinai turinčioms respublikinę valdymo formą, pavadinti.

Daug sudėtingiau yra su terminais *lenkai* ir *Lenkija*. Panašiai kaip ir Lenkijos istoriografija iki XX a. vidurio, šiuos žodžius amžininkai taikė tiek Lenkijos karalystei, tiek ATR. Tame pačiame tekste ir net tame pačiame puslapyje pasitaikydavo taip, jog vienu atveju *lenkais* buvo vadinami karalystės gyventojai, siekiant juos atskirti nuo *lietuvių*, kitu atveju, šiuo terminu buvo vadinami ir lenkai, ir lietuviai kartu, parodant jų ir užsieniečių priešstatą. Tai, jog su šių terminų vartojimu būta problemos ir ji amžininkų jausta, rodo Venecijos ambasadoriaus G. Lippomano

pastaba reliacijoje apie Lenkiją iš 1575 m. Jis suvokė svarbą paaiškinti, jog terminu *lenkai* bus vadinami visi ATR gyventojai.¹⁷⁹

Siekiant išvengti visiškos painiavos, kuri neišvengiamai galėjo atsirasti kalbant apie skirtingus Lenkijos ir LDK pareigūnus bei armijas, buvo sugalvotas *Karūnos* terminas, kurį perėmė ir užsieniečiai. Tačiau jis buvo labai retai vartojamas, todėl dažnai skaitant jų tekstus sunku suprasti, apie kokias kariuomenes ar kokius piliečius yra kalbama, kai vartojamas terminas *Lenkijos* ar *lenkai*.

Valstybė

Panašiai kaip ir ATR autorių tekstuose, kurių analizę pateikia E. Bem-Wiśniewska, kartais terminu *Lietuva* italų ir prancūzų autoriai vadino *Lietuvos valstybę*, turinčią visus suverenios valstybės atributus. Deja, ši lenkų autorė nepateikia jokie paaiškinimo, ką būtent amžininkai turėjo galvoje vartodami *Lietuvos valstybės* reikšmę. Koks turinys buvo suteikiamas šiam terminui? Taigi dėl aiškumo apsibrėšime, jog stereotipo, tvirtinusio Lietuvą esant savarankiška valstybe, turinį sudarė frazės teigiančios, jog Lietuva yra Didžiojo kunigaikščio (kuris titulavosi Lenkijos karaliumi, LDK didžiuoju kunigaikščiu ir t.t., o dažniausiai buvo vadinamas tiesiog karaliumi) subjektas ir savarankiška Lenkijos atžvilgiu valstybė.

XVI a. antrojoje pusėje geriausiai apie ATR politinę padėtį informuoti užsieniečiai buvo Venecijos ambasadoriai ir Popiežiaus nuncijai Lenkijoje. Popiežiaus nuncijus G. Ruggiero (1568 m.) ir nuncijaus G. F. Commendonio sekretorius P. A. Giovanninio (1565 m.) reliacijose apie ATR pabrėžė, jog būdamos visiškai skirtingos, kitaip valdomos ir tarpusavyje turinčios tik vieną jungtį- valdovą, Lietuva ir Lenkija yra dvi atskiros valstybės.¹⁸⁰ Joms priklauso visi kiti regionai ir provincijos, taip kaip Lietuvai- “Žemaitija ir dalis Rusijos” (čia turima galvoje dabartinės Baltarusijos ir Ukrainos žemės)¹⁸¹. G. Ruggieri dar pridūrė, jog Lietuva, skirtingai nuo Lenkijos, yra paveldima ir čia kunigaikštis turi didesnę valdžią nei karalius Lenkijoje.¹⁸² Kaip matysime, tai buvo daugelio užsienio stebėtojų pagrindinė pastaba, kalbant apie valstybių valdymo skirtumus prieš pasibaigiant Jogailaičių dinastijai.

Venecijos pasiuntinys G. F. Morosini, vykęs į Lenkiją pasveikinti naujai išrinkto karaliaus Henriko Valua, reliacijoje Venecijos Senatui irgi kalbėjo apie Lietuvą ir Lenkiją kaip dvi atskiras šalis. Nors ir užsimindamas apie Liublino uniją, jis pastebėjo tik tai, jog Lietuvoje kunigaikščio valdžia nuo šiol nėra paveldima, bet renkama kaip Lenkijoje.¹⁸³ Abi tautos be valdovo personos sieja dar ir tai, jog karalius

¹⁷⁹ “I Polacchi (comprendendo sotto questo nome tutte le provincie soggette a quel regno)...” E. Albèri..., 283.

¹⁸⁰ “Il regno di Polonia et il gran ducato di Lituania, i quali due stati, benchè (!) per ancora non uniti, sono sotto il dominio d’un medesimo principe...” P. A. Giovannini, “Relazione di Polonia, 1565,” *Scriptores rerum Polonicarum...*, 174-205; “...li paesi et popoli sopradetti si trovano hoggi sotto un medesimo prencipe, sono però tra loro per natura distinti in tre membri principali, che hanno parimente diversa forma di governo et questi sono il regno di Polonia, il ducato di Lituania et la Livonia.” J. W. Woś, *La relazione...*, 18.

¹⁸¹ Ibid, 21.

¹⁸² “In Littuania, poi, non solo il re, come duca, ha le medesime giurisdictioni, ma ancora molto maggiori, per essere quel Stato hereditario di casa sua et l’auttorità del consiglio et di nobili più ristretta che in Polonia.” Ibid, 25.

¹⁸³ “E perciò questi due stati essendo l’uno elettivo e l’atro ereditario, dicono che nell’ultima dieta, innanzi la morte del re, si è conclusa fra Polacchi e Lituani un’unione che perpetuamente provvede che

yra renkamas bendrai, Varšuvos mieste. Apsiribodamas tik informacija reikalinga paaiškinti rinkimų procesą ATR, daugiau G. F. Morosini nepateikė jokių apmąstymų, skirtų Lenkijos ir Lietuvos santykiams.

Šių tikrai buvusių Lenkijoje Venecijos ir Popiežiaus diplomatų tekstai nebuvo vieninteliai konstatavę tokių abiejų šalių ryši. Jau nuo Vytauto ir Jogailos laikų per J. Dlugošo ir kitų autorių tekstus Vakarų Europai buvo žinoma apie bendrus Lenkijos ir Lietuvos valdovus, kas nebūtinai skaitytojams turėjo piršti mintį, jog Lietuva buvo priklausoma nuo Lenkijos. Prie to prisidėjo ir vienas populiariausių Vakaruose Lenkijos aprašymų autorių, Motiejus Miechovietis, aiškinęs, jog lietuviai klauso tik Lietuvos didžiojo kunigaikščio, tuo lyg patvirtindamas jų visišką nepriklausomybę nuo lenkų.¹⁸⁴ Pirmą kartą pasirodęs 1517 m. lotynų kalba, netrukus šis Motiejaus Miechoviečio darbas buvo išverstas į vokiečių ir lenkų, o 1561 m. pasirodė pirmasis itališkas leidimas, dar kelis kartus- 1562, 1584, 1606 ir 1634 m.- pakartotas Venecijoje.¹⁸⁵

Viename iš Lenkijos aprašymų prancūzų kalba, rašytų Henriko Valua išrinkimo į Lenkijos sostą laikais, irgi aptinkame Lietuvą kaip savarankiškos valstybės stereotipą. Jo autorius B. de Vigenère ypač daug dėmesio skiria Lietuvai, kas buvo neįprasta to meto prancūzų aprašymuose. Šis prancūzas, siekdamas paaiškinti Lietuvos politinį statusą, pasitelkė Lenkijos ir Prancūzijos palyginimą, kuris jam atrodė geriausiai suprantamas prancūzų publikai. Lietuva, anot jo, atitiko Milano kunigaikštystę, Prūsiją ir Pomeraniją- Nyderlandus, o Mazoviją- Gijeną.¹⁸⁶ Taigi, remiantis šiuo palyginimu, Lenkija ir Lietuvą galėjo sieti tik bendro valdovo ir bendros istorijos idėja, nes nuo 1499 m. Prancūzijos karalius ėmė reikšti pretenzijas į Milano kunigaikštystės sostą ir trumpam laikui XVI a. I pusėje buvo pasiekęs savo tikslą. Tačiau XVI a. II pusėje, B. de Vigenère laikais, Milane jau viešpatavo Ispanijos Habsburgai.

Lietuvos kaip savarankiškos valstybės stereotipas prancūziškuose ir itališkuose tekstuose funkcionavo ne tik XVI a. pabaigoje. Dar vieną jo bangą, tikrą "atgimimą", stebime XVII a. antrojoje pusėje. Tikriausiai tai buvo paskatinta "tvano", kuris išjudino nusistovėjusią jėgų sanklodą ATR, bei Pacų ir Sapiegų iškilimo. Šios šeimos paėmė visą politinę valdžią LDK, sudarydamos žymią atsvarą lenkų pretenzijoms į Lietuvą. Be to, būtent šiuo laikotarpiu stebime vis didėjantį užsieniečių, ypač prancūzų, antplūdį į ATR, kurie daug bendravo su didele galia Respublikoje turinčiais LDK magnatais ir aprašinėjo savo išpūdžius.

1669 m. Paryžiuje pasirodžiusiame anoniminiame Lenkijos aprašyme tvirtinta, jog ATR sudaryta iš dviejų valstybių- Lenkijos ir Lietuvos, kurioms priklauso visos kitos provincijos ir kurios yra visiškai skirtingos ir kitaip valdomos jų valdovų.¹⁸⁷

un medesimo principe domini ambedue questi stati, sottoponendo all'elezione il ducato di Lituania, che prima era ereditario." E. Albèri..., 252.

¹⁸⁴ Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej*, Ossolineum 1972, 64.

¹⁸⁵ "Il primo libro di autore polacco tradotto in italiano," W. Voisé, *Europolonica*....

¹⁸⁶ "Qui voudroit faire quelques comparaisons du Royaume de Pologne, à celuy de France pour tousiours mieux le representer & mettre dans les yeux, la Lithuanie seroit comme la Duché de Milan: Prusse et Pomeranie en lieu des pays bas, & la Duché de Masouie ainsi que celle de Guienne." B. de Vigenère....

¹⁸⁷ "Pour donc proceder avec plus de Methode à la Description de ce vaste Royaume de Pologne, ie le diviseray d'abord en deux grands Estats, dont le premier sera celuy de la vraye Pologne, avec les Provinces qui y sont incorporées: Le second comprendra l'Etat du grand Duché de Lithuanie avec ces dépendances, lequel y a esté reüny par l'avenement des Iagellons ses grands Ducs à la Couronne de Pologne, à la charge d'unir leurs Estats hereditaires à ce Royaume, & de se faire Chrestiens." Lietuva ir Lenkja "sont des contrées de Pays toutes distinguées, & differemment gouvernées par leurs possesseurs." *Discours*....

Panašiai manė ir Liudviko XIV ministras de Pomponne, tvarkęs santykius su užsienio valstybėmis, tarp jų ir su Lenkija-Lietuva. Jam suplaukdavo visa kruopščiai kaupiama informacija iš šio regiono apie politinius įvykius, kurie ypač domino Prancūzijos karalių, ieškančių tvirtos sąjungininko Rytuose gausiuose karuose prieš Habsburgus. Jis buvo įsitikinęs, jog nors ir suvaržyta unijos saitais, Lietuva išlaikė “savo įstatymus, privilegijas ir netgi nepriklausomybę nuo karūnos.”¹⁸⁸ Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje sekretorius XVII a. paskutiniame dešimtmetyje M. de Mongrillon, paaiškinęs, jog LDK turi savo atskirus pareigūnus, pabrėžė, jog ji visiškai nepriklauso nuo Lenkijos ir susieta su ja tik unija.¹⁸⁹

Anot italų keliautojo G. Misellio, ATR irgi sudarė dvi dalys - Lenkija ir Lietuva, o jas abi siejo karaliaus persona. Neaišku, ar šis popiežiaus nuncijų pašto kurjeris keliavo po Lietuvą, niekas nei jo memuaruose, nei biografijoje nepatvirtina tenai buvus. Tačiau yra tikra, jog jis net 14 kartų XVII a. II pusėje pabuvojo Lenkijoje.¹⁹⁰

Apibendrinant galima pasakyti, jog iki 1569 m. valdovas formaliai buvo pačiu pagrindiniu ir beveik vieninteliu saitų, jungiančiu dvi savarankiškas Lenkijos ir Lietuvos valstybes. Po šios datos jis tapo tik viena iš tokių jungčių. Taigi visi vėlesni šio buvusio fakto kartojimai ir pritaikymai savam laikmečiui, pavyzdžiui, G. F. Morosinio tekste, tebuvo stereotipo, teigusio, jog Lietuva buvo savarankiška valstybė, atsiradimo ir funkcionavimo įrodymu. Iš pateiktų citatų matyti, kad šis kategoriškas ir glaustas teiginys buvo kartojamas tiek keliautojų, tiek italų ir prancūzų diplomatų. Be to, jam pavyko prasiskverbti į Lenkiją-Lietuvą ir jos istoriją aprašančius darbus, kurių autoriai niekuomet nebuvo ATR ir rėmėsi ne savo išpūdžiais, bet nurašinėjo nuo kitų.

Savarankiškumo bruožų turintis politinis darinys

Labai dažnai Lietuva užsieniečių tekstuose, panašiai kaip ir ATR autorių sukurtuose, buvo vaizduojama kaip tam tikrų savarankiškumo formų turintis politinis darinys. E. Bem-Wiśniewska tokiam statusui apibūdinti naudoja terminą *dzielnica*, reiškiantį mažesnę suverenumo lygį nei *valstybė*, tačiau didesnę nei paprastas regionas ar žemė. Stereotipo, teigusio Lietuvą turint tokį statusą, turinyje LDK vadinta viena iš federacijos narių esanti greta Lenkijos arba abiejų jos dalių (Mažosios ir Didžiosios Lenkijos). Dažnai buvo akcentuojama, jog ji turi savo atskirus valstybės tarnautojus, kariuomenę, įstatymus ir pan. Skirtingai nuo stereotipo, tvirtinančio, jog Lietuva buvo

¹⁸⁸ “duché de Lithuanie..., depuis qu’il est uni à la Pologne, conserve ses lois, ses privilèges, et sa même indépendance de cette couronne...” De Pomponne, *Mémoires du Marquis de Pomponne ministre et secrétaire d’état au département des affaires étrangères*, publiés par J. Mavidal, t. 1, Paris 1860, 425.

¹⁸⁹ “La Lithuanie (grand Duché) a ses marechaux, ses grands Generaux ainsi que La Couronne lesquels ne sont point dependans les uns des autres, la Lithuanie n[']étant point sujette de la Pologne, mais étant unie avec Elle Seulement pour ne forme qu[']un meme Corps.” M. de Mongrillon, *Mémoires pour servir à l’histoire de Pologne, Hanovre, Brandebourg etc. tirés des voyages manuscrits de M[onsieur] de Mongrillon, gentilhomme de la ville de Séz de la suite de M. l’abbé de Polignac, ambassadeur en Pologne depuis 1694 jusqu’à l’année 1698 après le couronnement du roi Auguste*. WB, Rkps. 5862/II. 114.

¹⁹⁰ “Sotto nome di Polonia ... s’intende propriamente da’ Geografi quella parte del Regno, che si divide in Polonia inferiore, o maggiore (di cui è capo la Città di Posnania) ed in superiore, o minore, che riconosce per Capitale Cracouia, Città primaria di tutto il Regno: ma quando si tratta degli Stati de’Principi, vengono in tal nome compresi tutte le Prouincie soggette all’ampio Reame della vera Polonia, & al Gran Ducato della Lituania... Gli Stati del Rè di Polonia, compreso il Gran Ducato della Lituania, e le Prouincie, e Principati, che gli sono stati aggiunti, e conquistati coll’armi, confinano cogli Suezzezi, co’Brandemburgesi, cogli Austriaci, co’Transiluanii, e Moldaui, co’Tartari, co’Turchi, e co’Moscouiti...” G. Miseli..., 95, 100-102.

suvereni valstybė, čia nėra akcentuojama, jog ją su Lenkija sieja tik karalius ir ji yra savarankiška. Tokio stereotipo esmę sudaro tai, jog vardan unijos ir federacijos sukūrimo, Lietuva paaukėjo dalį savarankiškumo.

Panašiai kaip ir stereotipo, tvirtinančio Lietuvą buvus savarankiška valstybe atveju, daugiau tekstų pasirodo nuo XVI a. antrosios pusės. Gali būti, jog didelį impulsą jo plitimui davė M. Kromerio knygos apie Lenkiją pasirodymas. Autorius tvirtino, jog po unijos, sudarytos Žygimanto Augusto laikais, Lietuva išlaikė daugelį suverenios valstybės institucijų, savus pareigūnus ir teisę.¹⁹¹ M. Kromeris buvo kilęs iš Lenkijos miestiečių šeimos, baigė Krokuvos universitetą, studijavo Bolonijoje ir Padujoje. Lenkijoje ilgą laiką dirbo karaliaus kanceliarijoje, kur turėjo galimybę neblogai susipažinti su Lenkijos-Lietuvos politiniu gyvenimu. M. Kromerio Lenkijos aprašymas pasirodė 1577 m. lotynų kalba, buvo daugelį sykių kartotas ir pasisekimo sulaukė ne tik Lenkijoje, bet ir Vakarų Europoje.

Daugiausiai apie LDK politinį statusą rašė Venecijos ambasadoriai ir Popiežiaus pasiuntiniai. 1574 m. į Krokuvą siųstas Venecijos pasiuntinys G. Lippomano parašė vieną išsamiausių reliacijų ne tik apie politinę padėtį po Henriko Valua pabėgimo ir rengimąsi rinkti naują Lenkijos karalių, bet ir apie kultūrą, gamtą ir papročius egzistavusius regione. Be to, Venecijos archyve galima rasti jo laišku tiesiogiai senatą informavusių apie politinius įvykius Respublikoje. G. Lippomano net kelis kartus savo tekstuose pabrėžė, jog Lietuva nėra Lenkijos siužetas, bet vienas iš federacijos narių; Lietuvai ir Lenkijai priklauso visi kiti ATR regionai.¹⁹² Tokios pat nuomonės laikėsi kitas Venecijos ambasadorius, P. Duodo, vykęs į Lenkiją stebėti Zigmanto Vazos rinkimų.¹⁹³ XVII a. viduryje jo kolega G. Tiepolo kartojo tokį patį Lenkijos ir Lietuvos santykių stereotipą, tvirtindamas, jog nors ir Jogailos laikais inkorporuota į Lenkiją, didžioji kunigaikštystė išlaikė atskirus valstybės pareigūnus, bei su Lenkija sudaro du pagrindinius ATR politinius darinius, kurių vasalais yra visi kiti regionai.¹⁹⁴

Nuomonė, jog Lietuva išsaugojo savo atskirus valdininkus ir dalį suvereniteto, aptinkama ir Popiežiaus nuncijų ir jų sekretorių tekstuose.¹⁹⁵ Šiek tiek kitaip, ne taip

¹⁹¹ M. Kromer, *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn 1977, 16.

¹⁹² "...Provincie che sono soggette a questo Regno, senza quelle Lituania, nè della Russia che sono unite, et non suddite..." Dispacci del N.U. Girolamo Lippomano ambasciatore da 5 gennaio a 16 novembre 1574, *Fontes rerum polonicarum...*, 15 p.; "La Polonia e Lituania, con le altre provincie sottoposte a quel regno..." E. Albèri..., 275.

¹⁹³ "È diviso il regno di Polonia in due parti principali; l'una chiamata Polonia, la quale comprende sotto di sè la Polonia maggiore e minore, la Prussia, la Pomerania, parte della Slesia, parte della Moravia e della Russia; l'altra è detta Lituania, la quale ha sotto di sè, oltre la provincia di Lituania, la Chiovia, la Podolia, la Volinia, la Samogizia e la Livonia." E. Albèri..., 320.

¹⁹⁴ "Quel vastissimo regno si divide in due parti, nella Maggiore e nella Minor Polonia... Il re, oltre la Maggior e Minor Polonia, possede e domina sette amplissime provincie: il granducato di Littuania, la Russia, Prussia, Masovia, Samogizia, Pomerania e la Livonia... La Littuania contiene tre palatinati: Vilna, Trocco e Brescia... Questo granducato, che s'incorporò con la Polonia quando Iagellone suo duca fu fatto re, ha li medesimi titoli d'uffici e d'onore che la Polonia, quali non possono aver altri che Littuani, sì come all'incontro i Littuani sono esclusi da quelli della Polonia. Hanno il gran cancellier, vicecancellier, il maresciali e tutti gl'altri ministri che ha il regno. ... La Russia si divide nella Bianca, nella Rossa e nella Nera: la Bianca apartiene al granduco di Littuania, la Rossa alla Polonia e la Nera, che è di là dal Tanai e oltre i fonti del Boristene, alla Moscovia." G. Tiepolo, "relatione al Senato, 23 agosto 1647," (G. Tiepolo), *Il carteggio...*, 566-570.

¹⁹⁵ Pz., "Lituania foederata quidem est antiquitus Poloniae, ita ut in unum corpus coalescere deberet. Sed tergiversatur. Illud quoque pacto et foedere cautum est, ut neque Poloni inconsultis Lituani regem, neque Lituani inscientibus et invitis Polonis magnum ducem sibi eligant. Hostes quoque et amicos communes habere debent. Sed administrationem omnem reipublicae segregatam habet Lituania a

šabloniškai ir tiesmukai, Lietuvos padėtį ATR pakomentavo nuncijaus sekretorius H. Spannocchi 1586 m. reliacijoje. Rašydamas apie Lietuvą, kaip apie vieną iš Abiejų Tautų Respublikos provincijų, jis pastebėjo, jog Žygimanto Augusto laikais (suprantama, jog turėta galvoje Liublino unija) inkorporuotos Podolė ir Voluinė, jau tapo tikrų tikriausiais likusios karalystės nariais, visiškai nutraukusiais ryšius su Lietuva.¹⁹⁶ Iš vienos pusės, būdama Lenkijos dalimi, iš kitos pusės, Lietuva buvo lyg ir nuo jos visiškai nepriklausoma.

XVI a. pabaigos ir XVII a. pirmosios pusės labai negausiuose prancūziškuose tekstuose beveik neaptinkame šio “pusiau savarankiškos” Lietuvos stereotipo. Daugiau paminėjimų atsiranda tik XVII a. antrojoje pusėje, kai žymiai padaugėja pabuvojusių Lenkijoje-Lietuvoje prancūzų. Vienas iš geriausių pavyzdžių yra F. P. Dalairac Lietuvos aprašymas. Tai vienas iš pačių išsamiausių XVII a. prancūzų autoriaus LDK aprašymų. Be to, F. P. Dalairac memuarai, daug kartų perspausdinti, buvo gerai žinomi prancūzų publikai ne tik XVII a. pabaigoje, bet ir XVIII a. Jis rašė, jog po to, kai Jogaila prijungė Lietuvą prie Karūnos, jis paliko jai tas pačias teises, privilegijas ir prievoles kaip ir laikais, kai ji buvo suvereni ir turėjo atskirą valdovą. Vadinasi, Lietuva netapo paprasta provincija, kokios sudaro karalystę, bet buvo prijungta prie Respublikos kaip sąjungininkė. Toliau vardijami dalykai, kuriuos Lietuva išsaugojo- armija, valstybės pareigūnai, išdas, tribunolas ir t.t.¹⁹⁷ Be to, anot jo, ATR buvo sudaryta iš trijų dalių (Didžioji ir Mažoji Lenkija bei Lietuva), nuo kurių priklausė visos kitos.¹⁹⁸

Žemė, regionas

Vienas iš dažniausiai pasitaikančių Lietuvos statuso stereotipų Abiejų Tautų Respublikoje yra jos traktavimas kaip vieno iš Lenkijos (o ne ATR valdovo) subjektų. Jis naudotas visais laikotarpiais ir įvairiausių autorių- nuo Venecijos, Popiežiaus ir Prancūzijos karaliaus diplomatų iki paprasčiausių keliautojų, nepriklausomai nuo to, ar jie pabuvojo Lietuvoje, ar pasitenkino tik apsilankymu Lenkijoje. Lietuva yra vadinama inkorporuota į Lenkiją šalimi, savo statusu prilygstanti kitoms ATR sritims- Baltajai, Raudonajai Rusiai, Ukrainos žemėms ir kt. Vartojant šį stereotipą, Lietuva

Polonia et minus liberam.” “Polonici Regni cum adiunctis provinciis descriptio,” *Scriptores rerum Polonicarum...*, 164-174.

¹⁹⁶ Kalbant apie religinį susiskaldymą: “Gran dispareri si trovano ancora tra le provincie istesse; e prima la Lituania non par che possa comportare in pace l’incorporatione (l’interpositione), che fece da essa Sigismondo Augusto à tempi nostri à tutto il regno, si come mal volentieri vide, che la Podolia e la Volinia, già sue membra, hoggi siano fatte assolutamente membra del resto del regno e disunite in tutto dal gran ducato di Lituania...” H. Spannocchii “Relazione delle cose di Polonia intorno alla religione, 1586,” *Scriptores Rerum Polonicarum*, 340.

¹⁹⁷ “Jagellon unit à la Couronne son Etat de Lithuanie; mais auquel, il conserva dans cette union, son même droit, ses mêmes charges, ses mêmes privileges, comme s’il avoit encore un Souverain particulier & une Cour séparée: Ainsi le Grand Duché n’a pas été réduit en Province, comme les autres qui composent le Royaume; Mais a été seulement uni à la Republique en maniere de Principauté alliée: il a son armée à part, avec ses Generaux independans de ceux de la Couronne; laquelle armée campe, agit, marche, prend ses quartiers, fait ses levées separement aussi, son Tresor & ses Officiers n’ont rien de commun avec le Tresor de Pologne; les Charges de la Cour conservent le même ordre, & le même rang, que s’il y avoit un Grand Duc: il y en a un pareil nombre, & d’aussi grand éclat que dans la Couronne; avec les mêmes Ministres d’Etat; excepté des Referendaires; à la place desquels il y a des Officiers de mêmes fonction, sous un nom different, appellés Pissars, c’est-à-dire Secretaires, proprement Ecrivains. La Lithuanie a un suprême Tribunal, comme la Pologne...” F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 2, 352- 368.

¹⁹⁸ F. P. Dalairac (Pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires...*, 106-109.

dažniausiai yra laikoma vienu Lenkijos regionų ir vadinama *provincija*, o ne *valstybe* (*Etat*, *Stato*).¹⁹⁹

Tokio Lietuvos statuso stereotipas turi būti susijęs su Jogailos pasižadėjimu inkorporuoti Lietuvą į Lenkiją XIV a. pabaigoje. Vakaruose skaitomi lenkų autoriai, pradedant J. Dlugošu, Lietuvą vaizdavo esant viena iš Lenkijos provincijų ir menkindami jos išsikovotus suvereniteto bruožus. Negalėdami susipažinti su lietuvių autorių veikalais, užsieniečiai rėmėsi lenkiškaisiais, perimdami ir šį stereotipą. Yra keli niuansai susiję su šio stereotipo naudojimu.

Pirma, minėtas terminas būdavo vartojamas, siekiant nusakyti du dalykus-politinį ir geografinį Lietuvos statusą. Problema ta, kad autoriai dažnai nesivargindavo aiškindami, kurį šių dviejų dalykų jie pasirenka, todėl dažnai lieka neaišku, ką jie turi galvoje Lietuvą vadindami provincija. Pagal geografinę reikšmę *Lietuva* reiškė regioną, per kurį teka tam tikros upės, gyvena tautos, turinčios savitą kultūrą, stovi miestai. Suteikus politinę prasmę, Lietuva tapdavo viena iš Lenkijos dalių, valdoma iš Varšuvos. Nebūdavo akcentuojami jokie jos savitų politinių institucijų bruožai.

Antra, naujųjų amžių Europoje dar nebuvo galutinai nusistovėjusi politinė terminologija, o sudėtingos valstybių sandaros (Šventoji Romos imperija, Habsburgų ir Jogailaičių monarchijos ir kt.) darė politinį žodyną dar painesniu ir sunkiau paaiškinamu. Abiejų Tautų Respublikos politinė-administracinė sandara dar ir šiandien sunkiai apibrėžiama istorikų, o XVI-XVII a. buvo suvokiama dar painiau. Todėl dažnai atsitikdavo taip, jog LDK pavadinę Lenkijos regionu ar žeme, tame pačiame tekste užsieniečiai terminą *Lietuva* vartodavo ir savarankiškumo bruožų turinčio politinio darinio ir valstybės reikšme.

Popiežiaus nuncijai ir jų sekretoriai, kaip ir kiti Vakarų autoriai, nebuvo nuoseklūs aiškindami Lietuvos statusą ATR. Vieni Lietuvai priskirdavo daugiau suverenumo bruožų, kiti ją laikė paprasta Lenkijos žeme. Popiežiaus nuncijaus Commendoni sekretorius P. A. Giovannini (1565 m.) ir nuncijus G. Ruggieri (1568 m.) Lietuvą dar laikė savarankiška valstybe. Panaši buvo ir A. Lippomano (nuncijus 1555-57) pozicija. Tiesa, pastarasis, panašiai kaip ir jo pirmtakai, nurodė Lietuvą kartu su Žemaitija tarp Lenkijos provincijų, turėdamas galvoje geografinį aspektą.²⁰⁰ Tačiau kitoje reliacijos vietoje pabrėžė, Lietuvą esant Jogailaičių dinastijos tėvonija, visiškai nieko bendro neturinčią su Lenkija.²⁰¹ Aštunto dešimtmečio pradžioje įvyko

¹⁹⁹ Nenusistovėjus politiniams terminams, pasitaiko atvejų kai provincija naudojama kaip valstybės sinonimas. Pvz., J. W. Woś, *La relazione...*, 13.

²⁰⁰ “Questo Regno è lungo circa 1200 miglia e largo da 200, tramezato da molti fiumi, et quasi tutto è piano. Nel qual circuito si comprende la maggior et minor Polonia, la Lituania, la Samogitia, la Prussia, la Massovia, la Podolia e la Russia, dalla qual venne quella famosa Rossa, moglie tanto favorita del Sig. Turco...” A. Lippomano, “Regni Poloniae gentiumque finitimarum descirptio [Lovicii, exeunte Ianuario 1557],” ANP, t. III/1..., 298-302.

²⁰¹ “La Nobilità di questo Regno è Padrona, sendo li Contadini quasi schiavi, et ha l’elettione del Regno, che hora è posseduto da Sigismondo Augusto, figliuolo di Sigismondo, il quale al presente si trovava d’età d’anni 37, ultimo de la detta stirpe Jagellona, et per tre mogli che habbia fin’hora havute, non ha potuto mai haver prole, onde anco si giudica da ognuno che al tutto habbia a rimaner senza successione. Oltre di ciò, amando egli la Lituania, sua paterna heredità, come hanno fatto i suoi Predecessori, non cura molto de la Polonia, però tutte le cose vanno in mal’hora: non vi è giustizia, si ruba, si assasina, si violano le donne, si ammazza et non vi è chi castighi, perchè la Nobilità ha li suoi privilegi che non possa essere giudicata se non nei Comitii publici, presente il Re. Ma egli, per stare in Lituania, non si cura celebrarli troppo spesso, e quando pur li celebra, si spedisce in un mese per corrersene in Lituania, di modo che non si fa bene alcuno. Et acciò dica il tutto, sono 12 mila omicidii di Nobili da giudicare, et il Re senza spedirne alcuno ne la Dieta, che a questi giorni passati ha fatta, se n’è ito di lungo a Vilna...” A. Lippomano, “Regni Poloniae gentiumque finitimarum descirptio [Lovicii, exeunte Ianuario 1557],” ANP, t. III/1..., 298-302.

radikalus pokytis nuncijų požiūryje. Nuncijaus sekretorius F. Ruggieri, reliaciją parašęs, kaip manoma 1572 m., Lietuvą laikė paprastu Lenkijos regionu, prilygindamas jos politinį statusą slaviškoms baltarusių ir ukrainiečių žemėms.²⁰² Beveik galima neabejoti, jog jis buvo susipažinęs su pirmtakų reliacijomis ir puikiai žinojo, ką jie rašė. Galbūt toks radikalus pozicijos pasikeitimas buvo įtakotas Liublino unijos 1569 m. Šis lūžis nebuvo ilgalaikis, jau po dešimtmečio, kitas Popiežiaus nuncijus, H. Spannocchi, priskyre Lietuvai suverenumo bruožų, laikydamas ją savarankiškumo bruožų turinčiu politiniu dariniu.

Tai, jog įsivaizdavimas Lietuvą esant viena iš Lenkijos žemių buvo plačiai paplitęs, rodo gausūs pavyzdžiai italų diplomatų, keliautojų atsiminimuose ir grožinėje literatūroje. Garsios slavų istorijos autorius M. Orbini XVII a. pradžioje kartojo stereotipą, jog Lietuva dar Jogailos laikais buvo ir išliko inkorporuota į Lenkiją.²⁰³ Svarbu yra tai, jog šis autorius pridėjo “naudotos literatūros” sąrašą, kurioje buvo išvardyti dauguma Lenkijos-Lietuvos aprašymus sukūrusių XVI a. ir ankstesnių laikų autorių.²⁰⁴ S. Miunsteris Lietuvą vadino “sujungtąja su Lenkija” ir aprašė ją skyriuje apie Lenkiją.²⁰⁵ J. Botero tvirtino, jog Žygimanto Augusto laikais Lietuva buvo visiškai įjungta į Lenkijos sudėtį.²⁰⁶ Šie pavyzdžiai iš plačiai pasklidusių tekstų rodo, kad Lietuvos kaip Lenkijos dalies stereotipas buvo išsisknijęs, bent jau XVI a. Vakarų literatūroje.

XVII a. pirmojoje pusėje Lietuvą paprasta Lenkijos žeme laikė netgi aktyviai ATR politiniuose įvykiuose dalyvavę užsieniečiai. Italas A. Cilli, tarnavęs Lenkijos armijoje ir dalyvavęs mūšiuose LDK teritorijoje prie Smolensko, labai mažai dėmesio skyrė lietuviams. Nevisada akcentuojama, kada kalba eina apie Lietuvos ir kada apie Lenkijos pareigūnus. *Kancleris, maršalas* visuomet eina be žodžio *Lenkija*. Vilnius ir Smolenskas nėra laikomi Lietuvos miestais, abu jie dažniausiai yra Lenkijoje.²⁰⁷ Lietuvą visiškai inkorporuotą į Lenkiją traktavo ir Venecijos ambasadorius G. Zeno 1638 m. reliacijoje apie ATR Venecijos senatui.²⁰⁸ Tai kontrastuoja su kito Venecijos

²⁰² “... il Regno di Pollonia era nella maggior grandezza, che fusse mai, perciò che oltre che habbia congiunto seco il sudetto Ducato di Littuania, provincia maggiore, che il Regno di Pollonia, si sono estinti i Ducati, che vi erano anticamente, come quelli di Masovia, e Polosca, e molti in Russia, che ora sono incorporati nel Regno...” “Il Regno si divide in quattro provincie, cioè nella Pollonia, Littuania, Russia e Prussia.” P. Bellini, *La Descrittione...*, 76, 78.

²⁰³ M. Orbini, *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia di don Mavro Orbini Ravseo Abbate Melitense. Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Poppoli, che furono della Lingua Slava, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, & Africa; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conuersione al Christianesimo. E in particolare veggonsi i successi de'Re, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Russia (!), & Bvlgaria*, Pesaro 1601, 56.

²⁰⁴ A. Gvanjinis, A. Sabelikas, Kalimachas, E. Stella, G. Aubano, J. Botero, M. Kromeris, M. Miechovetis, O. Magno, P. Giambullari, P. Leto, S. Miunsteris, S. Herberšteinas, Ptolemajus ir kt.

²⁰⁵ S. Munstero, *Cosmographiae Universalis*, lib. IV, 1572, 1058.

²⁰⁶ S. Kot, *Rzeczpospolita...*, 15.

²⁰⁷ (A. Cilli), *Historia delle sollevationi notabili Seguite in Pollonia gl'anni del Signore 1606. 1607. e 1608. E dell'ationi Heoriche, e memorabili Imprese fatte in Moscouia dall'Inuittissimo Sigismondo III. Rè del Gran Regno di Pollonia, è de Sueti, Gotti, e Vandali Rè Hereditario. Doue si scopre, e conosce il gran valore, e sapere dell'istesso Rè, & insieme si veggono mutationi di stato, e di fortuna, è la potenza de Moscouiti. Opera curiosa, e di molta vtilità non solo a qualsiuoglia Principe, e Gran Monarca; ma ancora a tutti i loro Ofitiali, e Ministri*, Pistoia 1627.

²⁰⁸ “Oltre la Polonia divisa in Maggiore e Minore, la Prussia con parte della Pomerania, la Podolia, la Volinia, la Masovia, la Livonia acquistata con l'armi, la Lituania a cui apparteneva per lo a dietro la Samogizia e parte della Russia, entrano nell'età corrente a dare il titolo ed a sostenere il credito di un potentissimo Regno alla Monarchia dei Polacchi.” “...quando Edvige rimase unica erede del sangue regio nel 1356, la maritarono a Iagellone Duca di Lituania, che incorporò gli Stati suoi patrimoniali alla Polonia.” G. Zeno, *Relatione...*, 10, 16

ambasadoriaus XVII a. viduryje G. Tiepolo pozicija ir kitų XVI a. pabaigos jų kolegų, laikusių Lietuvą savarankiškumo bruožų turinčia ATR dalimi.

XVII a. antrojoje pusėje, Lietuvai vykdant vis separatiškesnę Lenkijos atžvilgiu politiką, italų autoriams, iš Lenkijos stebėjusiems jos politinį gyvenimą, vis sunkiau buvo nuosekliai vartoti šį Lietuvos kaip Lenkijos dalies stereotipą. A. Vimina, aktyviai dalyvavęs kariniuose veiksmuose prieš kazokus “tvano” metu, vienoje savo atsiminimų vietoje Lietuvos statusą po Liublino unijos netiesiogiai prilygino Ukrainos žemių padėčiai Lenkijos karalystėje.²⁰⁹ Tačiau kitose knygos vietose labai aiškiai skyrė konflikte dalyvavusias Lietuvos ir Lenkijos armijas, o karą Lietuvos teritorijoje aptarė atskirai nuo karo Lenkijoje - su aiškia pradžia ir pabaiga. Tvirtinama, jog patys lietuviai nusprendė, ar kovoti su kazokais ir kaip tai daryti, taip lyg patvirtindami visišką jų suverenumą Lenkijos atžvilgiu.

Tendencijos prancūzų autorių darbuose beveik nesiskyrė nuo italų. XVI a. pabaigoje pasirodžius visai eilei Lenkijos-Lietuvos aprašymų prancūzų kalba, Lietuvos statusas buvo suprantamas ne vien taip, kaip B. de Vigenère veikale, kur ji laikyta savarankiška valstybe. Kompiliacijoje, sudarytoje anonimo F.L.P., tvirtinta, jog Lietuva priklauso nuo Lenkijos karalystės ir yra prie jos prijungta bei į ją inkorporuota.²¹⁰

XVII a. pirmojoje pusėje prancūziškų tekstų apie Lietuvą beveik nebūta. Amžiaus antrojoje dalyje, kaip ir jau minėtasis F. P. Dalairac, prancūzai dažniausiai Lietuvą laikydavo savarankiškumo bruožų turinčia ATR dalimi. Tikriausiai tai buvo nulemta prancūzų buvimo ATR politinio gyvenimo centre (daugelis jų buvo Lenkijos karaliaus aplinkoje) tuo metu, kai Pacų ir Sapiegų šeimos vienvaldiškai tvarkėsi LDK. Ir vis dėl to Lietuva kartais buvo vadinama paprasta Lenkijos provincija. Dažniausiai tai būdavo kartojama žmonių, trumpai viešėjusių ATR ir menkai išsigilinusių į jos politines realijas. Geriausias pavyzdys būtų F. Regnardo memuarai. Šis prancūzų poetas buvo vos keliems mėnesiams 1682 m. užklydęs į Lenkiją ne kaip diplomatas su konkrečia politine užduotimi, kaip dauguma kitų jo tautiečių apsilankiusių ATR, bet kaip keliautojas, kuris nė karto nesilankė Lietuvoje.²¹¹

Politinė tauta

Su Lietuvos politinio statuso stereotipais, traktuojančiais ją esant žeme, valstybe ir savarankiškumo bruožų turinčiu politiniu vienetu, neabejotinai yra susijusi lietuvių, kaip atskiros politinės tautos, samprata. Ši reikšmė vartota kalbant apie atskiras nuo Lenkijos LDK armijas ir pareigūnus. Dažnai ji naudota ir kalbant apie politines grupuotes seimų darbo metu. Viena vertus, tai buvo priemonė leidusi nepasimesti tarp autonomiškai veikusių LDK ir karalystės armijų ir pareigūnų. Kita vertus, tai padėjo formuoti Lietuvos kaip savarankiško nuo Lenkijos subjekto įvaizdį.

²⁰⁹ “Occupa il Regno di Polonia vn vasto spatio d’Europa, massime dopo, che per estintione della linea masculina dei Principi Iagelloni, è Stato annesso alla Polonia il Gran Ducato di Lituania con cinque Palatinati nella Russia confinante... Si diuide tutto il Regno, in vndici parti, Polonia maggiore, Polonia minore, Lituania, Russia, Podolia, Volinia, Podlasia, Masouia, Samogitia, Prussia, Pomeuania (!), e tutte queste in trenta-quattro Palatinati...” A. Vimina, *Historia delle gverre civili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell’armi Moscovite contro Polacchi. Relatione della Moscovia, e Svetia, e loro Governi*, Venetia 1671, 170-171.

²¹⁰ “Les Duchez qui sont dependentes du Royaume de Poloigne sont Lithuanie, Samotgetie, Massouie, Podolie & Russie.” “La duché de Lithuanie qui a esté incorporee & coniointe au Royaume de Poloigne.” F. L. P., *Briefve description...*

²¹¹ J. F. Regnard, *Les œuvres...*, 176-177.

XVI a. antrojoje pusėje lietuviams pradėjus glaudžiau bendradarbiauti su lenkais, siekiant bendrai kovoti prieš Maskvą, rengti bendrus seimus ir kt., Vakarų stebėtojams iškilo problemų su terminų vartojimu. Dažnai tokiais atvejais lietuvius ir lenkus jie vadindavo tiesiog lenkais. Didžiausią dėmesį skirdami Lenkijos karalystei, jie neakcentuodavo lietuvių atskirumo. Tačiau būta ir išimčių. Kai kurie popiežiaus nuncijai ir Venecijos pasiuntiniai labai aiškiai skyrė du skirtingus dalykus. Nuncijaus sekretorius P. A. Giovannio 1565 m. reliacijoje²¹² aiškiai skyrė lenkų ir lietuvių didikus, akcentavo, jog pastarieji nepatenkinti unijos sąlygomis. Pabrėžė, jog tarp lietuvių ir lenkų yra „ilgaamžė neapykanta,“ dabar dar labiau sustiprinta unijos svarstymu. Tai parodė labai gerą šio italo Lenkijos-Lietuvos politinio gyvenimo realijų suvokimą. Ne ką blogiau skirtumą tarp lietuvių ir lenkų suvokė jo kolega, nuncijus H. Visconti, laikomas vienu iš geriausiai perpratusių ATR politinę realybę nuncijų. XVII a. IV dešimtmečio reliacijoje aprašydamas Kristupą Radvilą, Vilniaus vaivada, pastebėjo, jog jis „pasiuntiniu į seimą buvo išrinktas iš Lietuvos, savo tėvynės.“²¹³ Suprantama, jog šie popiežiaus diplomatai nebuvo vieninteliai, pabrėžę lietuvių politinės tautos atskirumą nuo lenkų. Vienas iš Venecijos pasiuntinių, G. Lippomano, Stepono Batoro rinkimų išvakarėse išskyrė lietuvių partiją su Chodkevičiumi, Žemaitijos seniūnu, ir Radvilomis priešakyje.²¹⁴ XVI a. antrojoje pusėje- XVII a. pirmojoje pusėje lietuvių, kaip atskiros politinės tautos, paminėjimų italų ir prancūzų tekstuose pasitaiko labai nedaug. Pirma, tai buvo nulemta negausaus tekstų skaičiaus bei dar menko Vakarų diplomatų ATR politinio gyvenimo realijų pažinimo. Antra, Lietuva šiuo laikotarpiu nebuvo įsivaizduojama kaip svarbi ATR dalis, todėl į ją buvo kreipiama labai mažai dėmesio, daugelyje relacijų ji iš viso net nebuvo minima, koncentruojantis tik prie Lenkijos karalystės reikalų.

XVII a. antrojoje pusėje padaugėja užsieniečių tekstų apie ATR, nes vis labiau domimasi jos politiniu gyvenimu, labiau įsigilinama ir geriau suprantamos jos realijos. Lietuvius kaip atskirą politinę tautą išskiria jau ne vien labai gerai besigaudantys popiežiaus ar Venecijos pasiuntiniai, bet ir kiti jų kolegos, lietuvių išskirtinumą savo memuaruose pabrėžia ir italų bei prancūzų kilmės karaliaus dvariškiai, kariuomenės tarnautojai. Šiuo laikotarpiu atsiranda ne tik supratimas, jog egzistuoja atskira lietuvių politinė tauta, bet ir suvokimas, jog tai reikia užakcentuoti ir paaiškinti skaitytojui.

Lietuvos istoriografijoje yra nuomonė, jog „XVI a. antrojoje pusėje- XVII a. pirmojoje pusėje dar dauguma LDK bajorų tėvyne vadino LDK. XVII a. antrojoje pusėje sparčiai ėmė plisti pažiūra, kad tėvynė yra visa Respublika, o siaurąja prasme - Lenkija, kurioje reziduoja karaliai, vyksta intensyvus politinis gyvenimas“²¹⁵. Skaitant Vakarų autorių, apsilankiusių ATR, tekstus, tokia nuomonė nesusidaro. Čia atvirksčiai akcentuojama XVII a. II pusėje padidėjęs lietuvių suaktyvėjimas ir padidėjusi nepriklausomybė nuo lenkų, lyginant su ankstesniaisiais periodais.

XVII a. antrosios pusės Venecijos ambasadoriai ATR, G. Tiepolo ir A. Morosini, tipiškai akcentavo, jog LDK ir Lenkiją turi atskirus ir vienas nuo kito nepriklausomus valstybės pareigūnus bei savarankiškas armijas. G. Tiepolo netgi pridūrė, jog lietuviai su lenkais nuolat konfliktuoja seimų metu.²¹⁶ Lygiai tokia pati

²¹² *Scriptores rerum Polonicarum...*, 174-205.

²¹³ *Relacje nuncjuszów apostolskich...*

²¹⁴ E. Albèri..., 299.

²¹⁵ Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, Vilnius 1995, 331.

²¹⁶ „...Questo granducato, che s'incorporò con la Polonia quando Iagellone suo duca fu fatto re, ha li medesimi titoli d'uffici e d'onore che la Polonia, quali non possono aver altri che Littuani, sì come all'incontro i Littuani sono esclusi da quelli della Polonia. Hanno il gran cancellier, vicecancellier, il

nuomonė buvo išplitusi ir Prancūzijoje, o XVII a. pabaigoje netgi visuotinai prasiskverbė į autorių, niekuomet nebuvousių ATR, tekstus.²¹⁷ Kitas italas, A. Vimina, dalyvavęs Lenkijos armijos pusėje XVII a. vidurio susidūrimuose su kazokais, labai aiškiai skyrė dvi ATR nacijas- lietuvius ir lenkus. Visos kitos šios valstybės tautos, tarp jų ir kazokai, priklausė tik nuo šių dviejų. A. Vimina puikiai gaudėsi Lietuvos-Lenkijos politiniuose reikaluose. Labai aiškiai skyrė lietuvių ir lenkų kariuomenes. Karą Lietuvos teritorijoje aprašė atskirai nuo Lenkijos - su savo aiškia pradžia ir pabaiga. Italas akcentavo lietuvių savarankiškumą, pažymėdamas, jog jie patys nusprendė, ar kovoti prieš kazokus ir kada ir kaip tai daryti.²¹⁸ M. K. Vyšnioveckio rinkimuose dalyvavęs prancūzas G. de Chavagnac, vienas iš tų užsieniečių, kurie palaikė labai glaudžius ryšius su K. Z. Pacu, ne tik išskyrė ir aprašė skirtingas lenkų ir lietuvių stovyklas, kas buvo įprasta ir kitų užsieniečių tekstuose XVII a. II pusėje, bet ir pastebėjo svarbų lenkų ir lietuvių santykių niuansą: "lietuviai niekuomet nerinks lenko, o lenkai lietuvio".²¹⁹

LDK su K. Z. Pacu priešakyje nuo 1679 m. iškovojo teisę kas trečią ATR seimą rengti Lietuvos teritorijoje, Gardine. Šis svarbus, LDK teises išplečiantis faktas neliko nepastebėtas Vakarų diplomatų. Popiežiaus nuncijus F. Buonvisi savo diplomatinėje korespondencijoje nerašė, jog tai buvo K. Z. Paco ar kažkokios jo politinės grupuotės iniciatyva. Anot jo, iniciatoriai buvo *lietuviai*.²²⁰ Prancūzas F. P. Dalairac būdamas labai palankus K. Z. Pacui ir labai jį gerbdamas²²¹ negalėjo nepaminėti LDK kanclerio indėlio, kas trečią seimą rengti Lietuvoje. Tačiau jis net kelis kartus pabrėžė, jog K. Z. Pacas tai padarė savo tėvynės, Lietuvos, naudai, netgi vadindamas šią savotišką reformą "nuostabiu K. Z. Paco perversmu savo tėvynės naudai."²²² Beje, F. P. Dalairac buvo tik vienas iš daugelio XVII a. antrosios pusės užsieniečių, akcentavęs, jog LDK pareigūnų šalis, arba tėvynė, yra Lietuva.²²³

maresciali e tutti gl'altri ministri che ha il regno. Sono poco amici de'Polacchi e nelle Diete sempre s'emulano l'un l'altro." G. Tiepolo, "Relatione al Senato, 23 agosto 1647," (G. Tiepolo), *Il carteggio...*, 566-570; "L'Armata dovrebbe essere quella del Regno di Polonia di 36 mila huomini effettivi, quella di Littuania di 12 mila, e quant'anco al Campeggiare si mantengono divise, la prima comandata dal Gran Generale Jobronoski e l'altra dal Gran Generale Sappia..." A. Morosini, *Relazione del nob. Angelo Morosini cavalier procurator ambasciatore straordinario in Polonia. 24 Maggio 1685*, Venezia 1885, 47.

²¹⁷ Pvz., viename iš populiarių, kelis kartus XVII-XVIII a. sandūroje perspausdintų tekstų apie ATR, rašyta: "La Litvanie quoi qu'unie à la Pologne a toujours conservé les principaux Officiers qu'elle avoit avant cette union, & elle a son grand General, son Chancelier, son vice-Chancelier & les autres principaux Officiers à part. Les familles de Pacz, de Sapieha, & de Radzivil sont les plus puissantes de cette Province." (J.-G. Jolli), "Histoire des Rois de Pologne," *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lituanie. Depuis la fondation de la Monarchie jusques à present. Où l'on voit une relation fidele de ce qui c'est passé à la derniere élection*, Amsterdam 1698.

²¹⁸ A. Vimina, *Historia...*

²¹⁹ G. de Chavagnac, *Memoires de Gaspard Comte de Chavagnac Maréchal de Camp ez Armées du Roy, General de l'Artillerie: Sergent de Bataille de celles de Sa Majesté Catholique, Lieutenant General des Troupes de L'Empereur & son Ambassadeur en Pologne, &c.*, t. 2, Besançon 1699.

²²⁰ Laiškas iš Varšuvos, 22 kovo 1673 m., adresuotas Paluzzo Paluzzi-Altieri "I Lituani, che sono stati finora quieti e che piuttosto hanno faticato per mettere pace fra i Polacchi, saltano fuori l'altro giorno a pretendere che, in avvenire, ogni terza Dieta si faccia in Lituania..." (Buonvisi F.), *Francesco Buonvisi nunziatura a Varsavia*, a cura di F. Diaz e N. Carranza, Roma 1965, t. 1: 3 gennaio 1673- 2 giugno 1674, 160.

²²¹ R. Kamuntavičius, *Descriptions of Lithuania in the Memoirs of French Travellers at the Second Half of the 17th century*, MA thesis, CEU, Budapest 1998.

²²² "... les Patz; l'un desquels, qui étoit Grand Chancelier de Lituanie, & sans contredit la meilleur tête du Senat, comme le Seigneur le plus accredité du Royaume, a obtenu qu'il seroit passé une nouvelle constitution en forme de Loy ... de la troisième Diète en faveur de son País." F. P. Dalairac, *Les*

F. P. Dalairac tvirtino, jog Pacai ir Sapiegos buvo pagrindinės LDK šeimos XVII a. II pusėje, ne vieną kartą pabrėždamas, jog jos kovojo dėl Lietuvos savarankiškumo nuo Lenkijos. Šis prancūzas nuolat akcentuodavo skirtumą tarp lietuvių ir lenkų. Kalbėdamas apie vieną iš ATR pasiuntinybių į Maskvą pastebėjo, jog “Lenkija pasiuntė savo ambasadorius į Maskvą, tarp kurių buvo ir vienas lietuvis.”²²⁴

XVII a. antrojoje pusėje nuolat pabrėžiama lietuvių svarba ATR ir jų nepriklausoma nuo lenkų pozicija neabejotinai nulėmė 1702 m. pasirodžiusio J.-B. de Chévremont traktato apie Abiejų Tautų Respublikos padėtį turinį. Neradau duomenų patvirtinančių, jog šis prancūzas lankėsi Lenkijoje-Lietuvoje. Tačiau jo puikus orientavimasis valstybės reikaluose leidžia manyti jį tenai buvus arba turėjus labai gerus informatorius. Knygoje J.-B. de Chévremont analizuoja ATR smukimo priežastis. Svarbu tai, jog autorius labai daug dėmesio skiria lenkų ir lietuvių konfliktui, laikydamas jį vienu pagrindinių valstybės problemų šaltiniu.²²⁵

J.-B. de Chévremont laiko valstybei žalingu lenkų įprotį niekuomet nepasitikėti lietuviais, kurie amžinai siekia vyrauti tarp savo kaimynų, turint galvoje, kad jie juos išstums pasiremdami sąjunga su Maskva arba Švedija. Antras trūkumas-niekuomet nepadėti kare lietuviams, bijant dalintis su jais pergalės garbe ir siekiant išlaikyti savo, kaip pačios karingiausios Europos bajorijos, įvaizdį. Trečiasis žalingas dalykas- lenkų ir lietuvių nenoras giminiuotis vieni su kitais ir užsieniečiais, siekiant išsaugoti savą kraują. Visos šios priežastys, anot autoriaus, nulemia, jog lietuviai su lenkais bendrai turi tik seimus Varšuvoje, kur plynuose laukuose turi puikią galimybę muštis vieni su kitais. Nors lietuviai tarpusavyje yra susiskaldę ir pasidaliję tarp skirtingų šeimų, tačiau jie visuomet tampa tobulai vieningi, kai atvyksta į Varšuvą. Turėdami daug mažiau resursų ir būdami santykyje vienas prieš du su karūnos politikais, jie vis dėlto sugebėjo išsikovoti ir primygtinai reikalauja sau įvairiausių nuolaidų, pavyzdžiui tai, jog karalius turi pusę laiko per metus būti Lietuvos teritorijoje. Tokia prancūzų stebėtojo analizė, neįmanoma nei XVI a. II pusėje, nei XVII a. I pusėje vainikavo skaitlingus glaustos ir supaprastintos frazės, kurią galėtume vadinti stereotipu, kartojimus, akcentavusius vis didėjančią lietuvių politinės tautos savarankiškumą ir įtaką valstybėje.

Lietuvos ir Lenkijos unijos

Iki Liublino unijos laikų italų ir prancūzų autoriai labai retai ir paviršutiniškai užsimindavo apie Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio ryšius, nekomentavo Jogailos ir vėlesniais laikais sudarytų tarpvalstybinių aktų. Suprantama, jog prancūzai šiuo laikotarpiu beveik iš viso nesidomėjo ir nesilankė regione, o iš italų tik Popiežiaus pasiuntiniai buvo vieninteliai daugmaž nuolat ir nuosekliai besidomintys Lenkijos-Lietuvos reikalais. Tačiau beveik jokios informacijos apie Lenkijos ir Lietuvos

anecdotes..., 2: 315; kitoje memuarų vietoje K. Paco laimėjimą kas trečią seima rengti Lietuvoje, F. P. Dalairac vadino "ce beau coup d'Etat en faveur de sa patrie." Ibid, 318.

²²³ P vz., anononiminėje reliacijoje, parašytoje M. Vyšnioveckio rinkimų išvakarėse, tvirtinta, jog Sapiegos ir Radvilos pagrindinės Lietuvos magnatų šeimos, visi kiti šios šalies gyventojai “glaudžiasi” prie vienos kurios nors iš jų: “Mr Sapiha Palatin de Vilna est grand general de Lithuanie. Fort agé, la maison de Ralhuil, et la sienne, sont les deux principales de ce pays la, Elles ont presque toujours esse en Intelligence, et les autres Seigneurs de Lithuanie S’attachoient a l’une des deux.” *Relation De La Cour De Pologne Sur Le Suiet De Selection de Monsieur Le Duc 1662*, BNCF, BM, II, I, 378, 538-543.

²²⁴ F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, 2: 53-54.

²²⁵ (J.-B. de Chévremont), *L’état actuel de la Pologne*, Cologne 1702, 31-37.

tarpusavio santykius reguliuojančius aktus neužtinkame XVI a. pirmosios pusės ir vidurio popiežiaus nuncių, netgi tokių, kaip Z. Ferrero ir A. Lippomano, korespondencijoje ir reliacijose, nors abu šie italai viešėjo ne tik Lenkijoje, bet ir Lietuvoje. Tikriausiai labiausiai tai lėmė menkas domėjimasis ir žinių lygis apie Lenkiją ir Lietuvą to meto vakarų Europoje. Be to, unija Jogailos ir vėlesniais laikais sudaryti aktai ir unijos nebuvo minimi net ir daugelyje plačiai Europoje paplitusių lenkų autorių darbų (pvz. Motiejaus Miechowiečio), vieninteliu daugiausiai apie tai rašiusiu autoriumi išliko J. Dlugošas.

XVI a. paskutiniame trečdalyje Venecijos ambasadoriams ir Popiežiaus diplomatomams pradėjus dažniau keliauti į Lenkiją-Lietuvą ir domėtis jos politiniu gyvenimu, pasirodė daug daugiau tekstų, užsimenančių apie Liublino uniją ir kitus valstybes siejančius dokumentus nuo Jogailos laikų. Unijos išvakarėse ir jos sudarymo metu buvo aiškinama, jog nuo Jogailos laikų buvo renkamas bendras abiejų valstybių valdovas iš lietuviškos dinastijos, tačiau realios unijos tarp abiejų valstybių taip ir neįvyko, kol galiausiai paskutiniojo iš Jogailaičių dinastijos laikais ji buvo sudaryta. G. Ruggieri 1568 m. reliacijoje tvirtino, jog Jogaila pažadėjo prijungti Lietuvą prie Lenkijos ir krikštytis, tačiau pirmasis pažadas taip ir nebuvo įvykdytas.²²⁶ Nuncijaus sekretoriaus F. Ruggiero 1572 m. reliacijoje tvirtinta, jog Jogaila prijungė prie Lenkijos Lietuvą, tačiau Lietuva dar kartą buvo prijungta jau paskutiniojo Jogailaičio laikais.²²⁷ Personalinę uniją, sudarytą Jogailos laikais, ir Liublino uniją (1569 m.) mini ir Venecijos ambasadoriai. F. Morosini 1573 m. reliacijoje tvirtina, jog nuo Jogailos laikų lenkai rinkdavo savo valdovu Lietuvos didįjį kunigaikštį. Paskutiniame seime buvo sudaryta unija, numačiusi, kad tas pats valdovas valdys abi šalis, taip Lietuvai iš paveldimos tampant valdovą renkančia šalimi.²²⁸ G. Lippomano irgi pabrėžė, jog Lietuva prie Lenkijos buvo prijungta Jogailos laikais ir dar kartą-1569 m. valdant paskutiniui Jogailaičių dinastijos atstovui ir unijos aktu LDK bajorams suteikiant tas pačias teises kaip Lenkijos.²²⁹ 1592 m. A. Duodo reliacijoje jau neminima Liublino unija, aiškinama, jog LDK prie Lenkijos prijungta Jogailos laikais. Tiesa, vėliau ta unija patyrė daug sunkumų ir lietuviai turėjo galimybę išsikovoti bendroje valstybėje sau daug nuolaidų.²³⁰

Anoniminėje italų kalba reliacijoje parašytoje netrukus po Žygimanto Augusto mirties²³¹, sakoma, jog išnyko apie 150 m. Lietuvą ir Lenkiją valdžiusi Jogailaičių dinastija. Pirmojoje karaliaus valdžia buvo paveldima, o antrojoje- renkama, tačiau lenkai nuolat rinkdavosi tos pačios dinastijos atstovus. Tik paskutiniame abiejų tautų seime buvo sudaryta unija, kuri numatė, jog ir Lietuvoje, iki tol buvusioje paveldimoje, valdovas bus renkamas. Panašiai kaip ir Popiežiaus bei Venecijos

²²⁶ J. W. Woś, *La relazione...*, 51.

²²⁷ P. Bellini, *La Descrittione...*, 75-76.

²²⁸ “E perciò questi due stati essendo l’uno elettivo e l’altro ereditario, dicono che nell’ultima dieta, innanzi la morte del re, si è conclusa fra Polacchi e Lituani un’unione che perpetuamente provvede che un medesimo principe domini ambedue questi stati, sottoponendo all’elezione il ducato di Lituania, che prima era ereditario.” E. Albèri..., 252.

²²⁹ “La sua nazione s’uni al regno di Polonia nel medesimo tempo che renunziando al paganesimo si fece cristiana, sotto il primo re di casa Jagellona. ... Nel 1386 Jagellone granduca, essendo Stato chiamato a re dei Polacchi, prese per moglie l’unica figlia di Lodovico re di Polonia e di Ungheria, che senza figli maschi era morto, e convertitosi alla fede di Cristo, essendo egli primo di quella nazione battezzato, fece fare lo stesso a tutta la sua posterità, la quale in Polonia ha regnato sino all’anno 1572, per lo spazio di anni 184, sotto sette re, essendo mancata la linea masculina in Sigismondo Augusto, che effettuò l’unione della Lituania col regno di Polonia, colla concessione dei medesimi privilegi che ha la nobiltà polacca, nel 1569.” 280-281.

²³⁰ E. Albèri, *Le Relazioni...*, 327-328.

²³¹ *Discorso sopra la nuoua elettione da farsi (?) del Regno di Polonia*, BNCF, BM, II, III, 385.

diplomatai, šios italų kalba parašytos reliacijos autorius nenurodo kitų šios unijos aspektų, net nepasako jos sudarymo vietos- Liublino. Daug svarbiau čia yra Jogailaičių dinastija ir paties Jogailos laikai, davę pradžią abiejų tautų sąjungai. Beje, faktas, jog iki Liublino unijos Lietuvoje karaliaus valdžia buvo paveldima, o Lenkijoje- renkama, buvo dažnai akcentuojamas XVI a. antrosios pusės italų tekstuose.²³²

XVI a. paskutiniojo trečdalyo diplomatų reliacijose dažnai kartojamas Liublino unijos faktas neužtruko prasiskverbti ir į populiarius leidžiamus Italijoje Pasaulio aprašymus. 1592 m. pasirodžiusiame pirmame J. Botero *Relationes universali* leidime apie Lenkijos plėtimąsi rašyta, jog Vladislovas prijungė Rusiją ir Podolę, Žygimantas Senasis- Prūsus, Žygimantas Augustas- Lietuvą, Steponas Batoras- Livoniją. Taigi čia neabejotinai galvoje turima Liublino unija ir įdomu, jog autorius į pirmą vietą iškelia būtent ją, o ne Jogailos laikų Krėvos aktą. Anot S. Koto, J. Botero pats nebuvo ATR, tačiau buvo puikiai susipažinęs su cirkuliavusia informacija apie šią šalį Europoje.²³³

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, kad XVI a. paskutinio trečdalyo Venecijos ambasadoriai ir Popiežiaus nuncijai dažnai kalbėdavo apie dvi unijas- Jogailos laikų ir Žygimanto Augusto, tačiau nenurodydavo nei tikslių jų sudarymo datų, nei neišskindavo jų turinio ypatybių ir skirtumų. Daugelis ne visuomet mini, jog Jogaila prijungė Lietuvą prie Lenkijos, o tiesiog sako, jog jis valdė abi valstybes. Kalbant apie Žygimanto Augusto laikus, nėra vartojamas Liublino unijos terminas ir tik vieną kartą nurodoma unijos sudarymo data- 1569 m.

Pirmieji prancūziški tekstai apie Lenkiją-Lietuvą, pasirodę Henriko Valua laikais, unijas aprašinėjo šiek tiek kitaip. Pagrindinė priežastis buvo ta, jog prancūzų autoriai daugiausiai rėmėsi ne savo patirtimi, kaip italai, bet vokiškomis kosmografijomis. 1573 m. pasirodžiusiuose B. de Vigenère ir anonimo Lenkijos aprašymuose net neužsimenama apie Liublino uniją. Aiškinama, jog Jogaila prieš tapdamas Lenkijos karaliumi pažadėjo apsikrikštyti, pakrikštyti Lietuvą bei prijungti ją prie Lenkijos, ir nuo to laiko Lietuva išliko visam laikui inkorporuota į karalystę.²³⁴ Tiesa, kitoje vietoje B. de Vigenère užsimena, jog Lietuva įjungta į Lenkiją buvo 1413 m. Horodlėje.²³⁵ Tais pačiais metais pasirodžiusioje į prancūzų kalbą išverstoje lenko autoriaus ATR aprašyme irgi nepaminėta Liublino unija. Sakoma, jog Lietuva buvo įjungta į Lenkiją Jogailos laikais, tačiau čia pat pabrėžiama, jog po Jogailos

²³² “vi so(no) 3 membri di governo quello di Polonia, di Ducato di Lituania, et di Liuania”. Lenkijoje didelę laisvę turi bajorai, o “La Lituania è governata da Re solo, il quale heredita quello Stato, La Liuania e governata da nobili ma raccomandata al Re di Polonia.” *Anon. Notizie di Polonia*, BNCF, BM, Cl. XIII. Codice 22.

²³³ S. Kot, *Rzeczpospolita...*, 15.

²³⁴ “Iaghellon pour lors grand Duc de Lithuanie, qui estoit fils d’Olgird, & nepueu de la femme de feu Casimir, estant aduerti de la beauté, bonne grace, & autres perfections de ceste ieune princesse, l’enuoya demander en mariage, souz condition que luy & tout son peuple se feroient baptiser: Et que la grand Duché de Lithuanie demeureroit à iamais incorporee à la couronne de Poloigne. Au moyen dequoy elle luy fur accordee, & l’espousa à Cracouie l’an 1386.” B. de Vigenère...; Panašiai rašoma: *Discours sur l’histoire des Polognois, par lequel on peult cognostre l’origine, situation, fertilité mœurs, loix, coutumes, deuotion & modestie des habitans du Royaume de Pologne: & comme dès leur commencement ils esleurent Seigneurs, Ducz & Roys, qui par interruption d’années les ont gouvernez iusques à present que par la diuine providence, tres-hault, tres-puissant & Belliqueux Prince & seigneur, Monseigneur Henry de France, Duc d’Anjou, d’Auvergne, & Bourbonnois, filz & frere de Roys en a esté esleu Roy & souuerain. Le tout extraict des Historiographes Allemans, qui ont escrit l’histoire generale dudict pais*, Paris 1573.

²³⁵ “...royaume de Poloigne. Auquel la grand duché de Lithuanie fut vnue & incorporee par le roy Vvladislaus Iaghellon, & son cousin Vitoüduš Alexdre (!) en l’assemblée tenue en la ville de Rodlo sur la riuere de Bug, le 2. iour d’Octobre 1413...” B. de Vigenère....

sajunga buvusi labai nestipri ir ją nuolat reikėjo atnaujinti iki pat 1501 m.²³⁶ Toliau matysime, kad XVII a. prancūzų autoriai taip ir “neperlipo” per 1501 m. datą, laikydami ją paskutine Lenkijos ir Lietuvos unijų istorijoje.

XVII a. itališkuose tekstuose Liublino unija buvo beveik pamiřta. Įsitvirtino stereotipas, jog Lietuva buvo inkorporuota į Lenkiją Jogailos laikais. Tipiškas yra XVII a. vidurio Venecijos ambasadoriaus G. Tiepolo tvirtinimas, jog Lietuva buvo inkorporuota į Lenkiją Jogailai tapus Lenkijos karaliumi.²³⁷ Vienas iš labai nedaugelio pavyzdžių, rodančių, jog Liublino unija dar nebuvo visiškai užmiršta, yra puikiai ATR politiniame gyvenime besigaudžiusio, amžiaus vidurio karuose su kazokais dalyvavusio A. Viminos tekstas. Jis net keliose savo Venecijoje išleistų memuarų vietose akcentavo, jog Lietuva kartu su penkiomis Ukrainos vaivadijomis buvo Lenkijos aneksuota valdant paskutiniam Jogailaičiui.²³⁸ Reti buvo ir tvirtinimai, nurodę kitas nei Jogailos laikais ir Liublino unijos dėka įvykusią abiejų valstybių unijas. ATR pabuvojusių italų tekstuose tokių pavyzdžių beveik neaptinkame. Tačiau itališkuose tekstuose pasitaikydavo tvirtinimų, jog Jogailos laikais pradėta jungti prie Lenkijos, Lietuva galutinai buvo inkorporuota 1501 m. valdant Aleksandriui.²³⁹

Prancūzų autorių darbuose stereotipas teigiantis Lietuvą buvus inkorporuotą į Lenkiją Jogailos laikais ir Liublino unijos ignoravimas buvo dar labiau išsąkniję nei italų tekstuose. Tai, jog Lietuva buvo inkorporuota į Lenkiją Jogailos laikais, buvo kartojama absoliučioje daugumoje XVII a. prancūzų tekstų,²⁴⁰ tarp jų ir išsamiausiame - F. P. Dalairac tekste. Šis autorius Jogailą vadino “paskutiniu nepriklausomu LDK suverenu.”²⁴¹

²³⁶ I. H. de Fulstin, *Histoire des Roys et Princes de Poloigne. Contenant l'origine, progrès & accroissement de ce Royaume, depuis Lech premier fondateur d'iceluy iusques au Roy Sigismond Avgvste dernier decedé, avec les illustres & excellens faicts desdits Roys & Princes, tant en Paix qu'en guerre. Composee en Latin & diuisée en XX. liures par noble & magnifique sieur Herbvt de Fylstin Castellan de Sanoc, Capitaine de Premislie, Conseiller dudict Royaume de Poloigne, à present l'un des Ambassadeurs d'iceluy en France*, Paris 1573.

²³⁷ “Questo granducato, che s'incorporò con la Polonia quando Iagellone suo duca fu fatto re, ha li medesimi titoli d'uffici e d'onore che la Polonia, quali non possono aver altri che Littuani, sì come all'incontro i Littuani sono esclusi da quelli della Polonia...” G. Tiepolo, “Relatione al Senato, 23 agosto 1647...”, 566-570.

²³⁸ “Occupa il Regno di Polonia vn vasto spatio d'Europa, massime dopo, che per estintione della linea masculina dei Prencipi Iaggelloni, è Stato annesso alla Polonia il Gran Ducato di Lituania con cinque Palatinati nella Russia confinante.” “A questi [Piastai] succedette la Casa Iagellona dei Gran Duchi di Lituania, la linea de quali durò cento, & ottant'anni, terminando nella Persona di Sigismondo Augusto, dal quale fù, come si è accennato di sopra incorporato al Regno il Gran Ducato di Lituania con cinque Palatinati di Russia...” A. Vimina..., 170, 172.

²³⁹ P.vz., “...spenta la linea di Piasto nel a persona di Casimiro il Grande, fu chiamato a quella Corona Jagellone Granduca di Lituania, con questo patto, che abbracciando esso la Religione Cristiana, incorporasse alla Polonia il suo Granducato. E posto che per allora questa incorporazione, per essere a'sudditi troppo strana, e violenta, non si mandasse ad effetto, nulladimeno assunto che fu al Soglio Polacco Alessandro Duca di Lituania l'anno 1501. pacificamente si effettuò; nominandosi egli medesimo Ré di Polonia, e Granduca di Lituania: sì come fecero i Rè a lui succeduti, fino al di d'oggi.” A. Foresti, *Del mappamondo istorico*, t. 4, p. II, libro decimo: Le vite de'principi, e Re di Polonia, Venezia-Parma 1710, t. 4, p. II: Libro decimo: Le vite de'prncipi, e Re di Polonia, 330.

²⁴⁰ P.vz., Prancūzijos Nacionalinės bibliotekos rankraščių skyriuje yra anoniminis XVII a. tekstas parašantis Lenkijos istoriją ir atkartojantis šį stereotipą: “Ils [lenkai- R. K.] s'estendirent largement quand ils joignirent a leur couronne cette belle et grande Duchée de Lituanie lors qu'enuiron l'an 1384, regnant en France le Roy Charles X estant mort leur roy qui estoit Louis Roy de Hongrie ils procurerent le mariage de sa fille avec Jagelle grand Duc de Lituanie & russie quel'on tient estre une des plus grandes Duchez de l'Europe...” Mémoire historique et politique concernant divers états... f. 69: Des Roys et Royaume de Poloigne, BNF, Ms. fr. 19014.

²⁴¹ “Tout le monde sçait que le Grand Duché avoit autrefois un Souverain particulier, dont le dernier, nommé Vithol Jagellon, épousa Edwige, fille du Roy de Pologne, avec laquelle il fut élu; ce Roy de

Šalia stereotipo tvirtinusio, jog Lietuva buvo inkorporuota į Lenkiją Jogailos laikais, labai buvo paplitęs ir kitas, tvirtinęs, jog Jogailos laikais buvo tik padėti unijos pagrindai, o galutinai abi šalys susijungė 1501 m. Pirmą kartą tokia nuomonė prancūzų kalba buvo išsakyta jau minėtame 1573 m. išleistame H. de Fulstin Lenkijos-Lietuvos aprašyme. Du prancūzų XVII a. antrosios pusės autoriai, G. de Tende ir Cl. Jordan, abu tikriausiai apsilankę Lietuvoje sutartinai tvirtino, jog Jogailos laikų unija buvo atnaujinta 1413 m. Horodlės sutartimi, o galutinai Lietuva inkorporuota į Lenkiją Aleksandrą išrinkus karaliumi- 1501 m.²⁴² Šis stereotipas kartotas ne tik kituose XVII a. pabaigos- XVIII a. Lenkijos-Lietuvos ir jos istorijos aprašymuose²⁴³, bet ir prancūziškose enciklopedijose.²⁴⁴

Liublino unijos faktas prancūziškoje historiografijoje plačiau buvo įtrauktas tik XVIII a. pirmojoje pusėje. Jį aptinkame 1735 m. pasirodžiusioje Desfontaines Lenkijos istorijoje.²⁴⁵ Kalbėdamas apie Žygimanto Augusto nuopelnus, kaip patį didžiausią išskyrė Lenkijos ir Lietuvos uniją. “Jogaila padėjo jai pamatus. Kazimieras, jo prosenelis, ją patvirtino. Jonas Albertas ir Aleksandras, jo dėdės, ir Žygimantas pažadėjo ją įvykdyti. Žygimantas Augustas, siekdamas įgyvendinti pirmtakų pažadus, sutvirtino šį šaunų dviejų šalių aljansą ir padarė jį nesugriaunamu.”

Apibendrinant reikia pabrėžti, jog šiame Desfontaines tekste, kaip ir buvo įprasta XVI-XVII a., minint Liublino uniją neužsimenama nei apie jos sudarymo metus, nei apie vietą. Amžininkai, skaitę italų ir prancūzų tekstus apie ATR, nesuprastų apie ką eina kalba, jei būtų paprašyti paaiškinti, kas yra *Liublino unija*, arba koks svarbus įvykis abiejų tautų istorijoje įvyko *1569 m.* Kitaip nei šių laikų istorikai, XVI-XVII a. italų ir prancūzų autoriai Lietuvos ir Lenkijos sąjungų istorijoje pagrindiniu dokumentu laikė ne Liublino uniją. Dažnai minima XVI a. paskutiniojo trečdalio itališkuose tekstuose, ji beveik visiškai neaptinkama XVII a. prancūziškuose ir itališkuose darbuose. Buvo kartotas stereotipas, jog Lietuva inkorporuota į Lenkiją “Jogailos laikais”. XVII a. antrojoje pusėje Prancūzijoje išplito kitas stereotipas, tvirtinęs, jog Jogailos laikais buvo tik pradėta abiejų tautų sąjunga, kuri buvo užbaigta

Pologne n'ayant point laissé de mâle. Jagellon unit à la Couronne son Etat de Lithuanie.” F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 2, 352- 368.

²⁴² “Ce Duché ne fut entierement réuni au Royaume que l’an 1501. par Albert (sic!) Duc de Dithuanie (sic!) élu Roy de Pologne.” G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation...*, 7; “Jagellon commença d’unir le grand Duché de Lithuanie à la Pologne en 1386. & cette union fut renouvelée dans l’assemblée tenuë à Grodeck entre les Polonois & les Lithuaniens en 1413. Cependant la Lithuanie retint toujours ses propres Ducs, & ce Duché ne fut entierement réuni au Royaume que l’an 1501. lorqu’Albert Duc de Lithuanie fut élu Roy de Pologne:” (C. Jordan), *Voïages historiques de l’Europe*, t. 8: Qui traite du Gouvernement, & de ce qu’il y a de plus curieux en Pologne & en Lithuanie; & de ce qu’il y a de plus remarquable dans les Royaumes de Suede, de Danemarck, de Norwege, & dans l’Isle d’Island, Paris 1700, 14-15.

²⁴³ “La Lituanie est une grande Province qui porte depuis plusieurs siecles le titre de grand Duché. Ces Princes ont eu de frequentes guerres à deméler avec la Pologne, jusqu’a ce que Jagelon, par son mariage avec Heduige Reine de Pologne annexa la Lituanie à ce grand Royaume l’an 1386. Ce país quoi qu’uni à la Pologne ne laissa pas d’avoir des Souverains particuliers, jusqu’a ce qu’elle fust entierement réunie au Royaume en 1501. par Jean Albert Duc de Lituanie élu Roi de Pologne...” (J.-G. Jolli), “Histoire...” 18-20.

²⁴⁴ *Le Grand Dictionnaire...*, 339.

²⁴⁵ “Mais le plus grand de ses soins fut l’union de la Lithuanie au Roïaume de Pologne. Jagellon en avoit jetté les prémiérs fondemens; Casimir son Aieul l’avoit aprouvée; Jean Albert, & Alexandre ses Oncles, & Sigismund son Pere en avoient promis l’exécution. Sigismund Auguste voulant acquiter les promesses de ses Prédécesseurs cimentta cette heureuse alliance des deux Etats, & la rendit indissoluble.” M. l’Abbé Desfontaines, *Histoire des revolutions de Pologne; Depuis le commencement de cette Monarchie jusqu’à la derniere Election de Stanislas Leszczyński*, Amsterdam, t. 1, 1735, 305-306.

1501 m. Čia, suprantama, turėtas galvoje Melniko aktas, kurio, kaip žinoma, LDK niekuomet nepripažino, nors apie tai prancūzai ir italai nė karto neužsimena.

Žinios apie Lietuvą XVII a. Prancūzijoje pagal *la Gazette*

Informacijos apie Lietuvą apimtis

La Gazette nuo šiandieninių periodinių leidinių skyrėsi ne tik mažesniu formatu, bet ir informacijos apimtimi bei organizavimu. Tipišką XVII a. vidurio numerį sudarė trys dalys. Pirmoji buvo skirta žinutėms iš Rytų, Centrinės ir Šiaurės Europos ir vadinosi *Nouvelles ordinaires*. Žinučių apimtis būdavo labai nevienodanuo kelių sakinių iki dviejų puslapių. Jos informuodavo apie svarbiausius politinius įvykius ir visuomet būdavo be komentarų. Svarbu mums yra tai, jog pačios pirmosios čia beveik visuomet būdavo žinutės iš Abiejų Tautų Respublikos miestų- daugiausiai Dancigo ir Varšuvos, kartais iš kitų valstybės miestų, pasitaikydavo ir iš Vilniaus. Vėliau eidavo Rėgensburgas, Viena, Hamburgas, Liubekas, Kelnas, Antverpenas, Flesingas ir kt. miestai, iš viso maždaug apie dešimt vietovių kiekviename numeryje. Lieka neaišku, kodėl žinutės iš Lenkijos-Lietuvos eidavo pačios pirmosios. Miestai nėjo nei abėcėline tvarka, nei buvo išsidėstę pagal geopolitinę svarbą Prancūzijai. Tikriausiai pirmoji vieta buvo nulemta fakto, jog Lenkija buvo labiausiai nutolęs į rytus regionas, iš kurio buvo gaunamos žinios. Šį spėjimą patvirtintų ir tai, jog atėjusios žinutės iš dar tolimesnių vietovių (Stokholmo, Maskvos, Konstantinopolio) eidavo pačios pirmosios.

Antroji laikraščio dalis buvo pirmosios tąsa, vienintelis skirtumas buvo kitas geografinis arealas. Žinutės čia buvo iš Neapolio, Romos, Venecijos, Milano, Genujos, Londono, Turino, Prancūzijos miestų ir kt., trumpiau kalbant, maždaug iki 20 miestų iš Viduržemio jūros valstybių regiono ir Anglijos. Pirmosios žinutės vėlgi eidavo iš toliausių regionų- dažniausiai Neapolio. Trečiąją laikraščio dalį sudarė “neeilinės” žinutės ir įvairios reliacijos apie mūšius, svarbius politinius įvykius bei kitus neįprastus dalykus, kurie galėjo būti įdomūs skaitytojui. XVII a. paskutiniais dešimtmečiais ši, trečioji laikraščio dalis, išnyko, liko tik dvi pirmosios.

Mums ypač domu būtų išsiaiškinti, kokią laikraščio dalį užėmė žinutės iš Abiejų Tautų Respublikos bendrai, ir Lietuvos atskirai. Pirmojoje laikraščio dalyje, kurią per visą XVII amžių sudarė keturi puslapiai, Lenkijai buvo skiriama nuo pusės iki pusantra, kartais net dviejų puslapių. Antrojoje dalyje Lenkijai vietos apskritai nebuvo suteikiama, o trečiojoje kartkartėmis pasitaikydavo reliacijų apie dažnus XVII a. Lenkijos karus su turkais, Maskva ir Švedija. Visa tai turint galvoje išeitų, jog ATR (laikraštyje ji buvo, suprantama, vadinama “Lenkija”) per metus buvo skiriama apie 5% vietos. Daug sunkiau suskaičiuoti dėmesį, skirtą Lietuvai, nes daugelyje atvejų LDK buvo suplakama su Lenkija, ypač kai kalba eidavo apie valstybės pareigūnų vykdomą politiką, o kartais ir apie karines kampanijas. Pasklaidžius daugumą numerių galima būtų pasakyti, jog apytiksliai Lietuva sudarė apie penktadalį viso Lenkijai skirto dėmesio. Taigi Lietuva gaudavo apie 1% visos laikraščio apimties. Didesniąją XVII a. dalį per metus *La Gazette* sudarydavo apie 1300-1400 psl. (tik amžiaus gale, panaikinus trečiąją dalį, apimtis sumažėjo iki 600-700 psl.). Surinkus visą lietuvišką medžiagą, atspausdintą per XVII a., būtų arti tūkstančio puslapių teksto, skirto tik LDK politiniam gyvenimui. Suprantama, jog šis skaičius konkrečiuose numeriuose svyruoja priklausomai nuo politinių įvykių, ypač karų LDK teritorijoje. Atrodo, jog didžiąją XVII a. amžiaus dalį, ypač iki pasirodant lenkiškam laikraščiui *Merkuriusz* (1661 m.), *La Gazette* buvo vienas iš sistemingai ir gausiausiai apie ATR politinius įvykius informavusių leidinių Europoje.

Sunku spręsti, kokią įtaką tas 1% galėjo daryti Prancūzijos visuomenei. Ar tai buvo didelis skaičius, ar ne? D. Tollet skaičiavimais, XVII a. apie Lenkiją prancūzų

kalba buvo atspausdinta apie 80 leidinių (keliautojų memuarai, geografiniai, politiniai, istoriniai veikalai), tai sudarė 1% nuo prancūziškų knygų, išleistų per XVII a., skaičiaus.²⁴⁶ Nors ir nebuvo atlikta skaičiavimų, tačiau galima manyti, jog tuose leidiniuose, kaip ir *La Gazette*, Lietuvai buvo skiriama maždaug penktadalis dėmesio, taigi apie 0.2 % visų prancūziškų knygų. Išėitų, jog *La Gazette* penkis kartus labiau akcentavo ir daugiau rašė apie Lietuvą, nei buvo įprasta prancūziškų knygų leidyboje. Nežinant tikslių knygų tiražų (daugeliu atvejų jie nėra užfiksuoti) bei skaitytojų skaičiaus, sunku įvertinti, kas daugiau formavo prancūzų skaitytojų Lietuvos įvaizdį- *La Gazette* ar knygos su Lenkijos aprašymais. Dar sunkiau pasakyti, kiek buvo skaitytojų, kaip jie skaitė ir įsisąmonino informaciją.

ATR istorijos ir politinio gyvenimo žinojimą ir juo domėjimąsi aukščiausiuose Prancūzijos valdžios sluoksniuose atskleidžia D. Tollet straipsnis, skirtas XVI-XVII a. Prancūzijos karaliaus istorikų, Godefroy šeimos, dokumentacijai.²⁴⁷ Prancūzų istorikas tvirtina, jog visoje Godefroy šeimos dokumentacijoje, pateiktoje Prancūzijos ministrams, labai mažai dėmesio skiriama Lenkijai-Lietuvai. Iš 540 rankraščių, vien tik Lenkijai skiriami tik 44. Dažniausiai Lenkijos reikalai aptariami, kai kalba eina apie Habsburgų monarchiją, Švediją ar Turkiją. Dokumentai, kuriuose paminima Lenkija, sudaro 2-3 % visų tekstų. Daroma išvada, jog Lenkija Prancūzijos politikams buvo antraeilės reikšmės valstybė, netgi kalbant apie Rytų ir Centrinės Europos regioną. Nesunku suprasti, jog Lietuvos reikalai šiuose dokumentuose buvo aptariami dar mažiau ir šiai šaliai dėmesio skirta bent 2-3 kartus mažiau, nei *La Gazette*.

Įdomu būtų palyginti informacijos kiekį apie Lietuvą XVII ir kituose amžiuose. Akivaizdu, jog XVI a., kai dar nebuvo periodinių leidinių ir pasirodžius vos keliolikai knygų ir įvairių bukletų apie Lenkiją-Lietuvą ryšium su Henriko Valua išrinkimu į Lenkijos karaliaus sostą, informacijos apie ATR būta dešimtis kartų mažiau nei XVII a. Sunku ką nors sakyti apie XVIII a. ir XIX a., nes neturime jokių tuo klausimu tyrimų Lietuvoje. Tačiau panašu, jog XVIII a. Lietuvai vis labiau prarandant savo identitetą ir grimztant į Lenkiją, o XIX a. okupuotai Rusijos, Prancūzijos publika mažiau domėjosi specifinėmis LDK ir lietuvių problemomis. Neturime tyrimų ir iš XX a., tačiau pavartę pačius populiariausius šiandienos prancūziškus laikraščius (atitinkančius *La Gazette* XVII a.)- *Le Monde* arba *Le Figaro*- metų metais neaptiksime nė vienos žinutės apie Lietuvą ir tai visiškai suprantama, nes pastaroji savo įtaka, galia ir reikšme toli gražu neprilygsta XVII a. LDK. Lygiai tas pats pasakytina ir apie prancūziškas knygas, skirtas Lietuvai. Nacionalinėje Bibliotekoje Paryžiuje (pati didžiausia Prancūzijoje, kurioje kaupiamos visos prancūzų kalba rašytos knygos) rasime arti trijų šimtų knygų susijusių su Lietuva, t.y. vos kelis kartus daugiau nei XVII a. Prancūziškos literatūros apie Lietuvą bibliografijoje, išleistoje 1996 m. Strasbūre, yra taikliai pastebėta, jog XX a. antrojoje pusėje Lietuva beveik išnyko iš Vakarų Europos akiračio. Buvo ne tik mažai knygų leidžiama, bet netgi užmirštas valstybės pavadinimo rašymas: amžiaus pradžioje, kaip ir ankstesniais šimtmečiais, ji dar buvo vadinama *Lithuanie*, o pabaigoje- jau *Lituanie*. Sostinė, prieš karą vadinta *Vilnius*, dabar- *Vilnius*.²⁴⁸ Norom nenorom peršasi išvada, jog daug tolimesnė ir svetimesnė XVII a. Lietuva, skaitančiai Richelieu ir Liudviko XIV laikų Prancūzijos publikai buvo daug geriau žinoma nei XX a. pabaigoje, kai abi pusės stengiasi integruotis į vieną valstybę- Europos Sąjungą.

²⁴⁶ D. Tollet, "Les comptes rendus..." 133-145.

²⁴⁷ D. Tollet, "Rzeczpospolita XVI i XVII wieku..." 111-118.

²⁴⁸ *Lire la Lituanie*...

Informacijos šaltiniai

Žinučių autorių pavardės laikraštyje nebuvo nurodomos, nieko apie juos ir jų darbo organizavimą nerašoma ir pagrindinėse prancūzų istorikų studijose, skirtose *La Gazette*,²⁴⁹ todėl galime tikrai spėti, kas jas rašė ir iš kur gaudavo informacijos. Z. Wójcik spėja, jog *La Gazette* informatoriais ar netgi jos korespondentais buvo labai kompetentingi asmenys, galbūt kai kurie senatoriai, ministrai arba susiję su karaliaus dvaru ar kanceliarija asmenys. Taip manyti skatina puikus korespondentų orientavimasis tiek vidiniuose, tiek tarptautiniuose ATR politinio gyvenimo reikaluose.²⁵⁰

La Gazette redaktorius laiškus apie Lenkijos-Lietuvos politinius įvykius gaudavo iš savo informatorių, reziduojančių Abiejų Tautų Respublikos miestuose. Bėgant metams ir keičiantis politinei situacijai, miestai ir informatoriai keisdavosi. Pvz., amžiaus pradžioje daugiausiai žinučių būdavo iš Dancigo, vėliau – iš Varšuvos. Per XVII a. vidurio “tvaną” daug žinučių apie Lenkijos-Lietuvos reikalus ateidavo iš Rygos, Karaliaučiaus, net Stokholmo ir kitų aplinkinių valstybių miestų. Atrodo, jog absoliučioje daugumoje informatoriai būdavo ATR piliečiai, o ne Lenkijoje rezidavę prancūzai. Taip spėjama todėl, kad kalbant apie Lenkijos-Lietuvos reikalus, autoriai vartodavo tokias frazes, kaip “mūsų armija”, “mūsų valstybės sienos” ir pan.

Svarbu pastebėti, jog iš Lenkijos miestų išsiųstos žinutės laikraštyje būdavo atspausdinamos tik maždaug po mėnesio. Tuo tarpu žinutės iš Prancūzijos skaitytoją pasiekdavo po kelių dienų ar savaitės. Suprasdami, jog toks nevienodas informacijos vėlavimas gali klaidinti skaitytojus, redaktoriai nurodydavo laišku išsiuntimo į Prancūziją datas. Išsiaiškinti, kaip greitai informatoriai reaguodavo į politinius įvykius, yra daug sudėtingiau ir priklauso nuo konkretaus laikotarpio, įvykio ir informatoriaus asmenybės. Dažniausiai būdavo išsiunčiama vienos-dviejų savaičių senumo informacija.

Nėra visiškai aišku, iš kokių šaltinių žinučių autoriai gaudavo informaciją. Atrodo, jog ji buvo surenkama iš valstybėje cirkuliuojančių laišku, pranešančių apie svarbiausius politinius įvykius, ir netgi gandų. Žinučių autoriai, parodydami savo tam tikro lygio profesionalumą, neretai pasakydavo, iš kur gavo informaciją. Vartotos tokios frazės: “mums rašo”, “sklinda gandai”, “laiškai atėjo iš Lietuvos”, “gavome laiškus iš Lietuvos” ir pan. Atrinkęs savo nuožiūra aktualesnius faktus informatorius juos perpasakodavo laiškuose į Prancūziją. Mano galva, geriausiai *La Gazette* informatorių žurnalistinį profesionalumą ir informacijos cirkuliuojimą iliustruoja atkarpa iš 1654 m. kovo 7 d. numerio: “Šią savaitę nebuvo gauta jokių laišku iš Lenkijos armijos, nes abu kurjeriai, turėję ją pristatyti, pradingo kelyje. Dėl tos priežasties sunku patikrinti gandą, kuris sklindo jau penkias ar šešias dienas. Jo esmė yra ta, jog vienas kazokų vadas, negalėdamas daugiau pakęsti Chmielnickio užlauso įsakinių, sukapojo jį savo kardu. Kadangi ši žinutė yra labai svarbi, mes palauksime jos patvirtinimo prieš šią informaciją paskelbiant tikra.”²⁵¹ Autorius

²⁴⁹ E. Hatin, *Histoire Politique et littéraire de la presse en France*, vol. 1, Paris 1859; F. Hitton, *La presse française des origines à la révolution*, vol. 1, Paris 1943; R. Manevy, *La presse française de Renaudot à Rochefort*, Paris 1958; F. Dahl, F. Petitbon, M. Boulet, *Les débuts de la presse française. Nouveaux aperçus*, Göteborg-Paris 1951; V. d’Ainville, *La presse en France. Genèse et évolution de ses fonctions psycho-sociales*, Paris 1965.

²⁵⁰ Z. Wójcik, “Bezkrólewie 1673/1674 i elekcja polska 1674 roku w relacjach *Gazette de France*,” *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem: Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, red. K. Wajda, Toruń 1993, 234.

²⁵¹ “Cette semaine, nous n’avons receu aucunes Lettres de nostre armée, les deux couriers qui en venoyent s’estans perdus par le chemin, ce qui empesche de nous esclaireir d’un bruit qui court depuis

supranta, jog informacija apie kazokų vado žūtį labai nepatikima, tačiau negali jos nepaskelbti įdomybių ir sensacijų ištroškusiai publikai. Būdamas profesionalu, imasi visų atsargumo priemonių, nurodydamas informacijos sklidimo ir gavimo būdą.

Ši tą apie informatorius ir laikraščio redaktorius galima pasakyti analizuojant naudojamus terminus. Per XVII a. Lietuva buvo vadinta skirtingais terminais - *Litau* (*Litaw, Littaw*), *Litavie* ir *Lituanie* (*Lithuanie, Litūanie*). Vilnius vadintas *Wilda*, *Wildau* ir *Vilne*. Pasitaikydavo, jog tais pačiais metais ir net tame pačiame laikraščio numeryje, ypač XVII amžiaus pirmojoje pusėje, buvo vartojami keli skirtingi terminai. Kokias išvadas galime padaryti turėdami tokią informaciją? Pirmiausia, nenusistovėjęs valstybės pavadinimas rodytų mažą domėjimąsi ir žinojimą apie tą valstybę. Štai, sakykime, Lenkijos (*Pologne*) pavadinimas dar XVI a. pabaigoje nenusistovėjęs, nuo XVII a. iki šių dienų visai nepakito. Lietuvos pavadinimas, kaip anksčiau nurodėme, keitėsi net XX a. eigoje. Spėjimą patvirtintų ir tai, jog kalbant apie Varšuvą ar Krokuvą nebuvo nurodoma, kurioje šalyje šie miestai yra. Minint Vilnių, neretai būdavo pasakoma, jog jis yra Lenkijoje arba Lietuvoje.

Antras dalykas, kurį mes galime pasakyti analizuodami terminus yra susijęs su jų autoriais. Vokiškos kilmės žodžių (*Litau, Wilda*) vartojimas ypač XVII a. pradžioje rodo, jog žinučių autoriai tikriausiai buvo vokiškai kalbantys asmenys (juolab kad dauguma žinučių iš šio laikotarpio atėdavo iš Dancigo), nes juk dar Vytauto laikais prancūzų kalboje Vilniui pavadinti buvo naudojamas *Wilne* terminas.²⁵² Ši prielaida, nors ir tikėtina, nėra vienintelė. Gali būti, jog prancūzų kalboje, užuot savų, buvo naudojami vokiški žodžiai. Tai iliustruoja *Lietuvos* pavadinimo vartojimas. Yra žinoma, jog XV a. Lietuvai vadinti prancūzų kalboje buvo naudojamas vokiškas terminas *Letau*,²⁵³ todėl gali būti, jog ta tradicija išliko iki pat XVII a. pradžios ir šis terminas jau buvo įaugęs į prancūzų kalbą. Atrodo, jog per XVII a. iš vokiškojo jis po truputį pasikeitė į prancūziškąjį *Lituanie*, nes antroje amžiaus pusėje vokiškos formos beveik neaptinkame. Be to, neturime visiškai atmesti minties, jog *La Gazette* redaktoriai dėl geografinių žinių trūkumo nesugebėjo identifikuoti šių pavadinimų ir išversti į prancūzų kalbą. Tiesa, galėjo būti ir taip, jog redaktoriai to net ir nesistengė daryti. Vienai šalia kitos egzistuojant daugybei kalbų, ypač tokioje daugiatautėje valstybėje kaip ATR, tikriausiai sunku buvo išsiaiškinti, o gal ir nematyta reikalo, kaip iš tikrųjų vadinosi vienas ar kitas miestas ir net valstybė.

Lietuvos politinio gyvenimo faktai ir stereotipai

Lietuvos statusas ATR

Lietuvos statusas Abiejų Tautų Respublikoje, jos santykiai su Lenkija Vakarų literatūroje buvo sunkiai suprantami ir įvairiai traktuojami. Teisine prasme po Liublino unijos nustatyti Lenkijos ir Lietuvos santykiai per XVI ir XVII a. buvo “pakoreguoti” tik III Lietuvos Statutu, apie kurio egzistavimą Vakariečiai nežinojo, o jei ir žinojo, sunkiai nutuokė apie jo turinį. Kitaip negu buvo numatyta Liublino unija, praktiniame gyvenime Lietuva išlaikė daug savarankiškumo elementų. Todėl kai kada, ypač politinių krizių metu (pvz., Kėdainių sutartis 1655 m.), LDK reikšdavo netgi visišką savarankiškumą Lenkijos atžvilgiu. Toks teisinio ir praktinio gyvenimo

cinq ou six jours, qu’vn Colonel Cosaque, ne pouvant plus souffrir l’insolance avec laquelle le Général Kmielnisky lui commandoit, l’avoit tué d’vn coup de sabre: mais comme cette nouvelle est tres-importante, nous en attendons la confirmation avant que d’y adjouster foy.”

²⁵² P. Klimas, *Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania*, New York 1945, 88-94.

²⁵³ Ibid.

neatitikimas klaidino užsieniečius, versdamas kartkartėmis keisti savo nuomonę apie Lietuvos ir Lenkijos santykius. Ne išimtis buvo *La Gazette*, ypač gerai tai iliustruojant terminų, frazių ir titulų vartojimas.

XVII a. pirmojoje pusėje ir viduryje *La Gazette* puslapiuose, kalbant apie LDK armiją ar jos gyventojus, neretai vartotos frazės “Lenkijos armija Lietuvoje” ir “lenkai Lietuvoje” (*les Polonois dans la Lithuanie*). Būdinga frazė iš 1649 m. gegužės 15 d. numerio: “Kunigaikštis Radvila, lenkų kariuomenės, esančios Lietuvoje, etmonas”.²⁵⁴ Svarbu tai, jog šioje frazėje prie Radvilos pavardės ir titulo yra nurodyta valstybė, kurios pareigūnas jis yra. Tai nebuvo ypač dažnas dalykas šio šimtmečio pirmojoje pusėje. Ne vieną kartą svarbiausi Lietuvos pareigūnai buvo vadinami tiesiog pavardėmis su titulais, nepridedant žodžio “Lietuvos” (pvz., didysis kancleris Radvila, maršalka Tiškevičius, užuot rašius Lietuvos didysis kancleris ar Lietuvos maršalka). Tai rodytų, jog žinučių autoriams nebuvo reikalo atskirti abiejų valstybių pareigūnus, jų armijas, nes tikriausiai neįžiūrėta skirtumo. Prancūzams labiau rūpėjo pareigūno veiklos sritis, o ne priklausymas politiniam vienetui. Iki XVII a. vidurio Lietuva buvo dažniau suprantama ne kaip pusiau savarankiška valstybė, susijusi sudėtingais ryšiais su Lenkija, bet kaip vienas iš Lenkijos regionų, geografinių sričių. Šitas Lietuvos statuso stereotipas glaudžiai buvo susijęs ir su lietuvių politinės tautos ignoravimu.

XVII a. vidurio krizės metu vykstant intensyviems karams su Maskva ir Švedija, kurie labai domino Prancūzijos visuomenę, žinutėse vis aiškiau ir griežčiau išskiriama LDK ir Lenkijos armijos bei pareigūnai. XVII a. antrojoje pusėje jau nekalbama apie lenkų armiją Lietuvoje ir jai vadovavusį etmoną, bet apie LDK armiją ir jai vadovaujantį LDK etmoną. Vadinasi, Lietuva buvo atskiriama kaip savarankiškas ir nuo Lenkijos nepriklausomas politinis vienetas.

Galima teigti, jog XVII a. antrojoje pusėje įsitvirtino Lietuvos kaip suverenios valstybės arba bent jau turinčio savarankiškumo bruožų politinio vieneto stereotipai. Juos nuolat lydėjo samprata, jog Lietuvoje egzistuoja atskira politinė tauta suvokianti, jog LDK yra tėvynė ir ją visiškai valdanti. Kartu pradėta daug dažniau skirti, jog kariniai veiksmai vyksta ne apskritai ATR, bet konkrečiai LDK arba Lenkijos karalystės teritorijose. Matyti, jog pirmiausiai šis pokytis atsispindi *La Gazette* informatorių, siuntusių žinutes iš Lenkijos į Prancūziją, tekstuose. Turint galvoje, jog jie gyveno ATR teritorijoje, o galbūt daugelis buvo jos piliečiai, ši permaina pirmiausiai parodo jų ir Respublikos bajorų mentaliteto pokyčius. Šios žinutės buvo spausdinamos ir plito Prancūzijoje, todėl galima spėti, jog prancūzai irgi buvo paveikti šio pokyčio.

Pagrindinės temos

La Gazette spausdino labai plataus spektro informaciją apie politinį ATR gyvenimą. Atrodo, jog buvo stengiamasi skelbti visą gaunamą informaciją. Tačiau galima išskirti temas, kurios dominavo ir buvo ypač akcentuojamos. Daug dėmesio buvo skiriama karaliaus asmeniui, pranešama apie jo ligas bei keliones. Karalienei ypač didelis dėmesys pradėtas skirti Liudvikos Marijos laikais. 1645 ir 1646 m. spausdintos ilgos reliacijos apie jos kelionę iš Prancūzijos į Varšuvą. Suprantama, jog Lenkijai esant ATR centru, informatoriai daugiausiai laiko praleisdavo būtent šioje valstybėje ir didžiausią dėmesį skyrė Lenkijos politikų ir armijos reikalams. Specifiniai LDK reikalai ypač XVII amžiaus pirmojoje pusėje buvo beveik visai neaptariami arba paskandinami ir suplakami su lenkiškaisiais.

²⁵⁴ “... le Duc Razevil Mareschal de camp des troupes Polonoises qui sont dans la Litüanie...”

ATR vykstantys karai buvo ypač kruopščiai ir gausiai nušviečiami laikraščio puslapiuose. Čia rasime aprašytas ne tik karines kampanijas, pagrindinių veikėjų pavardes, mūšių vaizdus, bet ir pasiruošimą joms- armijos sudarymą ir pinigų jai rinkimą. Daug buvo rašoma apie karus su Maskva ir Švedija XVII amžiaus viduryje bei su turkais ir totoriais dabartinės Ukrainos teritorijoje per visą XVII šimtmetį. Ypač negailėta vietos didžiausiems amžiaus karams, vykusiems LDK teritorijoje XVII a. penktame-šeštame dešimtmečiuose. Žinutės siekdavo iki 2 puslapių ir dažnai viename numeryje pasitaikydavo informacijos net iš kelių šaltinių (Rygos, Karaliaučiaus, Stokholmo, Varšuvos, Dancigo ar kitų miestų). Viena vertus, šis periodas buvo vienas tamsiausių Lietuvos istorijoje, atnešęs daug nelaimių ir sugriovęs valstybės ūkį. Kita vertus, tik dėka jo Vakarų Europa besidominti tais kraštais, kur vyksta krizės, suirutės, liejasi kraujas ir griunami šimtmečius neliesti miestai (geriausias pavyzdys- Vilnius), sužinojo daug daugiau apie Lietuvą, kaip savarankiškumo bruožų turinčią valstybę, iki tol visiškai buvusią Lenkijos šešėlyje. Dar daugiau, Lietuvai skendint suirutėje, mažai kas rūpinosi sisteminiu įvykių registravimu, todėl *La Gazette* daugeliu atveju galėtų būti nepamainomu istorijos šaltiniu tyrinėjant XVII amžiaus vidurio karus.

Vienas iš pavyzdžių rodančių, jog *La Gazette* yra unikalus Lietuvos istorijos šaltinis, yra 1662 m. vasario 11 d. žinutėje, siųstoje iš Dancigo, esanti pastraipa apie Kauno išvadavimą iš rusų: “Sausio pirmą dieną vienas ponas (*un Gentilhomme*) atnešė karaliui žinią, jog ponas Pacas, didysis Lietuvos kancleris, apgulė Kauno miestą Žemaitijoje (*Kiow dans la Samogitie*). Savo patranka išgriovęs dalį įtvirtinimų, kuriuos maskoliai tenai buvo pastatę, prieš pradėdamas šturmą, kuriam viskas jau buvo parengta, liepė komendantui pasiduoti, juo labiau kad pastarasis negalėjo tikėtis pagalbos nei iš Vilniaus, nei iš Maskvos armijos, kuri jau buvo visiškai sumušta. Be to, jis [Pacas] jam [komendantui] parodė [Maskvos] didžiojo kunigaikščio vėliavą ir kartu su daugeliu kitų paimtąjį į nelaisvę jaunąjį Kowanskį. Komendantas atrodė labai nustebęs ir paprašė laiko, kad priimtų sprendimą ir tuo pačiu nutrauktų kovą. Tačiau matydamas, jog patranka pradeda šaudyti daug energingiau ir ruošiamasi šturmui, jis pradėjo derybas ir galiausiai nusprendė palikti miestą, iš kur jis išvyko 26 gruodžio [1661 m.] su 200 kareivių, viena patranka ir penkiomis karietomis daiktų.”²⁵⁵ Profesorius A. Tyla prieš keletą metų pasirodžiusiame straipsnyje²⁵⁶ pažymėjo, jog jam žinomuose šaltiniuose nepavyko rasti jokių duomenų apie Kauno išlaisvinimą, išskyrus tik datą ir faktą, jog Kaunas pasidavė.

Žinutėse kas savaitę buvo pasakojama apie Maskvos puolimą LDK, paminint LDK miestų priešinimąsi, jų užėmimą ir Lietuvos armijos manevrus. Sakykime, 1654 m. Maskvos armijai artėjant prie Smolensko buvo pranešama net tai, jog dauguma LDK rytinių teritorijų gyventojų apimti panikos traukiasi iš šalies (rugpjūčio 15 d.

²⁵⁵ “Le I dudit mois (sautis), vn Gentilhomme leur (karaliui) apporta la nouvelle que Sieur Pacz, Grand Chancelier de Litüanie, ayant mis le Siége devant la ville de Kiow dans la Samogitie, apres avoir renversé, par son canon, vne partie des fortifications que les Moscovites y avoyent faites, avant que d’en venir à l’Assaut, pour lequel toutes choses estoient disposées, fit sommer le Commandant de se rendre, puis qu’il ne pouvoit espérer du secours de Wilna, non plus que de l’Armée de Moscovites qui avoit esté entièrement défaite, aigni qu’il lui fit voir par l’Estendard du Grand Duc, & par le jeune Kowansky fait prisonnier en cette occasion, avec quantité d’autres: que ce Commandant, qui en parut fort estonné, demanda quelque temps pour se résoudre, & cependant, que l’on cessast de le battre: mais, comme il veid que le canon tiroit plus vivement qu’à l’ordinaire, & mesme, que l’on se préparoit à l’Assaut, qu’il commança de parlementer, &, enfin, consentit de rendre la place, d’où il sortit le 26 du Passé, avec 200 Soldats, vn canon & cinq chariots de bagage.”

²⁵⁶ A. Tyla, “Kauno strateginė reikšmė ir išvadavimas XVII a. vidurio karų metu,” *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, Vilnius 1997, 43-53.

žinutė).²⁵⁷ Maskvos armijai vis labiau įsitvirtinančiai Lietuvoje buvo smulkiai informuojama apie jos judėjimus ir veiksmus. Kaip matyti iš Kauno atsiėmimo operacijos, lygiai taip pat smulkiai buvo pasakojama ir apie LDK kariuomenės ofenzyvą prieš rusus. Daug dėmesio skiriama Vilniaus apgulumui ir išlaisvinimui 1661 m. Reliaciją apie Sapiegos ruošimąsi išvaduoti Vilnių rasime gegužės 14 d. numeryje. 1662 m. sausio 28 d. numeryje rašoma, jog atsiėmus Vilnių “pilyje rasta 30 patrankų, tūkstantis tonų grūdų ir druskos, daugybė amunicijos.”²⁵⁸ Vasario 4 d. numeryje, t.y. praėjus visai nedaug laiko po išlaisvinimo, *La Gazette* informatorius pranešė savo išpūdžius iš Vilniaus: “...Lietuvos sostinė ir kadaise labiausiai klestėjęs jos miestas yra taip Maskvos nusiaubtas, jog dar ilgą laiką negalės būti atstatytas. Tačiau pilies įtvirtinimai yra tokios geros būklės, kad net buvo Lenkijos karaliaus pagirti. Jos garnizonas galėjo laikytis daug ilgiau, jei būtų buvęs gausesnis ir ištikimesnis valdovui, nes turėjo gausybę maisto atsargų ir amunicijos.”²⁵⁹

Labai didelis dėmesys laikraštyje buvo skiriamas seimams. Prancūzijos skaitytojai žinojo, kaip rengtasi seimui, kaip jis vyksta, pasibaigia ar būna nutraukiamas. Žinota apie muštynes ir netgi apie papirkinėjimo faktus. Štai 1667 m. vasario 5 d. žinutėje apie Seimo nutraukimą rašoma: “Tuo tarpu yra žinoma, jog šis iš Lietuvos atvykęs pasiuntinys už Seimo nutraukimą gavo iš Pono Liubomirskio 5000 livrų ir labai gerą arklį”.²⁶⁰

Dėmesys laikraščio puslapiuose skirtas 1695 m. seimui yra puikus pavyzdys iliustruojantis informacijos kiekį ir pobūdį. Pirmosios žinutės apie rengimąsi seimui pasirodė dar 1694 m. paskutiniaisiais mėnesiais, kai buvo šaukiami pirmieji ikiseiminiai seimeliai. Buvo informuojama apie jų eigą. Pradžioje baimintasi, jog daugelyje regionų (Voluinėje, Podolėje ir kt.), o ypač Lietuvoje, dėl didžiojo LDK etmono Sapiegos ir Vilniaus vyskupo konflikto, seimeliai gali būti nutraukti. 1695 m. pradžioje jau informuojama, jog daugelio Ukrainos ir Prūsijos seimelių darbas buvo nutrauktas nenusiuntus atstovų, tik Didžiojoje Lenkijoje didžia dalimi jie pavyko. Vasario 5 dienos žinutėje pranešama apie kruvinus susidūrimus tarp draugų ir grupuočių remiančių Žemaitijos starostą, palaikantį vyskupo pusę, ir poną Krišpiną (Crispani), priklausantį Sapiegos rėmėjams. Kilus neramumams “daug buvo užmušta ir sužeista, tarp kitų ir pats Krišpinas buvo sužeistas.” Prieš prasidedant seimui, karalius dar kartą išsiuntinėjo laiškus į vietoves, kur seimeliai buvo nutraukti, skatindamas dar kartą susirinkti. Vasario 12 d. pranešta, jog seimas prasidėjo. Nors pagrindinės problemos buvo susijusios su kariuomenės kare prieš Turkiją finansavimu, tačiau karalius pirmiausiai buvo priverstas rūpintis Sapiegos ir Vilniaus vyskupo konfliktu, kuris, kaip teisingai informatorius pastebėjo, grėsė normaliam seimo darbui. Kitose žinutėse buvo informuojama apie pasiuntinių, pasiskirsčiusių į konfliktuojančias gruputes, tarpusavio konfliktus. Galiausiai kovo 19 d. pranešta apie Seimo nutraukimą: “vasario 19 d. vėl prasidėjo nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų pasiuntinių su dar didesne energija nei prieš tai. Kartai buvo paleisti į darbą. Kilo

²⁵⁷ “... dont l’approche (turima galvoje Maskvos armija) allarme si fort en Lithüanie, que la pluspart des habitans, notamment du plat païs, se viennent réfugier en cette Province.”

²⁵⁸ “...30 pièces de canon, mille tonneaux de grains et de sel, & quantité de munitions de guerre...”

²⁵⁹ “Cette ville, autrefois la plus florissante de la Lithüanie, dont elle est la Capitale, se trouve dans vne telle désolation, par les dégasts que les Moscovites y ont faits, que, de long temps, elle ne pourra estre r’establie: Mais les fortifications du Chasteau, sont en si bon estat, qu’elles ont esté admirées du Roy de Pologne, dont les Troupes n’auroyent pas si tost réduit la place, si la Garnison eust esté plus nombreuse, & plus fidelle au Gouverneur, qui avoit des vivres & des munitions de guerre en abondance.”

²⁶⁰ “Cependant, on a sceu que ce Nonce, qui est de Lithüanie, avoit receu, de la part du Sieur Lubomirski, 5000 livres, & vn fort beau cheval, pour faire cette rupture...”

tokia didelė netvarka, jog seimas buvo nutrauktas praėjus vos daugiau nei trims savaitėms nuo jo pradžios, net nepradėjus svarstyti jokių reikalų.”²⁶¹ Paskutinės žinutės, susijusios su nutrauktu seimu, gautos balandžio pradžioje. Apibendrinant galima pasakyti, jog beveik pusę metų kiekvieną savaitę Prancūzijos skaitytojas gaudavo informaciją apie šio seimo eigą, pagrindinių dalyvių pavardes, konfliktuojančių pusių pozicijas, karaliaus bandymus jas sutaisyti. Galų gale seimas buvo nutrauktas ir išsiskirstė nieko nenusprendęs.

Tai, jog Abiejų Tautų Respublika buvo labai sudėtingas politinis darinys su dar šiandien sunkiai suprantamais jos narių tarpusavio ryšiais, nulėmė įvairiausių Lietuvos statuso interpretacijų atsiradimą, kurios ilgainiui virto stereotipais. Liublino unijos laikais, XVI a. VI-VIII dešimtmečiuose, Popiežiaus ir Venecijos Respublikos diplomatai savo reliacijose bei kai kurie pirmųjų prancūziškų ATR aprašymų autoriai Lietuvą dažniausiai laikė savarankiška *valstybe*, kurią su Lenkija siejo tik valdovas, arba bent jau *politiniu dariniu turinčiu savarankiškumo bruožų*. XVI a. pabaigoje ir XVII a. pirmojoje pusėje Lietuva dažniausiai būdavo laikoma paprasta Lenkijos *žeme*, nepabrėžiant ir neišryškinant jokių suverenumo bruožų. Tikras Lietuvos, kaip suverenios *valstybės* ir *vieneto turinčio savarankiškumo bruožų* stereotipų atgimimas prasidėjo XVII a. antrojoje pusėje. Panašų renesansą galima įžiūrėti ir lietuvių kaip *politinės tautos* svarbos išryškinyje. Iki XVII a. vidurio dažnai skandinami tarp lenkų šio amžiaus antrojoje pusėje, ypač seimų metu, lietuviai yra išskiriami kaip atskira partija, turinti savo interesus, veikianti nepriklausomai nuo lenkų. Viena vertus, tai atsitiko dėl to, kad Pacai ir Sapiegos vykdė vis savarankiškesnę nuo Lenkijos politiką, o kita vertus, stipriai išaugus užsieniečių, ypač prancūzų skaičiui, kurie ilgiau išbūdavo ATR bendrai ir Lietuvoje konkrečiai, ir turėjo galimybę labiau įsigilinti į sudėtingą ATR politinę struktūrą. Tai leido jiems pastebėti Lietuvos suverenumo bruožus, kurie pirmtakų buvo sunkiai įžiūrimi. XVII a. antrojoje pusėje italams ir prancūzams vis labiau pabrėžiant Lietuvos suverenumą Lenkijos atžvilgiu, vidiniame Lietuvos gyvenime, anot dabartinių istorikų, buvo stebimas atvirkštinis procesas: vis daugiau LDK bajorų savo tėvyne ėmė laikyti ne LDK, bet Lenkiją.

Lyginant su šiais laikais, Liublino ir kitos Lenkijos bei Lietuvos unijos XVI-XVII a. itališkuose ir prancūziškuose Lietuvos aprašymuose buvo suprantamos visiškai kitaip. XVII a. sunkiai galima aptikti Liublino unijos paminėjimų. Jų beveik nebuvo, nes tame šimtmetyje galutinai nusistovėjo stereotipas, jog Lietuva buvo susieta su Lenkija Jogailos laikais. Tiesa, dažnas autorius neapeidavo šios temos nepastebėjęs, jog ir po Jogailos Lietuva išlaikė daug savarankiškumo bruožų, tačiau tuojau pat būdavo nurodomos kitos- Horodlės ar Melniko unijos- o kartais ir abi, kaip galutinės Lietuvos inkorporavimo į Lenkiją datos. Susidomėjimas Liublino unija išaugo tik jos sudarymo laikais ir tik italų diplomatų tekstuose. Tačiau netgi tada niekas neįžiūrėjo tokios jos svarbos, kokią mes matome šiandien abiejų valstybių santykiuose, nes svarbiausia išliko Jogailos laikais sudaryta sąjunga.

Neabejotina, jog nuo 1631 m. Paryžiuje leistas periodinis leidinys *La Gazette* buvo pastoviausiai ir išsamiausiai apie Lietuvą Prancūzijos visuomenę informavęs šaltinis. Italijoje tokio analogiško leidinio nebuvo. Mano paskaičiavimais, informacija

²⁶¹ “Le 19 de ce mois (vasaris), les contestations entre les Nonces de Pologne & de Lituanie, recommencerent avec plus de chaleur que jamais. Les sabres furent encore tirez: & le desordre fut si grand, que la Diète fut rompuë sans qu’on eût commencé à mettre aucune affaire en deliberation, depuis plus de trois semaines que l’ouverture en avoit esté faite.”

apie Lietuvą ir iš jos sudarė apie 1% visos laikraščio apimties. Tai buvo gana didelis skaičius. Tikriausiai daugiau jokiais laikais ir jokiame Vakarų Europos periodiniame leidinyje Lietuva nebuvo susilaukusi tokio didelio dėmesio. Šalia to, jog šis periodinis leidinys spausdino unikalias žinutes apie Lenkijos-Lietuvos politinį gyvenimą, jame buvo galima rasti ir to meto Vakarų literatūroje cirkuliavusių stereotipų, susijusių su LDK politiniu statusu Abiejų Tautų Respublikoje. Panašiai kaip ir kituose amžininkų tekstuose, iki XVII amžiaus vidurio *La Gazette* dar rašė apie lietuvių armijos karius vadindama juos “lenkais Lietuvoje” ir dažniausiai Lietuvą laikydama viena iš paprastų Lenkijos provincijų ar regionų. Nuo XVII amžiaus vidurio požiūris pasikeitė ir pereita prie Lietuvos kaip beveik savarankiškos nuo Lenkijos valstybės stereotipo.

Tai, jog XVII a. antrojoje pusėje, palyginti su to šimtmečio pirmąja puse, Lietuva imta traktuoti kaip daug daugiau suverenumo bruožų turintis darinys galėtų būti paaiškinta A. Tudoro informacijos perėmimo modeliu. Rašydami apie Lenkijos-Lietuvos politinę situaciją, kuri jiems kultūriniu ir socialiniu-ekonominiu požiūriu buvo iš esmės svetima, italai ir prancūzai iš gausios informacijos jūros atkošdavo tai, kas jiems būdavo aktualiausia, ir tiek, kiek jiems reikėdavo. XVII a. antrojoje pusėje vykstant dideliems politiniams neramumams padidėjo informacijos apie regioną paklausa, ir informatoriams atsirado svarus motyvas kaip galima daugiau jos siūsti ir kad ji būtų kuo įdomesnė. Įdomu vakarų skaitytojui buvo viskas, kas susiję su politika, ir tai nulėmė didesnę gilinimąsi į ATR politinę sandarą pabrėžiant išskirtinę Lietuvos padėtį. To rezultatas, nors tiek formaliai tiek faktiškai netapus savarankiškesnė, Lietuva prancūzų ir italų akyse XVII a. antrojoje pusėje įgavo daug daugiau suverenumo bruožų.

LIETUVOS KULTŪRA

“Lenkų šešėlyje”: lietuvių ir žemaičių kultūrinio gyvenimo stereotipai

Lietuvių kultūrinio gyvenimo stereotipais XVI-XVII a. itališkuose ir prancūziškuose tekstuose beveik visai nesidomėta. Lietuvos istoriografijoje neturime nė vienos didesnės studijos, nors lietuvių autoriai nemažai dėmesio skyrė XVI-XVII a. etnografinių ir religinių lietuvių papročių aprašymams Vakarų, dažniausiai vokiškuose ir lenkiškuose šaltiniuose. Lenkų ir kitų tautų istorikai daugeliu atvejų kalbėdami apie ATR kultūros stereotipus lietuvius paskandindavo lenkuose, visiškai neišskirdami tik jiems taikomų savitų stereotipų.

Šiame skyriuje analizuojami lietuvių kultūros ir mentaliteto stereotipai. Atskira skyriaus dalis yra skiriama žemaičiams, kuriems istoriografija yra skyrusi dar mažiau dėmesio nei lietuviams, nors jie neretai XVI-XVII a. autorių darbuose buvo aprašomi visiškai atskirai ir skirtingai nuo lietuvių.

Lenkams taikyti stereotipai XVI-XVII a. akivaizdžiai lenkė lietuviškuosius ir savo įvairove, ir gausa. T. Chynczewska-Hennel analizuodama XVII a. ATR pabuvojusių užsieniečių memuarus išskyrė eilę taikytų lenkams stereotipų. Jie buvo laikomi daug geriančiais, intensyviai besidomintys muzika, labai svetingi, linkę į perteklių, geri kariai, ilgai gyvenantys, fiziškai stiprūs, labai dievobaimingi, mėgstantys pinigus, besilaikantys higienos, neįprastai ilgai sėdintys už stalo per šventes ir iškilmingas progas, o jų moterys gražios ir laisvo elgesio.²⁶² Problema yra ta, jog dažnai *lenkais* užsieniečiai vadindavo ir lietuvius, ir lenkus, todėl daugeliu atvejų neįmanoma atskirti, ar stereotipai priskiriami lietuviams ar vien tik lenkams. Apie atskirus lietuvių kultūrinius bruožus buvo rašoma labai retai, o kai tai buvo daroma, dažniausiai lietuviai buvo lyginami su lenkais. Įdomu, jog patys lenkai, kaip ir kiti lietuvių kaimynai, daug rečiau būdavo palyginami su kitomis kaimyninėmis tautomis. Apibendrinant galima pasakyti, jog lietuviai XVI-XVII a. italų ir prancūzų tekstuose buvo savotiškame “lenkų šešėlyje.”

Tamsi miškuose gyvenanti tauta

Beveik visuose XVI-XVII a. užsieniečių autorių Lietuvos aprašymuose pabrėžiamas neįprastai didelis šalies miškingumas ir pelkėtumas tiek kalbant apie keliavimo sąlygas, tiek pristatant bendrą Lietuvos ir jos kultūros vaizdą. Iki pat XIX a. vartydami Lenkijos ir Lietuvos aprašymus Vakarų skaitytojai daug dažniau galėdavo perskaityti tai, jog Lietuva yra miškinga, pelkėta ir gūdi, nei galėjo rasti jos miestų, kultūros ar papročių aprašymų. Toks Lietuvos vaizdas Vakarų Europoje sklido dar nuo karų su Kryžiuočiais laikų, kai riteriai vykdavo kovoti su pagonimis į LDK miškus. Neabejotina, jog tai formavo ir atitinkamą jos įvaizdį bei stereotipus.

Lyginant su Vakarų Europos šalimis, Lenkijos karalystė Europos keliautojų požiūriu buvo labai miškinga. Tačiau jie dažnokai skubėdavo pabrėžti, jog Lietuva yra dar miškingesnė.²⁶³ Sunku būtų rasti ATR aprašymą, kuriame būtų tvirtinama priešingai.

²⁶² T. Chynczewska-Hennel..., 1994, 168-192.

²⁶³ “[Polonia] Ha però grandissime selve, e la Lituania in particolare ne abbonda in modo, che da queste non riceve minor beneficio che dai pascoli.” G. Zeno, *Relatione...*, 12; “Toute la Pologne, & encore plus

Tik XVII a. pirmojoje pusėje aptinkame keletą tekstų, bandančių paneigti nusistovėjusį stereotipą. Popiežiaus nuncijus Cl. Rangoni prieštaravo teigdamas, jog Lietuva visai nėra tokia miškinga ir laukinė, kaip daugelis nori ją parodyti. Jos kraštovaizdis labai gražus, o miškuose pilna gėlių, kurių Italijoje galima rasti tik labai mažais kiekiais ir tik soduose. Be to, anot nuncijaus, šalyje tiek daug maisto- duonos, mėsos, žvėrių- kad stebina netgi atvykusius iš Lenkijos.²⁶⁴ Pastaroji, kartu su visa likusia Rytų Europa naujųjų amžių Vakarų Europoje buvo laikoma pertekusi maisto gėrybėmis šalimi. Suprantama, jog toks stereotipas galėjo atitikti egzistavusią realybę, nes Rytų Europoje buvo daug mažesnis žmonių tankis ir daug mažesnis miestų skaičius bei jų dydis, o ji pati mažiau nualinta karinių konfliktų nei, pvz., XVI a. antrosios pusės Prancūzija.

Gražus Lietuvos kraštovaizdis tokiu pat būdu “buvo ginamas” ir Bleau XVII a. atlasuose bei tame pačiame amžiuje plačiai po Europą pasklidusioje lenkų autoriaus Sz. Starowolskio (1588-1655) knygelėje. Šio autoriaus sukurtas *Lenkijos aprašymas* pirmą kartą pasirodė 1632 m. ir XVII a. sulaukė kelėtos leidimų (1632, 52, 56, 62 m.). Kilęs iš nekilmingos šeimos rašytojas gyveno Lenkijos magnatų šeimų globoje. Nuo 1620 m. iki 1621 m. dirbo LDK didžiojo etmono Karolio Chodkevičiaus sekretoriumi ar raštininku. Kelis kartus lydėjo ATR didikų sūnus į studijų keliones po Europą, pats studijavo Krokuvos universitete. Šis žmogus, tikrai ne kartą matęs LDK kraštovaizdį ir galėjęs jį palyginti su kitų šalių, tvirtino, jog tik senovėje Lietuva buvo apaugusi miškais. Nuo Žygimanto Augusto laikų žemė pradėta intensyviau ir efektyviau naudoti ir valdyti. Atsirado daug palivarkų, kaimų, miestų ir pilių. Be to, Lietuvoje daug upių ir begalė žuvingų ežerų.²⁶⁵

Su miškais buvo susiję daugybė fantastiškiausių pasakojimų apie nematytus negirdėtus jų gyventojus. Vos ne kiekviename Lietuvos aprašyme buvo pasakojama apie miškus, bites, elnius, briedžius, lūšis ir kitus vakariečiams įspūdi dariusius gyvūnus. Tipiškame F. P. Dalairac aprašyme tvirtinta, jog Lietuvos miškuose daug žvėrių nežinomų net Lenkijoje. Pirmiausia taurų (jie, beje, jau buvo išnykę XVI a. ir XVII a. pabaigoje, kai buvo sukurtas šis Dalairac tekstas, tikrai nebeegzistavo), iš kurių odos buvo daromi diržai nėščioms moterims apsisaugoti nuo persileidimo. Na, o elnio kairioji koja turi stebuklingą savybę išgydyti nuo epilepsijos ir galvos skausmo.²⁶⁶ Tarp laukinių žvėrių miškuose gyvenantys lietuviai buvo laikomi vienais

la Lituanie est un pays rempli de bois. Il y a mesme des forests si grandes qu'on est un jour entier à les traverser." G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique...*, 248.

²⁶⁴ “Nie jest Litwa tak lesista ani dzika, jak sądzą niektórzy, ma okolice pięknie położone, obfitujące we wzgórze, strumienie, równiny, gaje mile dla oka, a w lasach pełno kwiatów, goździków i konwalii przedziwnej piękności i zapachu, jakie w Italii hoduje się sztucznie w ogrodach tylko w małej ilości.” “A już co do dostatku chleba, mięsa, zwierzyzny i wszelkich środków żywności to bajeczny kraj w oczach tych, którzy przybywają tam z Polski...” T. Chynczewska-Hennel..., 1994, 61-62.

²⁶⁵ “Dawnymi czasy cała Litwa lasami po większej części była pokryta, lecz od czasów Zygmunta Starego aż po dzień dzisiejszy, staraniem wszystkich królów długotrwałego pokoju zażywająca, wszędzie teraz ziemię staranniej ma uprawianą, w zboża i jarzyny urodzajną, w łąki, ogrody i sady obfitującą; pełna jest folwarków, wsi, miast, zamków i wznoszonych nowym sposobem budowli nie tylko w miastach, lecz także w dobrach ziemskich. Ma liczne rzeki i w różnych stronach olbrzymie a rybne jeziora...” Sz. Starowolski, *Polska...*, 85.

²⁶⁶ “...ses forests [Lietuvos- R. K.] ont des especes d'animaux inconnus en Pologne; des troupeaux d'Elans, de Taureaux sauvages, & de *Urus*, qui sont une sorte de Bufles, mais furieux & si terribles, qu'on diroit qu'ils jettent du feu par les yeux; leurs cornes sont rondes & courtes; ils ont une barbe de bouc, le poil aussi long, de couleur noirâtre: La peau de cet animal a une vertu particuliere; on en fait des ceintures qui garentissent les femmes grosses du danger d'avorter: la Reine de Pologne en a une, avec laquelle elle a hazardé sans peril des voïages de cinq cens lieuës dans les mois les plus dangereux de ses premieres grossesses; étant allée deux fois accoucher en France. L'Elan a aussi une vertu admirable dans son pied gauche, qui guerit du haut-mal, & soulage les maux de tête: on dit qu'il s'en

geriausių meškų dresiruotojų Europoje. Garsėjo XVII a. prancūzų keliautojo Ph. Avril memuaruose minėta Smurgonių meškų dresiruotojų mokykla. Italų mokslininkas P. U. Dini netgi surado garsaus XVI a. pirmosios pusės poeto Liudoviko Ariosto poemą, patvirtinančią lietuvių, kaip gerų meškų dresiruotojų, stereotipą.²⁶⁷

Gūdžiuose miškuose gyvenančių lietuvių įvaizdis buvo glaudžiai susijęs su ju kaip tamsių, žemo kultūrinio lygio žmonių stereotipu, susiformavusiu dar pagonybės laikais, kai krikščioniškasis pasaulis buvo suinteresuotas šalies juodinimu. Vienas iš labiausiai kopijuotų lenkų autorių Vakarų Europoje Motiejus Miechovietis neigiamai aprašė lietuvių papročius, lygino juos su totorių ir maskviečių, minėjo paplitusį paprotį pardavinėti žmones, netgi šeimos narius.²⁶⁸

Šį stereotipą kartojo dauguma XVI-XVII a. italų autorių. 1564 m., tikriausiai Venecijos pasiuntinio reliacijoje, rašoma, jog dalis Lietuvos kartu su Podole, Rusia ir Voluine yra menkiausiai kultivuojamos. Gyventojai iš žemės paima tik tiek, kiek jiems reikia, nors ji ir yra labai derlinga.²⁶⁹ Kitoje Žygimanto Augusto laikais rašytoje Venecijos ambasadoriaus reliacijoje apie Lietuvą tvirtinta, jog ji apaugusi miškais, o žmonės nepakankamai dirba žemę ir todėl moka mažus mokesčius. Lietuvos kariuomenė maža, blogai ginkluota ir nelabai naudinga.²⁷⁰ Tingia ir nekultūringa lietuvių liaudį vadino XVII a. antrosios pusės italų keliautojas G. B. Paccichelli, tikriausiai pats lankęsis LDK.²⁷¹ Neabejotina, jog tokie nusistovėję apibūdinimai skatino būtent taip, o ne kitaip apie lietuvius rašyti Pasaulio aprašymų ir kosmografijų autorius, kurie neturėjo galimybės patys apsilankyti Lietuvoje. Pavyzdžiu galėtų būti garsios pasaulio istorijos autoriaus A. Foresti Lietuvos aprašymas.²⁷² Jame lietuviai vadinami laukine tauta, kurią gamta privertė gyventi dideliuose miškuose ir pelkėse,

frotte l'oreille quand il en est attaqué, ou quand il est en chaleur; & l'on ajoûte que c'est dans ce tems-là qu'il faut le tirer, pour trouver cette vertu dans son pied: on en fait icy des bagues & des bracelets, que j'ay vû fort estimez dans les autres païs; mais que je crois fort inutiles pour les guerisons qu'on leur attribué. Cet animal a le corsage d'un Cerf, de couleur grisâtre; un bois large comme celuy d'un Dain, & fort ramû; la hauteur, comme celle des plus grands chevaux: On en mange communément en Lithuanie, comme on mange ailleurs du Cerf & du Chevreuil; mais la chair en est douce & fade; & selon moy c'est une venaison de tres-mauvais goût." F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 2, 352- 368.

²⁶⁷ Ma come l'orso suol, che per le fiere

menato sia da Rusci o da Lituani,

passando per la via, poco temere

l'importuno abbalar di picciol cani,

che pur non se li degna di vedere;... (IX, 49)

P. U. Dini, "Italijos renesanso ir baltų kultūros bei kalbos nežinomi autoriai ir veikalai bei jų šaltiniai," 365.

²⁶⁸ Maciej z Miechowa, *Opis...*

²⁶⁹ "L'altra parte del Regno, cioè Podolia, Russia, Volhinia e parte della Lythuania, che sarebbono assai più fertili provincie, restano per il più inculte lavorandosi da gli habitatori solo quello, che abbondantemente basta alli paesani, perche i loro fiumi vanno tutti a sboccare nel mare maggiore, senza commercio," 1564 m. reliacija iš Varšuvos, *Litterae nuntiorum...*

²⁷⁰ *Relatione del Regno di Polonia, et di tutti gli altri Stati soggetti à q(ue)lla Corona*, Codice III. - Relazioni de'ambasciatori Veneti. – BNF, LC, 191-199.

²⁷¹ "La Lituania... Altretanto è civile la sua nobiltà, quanto pigro, e grossolano il popolo, non si piegando, che alle minaccie ò al bastone, quantunque atto alla fatica; e le donne, le quali soglion'operare dopo trè ò quattro giorni di sonno in un banco, non la guardano à violar la fede maritale, se non vengano impedita." G. B. Pacichelli, *Memorie de viaggi per l'Europa christiana, scritte à diversi in occasione de'suoi Ministeri*, t. 3, Napoli 1685, 226.

²⁷² "Sono Lituani gente feroce, obbligati dalla Natura a dimorar per lo più entro a selve, e paludi vastissime: Onde sinché dura il caldo, è quel paese innaccessibile: ... La gente rustica nella stolidezza, e ferocia è poco differente da'Bruti; onde vien'anche bestialmente trattata da'Nobili. Da questa gente così vile, e servile nascono i Cosaki, famosi Ladroni, che di continuo infestano e Turchi, e Moscoviti, e Polacchi." A. Foresti..., 331-332.

esant nepakeliamam šalčiui. Liaudis yra laukinė, mažai besiskirianti nuo žvėrių, ir žvėriškai traktuojama bajorijos. Lietuvius A. Foresti susieja su siaubimais garsėjusiais kazokais teigdamas, jog pastarieji atsirado iš lietuvių ir dabar grasina Maskvai, turkams ir lenkams.

Laukinių lietuvių stereotipas buvo giliai įsišaknijęs ir prancūziškuose tekstuose. Viename pirmųjų Lenkijos-Lietuvos aprašymų, sudarytame iš vokiškųjų kosmografijų ir turėjusiame didelį pasisekimą Prancūzijoje, buvo tvirtinama, jog lietuviai neturi nei sidabrinių, nei auksinių pinigų. Jie beveik negeria vyno, bet daro tokį alų, nuo kurio gali pasigerti. Paprasti žmonės geria tik vandenį. Valgo tik juodą duoną, auginamų žvėrių mėsą ir pieną. Be to, jie turi labai blogą paprotį, anot prancūzo, prie stalo išsėdėti nuo pietų iki vidurnakčio ir nieko daugiau nedaryti, išskyrus tik gerti ir valgyti.²⁷³ XVII a. prancūzų kalba pasirodžiusiuose Lietuvos aprašymuose dažnai būdavo rašoma apie pagoniškus lietuvių papročius, kurie patys savaime ne tik egzotiškai, bet ir baugiai atrodė to laikmečio katalikams.²⁷⁴ XVII a. antrosios pusės prancūzas F. P. Dalairac ypač neigiamai atsiliepė apie Lietuvą. Anot jo, viešėjimas Lietuvoje yra vienas iš pačių liūdniausių. Žmonės mažai bendrauja, pažįsta tik vyno malonumus arba lėbavimą. Lietuvoje galima tik gerti arba medžioti, jei norima rasti užsiėmimą. Be to, pats kraštovaizdis nėra malonus- kalvotas, bjaurus, akiai nemalonus, smėlėtas, pelkėtas, akmenuotas, apstatytas apgriuvusiomis trobelėmis, kuriose gyvena laukinės išvaizdos žmonės.²⁷⁵

Reikia pastebėti, jog ne absoliučiai visiems Lietuva buvo tamsus barbarų kraštas. XVI a. antrosios pusės Venecijos ambasadorius G. Lippomano tvirtino, jog dar visai neseniai Lietuva buvo nederlinga, o jos gyventojai nuskurdę. Tačiau dabar ji yra labai derlinga ir visko pertekusi.²⁷⁶ Jau buvo minėta, atvykę į LDK užsieniečiai dažniausiai lankydavosi Vilniuje ir laikė jį vienu gražiausių regiono miestų. Popiežiaus nuncijus Annibale di Capua labai palankiai atsiliepė apie Vilniuje esantį universitetą, kurį jam teko aplankyti, vardindamas daugybę čia studijuojančių nacijų atstovų ir vadindamas šią įstaigą viena svarbiausių, kurias turi jėzuitai šiaurėje.²⁷⁷ Tačiau tai buvo tik labai reti atvejai.

²⁷³ “Il n’ont point d’or ne d’argent monnoyé. ... Ils boyvent bien peu de vin pour le peu d’v sage qu’ils ont de labourer les vignes. Ils ont pour leur breuage de la biere, laquelle ils brassent en diuerses sortes, & la rendent espoisse & la font telle qu’ils s’en peuuent enyurer, le commun populaire ne boit volontiers que de l’eau. Ils ne mangent que du pain qui est fort noir, lequel ils composent de farine non passee ny belutee. Ils ont pour leur nourriture de la chair & du laict de leur bestail, qu’ils nourrissent en grande curiosité. Au surplus les Lithuaniens ont vne mauuaise coustume, (toutesfois commune a ceux qui sont vers le Septentrion), que de demeurer a table depuis Mydi iusques a minuict, ne faisans autre chose que boire & manger sinon que ils se sentent pressez de rendre leurs excremens.” F.L.P., *Briefve description...*

²⁷⁴ Pvz., XVII a. pabaigoje Cl. Jordan tipiškai aprašė senoviškus lietuvių religinius papročius: “Anciennement les Lithuaniens adoroient le feu, les serpens, & croïoent que la demeur des Dieux étoit dans les forêts: ils brûloient les corps de leurs morts, avec leurs chevaux, leurs armes, deux chiens de chasse, & ce qu’ils aimoient le mieux lorsqu’ils étoient en vie: dansoient autour au son des Trompettes, & des Tambours; & offroient esuite à ces cendres du lait, du miel & de l’eau.” (Cl. Jordan), *Voïages historiques...*, 31-33.

²⁷⁵ “Le sejour est des plus tristes: les gens y sont peu sociables: on n’y connoit que les plaisirs du vin & de la sombre débauche: il faut précisément chasser ou boire pour trouver de l’occupation: D’ailleurs, le país n’est pas agreable; il est fort couvert montüeux, deparé, rude à la vûë, avec des sables, des marais, des pierres, des hameaux mal construits, des habitans d’un air sauvage.” F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*

²⁷⁶ “Era, non molti anni sono, questo paese assai sterile e gli abitatori molto poveri, ma al presente è assai fertile ed abbondante;” E. Albèri..., 281.

²⁷⁷ “... Ho visitato il seminario che Sua Santità mantiene qui in Vilna sotto la cura delli Reverendi padri Gesuiti: l’ho trovato molto bene ordinato, et che oltre gli altri giovani che mantiene in Polotia et in Derpato nella provincia di Livonia mantiene qui 24 alunni di varie nationi, come Svechi, Inglesi,

Barbariškesni nei lenkai

Nors ir neaptikau specialiai tam skirtų studijų, tačiau peržiūrėjęs eilę šaltinių, galiu drąsiai teigti, jog Europos tautų, ir tiesioginių LDK kaimynų- lenkų, rusų, ukrainiečių- kultūriniai bruožai dažniausiai būdavo aprašomi ne priešpastatant juos kaimynams, bet savarankiškai. Lietuviams ta taisyklė negaliojo. Rašydami apie mūsų protėvius užsienio autoriai dažniausiai lygindavo jų kultūrą, papročius ir socialinio gyvenimo faktus su lenkais.

Pirmasis su lietuvių-lenkų palyginimu susijęs stereotipas yra neigiamas, kaip įprasta, palankesnis lenkiškajai pusei. XVII a. pirmosios pusės Popiežiaus nuncijus Cl. Rangoni rašė, jog Lietuva neprilygsta Lenkijai savo gamtos ir meno turtingumu.²⁷⁸ To paties amžiaus pabaigoje prancūzas F. P. Dalairac priešpastatydamas Lietuvą Lenkijai pastebėjo, jog lietuviai sąjungoje su Lenkija su dideliu pasididžiavimu saugo savo teises. Lietuvių bajorija yra labiau išpuikusi, šiurkštesnė ir labiau pasipūtusi nei lenkų. Žmonės yra mažiau išsilavinę ir mažiau civilizuoti. Šalis daugiau laukinė, uždara, klimatas ne toks švelnus, labiau šaltas.²⁷⁹ Kitas to paties laikotarpio prancūzas A. de Rochefort lietuvius vadino tinginiais, lėto būdo, linkusiais vogti. Anot autoriaus, jie turi mažesnę nei lenkai garbės jausmą ir daryti gerus darbus juos galima lengviau priversti su lazda, o ne įkalbinėjimais. Be to, jie darbą pakelia sunkiau negu lenkai.²⁸⁰

Šalia tokio neigiamo lietuvių įvaizdžio prancūzų amžininkų darbuose, taip pat buvusių ATR, funkcionavo ir kitas, daug palankesnis stereotipas. Tas pats A. de Rochefort kalbėdamas apie Lietuvos bajoriją akcentavo, jog ji yra “daug mielesnė nei kituose Lenkijos regionuose.”²⁸¹ G. de Tende žengė dar radikalesnę žingsnį. Jis tvirtino, jog lietuviai ir lenkai turi panašius papročius, tačiau lietuviai savo elgsena yra daug panašesni į prancūzus nei lenkai, nors geografinė prasme yra nuo jų labiau nutolę.²⁸² Panašios nuomonės buvo ir J.-G. Jolli, 1698 m. pasirodžiusios Lenkijos-Lietuvos istorijos autorius, aiškinęs, jog lietuviai ne tik artimesni prancūzams, bet kultūringesni ir linksmesni nei lenkai. Nepaisant to, jog jie yra arčiau žiaurių ir laukinių maskvėnų.²⁸³

Jeigu mažiau civilizuotų ir tamsesnių nei lenkai lietuvių stereotipas yra lengvai paaiškinamas pagoniška lietuvių praeitimi, lenkų politiniu ir kultūriniu vyravimu valstybėje bei italų ir prancūzų iš kalno nulemtu nepalankiu požiūriu į tai, kas nutolę nuo Vakarų kultūros, tai toksai teigimas, lietuvius su prancūzais palyginantis požiūris

Tedeschi, Ruteni, Lituani et Livoni... Et veramente questo Collegio è delli più principali che habbia la Compania in tutte queste parti del Settentrione...” “Annibale di Capua al card. Alessandro Montalto. Vilna, 1589 agosto 6,” J. W. Woś, *Fonti...*, 208.

²⁷⁸ St. Bodniak, “Polska...,” 26-49.

²⁷⁹ “La Lithuanie conserve toutes ses prérogatives avec une fierté & une hauteur extraordinaires; l'humeur même de la Noblesse est plus altiere, plus rude, & plus fanfaronne que celle des Polonois: le peuple est moins civilisé, & plus feroce aussi: le païs plus sauvage, plus couvert: le climat moins doux, plus glacial.” F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, 356; ši nuomonė buvo nukopijuota ir paskleista prancūzų literatūroje ir žymiosios Morery enciklopedijos: *Le Grand Dictionnaire...*, 339.

²⁸⁰ A. Jouvin de Rochefort, “Pamiėtnik...” 84.

²⁸¹ *Ibid*, 85.

²⁸² “...ils [the Lithuanians and the Poles] n'ayent presque plus que les mesmes manieres d'agir. Neanmoins dans le tems que j'a (sic!) demeuré en Lituanie, j'y ay remarqué que les Lituanois approchent plus que les Polonois, de toutes les façons de faire de France, & de l'enjouement des François, quoy qu'ils en soient plus éloignés.” G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique...*, 114.

²⁸³ “Les Lituaniens sont plus polis & plus enjouez, & tiennent beaucoup plus de l'humeur des François que des Polonois, bien qu'ils soient plus voisins de la Moscovie, donc les peuples sont cruels & farouches.” (J.-G. Jolli), “Histoire...,” 18-20.

yra sunkiai suprantamas. G. de Tende, kuris tikriausiai buvo pirmasis paskleidęs šį lietuvių su prancūzais palyginamąjį stereotipą daug laiko praleido Lietuvoje. Kitaip nei daugelis užsieniečių, nebūdamas diplomatu ar kitoku aukštas pareigas užimančiu asmeniu, po šalių jis tikriausiai keliavo kaip paprastas keliautojas, todėl tiesiogiai bendravo su gyventojais. Turint galvoje tai, jog į Lietuvą užklydavo daug mažiau užsieniečių nei į Lenkiją, galėjo būti, jog G. de Tende būdavo priimamas LDK bajorų daug geriau ir iškilmingiau nei Lenkijoje. Tai tikriausiai buvo vienas pagrindinių faktorių, įtakojusių tokią jo nuomonę apie lietuvius.

Pažymėtina, jog absoliučioje daugumoje atvejų apie lietuvių valstiečius buvo laikomasi tik neigiamos nuomonės, apie bajorus rašyta ir neigiamai, ir teigiamai, o LDK didikai buvo vertinami tik teigiamai. Lenkijos didikai buvo vertinami taip pat. Lenkų istorikas J. Tazbir pateikė neblogą apie ATR didikus funkcionavusių stereotipų Vakarų literatūroje analizę.²⁸⁴ Anot jo, komfortas, didingumas ir svetingumas buvo neatsiejamos didikų savybės. XVII a. G. de Tende rašė, jog ATR didikai visuomet priima į savo namus po šalių keliaujančius užsieniečius ir surengia jiems kaip gali geresnius priėmimus. Anot prancūzo, jis pats pažinojo tokius didikus, kurie priimdavo jiems visai nepažįstamus užsieniečius iš įvairiausių šalių ir vaišindavo juos tiek, kiek anie norėdavę. Keliautojas taip pat pastebėjo, jog LDK kancleris K. Z. Pacas davė arklių ir pinigų užsieniečiams, kurie jam nieko nebuvo skolingi.²⁸⁵ F. P. Dalairac, labai neigiamai aprašęs paprastus lietuvius, apie didikus laikėsi priešingos nuomonės, pastebėdamas jų aukštą kilmę, kilnias manieras, didelius turtus.

J. Tazbir mano, jog šis savotiškai didikus aukštines stereotipas turėjo didelę dalį tiesos. Pagal vyravusius papročius magnatai savo prezentacijai išleisdavo dideles pinigų sumas rengdami didelius balius, pirkdami arklius ir netgi priimdami užsieniečius. ATR toli gražu nebuvo paliesta Vakarų Europoje plitusios kapitalizmo dvasios, skatinusios taupyti ir investuoti. Didžiausia akumuluoto kapitalo dalis ATR buvo leidžiama saviprezentacijai, bažnyčių statyboms, baliams. Prancūzų ir italų autoriai, atvykę iš šalių, kur vyravo karaliai ir princai, ypač XVII a., stebėjosi tokiu magnatų turto pertekliumi ir mielai jį aprašinėjo. Juolab kad magnatų rezidencijos būdavo vietos, kuriose jie dažniausiai lankydavosi būdami Lenkijoje-Lietuvoje.

Valstiečių- bajorų santykiai

Sunki baudžiava buvo vienas iš pagrindinių dalykų, kuriais stebėdavosi į Rytų Europą vykę užsieniečiai. Ne išimtis buvo ir Lenkijos-Lietuvos valstybė, kurioje aktyviai vyko taip vadinamas “antrasis įbaudžiavinimas”.²⁸⁶ Apie sunkią valstiečių padėtį Lietuvoje ir jų degradavimą jau rašė XVI a. pirmosios pusės austrų diplomatas S. Herberšteinas. Jis minėjo beteisę valstiečių dalį ir nežabotą bajorų teises, leidžiančias jiems kaip nori elgtis su valstiečiais ir jų turtais.²⁸⁷ Sunku pasakyti, ar valstiečių padėtis Lietuvoje tikrai buvo blogesnė nei Lenkijoje, ar tai buvo tik mažai savyje tiesos turintis stereotipas. Gali būti, jog Lietuvai esant toliau nuo Vakarų komercinių centrų ir gyventojų tankiui esant mažesniai nei Lenkijoje, čia labiau

²⁸⁴ J. Tazbir, “W oczach obcych...,” 181- 184.

²⁸⁵ “Tous les Gentils-hommes Polonois sont naturellement honnestes. Quand les étrangers voyagent, & passent près de leurs maisons, ils les invitent à se reposer, & à boire, & leur font le meilleur accueil qui leur est possible. Les grands Seigneurs sont genereux & magnifiques. J'en ay connû qui ont receu chés eux des François, des Italiens, & des Allemands, qu'ils ne connoissoient pas, à qui ils ont donné leur table jusques à ce qu'ils ayent eû de l'employ. Je sçay mesme que le Chancelier Patz, a donné des chevaux & de l'argent à des étrangers, sans qu'ils luy eussent rendu aucun service.” G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique...*, 253- 254.

²⁸⁶ J. Tazbir, “W oczach obcych...,” 170-196.

²⁸⁷ *Kraštas ir žmonės...*, 59.

klestėjo didelės latifundijos, kuriose valstiečiai būdavo labiau engiami nei mažesniuose ūkiuose.

XVI a. paskutiniame dešimtmetyje Venecijos pasiuntinys P. Duodo minėjo nežabojamas bajorų teises ir jų terorizuojamus valstiečius, kuriems palikta tik teisė kvėpuoti. Tai liečia, anot jo, daugiausiai lietuvių valstiečius, kurie, nors ir užderėjus geram derliui, neturi kuo maitinti savo neturtingų šeimų.²⁸⁸ Kitas Venecijos pasiuntinys irgi akcentavo, jog lietuvių valstiečiai gyvena labai skurdžiai: jie neturi savo nuosavybės ir kasmet keturis kartus verčiami mokėti mokestį už kareivius, kurie gina kraštą nuo maskvėnų ir kurie kartais išsiveda ir jų vaikus.²⁸⁹ Prancūzas amžininkas B. de Vigenère irgi akcentavo, jog pasaulyje nėra už lietuvius vargingesnių ir neturtingesnių valstiečių. Nes jie ne tik turi be paliovos dirbti savo ponams ir dieną ir naktį šalto klimato sąlygomis, bet ir atiduoti jiems visus savo darbo vaisius.²⁹⁰ Stereotipas apie blogiausią lietuvių valstiečių padėtį Abiejų tautų Respublikoje ir su tuo susijusį necivilizuotumą bei degradaciją išliko ir visą XVII a. Šio amžiaus pabaigoje prancūzas Cl. Jordan lietuvių valstiečius vadino necivilizuotais, visiškai pavergtais bajorų, laukiniais, vagiliais, linkusiais į lėbavimą ir ištvirkavimą. Be to, penkias dienas jie dirba savo ponui, o sekmadienį ir pirmadienį-sau.²⁹¹

Politinė kultūra

XVI a. paskutiniame trečdalyje, Liublino unijos sudarymo laikais, italų diplomatai dažnai kartojo, jog iki Liublino unijos LDK valdovo valdžia buvo paveldima, o Lenkijoje- renkama. Be to, valdovas Lietuvoje turėjo daug didesnę valdžią nei Lenkijoje, kur valstybę valdė bajorija. Tai buvo tiesiogiai susiję su nuo to laiko nusistovėjusiu stereotipu, jog lietuvių politinė kultūra (suprantant tai kaip elgsenos būdą ir gebėjimą dalyvauti valstybės valdyme) yra žemesnio lygio nei lenkų. Buvo teigiama, jog lenkų bajorai turėjo daug didesnę valstybės valdymo praktiką ir gilesnes tradicijas negu lietuvių bajorija. Po Žygimanto Augusto mirties parašytoje italų diplomato reliacijoje minėdamas naujo karaliaus rinkimus akcentavo, jog lenkai moka dalyvauti politiniame valstybės gyvenime, “spręsdami viešuosius reikalus lenkai rodo didelį meną, vengdami jėgos naudojimo, elgdamiesi kaip džentelmenai valdantys valstybę.” Tuo tarpu lietuviai yra barbarai ir neišmanėliai, galintys nešvariomis priemonėmis sugriauti esančią tvarką.²⁹² XVII a. žemos politinės

²⁸⁸ “Quanto al trattamento dei popoli, la nobiltà universalmente è trascorsa in tanta licenza, per la suprema autorità ch’ella ha nelle diete, che non ha freno alcuno di legge o di altri odini che la ritenga. Il popolo minuto, e specialmente i contadini, sono talmente tiranneggiati dai nobili, che appena possono dir d’avere libero l’alito, e sopra gli altri quei di Lituania, i quali benchè raccolgano abbondantemente, tuttavia non avanzano di che nutrire le loro povere famiglie.” E. Albèri..., 334.

²⁸⁹ “I contadini sono miserissimi non avendo niente di proprio, ed essendo costretti a dar quattro contribuzioni all’anno per i soldati che stanno in presidio contro i Moscoviti, i quali lor tolgono alle volte anco i figliuoli.” Ibid, 281.

²⁹⁰ “Quant aux laboureurs & païsans, il ne faut pas penser qu’il y ayt de plus pauvres & miserables gens en tout le reste du monde, car outre ce qu’il faut qu’ils trauillent incessamment iour & nuict, & encores en vn climat si aspre & rigoureux, pour le seruice de leurs maistres, qui succent tout le fruit de leur labeur, s’il leur reste encores quelque chose pour leur nurriture & entretenement, les premiers cinq ou six cheuaux qui passent le leur rauissent & consument, estant accoustumez de tenir les champs par tout à si petite compagnie.” B. de Vigenère....

²⁹¹ “Ceux d’aujourd’huy sont fort grossiers, & entierement esclaves de la Noblesse: ils sont farouches, larrons, & fort enclins à la débauche... Les Païsans travaillent cinq jours de la semaine pour leur Seigneur, & la Dimanche, & le Lundy pour eux.” (Cl. Jordan), *Voïages*....

²⁹² *Discorso sopra la nuoua elettione da farsi (?) del Regno di Polonia*, BNF, BM, II, III, 385, 153-154.

kultūros lietuvių stereotipas buvo plačiai paplitęs tarp lenkų, kurie neabejotinai įtakoję ir užsienio diplomatų nuomonę. Dar dabar istoriografijoje dažnai laikomasi nuomonės, jog lietuviai iš tikrųjų blogiau sugebėjo tvarkytis valstybės reikaluose ir dažniausiai būdavo nenusisekusių ATR seimų dėl neribotos *liberum veto* teisės naudojimo ir kenksmingos valstybei politikos vykdytojais.

Ypač dažnai žemos politinės kultūros lietuvių stereotipas buvo sutinkamas XVII a. pabaigos prancūzų tekstuose. Tai buvo tiesiogiai susiję su Sapiegų giminės iškilimu. Stengdamasis išstumti Pacus iš valdančiojo LDK elito, Jonas Sobieskis suteikinėjo LDK valstybės postus Sapiegoms ir pastarieji ilgainiui tapo vyraujančia šeima valstybėje. Tačiau jie nepataikavo Lenkijos karaliui, bet tęsė kovą dėl didesnio Lietuvos savarankiškumo nuo Lenkijos.

Remiami karaliaus Sapiegos ilgainiui tapo beveik absoliučiais Lietuvos valdovais. Būdami turtingi ir ambicingi, jie nesidrovėjo viešai rodyti savo turtą, gyventi didelėje prabangoje ir elgtis su didele pompa. Jie ėmė save laikyti tikrais LDK valdovais ir tai pastebėjo net prancūzai.²⁹³ Prancūzams, kurių šalyje klestėjo absoliuti karaliaus valdžia, kuriai didikai toli gražu negalėjo savo turtais ir elgsena prilygti, tokia LDK magnatų save prilyginančių valdovams elgsena atrodė barbariška ir necivilizuota.

F. P. Dalairac M. K. ir K. Z. Pacus vadino dviem didingais žmonėmis, sugebančiais atlikti didžius darbus, kilmingų manierų, išmintingais ir garbingais. Sapiegos tuo tarpu turėjo priešingų savybių. Jie buvo vadinami tamsiais ir be patirties, besirūpinančiais savo reikalais, tuščiagarbiais, pagyrūnais.²⁹⁴ F. P. Dalairac, aprašydamas K. P. J. Sapiegos atvykimą į Gardino seimą 1688 m., pabrėžė, jog etmonas specialiai atvyko mėnesiu vėliau nei visi kiti, lyg paniekindamas kitus ir siekdamas tuščios garbės, taip norėdamas sureikšminti savo atvykimą.²⁹⁵ Prancūzijos ambasadoriaus sekretorius M. de Mongrillon irgi buvo panašios nuomonės apie Sapiegas. K. P. J. Sapiegą jis vadino nelabai protingu žmogumi, nors ir magnatiškų manierų.²⁹⁶

Neaišku, kodėl šie prancūzai būtent taip kalbėjo apie Sapiegas. Galbūt labai gerbiamos Pacų giminės išstūmimas ir Sapiegų iškilimas paskatino tokią aštrią F. P. Dalairac opoziciją jiems. Be to, būdamas karaliaus dvariškis, jis buvo įtakojamas ir labai stiprios aplinkos įtakos, kuriai labai nepatiko Sapiegų ambicijos tapti visiškai nepriklausomais nuo Lenkijos. Gali būti, jog F. P. Dalairac rėmėsi ir savo paties įspūdžiais, nes su Sapiegomis galėjo susitikti ne tik Varšuvoje, bet ir 1688 m. seime, į kurį sakėsi vykęs su karaliumi. M. de Mongrillon turėjo dar daugiau priežasčių neigiamai rašyti apie Sapiegas. Anot jo paties, po Jono Sobieskio mirties prancūzai

²⁹³Prancūzijos ambasadoriaus Lenkijoje sekretorius M. de Mongrillon K. P. J. Sapiegos asmenį, turtus ir palydą prilygino su karaliaus: "Il a l'ame beau. Il est extremement rich par ses biens et par ses charges. Son Equipage a quelque chose du royal. Il a une garde superbe ou il a une belle compagnie de Janissaires. Quand il va faire quelque visite de Ceremonie, cest une foule extraordinaire de monde apres lui et les rues en sont embarrasees." *Mémoires pour servir à l'histoire de Pologne...*, 117.

²⁹⁴Pacai: "deux grands hommes, capables de grands desseins, susceptibles de nobles sentimens, touchez de raison & de vraie gloire." Sapiegų giminė: "... elle est obscure & sans pratique: Le Tresorier [Benediktas Povilas Sapiega] a un grand fond de jugement solide, & une dexterité secrete à manier ses interêts; le grand General n'en a que le titre & le faste; car depuis qu'il est revêtu de cette Dignité, il n'a pas daigné servir à la tête des Armées. Leon [Leonas Sapiega] grand Maître de l'Artillerie avoit une bravoure brutale & vigoureuse; & tous, beaucoup d'ostentation, de vain gloire, & un fond d'ingratitude inconcevable." F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 2, 323.

²⁹⁵"le grand General *Sapia* ne s'y rendit qu'un mois après les autres; par un certain esprit de mépris ou de vain gloire, afin que son arrivée eût plus d'éclat & de distinction;" Ibid, 330.

²⁹⁶"Le Grand General de Lithuanie n'a pas beaucoup d'esprit mais des manieres de Grand seigneur." *Mémoires pour servir à l'histoire de Pologne...*, 123.

davė daug pinigų K. P. J. Sapiegai, kad remtų jų kandidatą, tačiau jis menkai rūpinosi jų reikalais.²⁹⁷

1702 m. pasirodžiusioje išsamioje J.-B. de Chevremont Lenkijos politinės padėties analizėje buvo dar kartą pakartotas ir argumentuotai paremtas lietuvių kaip žemos politinės kultūros atstovų lyginant su lenkais stereotipas. Autorius tvirtino, jog, skirtingai nuo lenkų, “skatinami pavydo lietuviai yra susiskaldę, ir su įniršiu kovoja tarpusavyje. Jų partijos neturi aiškios formos, nėra nusistovėjusios ir tai leidžia manyti, jog lietuviai yra mažiau išsivystę negu senovės lenkai. Manoma, jog jų partijos kuriasi tik aplink šeimas ir priklausomai nuo aplinkybių būna stipresnės arba silpnesnės. Nepaisant tokio vidinio susiskaldymo, lietuviai visuomet sugeba tobulai susijungti per bendrus ATR seimus, kad sudarytų opoziciją lenkams.”²⁹⁸ Pradžioje akcentavęs lietuvių neorganizuotumą ir partijų nepastovumą autorius supriešino lietuvius su lenkais, tačiau citatos pabaigoje lyg ir paneigė savo paties vertinimą, pastebėdamas lietuvių organizuotumą ir vieningumą ATR seimuose. Ir vis dėlto suprantama, jog autorius čia norėjo pabrėžti menką lietuvių politinę kultūrą ir sugebėjimą dalyvauti valstybės valdyme.

Kariuomenė

Nors nemažai italų ir prancūzų tarnavo vienoje arba kitoje ATR kariuomenėje, aktyviai sekė šalies politinį gyvenimą, tikriausiai nerasime nė vieno jų teksto, kuriame būtų tvirtinama, jog lietuvių armija yra pranašesnė už lenkų. Popiežiaus nuncijaus sekretoriaus F. Ruggiero 1572 m. reliacijoje lenkai vadinami geresniais profesionalais ir labiau patyrusiais nei lietuviai kariais, kurie turi mažus arklius, yra vargani ir blogai apginkluoti.²⁹⁹

XVII a. antrojoje pusėje po amžiaus vidurio “tvano” ne vienas užsienietis ATR kariuomenes vadino degradavusiomis, neorganizuotomis ir nekontroliuojamomis. Anot J. Tazbiri, pralaimėti karai buvo pagrindinė tokio stereotipo priežastimi.³⁰⁰ Ph. Dupont buvo vienas iš nedaugelio neigusių tokį stereotipą. Aktyviai dalyvavęs Jono Sobieskio karinėse kampanijose ir būdamas didelis šio karaliaus gerbėjas prancūzas tvirtino, jog lenkų armiją nėra nei blogai aprūpinta, nei anarchiška.³⁰¹ Ir vis dėlto atrodo, jog realybėje XVII a. antrosios pusės armija dėl pinigų trūkumo buvo blogai apmokama, blogiau organizuota ir linkusi į plėšimus. Anarchija buvo taip išplitusi, jog kariai siaubdavo netgi aukščiausių valstybės pareigūnų žemes. 1661 m. Lietuvos kancleris K. Z. Pacas skundėsi etmonui M. K. Pacui lietuvių kariuomenės kariais, nusiaubusiais jo valdas Jiezne.³⁰²

²⁹⁷Ibid, 115- 116.

²⁹⁸ “Les Lithuaniens (soûmis aujourd’hui à la Couronne de Pologne) ont entre eux-mêmes leurs divisions intestines, causées par la jalousie, & poussées jusques à la fureur. On n’a pas appris sur les lieux queles divisions qui y ont toûjours été, & qui y sont-encore, s’y soient jamais redigées en quelque parti bien formé, ce qui aide à justifier que les Lithuaniens sont moins cultivez que les anciens Polonois mêmes; on croit toutes leurs divisions partagées par familles seulement, & plus ou moins violentes selon les conjonctures; mais on sçait très pertinemment que toutes ces familles, divisées entre-elles, se réunissent parfaitement lors qu’il s’agit de presenter, de soutenir & de faire valoir un troisiéme parti dans les diettes généralles de la Pologne.” (J.-B. de Chévremont), *L’état...*, 31-37.

²⁹⁹ “Però si sta sempre sulla guerra, e però i nobili polacchi ne fanno gran professione e sono assai più esperti e valorosi che non sono i Lituani, i quali hanno piccoli cavali, tristi e dissarmati.” P. Bellini, *La Description...*, 123.

³⁰⁰J. Tazbir, "W oczach obcych..." 178- 179.

³⁰¹Ph. Dupont, *Mémoires...*

³⁰²V. Kamuntavičienė, *Kristupas Zigmantas Pacas- XVII a. Lietuvos valstybės veikėjas*, magistro tezės, VDU, Kaunas 1998.

F. P. Dalairac ir daug laiko Lietuvoje praleidusio G. de Tende memuaruose Lietuvos armija buvo vaizduojama daug barbariškesnė ir labiau linkusi į plėšimus nei Lenkijos. Skirtingai nuo Vakarų Europos, ATR nebuvo bandoma sukurti infrastruktūros, skirtos aprūpinti karius būtiniais produktais. Kariai turėjo patys pirkti ir vežti viską su savimi, panašiai kaip užsieniečiai keliavę po ATR. Netvarka, susijusi su algų mokėjimu, vertė juos vogti ir siaubti šalį, siekiant užsitikrinti pragyvenimą. G. de Tende manymu, net jei ir būtų Lenkijoje-Lietuvoje Vakarų papročiu egzistavę specialūs žmonės, *vivandières*, aprūpindavę kariuomenę maistu ir gėrimais, jie būtų buvę dar nespėję atvykti į stovyklą apvogti ATR karių, ypač lietuvių, kurie, kaip šis prancūzas pažymėjo, yra labiau linkę į plėšimus nei lenkai.³⁰³ F. P. Dalairac apie lietuvių armiją atsiliepė dar griežčiau pastebėdamas, jog lenkų žemes ji siaubia dar žiauriau nei didžiausi priešai- totoriai.³⁰⁴

Žemaičiai

XVI-XVII a. italų ir prancūzų autoriai LDK teritorijos ribose išskirdavo keletą geografinių dalių. Dažniausiai buvo nurodomos dvi: Lietuva (apimanti šiandieninės Lietuvos rytinę dalį ir visas slaviškas LDK žemes) ir Žemaitija.

Kalbant apie žemaičius, negalima ignoruoti problemos, susijusios su Žemaitijos politinio statuso ATR stereotipais, egzistavusiais XVI-XVII a. Vakarų literatūroje. Pirmasis jų teigė Žemaitiją esant viena iš Lietuvos provincijų arba nuo Lietuvos priklausančia kunigaikštyste.³⁰⁵ Tai labai artimai atitiko tikrąjį jos statusą. Antrasis stereotipas nurodė Žemaitiją esant viena iš Lenkijos arba Abiejų Tautų Respublikos provincijų,³⁰⁶ dažnai nenurodant jokių jos ryšių- nei kultūrinių, nei politinių- su Lietuva. Atrodo, jog šį stereotipą sukūrė patys Vakarų autoriai XVI a. antrojoje pusėje. Blogai suvokę ATR sandarą dažnai jie nekalbėdavo apie jos regionų tarpusavio priklausomybę, kiekvieną jų aptardami atskirai ir nepriklausomai nuo kitų.

³⁰³"Ce n'est point la coùtume en Pologne d'avoir des vivandiers; parce qu'outre qu'ils ne seroient point payés, ils ne pourroient jamais arriver au camp, sans estre pillés par les soldats, & principalement par les Lituanois qui sont accoûtumés au pillage encore plus que les Polonois." G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique...*, 233.

³⁰⁴"le pays... souffre plus d'une route de troupes Polonoises, que d'une irruption d'ennemis, à l'incendie prés, l'esclavage, & le viol: sur tout, celui qui tombe en partage à l'armée Lithüanoise, plus à craindre que les Tartares." F. P. Dalairac, *Les anecdotes...*, t. 1, 16.

³⁰⁵Pvz., "La Lithuanie comprend quatre grandes Provinces:... la Samogitie, la Polesie, & les Duchez ou Palatinats de Smolensko, & de Novogrodeck Serviski." Kitoje vietoje tvirtinama: "La Samogitie est un Duché mouvant de la Lithüanie... La Ville capitale est Rosenie, & une autre Ville nommée Ponievviess: Les autres Villes sont..." *Discours svr le government...*; "Oltre la Polonia divisa in Maggiore e Minore, la Prussia con parte della Pomerania, la Podolia, la Volinia, la Masovia, la Livonia acquistata con l'armi, la Lituania a cui apparteneva per lo *a dietro* la Samogizia e parte della Russia, entrano nell'età corrente a dare il titolo ed a sostenere il credito di un potentissimo Regno alla Monarchia dei Polacchi." G. Zeno, *Relatione...*, 10; "La Samogitie qui est une dépendance du Duché de Lituanie, est bornée par la Curlande au Septentrion & par la riviere de Niemen au Midi. Elle a la Lituanie à l'Orient, & la mer Baltique l'Occident." (J.-G. Jolli), "Histoire..." 20-21.

³⁰⁶Pvz., "Questo Regno [Polonia- R.K.] è lungo circa 1200 miglia e largo da 200, tramezato da molti fiumi, et quasi tutto è piano. Nel qual circuito si comprende la maggior et minor Polonia, la Lituania, la Samogitia, la Prussia, la Massovia, la Podolia e la Russia..." A. Lippomano, *Regni Poloniae gentiumque finitimarum descirptio* [Lovicii, exeunte Ianuario 1557], *ANP*, t. 3/1, 298-302; *Samogethie & comme disent aucuns Samagithie, laquelle est vne des principales Duchez du Royaume de Poloigne, est proche du país de Prusse, Liuonie & Lithuanie, aussi enuironnee de bois & forestz elle a cinquante mille de longueur.* F.L.P., *Briefve description...*, 22-26; "La Samogitie est ainsi appellee en langage du pays, & signifie pays dessous terre, il est situé au Septentrion, il y fait fort froid, & il touche au pays de Lithou, Liuonie, & Prusse..." F. de Grenaille (sieur de Chatounières), *Le Théâtre...*, t. 2: Paris 1646.

Taip Raudonoji Rusia, Podolė, Žemaitija, Karališkieji Prūsai būdavo aprašomi nepriklausomai nuo Lietuvos ar Lenkijos. Tokio pasirinkimo svarus argumentas galėjo būti ATR valdovo titulas. Be Lenkijos karaliaus jis save vadino Lietuvos, Žemaitijos ir daugelio kitų regionų kunigaikščiu. Labai didelį dėmesį skirdami valdovų titulams, kas buvo įprasta XVI-XVII a. Vakarų Europoje, italų ir prancūzų autoriai visai logiškai galėjo įsivaizduoti Žemaitiją kaip visiškai nepriklausomą kūną nuo Lietuvos, vieną iš karaliaus subjektų. Tai, jog šis tokio Žemaitijos statuso įsivaizdavimas buvo paplitęs, ir tai, jog jis susilaukė kritiškos reakcijos, sužinome iš Cl. Rangonio 1601 m. reliacijos. Pasižymėdamas kritiškumu Vakarų Europoje cirkuliavusiems Lietuvos aprašymams, šis Popiežiaus nuncijus pastebėjo, jog kitaip nei kiti Žemaitiją jis traktuoja kaip LDK dalį, o ne kaip atskirą ATR provinciją ir todėl aptaria ją po Lietuvos aprašymo.³⁰⁷ Šis pavyzdys puikiai parodo, jog abu Žemaitijos statuso stereotipai XVI a. antrojoje pusėje- XVII a. funkcionavo vienas šalia kito, vieniems autoriams pasirenkant vieną, kitiems- kitą.

Žemaitijai naujųjų amžių Vakarų literatūroje buvo skiriama daug mažiau dėmesio nei Lietuvai, kuri savo ruožtu toli gražu neprilygo Lenkijai aprašymų apimtimi ir temų įvairove. Beveik visiškai nebuvo aprašomi Žemaitijos miestai, apie kuriuos buvo tik pasakoma, jog jie labai maži, nekalbama apie bajorų ir didikų šeimas, marginaliai užsimenama apie kultūrą ir politiką, valstiečių padėtį. Viena pagrindinių tokio ignoravimo priežasčių buvo mažas užsieniečių domėjimasis šiuo regionu. Karaliai čia neužsukdavo ir nepritraukdavo užsienio diplomatų. Dėl to, kaip rodo prancūzų ir italų itinerariumai, šių tautybių keliautojų Žemaitijoje apskritai nebuvo (ilustracija nr. 6).

Necivilizuotos Žemaitijos įvaizdį Vakarų Europoje skleidė ne tik kryžiuočiai, bet ir J. Dlugošas. Pastarasis aprašė jų pagoniškus papročius, miškų garbinimą, apibendrindamas, jog “tai buvo grubūs kaimiečiai, žmonės laukiniai ir šiurkštūs, linke į stambeldystę, burtus ir kerėjimus.”³⁰⁸ Vėliau šį lenkų istoriką kartojo arba labai panašiai rašė daugelis XVI a. Lenkijos ir Vakarų autorių, kaip Motiejus Miechovietis, S. Miunsteris, S. Herberšteinas. Panašius dalykus kartojo XVI a. prancūzų autoriai- anonimas F.L.P., B. de Vigenère, XVII a.- F. de Grenaille, J. G. Jolli.

XVI a. antrojoje pusėje nusistovėjus nuomonei, jog Lietuva ir Lenkija sudaro vieną organizmą, pradėta lyginti vienus ATR regionus su kitais. Tada atsirado stereotipas, kartotas ir visą XVII a., kurį mes aptinkame ir populiariame J. Botero Pasaulio aprašyme, jog Žemaitija- labiausiai atsilikusi ir necivilizuota Lenkijos-Lietuvos provincija. F. P. Dalairac pastebėjo, jog Žemaitija buvo vienas iš Lenkijos-Lietuvos regionų, kuriuose buvo blogiausios keliavimo sąlygos. Panašios nuomonės laikėsi ir XVII a. pirmosios pusės Venecijos ambasadorius G. Zeno, kuris kaip priešstatą labiausiai išsivysčiusioms ATR dalims- didžiąjai ir mažajai Lenkijai- nurodė pagoniškiausią ir barbariškiausią Žemaitiją.³⁰⁹

³⁰⁷ St. Bodniak, “Polska...,” 33.

³⁰⁸ *Kraštas ir žmonės...*, 47.

³⁰⁹ “Le meglio abitato sono la Polonia Maggiore e Minore: la più incolta, e che per ancora non ha del tutto sradicata la idolatria e la barbarie, è la Samogizia.” tuo baigiasi regionų lyginimas.” G. Zeno, *Relatione...*, 14.

Intymus gyvenimas

Domėdamiesi visais egzotiškais faktais, užsieniečiai memuaruse pateikdavo visus įdomesnius ir negirdėtus dalykus, kuriuos išgirdavo viešėdami svečiose šalyse. Dėl šios priežasties noriai buvo kartojami dar viduramžiais atsiradę lietuvių intymaus gyvenimo stereotipai. Ypač intensyviai jie buvo perspausdinami XVI-XVII a. leistuose Pasaulio aprašymuose, Lenkijos-Lietuvos istorijose ir keliautojų atsiminimuose. XVIII a. prasidėjus Švietimo epochai ir padaugėjus keliautojų Abiejų Tautų Respublikoje, dauguma jų nunyko.

Kodėl intymūs dalykai taip domino keliautojus? Kodėl porą šimtų metų stereotipai buvo intensyviai ir be jokios kritikos kartojami? Tai labai plati ir kompleksinė problema, kurią išspręsti reikėtų pasitelkti ne tik su keliautojų memuarais susijusią istoriografiją, bet ir XVI-XVII a. europiečio mentaliteto tyrimus.

XX a. antroje pusėje Vakarų Europoje ir Lenkijoje atsirado nemažai studijų, skirtų besikeičiančiam XVI-XVII a. žmogaus požiūriui į intymius dalykus.³¹⁰ Pagrindinė tų studijų išvada yra ta, jog, palyginti su viduramžiais, naujųjų amžių žmogus tapo uždaresnis, mažiau afišuojantis savo jausmus, drovesnis, akyliau slepiantis savo kūną. Tačiau žmogaus prigimties tai nepakeitė. Jis ir toliau domėjosi nuogu kūnu bei kitų žmonių intymiu gyvenimu. Išmestas iš viešo gyvenimo intymumas sugrįžo naujųjų amžių žmogui per literatūrą. Kaip tik dėl to nuo XVI a. stebime erotinės spaudos gausėjimą ir intymių temų skverbimąsi į literatūrą, kurios savo piką pasiekia XVIII a. Neabejotina, jog įvairių tautų aprašymų autoriai, keliautojai ir diplomatai skelbė savo atsiminimus, jautė tokios temos paklausą ir nesivaržydami į savo darbus įtraukdavo išgalvotus ir realius erotinio bei intymaus gyvenimo pasąžus.

Vienas iš žymiausių kelionių literatūros tyrinėtojų lenkų istorikas A. Maćzak³¹¹ iškėlė hipotezę, jog keliautojai elgėsi daug laisviau ir dažniau patirdavo įvairius meilės nuotykius nei tėvynėje pasilikę tatutiečiai. Galbūt todėl gausiuose žodynėliuose, skirtuose atvykstantiems iš užsienio, būdavo išvardijamos ne tik intymiausios kūno dalys, bet ir įvairūs posakiai skirti gundymui ir įvairioms intymioms situacijoms. A. Maćzak mano, jog nestabilus ir mobilus gyvenimo būdas galėjo būti laisvesnio seksualinio gyvenimo priežastis. Vietinės moterys savo ruožtu buvo linkusios lengviau atsiduoti vyrams, kurie “greitai išnyks už horizonto”.

Vienas iš geriausių pavyzdžių, iliustruojančių intymumo ir užsieniečių pabuvojusių svečioje šalyje ir rašančių atsiminimus plačiai publikai santyki, galėtų būti keli sakiniai iš F. P. Dalairac atsiminimų. Šis uolus katalikas nusprendė aprašyti vieną iš Lenkijos valdovo dvaro ceremonijų. Jos esmė buvo ta, jog po pirmosios vedybų nakties sutuoktiniai turi parodyti nuotakos naktinius rūbus jos tėvams, kad būtų įrodyta nekaltybė. Jeigu dėl mėnesinių negalima patvirtinti jos nekaltybės, vedybų patvirtinimas atidedamas.³¹² Tačiau įdomiausia čia yra ne pats papročio

³¹⁰ Lenkijos istoriografijoje reprezentacinė knyga galėtų būti: Z. Kuchowicz, *Człowiek polskiego baroku*, Łódź, 1992; Viena iš naujesnių studijų šia tema Vakarų Europos istoriografijoje: J. M. Goulemot, “Literary Practices: Publicizing the Private,” *A History of Private Life*, general editors Ph. Ariès and G. Duby, t.3: *Passions of the Renaissance*, editor R. Chartier, Harvard College, 1989, 363-395.

³¹¹ A. Maćzak, *Travel in Early Modern Europe*, Polity Press 1995.

³¹² “Le lendemain du troisième jour qui est le premier de la jouissance, on porte au Pere, à la Mere, ou autres parens tenans leurs place, la chemise de la mariée pour temoignage de sa virginité, & lors qu'elle est dans de certains tems, ou sa vertu pourroit estre confonduë avec l'infirmité naturelle du sexe, on differe la consommation du mariage, ce que j'ay veu arriver dix ou douze fois, mesme à celuy de la

atpasakojimas, o savotiška įžanga, kurią autorius pridėjo prieš jį. Negalėdamas susilaikyti nuo tokio intymaus papročio aprašymo, nors ir jausdamas, jog tai daryti lyg ir nepadoru, F. P. Dalairac tikino skaitytoją, jog jam labai nepatogu buvo aprašyti tokį dalyką, tačiau “šis paprotys nebuvo laikomas slaptu ir, jeigu šis pasakojimas ką nors sutrikdytu, tegul kaltę verčia ne istorikui, bet tautai.”³¹³

Lietuvos istoriografijoje yra keletas studijų, skirtų lietuvių intymaus gyvenimo stereotipams. Pirmasis, A. Janulaičio³¹⁴ tyrimas buvo paskatintas užsienio istorikų teiginių, jog LDK moterys galėjo legaliai turėti meilužių. Visas šio istoriko darbas yra skirtas A. S. Piccolominio paskleisto stereotipo apie “užtūpius” atsiradimui. Bandoma atsakyti į klausimus, kas galėjo sugalvoti ir “pakuždėti” A. S. Piccolominiui šią istoriją ir kiek joje galėjo būti tiesos. Antroji studija, parašyta J. Sarcevičienės,³¹⁵ irgi sprendė problemą, kas pirmasis ir kodėl galėjo istoriją apie “užtūpius” papasakoti A. S. Piccolominiui. Be to, autorė apžvelgia stereotipo sklaidą XVI-XVII a. Europoje. Abi studijos neanalizuoja stereotipo turinio kaitos bei jo ir kitų funkcionavusių LDK gyventojų intymaus gyvenimo stereotipų santykio.

Tiek A. Janulaitis, tiek J. Sarcevičienė laikosi nuomonės, jog ši istorija buvo pramanyta ir neturėjo jokio pagrindo realiame gyvenime, nors abu ir sutinka, jog neįmanoma užtikrintai atsakyti į šį klausimą, bent jau ir dėl išskirtinės LDK moterų teisinės padėties. LDK šeimos istorijos studijos Lietuvoje nėra išplėtos. Daugiausiai tuo užsiima etnografai³¹⁶, kurie beveik nekreipia dėmesio į tokių stereotipų ir egzistavusios realybės palyginimą. Lenkų istorikas Z. Kuchovičius³¹⁷ pateikia daug faktų ir pamąstymų teigdamas, jog lietuvių moterų papročiai, stipriai paveikti rusiškosios kultūros ir pagonybės, buvo daug laisvesni nei kitų krikščionių. Tai lyg ir perša nuomonę, jog bent jau vėlyvaisiais viduramžiais, kai gyveno A. S. Piccolomini, “užtupiai” galėjo egzistuoti. Šioje vietoje tenka įterpti pastabą dėl Z. Kuchovičiaus kaip istoriko patikimumo problemos. Nors daugelis jo tyrinėjimų išvadų yra drąsios ir neretai menkai pagrįstos, kol nėra kitų panašių tyrimų tenka pasiremti šiuo autoriumi turint galvoje, jog galimi ir kitokie aiškinimai.

Pasileidę lietuviai. *Matrimoniae adiutores*

Jono Kazimiero valdymo laikais Abiejų Tautų Respublikoje lankėsi prancūzas A. J. de Rochefort. Apie jį žinome tik tiek, jog buvo žemėlapių sudarinėtojas (be kitų, nubraižęs ir ATR žemėlapi) bei aplankęs daugelį Europos valstybių keliautojas. Jo atsiminimuose yra nedidelis Lietuvos aprašymas. Nors ir teigia lankęsis Lietuvoje, jokie kiti šaltiniai nepatvirtina šio fakto. Verčia abejoti ir tai, jog daugelis jo atsiminimuose pateiktų dalykų yra neoriginalūs, sutinkami kitų to meto autorių

grande Chanceliere soeur de la Reine, & à celuy de sa belle fille mariée au grand Chancelier de Lithuanie." F. P. Dalairac, (Pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires...*, 447-448.

³¹³ "Je me ferois un vray scrupule d'ajoûter icy une circonstance fort bisarre, si elle estoit secrette; mais comme elle fait un article essentiel du ceremonial qui s'observe publiquement, je ne crois pas devoir rougir en racomptant une chose qui ne fait rougir aucun des Témoins: en tout cas le Lecteur modeste peut s'en prendre à la nation, & non pas à l'Historien." Ibid, 447-448.

³¹⁴ A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV/XV a.* Kaunas 1928.

³¹⁵ J. Sarcevičienė, “Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje”, *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 1999, nr. 1, 30-39.

³¹⁶ A. Vyšniauskaitė, P. Kalnius, R. Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius 1995; P. Dundulienė, *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius 1999.

³¹⁷ Z. Kuchovičius, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius 1991; Z. Kuchowicz, *Człowiek...*; Z. Kuchowicz, *Miłość staropolska: wzory, uczuciowość, obyczaje erotyczne. XVI-XVIII wieku*, Łódź 1982.

darbuose. A. J. de Rochefort tvirtino, jog lietuvių šeimos skiriasi dėl mažiausios priežasties. Vyriui esant senam, jo žmonos meilės nuotykiškai nėra traktuojami neigiamai, tačiau jeigu jis tokio paties amžiaus, kaip ir žmona, ji žiauriai baudžiama dėl neištikimybės. Tačiau, pastebi keliautojas, tokie papročiai egzistuoja tik tarp paprastų žmonių. Tuo tarpu bajorija Lietuvoje yra kultūringesnė nei bet kurioje kitoje ATR dalyje.³¹⁸ Šioje trumpoje citatoje de Rochefort pakartojo labai seną ir intensyviai kartojamą stereotipą, kuris beveik per visą LDK gyvavimo laikotarpį Vakaruose formavo pasileidusių lietuvių įvaizdį.

Stereotipo gimimas

Vakarų literatūroje šį stereotipą paskleidė Aeneas Silvius Piccolomini (1405-64). Iki 1458 m. jis buvo Varmijos vyskupu, o po to tapo popiežiumi, Pijumi II. Dėl tokios aukštos padėties, jo raštai buvo ne tik amžininkų, bet ir vėlesnių kartų gerai žinomi ir vertinami.

A. S. Piccolomini paliko du Lietuvos kultūrinio gyvenimo aprašymus, sukurtus skirtingais periodais. Daugiausiai dėmesio buvo skiriama religiniams papročiams aprašyti, tačiau nebuvo nutylėti ir intymaus gyvenimo faktai. Jau būdamas popiežiumi jis rašė, jog kilmingos moterys Lietuvoje oficialiai gali turėti kitus vyrus su jų sutuoktinių leidimu. Tačiau vedusiems vyrams yra gėdinga turėti kitas moteris. Jis taip pat pridūrė, jog vedybos abiejų pusių sutikimu lengvai nutraukiamos ir lengvai rengiamos naujos.³¹⁹

Yra dar vienas, išsamesnis A. S. Piccolominio tekstas iš tų laikų, kai jis buvo vyskupas. Jis atpasakojo kažkur išgirstą istoriją apie Silezijos kunigaikštį iš Opavos (Troppau), kuris vedė kilmingą moterį iš Lietuvos. Esmė buvo ta, jog žmonai atvykus į vyro namus, kunigaikštis pastebėjo jauną vyrą lietuvaitės palydoje. Netrukus jam buvo paaiškinta, jog vedusios lietuvių moterys, ypač kilmingosios, turėdavo vieną arba kelis vyrus, kurie turėdavo pakeisti vyrą, jei pastarasis dėl įvairių priežasčių negalėjo atlikti savo pareigų.³²⁰

Nežinoma, iš kur A. S. Piccolomini sužinojo šią istoriją. Anot lenkų istoriko J. U. Niemcewiczaus, jo Lietuvos, Lenkijos ir Prūsijos politinės istorijos aprašymuose gausu klaidų.³²¹ Kultūros istorijos faktus, deja, patikrinti yra sunku. Neturint kitų dokumentų, patvirtinančių arba paneigiančių šį faktą, belieka išsiaiškinti A. S.

³¹⁸ "Byle najmniejsza przyczyna, rozwodzą się; nie mają za złe kobiécie pokątnych miłostek jeżeli mąż jest stary, ale współnikowi jēj bardzo surowo naganiają rozwiązłość... Ale, to wszystko mówię o pospółstwie litewskiém, bo szlachta tamtejsza grzeczniejsza jest niżeli w którójkolwiek prowincii polskiej." A. Jouvin de Rochefort, "(Pamiętnik P. Albert de Rochefort.) O Polsce za Jana Kazimirza," M. Podczaszyński, *Dziennik Warszawski*, t. XVIII, 1829, 84.

³¹⁹ "Matronae nobiles publice concubinos habent permittentibus viris, quos matrimonii adiutores vocant. Viris turpe est ad legitimam coniugem pellicem adiicere. Solvuntur tamen facile matrimonia mutuo consensu et iterum atque iterum nubunt." A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini...*, 32, 59 (Lietuviškas vertimas ir lotyniškas tekstas). A. Janulaitis paėmė citatą iš: Aeneas Sylvius Piccolomini, *Opera*, Basileae 1571, 417-419; Kitas lietuviškas fragmento vertimas: *Kraštas ir žmonės...*, 74.

³²⁰ "Dux quidam Oppaviae uxori, quam ex Lituania acceperat, obviam cum exisset, in comitatu illius adolescentem offendit forma egregium, robusto corpore, in plumis iacentem pensili curru advectum. Interrogavit quisnam esset, coniugis suae fratrem, aut propinquum existimans. Responsum est ab iis, qui proprius aderant. Apud Lituanos more patrio nuptas, quae nobiles quidem essent, unum pluresque concubinos pro viri facultatibus domi adere consuevisse, qui negligente marito onera matrimonii subeat. Illumque sibi adductum fuisse, qui vices suas suppleat, si quando, ut fit vel morbo, vel alia quavis causa coniugi debitum persolvere nequiret. Voluit dux laniandum canibus hominem obiicere. Sed prohibitus ab amicis in Lituaniam quam celerrime redire eum iussit, qua in provincia, ut aiunt, perpaucae nuptae a viris digrediunt." A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini...*, 61. A. Janulaitis paėmė citatą iš: Aeneas Sylvius Piccolomini, *Opera*, Basileae 1571, 494.

³²¹ *Zbiór pamiętników...*, t. 1, 6.

Piccolominio informacijos šaltinius. Nors Kazimiero laikais jis ir buvo popiežiaus pasiuntiniu Lenkijoje, regis, kad Lietuvoje neapsilankė, bent jau neturime tai patvirtinančių duomenų. Labiausiai tikėtina, jog informaciją apie Lietuvą jis gavo iš sutiktų žmonių.

Vienas iš A. S. Piccolominio informatorių, apie kurį daugiausiai žinome, buvo Jeronimas iš Prahos (1369-1440 m.). Baigęs Prahos universitetą Jeronimas buvo pakviestas dirbti pamokslininku į Lenkijos karaliaus Jogailos dvarą. Netrukus misionieriumi jis buvo pasiųstas į Lietuvą. 1401-04 m. jis su fanatišku užsidegimu vadovavo lietuvių pagonišku vietovių naikinimui ir sukėlė didelį vietinių gyventojų nepasitenkinimą. Dėl nenusisekusios misijos jis buvo grąžintas į Lenkiją. 1413 m. atvyko į Italiją ir įstojo į kamaldulų vienuolyną. A. S. Piccolomini Jeronimas sutiko 1432 m. ir papasakojo jam tai, ką atsiminė praėjus 30 metų nuo misijos Lietuvoje laikų.³²²

Minėdamas asmenis suteikusius jam informacijos, prie Lietuvos aprašymo A. S. Piccolomini pateikia tik Jeronimo vardą. A. S. Piccolomini diskutuodamas įvairiausiomis temomis, nuo religinių apeigų iki įvairiausių kasdieninių papročių, nesukonkretina, kokius būtent dalykus jis perėmė iš šio žmogaus. A. Janulaitis mano, jog A. S. Piccolomini naudojosi Jeronimo informacija tik aprašydamas religinius dalykus. Kalbėdamas apie šeimos ir intymaus gyvenimo bruožus, jis naudojosi kitais šaltiniais, nes šie pasazai buvo parašyti visai kita maniera ir buvo ne Jeronimo interesų objektu.

A. Janulaitis taip pat mano, jog ši istorija tikrai nebuvo A. S. Piccolominio fantazijos produktas, nes daugelis Lietuvos politinio ir kultūrinio gyvenimo faktų, minimų jo raštuose, buvo sukurti ne jo, bet paimti iš to meto kronikų arba išgirsti iš žmonių, su kuriais bendravo. Jis taip pat tvirtina, jog neprisidėjo čia ir Kryžiuočių ordino atstovai, su kuriais A. S. Piccolomini tikriausiai turėjo ne vieną galimybę susitikti. Tačiau yra istorikų, pvz., T. Chynczewska-Hennel, kurie tvirtina, jog istorija buvo paskleista būtent šio aršiausio Lietuvos priešo. Deja, abi pusės nepateikia jokių svaresnių argumentų pagrįsti savo nuomonei.³²³

Pagaliau, A. Janulaitis, išanalizavęs visus galimus informacijos šaltinius, pažymi, jog istorija galėjo būti išgirsta iš vokiečių arba čekų katalikų, kuriuos A. S. Piccolomini galėjo sutikti kelionių į Vokietiją bei viešėjimo Bazelyje metu. Lietuva XV a. pradžioje rėmė Husitų judėjimą Čekijoje, todėl oponentai buvo linkę bjauruoti lietuvių ir jų sąjungininkų Opavos kunigaikščių įvaizdį.³²⁴

J. Sarcevičienė pateikia dar vieną galimo informatoriaus kandidatūrą- tai Krokuvos vyskupas Zbigniew Oliesnicki.³²⁵ Šis dvasininkas, su kuriuo neabejotinai A. S. Piccolomini turėjo kontaktą, nekenė ketvirtosios ir paskutinės Jogailos žmonos Sofijos Alšėniškės. Būdama lietuvė, ši moteris pasižymėjo neeiliniu protu, ambicijomis ir energija. Tokios karalienės savybės sukėlė didelę karaliaus aplinkos, ypač Krokuvos vyskupo, opoziciją.

Nors akivaizdu, jog A. S. Piccolomini pirmasis išspausdino ir Vakarų literatūroje paskleidė stereotipą apie *matrimoniae adiutores* ir lengvas vedybas bei skyrybas tarp lietuvių, jo informatorių vardai nėra žinomi. Lenkų ir lietuvių istorikai pateikė keletą galimų šaltinių- Jeronimą Pragiškį, Kryžiuočių ordiną, čekų ir vokiečių katalikus, Zbignewą Oliesnickį. Deja, nesurasta tvirtų įrodymų patvirtinti vieną ar kitą kandidatūrą. Visi istorikai išėities pozicija laikė tris dalykus - A. S. Piccolomini

³²² Kraštas ir žmonės..., 43.

³²³ T. Chynczewska-Hennel..., 1993, 201.

³²⁴ A. Janulaitis, *Enėjas Silvius Piccolomini...*, 57.

³²⁵ J. Sarcevičienė, "Vieno stereotipo istorija...", 30-39.

nesukūrė šios istorijos, istoriją paskleidė Lietuvai priešiški žmonės. Aš suabejočiau ir šiais dviem postulatais. Juk istorija galėjo būti paskleista ir Lietuvai neutralių asmenų, kurie ką nors kur nors nugirdo, galbūt pridėjo savo fantazijos ir papasakojo būsimajam popiežiui. O gal ir pastarasis tiesiogiai prie istorijos kūrimo prisidėjo- juk jokių tai paneigiančių įrodymų nėra. Tokia egzotiška informacija visiems buvo labai įdomi, juolab kad apie tolimesnius kraštus viduramžiais sklandė daugybė nebūtų dalykų ir daugelis tokiais pasakojimais visiškai tikėjo.

Stereotipo plitimas XVI ir XVII a.

Daugiau nei šimtą metų A. S. Piccolominio tekstas apie Lietuvą išliko rankraštiniu pavidalu. Tik 1571 m. jis buvo pirmą kartą atspausdintas knygoje *De Europa*.³²⁶ Panašiai kaip ir popiežiaus nuncijų ir įvairių ambasadorių reliacijų atveju, tai netrukdė kitiems Europos autoriams susipažinti su tekstu prieš jį atspausdinant. Jis funkcionavo rankraštiniu pavidalu. Vienas Jogailos laikų popiežiaus nuncijus Lenkijoje tarnybiniame rašte minėjo, jog turtingos lietuvių moterys turi meilužių, vadinamų *matrimoniae adiutores*.³²⁷ Italas Marcus Antonius Sabellicus (1436-1506) įtraukė šį teiginį į savo Lenkijos-Lietuvos aprašymą. T. Chynczewska-Hennel tvirtina, jog šis autorius niekuomet nebuvo Lietuvoje ir kaip šaltinį panaudojo būtent A. S. Piccolominio rankraštinį teksto variantą.³²⁸

XVI a. turime dar keletą stereotipo pakartojimų. Ypač didelį postūmį stereotipo plitimui padarė 1521 m. pasirodžiusi J. A. Boëmo kompiliacinio pobūdžio knyga apie pasaulio tautų papročius. Jis pakartojo A. S. Piccolominio pasakojimą, tačiau pritaikė jį ne tik aukščiausiam ir turtingiausiam visuomenės sluoksniui, bet ir apskritai visiems lietuviams.³²⁹ Įvade autorius pastebėjo, jog informacijos sėmėsi iš „daugybės kronikų.“ Tarp jų buvo paminėta ir A. S. Piccolominio pavardė. Knyga susilaukė didžiulio pasisekimo Naujųjų amžių Europoje. Vien tik XVI a. ji buvo perspausdinta apie 40 kartų skirtingomis kalbomis Prancūzijoje, Italijoje, Vokietijoje, Belgijoje, Šveicarijoje ir Čekijoje. Ne vienas papildomas leidimas pasirodė ir XVII bei XVIII a.³³⁰

XVI a. antrojoje pusėje stereotipas imtas vartoti daugelio italų ir prancūzų autorių darbuose. Prancūzas B. de Vigenère tvirtino, jog seksualiniai papročiai ir vedybinis gyvenimas Lietuvoje yra daug laisvesni nei kitose šalyse,³³¹ o tais pačiais

³²⁶ *Kraštas ir žmonės...*, 42-43.

³²⁷ Z. Kuchovičius, *Barbora Radvilaitė...*, 28.

³²⁸ T. Chynczewska-Hennel..., 1993, 201.

³²⁹ Angliškas variantas: "The women have their chamber-mates & friends by their husbands permission, & those they call helpers or furtherers of matrimony, but for a husband to commit adultery is held disgracefull and abhominable: Marriages there bee very easily dissolved, by consent of both parties, and they marry as oft as they please." J. Boemus, *The manners, lawes and customs of all nations with many other things (...) gathered out of Nicolas Damascen (...), the History of America or Brasill*, written by John Lerius (...) newly translated into English, by E. Aston, London 1611, 221-222; Lotyniškas variantas: "Inter se matronae palàm concubinos habent virorum permissu, quos connubij vocant adiutores: contrà, pellicatus viris probro datur. Soluuntur facilè matrimonia mutuo consensu, & iterum atq; iterum nubunt. Adeò gens vna caeteris mortalibus diuerso viuut ritu, non vt absurdum sit illud Aristippi, Honestum non natura, sed consuetudine constare." A. Boëmus, *Mores, leges et ritus omnivm gentivm...* S. 1604, 217.

³³⁰ J. Šimkauskienė, "Johanas Bojėmas Aubanus apie Lietuvą." *Literatūra*, XXVII (3), 1985.

³³¹ "...comme font les femmes de leur costé qui ne se soucient que de se parer, & donner audience à leurs mignons & fauorits: Et leur estoit permis anciennement d'auoir outre leurs maris cinq ou six seruiteurs pour leur faire la cour. Maintenant depuis que le peuple est venu à la cognoissance de la foy, elles sont vn peu plus retenues en apparence, au reste elles ne laissent pas de iouer soubz main le mesme ieu, vn peu toutesfois plus couuertement: là où ce seroit vn crime de leze maiesté qu'vn poure mary regardast seulement du coing de l'œil vne autre femme que la sienne. Et certes ils se soucient

metais pasirodžiusiame prancūzų anonimo F. L. P. Lenkijos-Lietuvos aprašyme buvo žodis į žodį atkartotas šis A. S. Piccolominio, o vėliau J. Boëmo ir kitų autorių paskleistas stereotipas.³³²

XVII a. Europoje stebima tikra stereotipo kartojimų „griūtis“. Pavyzdžiu galima pateikti 1622 m. prancūzo anonimo kompiliacinį Lietuvos aprašymą. Kalbėdamas apie to laikotarpio lietuvių papročius, autorius tvirtina, jog lietuvių moterys, vyrams sutikus, turi meilužius, taip pat pakartoja, jog Lietuvoje yra labai lengvai skiriamasi ir vėl vedama.³³³ Įdomu, jog kalbėdamas apie senovės lietuvių papročius, autorius nieko nemini apie *matrimoniae adiutores*. Taigi savaip interpretuodamas šį Vakaruose cirkuliuavusiuose aprašymuose surastą lietuvių „paprotį“, autorius atkėlė jį į savo laikus.

Šis prancūzas anonimas jokių būdu nebuvo vienintelis autorius stereotipą pritaikęs savo laikmečiui. Šį paprotį į XVI a. pabaigos- XVII a. Lietuvą nukėlė daugybė amžininkų Vakarų Europoje. Pasakojimą kartojo S. Miunsteris, A. Cellarius³³⁴, jis buvo perspausdintas ir Merkatoriaus atlase.³³⁵ Visi šie veikalai tapo savotiškais XVII a. bestseleriais ir buvo gerai žinomi Italijos valstybėse bei Prancūzijoje. S. Miunsterio Pasaulio aprašymo 1572 m. leidime rašoma: „Garbingos ištekėjusios moterys atvirai turi meilužių, vyrų leidžiamų, kuriuos vadina vedybų pagalbininkais. Vyrams turėti sugyventines, priešingai, laikoma gėda. Vedybos lengvai nutraukiamos, abiem šalims susitarus, ir jie vėl ir vėl veda. Tauta taip, skirtingai nuo kitų žmonių, laikosi papročio, jog visai prasmingas yra šis Aristipo posakis: dorovingumas priklauso ne nuo prigimties, bet nuo papročio.“³³⁶ Šalia gerai žinomo A. S. Piccolominio teksto S. Miunsteris dar pridūrė Aristipo žodžius. Vėliau šį antikos filosofą citavo ir kiti autoriai, tarp jų ir prancūzai.³³⁷

aussi plus de boire que faire l'amour, à tout le moins le commun, car il se trouue tousiours de galans hommes par tout.” B. de Vigenère....

³³² “Outre ils ont vne estrange coustume mesme qui semble repugner a tout droit diuin & humain, c'est que les femmes voire les plus honnestes & apparentes, ont des concubins, & ce par permission & consentement de leurs maryz, lesquels elles appellent coadiuteurs a leur mariage: ce que au contraire les hommes ne peuuent ny ne osent faire, ains sont deshonnez & indignes de hanter toutes honnestes compagnies, s'ils ne se contentent de leurs propres femmes: les mariages ia consommez se peuuent facilement par mutuel accord dissouldre, & apres la dissolution de leurs mariages, sont en liberte de se remarier a qui bon leur semble.” F. L. P., *Briefve description...*, 14-22.

³³³ “Les femmes de ce pays ont des amis par la permissio(n) de leur maris, & s'en seruēt au ieu d'amour quand bon leur semble, & toutesfois si vn ho(m)me mariē auoit quelq(ue) maistresse, il en seroit blasmē. Les mariages so(n)t entre'eux si peux assurez, qu'ils les rompent aisément, & se quittēt d'vn commun accord, se mariant & remaria(n)t auta(n)t de fois qu'ils en prenne(n)t fantasie.” (S^r.D.T.V.Y.), *Les Estats, Empires, et Principavtez, du Monde, Representez par la Descriptio(n) des Pays, mœurs des habitants, Richesses de Prouinces, les forces, le gouvernement, la Religion, et les Princes qui ont gouverné chascu[n] Estat. Avec l'origin de toutes les Religions, et de tous les Cheualiers et ordr(es) Militaires. Par le S^r.D.T.V.Y. gentilhomme ordre de la chambre du Roy*, Paris 1622, 750.

³³⁴ “Matrimonia levi admodum de causa dissociantur, ac uxoribus praeter maritum, & alios adhuc habere, qui marito rerum suarum non satagenti succurant, vitio non datur. Sed mariti cum aliis faeminis rem habentes, & deprehensi infamiā notantur.” A. Cellarius, *Regni Poloniae...*, 29-30

³³⁵ *Kraštas ir žmonės...*, 84.

³³⁶ Munstero S., *Cosmographiae Universalis*, lib. IV, 1572, 1058.

³³⁷ “Quand aux femmes, avec le consentement de leurs maris elles peuuēt coucher avec d'autres hommes, qu'ils appellent aydes du mariage, c'est vn grand deshonneur & mauuais renom aux hommes quand ils ne se contentent pas de leurs femmes. Le lien de mariage n'y est point si ferme, qu'il soit indissoluble, car les parties se peuuent separer quand il leir plaist, & se marient aussi souuent qu'il leur semble bon, tant sont ces gens differens de mœurs & d'humeurs d'avec les autres hommes, de sorte qu'on ne trouue pas estrange entr'eux, ce que dit Aristippus, que l'honneur ne consiste pas en la nature, mais en la coustume.” (F. de Grenaille (sieur de Chatounières), *Le Théâtre...*, 391-396.

XVI-XVII a. eigoje stereotipas šiek tiek pakito. Jei A. S. Piccolomini jį taikė tik kilmingiesiems, tai vėlesni autoriai priskyrė visiems lietuviams. XVII a. viduryje stereotipas buvo taikomas jau tik paprastiesiems LDK gyventojams- liaudžiai. Tai matome iš prancūzo J. de Rochefort citatos šio skyriaus pradžioje. Tai, jog šis prancūzas nebuvo vienintelis taip pasielgęs, rodo 1647 m. Ulme išleistas M. Zeilerio Lenkijos ir Lietuvos aprašymas, kuriame irgi minimi tik valstiečiai.³³⁸

Sunku pasakyti, kas lėmė tokį visuomenės sluoksnių pokytį. Galbūt tame buvo dalis tiesos, nes mažiau krikščionybės paliesti Lietuvos kaimo gyventojai, kaip priešstata kilmingiesiems, galėjo vis dar išlaikyti laisvesnius šeimos ir seksualinius papročius.³³⁹ Galimas ir kitas paaiškinimas. Labai didelė tikimybė, jog abu minėti autoriai, J. de Rochefort ir M. Zeiler, tikrai buvo Lietuvoje ir galėjo būti svetingai priimti Lietuvos bajorijos, kuri garsėjo palankumu užsieniečiams keliautojams. Galbūt tai ir paskatino nepriskirti tokio, krikščionių požiūriu, “tamsaus” stereotipo šiam visuomenės sluoksniui.

Pabaigoje pasakysime, jog vienas iš paskutiniųjų stereotipo paminėjimų Europoje aptinkamas *Kosmografijoje*, pasirodžiusioje Frankfurte 1707 m.³⁴⁰

Apibendrinus stereotipo paplitimą XVI-XVII a., pastebima, jog jis buvo kartojamas beveik 200 metų visoje Vakarų Europoje. Absoliuti dauguma autorių, kurie jį minėjo, niekuomet nebuvo Lietuvoje. Informaciją apie Lietuvą jie nurašydavo nuo cirkuliavusių kosmografijų ir Lenkijos-Lietuvos aprašymų. Stereotipo turinį sudarė keli lakoniški sakiniai. Jais buvo pasakojama apie lietuvių paprotį dažnai skirtis ir tuoktis, vedusioms moterims turėti “užtūpius” ir, priešingai nei moterims, draudimas vyrams turėti meilužių. Autoriai nepateikdavo jokių išsamesnių aiškinimų ar paprotį iliustruojančių pavyzdžių, kaip tai padarė A. S. Piccolominis. Be to, analizuojant stereotipo funkcionavimą, galima pastebėti jo “išsitęsimą” laike. Jei A. S. Piccolomini tvirtino, jog apie tokį lietuvių paprotį jis sužinojo spręsdamas pagal ką tik įvykusius faktus, tai vėlesni autoriai beveik nesilankė Lietuvoje ir akiai kartojo pasakojimą pritaikydami jį savo laikotarpiui.

Stereotipo kritika

Regis, A. Volanas buvo pirmasis žinomas autorius, kritikavęs plačiai paplitusį stereotipą. Lotyniškai 1572 m. išspausdintame ir 1606 m. išverstame į lenkų kalbą veikale “Apie Politinę arba Pilietinę laisvę” jis aršiai kritikavo apie *matrimoniae adiutores* rašiusį italą Sabelicą. Anot A. Volano, kiekvienas gyvenantis Lietuvoje žinojo, jog tai buvo klaidingas tvirtinimas. Jis aiškino, jog lietuviai buvo religingi ir moralūs, ne blogesni negu kitos tautos.³⁴¹ Tačiau A. Volanas nesugebėjo išlikti nuoseklus. Jau sekančiame paragrafe jis piktinosi, kad Lietuvoje nėra įstatymų

³³⁸ J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, Wilno, 1844, t. 3, 159

³³⁹ Z. Kuchowicz, *Człowiek...*, 270.

³⁴⁰ “Matronae nobiles, publice concubinos habent, permittentibus viris, quos matrimonii adjutores vocant.” J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy...*, t. 3, 159.

³⁴¹ “Scribunt quidam historici, inter quos est Sabellicus, ita morem et consuetudinem gentis Lithuanicae ferre, ut uxores, maritorum permissu, in hoc populo concubinos libere fovere possint, quos adiutores matrimonii ab illis vocari, idem perhibet autor. Et falsissimum quidem hoc omnes, qui in his terris vivimus cognoscimus esse, nec non in scriptore alioquin laudato temeritatem pronuntiandi falsi accusare possumus. Est enim gens Lithuana his moribus, pietate, literis et omni virtute exulta, ut cum omnibus aliis gentibus de virtutibus gloria certare possit: nec tam barbaro et rudi ingenio unquam fuisse putanda est, ut quam legem honesti omnium animis natura insevit, sola haec aboleret.” A. Volanas, “De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus,” *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1996, 89.

baudžiančių už neištikimybę. Anot jo, dėl įstatymų trūkumo lietuvių moterys dažnai nusideda, todėl tai, kas lietuviams atrodė normalu ir neuždrausta, doriems žmonėms buvo amoralu ir neleidžiama.³⁴² Taip šis lietuvių autorius lyg ir patvirtino faktą apie laisvesnius lietuvių seksualinius ir šeimyninius santykius.

Istorikai dėl šio stereotipo pradėjo diskutuoti XIX a. Vienas iš kritiškiausių XIX a. vidurio lenkų istorikų J. Jaroszewicz abejojo, ar galėjo „užtūpiai“ egzistuoti Lietuvoje. Jis manė, jog tai buvo fantazijos produktas ir nekritiškų Vakarų autorių kartojimų rezultatas.³⁴³ Tačiau būta ir kitaip manusių istorikų. XX a. pradžioje vokiečių Müller-Lyer nekritiškai pakartojo šį stereotipą, laikydamas jį Naujųjų amžių Lietuvos gyvenimo realybe. Toks vokiečių istoriko „išsišokimas“ paskatino A. Janulaitį parašyti išsamią studiją, skirtą šiai problematikai.

A. Janulaitis šį A. S. Piccolominio pasakojimą pavadino 101 Bocaccio istorija, absoliučiai nerealia pasaka. Jis, o vėliau ir J. Sarcevičienė,³⁴⁴ laikėsi nuomonės, jog A. S. Piccolominio aprašomos jungtuvės tarp Opavos kunigaikščio ir kilmingos lietuvaitei galėjo įvykti. Tačiau jis pabrėžė, jog nėra jokių kitų duomenų patvirtinančių jog šių ar kokių nors kitų panašaus pobūdžio vestuvių metu iškilo kokių nors konfliktų su „užtūpiais.“ Be to, istorikas tvirtina, jog A. S. Piccolominio aprašytas vežimas, kuriuo iš Lietuvos atvyko „užtūpis,“ tuo metu Lietuvoje nebuvo naudojamas. To meto Lietuvos visuomenė buvo patriarchalinė, moters vaidmuo nebuvo labai įtakingas ir paprasčiausiai sunku tais laikais įsivaizduoti tokią kraštutinumą, kaip legalus meilužis. Tokiai nuomonei apie moterų padėtį antrina ir J. Sarcevičienė, teigianti, jog Didžiojoje Kunigaikštystėje į moterų neištikimybę žiūrėta vienprasmiškai neigiamai, į vyrų- pakančiai, moteriai patariant sutarimo siekti tik gražiuoju.³⁴⁵

Neabejotina, jog siekiant atsikirsti, galima pateikti ne vieną argumentą netiesiogiai patvirtinantį A. S. Piccolominio „pasakos“ teisingumą. Anot lenkų istoriko H. Lowmiański, tyrinėjusio senąją lietuvių kultūrą, XV a. Lietuvoje neegzistavo grynai patriarchalinė visuomenė.³⁴⁶ Moterų padėtis, lyginant su Vakarų Europos, buvo daug svarbesnė ir jos turėjo daugiau teisių. Jų išskirtinė padėtis visuomenėje buvo patvirtinama tokiais faktais (o galbūt tik paprasčiausiais išsigalvojimais ir pasakomis?) kaip latvių amazonių egzistavimas ar baltų moterų, niekuo nenusileidžiančių vyrams, kova prieš Vokiečių ordinus viduramžiais.³⁴⁷ Negalima nepaminėti ir tai, kad XVI a. Lietuvos statutai įtvirtino išskirtinę Europoje Lietuvos moterų teisinę padėtį, kuri bent iš dalies atspindėjo egzistavusią realybę.

Kiti intymaus lietuvių gyvenimo aprašymai

Būta tokių XVI-XVII a. Vakarų autorių, kurie, nepaneigdami fakto, jog Lietuvoje egzistavo didesnė seksualinė laisvė nei Vakaruose, aprašydavo savo

³⁴² “Sed quia nullae unquam in hoc populo contra adulteros leges fuerunt latae, ut poenae metu remoto liberius se etiam foeminae in omne nefas profunderent, non mirum si legibus aut moribus, tamquam rem licitam et honestam, id receptum quibusdam ab hac gente fuisse videretur, quod tamen ab omnibus probis nefarium semper fuit iudicatum.” A. Volanas, “De libertate...,” 89.

³⁴³ J. Jaroszewicz, *Obraz Litwy...*, t. 3, 159-160.

³⁴⁴ J. Sarcevičienė, “Vieno stereotipo istorija...,” 30-39.

³⁴⁵ *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Aidai 2001, 404.

³⁴⁶ H. Lowmiański, *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, Wilno 1931, t.1, 371-391.

³⁴⁷ R. Mazeika, “Nowhere was the Fragility of their Sex Apparent Women Warriors in the Baltic Crusade Chronicles”, *International Medieval Research*, 3: From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies 1095-1500, edited by A. V. Murray, 229-248.

intymaus gyvenimo įspūdžius šioje šalyje. Tokio pobūdžio aprašymų turime labai mažai. Paminėtinas XVII a. pabaigos prancūzo Jordano de Colombier tekstas apie Lietuvą. Jame, be kitų lietuvių kultūrinių bruožų paminėjimų, rasime fragmentą, kuriame tvirtinama, jog Lietuvoje sunkiai galima rasti nekaltą mergaitę jaunesnę nei dešimties metų. Taip pat tvirtinama, jog pirkliai keliaujantys šioje šalyje gali jomis laisvai naudotis. Tačiau, jeigu pabandytų nors vieną išsivežti- rizikuotų prarasti ir turtą, ir gyvybę.³⁴⁸

Negalima čia nepaminėti vokiečių diplomato A. Oleariaus kelionės per Lietuvą aprašymo. Šio imperatoriaus pasiuntinio, vykusio į Persiją ir Maskvą, atsiminimai, greta kitų Europos kalbų XVII a. pirmojoje pusėje buvo išversti ir į prancūzų. 1635 m. grįždamas iš Maskvos į Vokietiją ir keliaudamas per Žemaitiją, jis sutiko Lietuvos armijos kapitoną. Šis lietuvis pasirodė esąs be galo laimingas nauja pažintimi su tokiu garbiu užsieniečiu ir nusprendė parodyti visą savo svetingumą. Jo dvarelyje buvo surengtas didelis balius, kuriame vokiečių diplomatas su visa savo palyda ir Lietuvos armijos kapitonas visą naktį praleido gerdami ir siautėdami. Naktį ir kitos dienos rytą visaip linksminęs savo svečius, prieš jiems išvykstant, šeimininkas dar norėjo pasiūlyti savo dvi dukras, "kad svečiams nieko daugiau nestigtų."³⁴⁹ Toksai žemaičio poelgis primena Marco Polo, XIII a. antrosios pusės Venecijos keliautojo, tvirtinimą, jog Kinijoje tarp kai kurių tautelių egzistavo paprotys keliautojams leisti naudotis savo žmonomis, kad būtų atgrynintas kraujas. Buvo tikima, jog tai gali atnešti geresnę ateitį, nes užsieniečiai buvo laikomi išskirtiniais. Šiandien mokslininkai sutaria, kad toks paprotys tikrai galėjo egzistuoti mažose bendruomenėse.

Z. Kuchovičius tvirtino, jog iki pat XVIII a. lietuviai išlaikė daugybę pagoniškų papročių, be to, jie buvo stipriai paveikti rusiškos kultūros. Abi šios pasaulėžiūros toleravo laisvesnį seksualinį gyvenimą nei katalikybė. Sprendžiant iš Statutų, lietuvių visuomenė labiau nei Vakarų toleravo nesantuokinius vaikus, seksualinius ryšius prieš vedybas ir kitas seksualinio gyvenimo laisves.

Laisvesnio seksualinio gyvenimo, ypač nesantuokinio gyvenimo faktą lietuvių žemėse patvirtino kitas vokiečių keliautojas J.-A. von Brandt. Šis vokiečių tautybės profesorius XVII a. pabaigoje keliavo po Žemaitiją ir Prūsijoje esančias lietuvių apgyvendintas žemes. Jo Lietuvos kultūros aprašyme yra retai pasitaikančių lietuvių

³⁴⁸ "On n'y trouve guerre de filles vierges au dessus de l'âge de diz ans. Les Marchands qui y vont trafiquer, s'en servent facilement pendant qu'ils y séjournent; mais si quelqu'un s'avisait d'en emmener hors de la Province, il risqueroit de perdre sa vie & ses biens." (Cl. Jordan), *Voïages...*, 31-33. Lenkiškas vertimas (tikriausiai to paties J. de Colombier, ar kito amžininko keliautojo teksto): "Dziewczyna, w dziesiątym roku życia, pewno już nie ma dziewictwa: kupcy, hodujący po Litwie, w ciągu swojego pobytu, snadno niemi posługiwać się mogą; ale gdyby który z nich poważył się uprowadzić z sobą dziewczynę za granicę prowincyi, naraziłby niewątpliwie i życie i mienie." "Obraz Polski pod koniec XVII. wieku," *Ze zbioru podróży, ogłoszonych w Hadze 1705 r.*, ed. by X. Godebski, Lwów 1869, 13.

³⁴⁹ "nous... arriuasmes à Bador en Pologne, où vn vieux Gentilhomme, qui auoit autrefois esté Capitaine de Cheuaux legers, nommé *Iean Ambod*, nous logea, & nous traitta fort bien; particulièrement de toutes sortes de bons breuuages, comme d'hydromel de Lithuanie, d'excellent vin d'Espagne & de bonne biere, qui nous conuierent à passer la meilleure partie de la nuit en débauche; le vin faisant contracter vne grande amitié entre les Ambassadeurs & luy. Le lendemain il nous traitta fort splendidement, & nous donna le diuertissement des tymbales; & afin qu'il ne manquast rien à ce traitement, il nous voulut faire l'honneur de faire venir ses deux filles, que nous n'auions point veuës le soir precedent." A. Olearius, *Relation dv Voyage d'Adam Olearivs en Moscovie, Tartarie, et Perse, avgmentee en cette nouvelle edition de plus d'vn tiers, & particulièrement d'vne seconde Partie contenant le voyage de Iean Albert de Mandelslo avx Indes Orientales. Traduit de l'Allemand par A. de Wicqvefort, Resident de Brandebourg*, Paris 1666.

intymaus gyvenimo detalių paminėjimų. Autorius tvirtino, jog lietuvių vaikinai pradeda ieškoti žmonių nuo 17-18 metų amžiaus. Tačiau jų seksualinis gyvenimas prasideda daug anksčiau. Dar daugiau, jie mieliau į žmonas ima ne nekaltas mergaites, bet vieną ar daugiau vaikų turinčias moteris. Taip yra apsaugoma nuo grėsmės šeimai likti bevaikai. Profesorius tvirtina, jog vaikai yra ypač vertinami šioje šalyje. Priduriama, jog sutuoktiniai prieš vedybas išbando vienas kitą lovoje ir, jei lieka patenkinti- veda.³⁵⁰

Manoma, jog slavų žemėse, ypač rytinėse, prieš krikščionybės įsitvirtinimą buvo įprasta merginoms gyventi laisvą seksualinį gyvenimą. Dar daugiau, jei po vedybų vyras sužinodavo, jog jo žmona nekalta, palikdavo ją. Buvo tikima, jog vyro "nepaliesta" mergina nebuvo verta santuokos. Anot J.-A. von Brandto aprašymo, šie slaviški papročiai buvo plačiai paplitę ir tarp lietuvių.

Vaikai užėmė svarbią vietą lietuvių šeimos gyvenime. Atrodo, jog J.-A. von Brandt pasakė tiesą, tvirtindamas, jog lietuviai siekė turėti kaip galima daugiau vaikų, ir todėl rinkdamiesi žmonas pirmenybę teikdavo moterims jau turinčioms jų. Vaikų svarbą šeimoje pabrėžia ir etnografė P. Dundulienė. Na, o daug jų turėti buvo garbė.³⁵¹ Tačiau, kita vertus, buvo pakankamai daug šeimų, vengusių turėti daug vaikų, ypač tų, kurios turėjo mažiau žemės ir nenorėjo jos dalinti į dar smulkesnius plotus gausiems palikuonims. Dėl šios priežasties, yra žinoma daugybė atvejų, kai nepageidaujamo vaisiaus būdavo atsikratoma įvairiausiais būdais (geriant specialią arbatą, sunkiai dirbant ir kt.).³⁵² Atrodo, jog abortai irgi buvo labai paplitę, nes kartkartėmis katalikų bažnyčia juos uždrausdavo.

Naujųjų amžių Lenkijoje cirkuliavo daugybė satyrinių poemų, anekdotų ir pasakojimų apie pasileidusias lietuvaites. Dalį jų surinko Z. Kuchovičius.³⁵³ Remiantis šiuo rinkiniu galima drąsiai teigti, jog garsiausi lenkų baroko epochos poetai K. Opaliński ir W. Potocki labai prisidėjo skleisdami pasileidusių lietuvių stereotipą. Jie rašė eiles apie gražių vedusių lietuvaikių meilužius, apie viešus seksualinius santykius ir kitus panašius dalykus. Tokios kūrybos klestėjimas pradžia įgavo Barbaros Radvilaitės laikais, kai lenkai ypač neigiamai buvo nusiteikę prieš lietuvius apskritai ir vieną lietuvaite konkrečiai.³⁵⁴

³⁵⁰ "Die Litthauwer erziehen ihre Kinder also:... umbs siebenzehende oder achtzehende jahr / weil er alsdan zum ehestand tüchtig / theils wegen vollkommener kräfte / theils wegen geschicklichkeit sein Weib nehmen: und stehet dieses zu mercken / daß sie lieber eine Hure mit zwey oder drey hurenkindern nehmen / als eine noch reine und unberührte Marielle / ja wan sie eine reine Dirne nehmen sollen / zitteren und beben sie / weil sie sich befürchten / sie möge umb Kinder zu zeugen unbequäm sein / da sie doch hingegen mit den anderen schon berührten dieses sich nicht vermuthen: So thut auch die Marielle so verheyrahtet wird; welche auch sagen: Was soll ein Mann / so zuvoren nicht ein mädgen *probiret* habe? Oder: bistu ein Kerl / und hast nicht eine magd gehabt? dahero wan sie verlöbnuß gehalten / legen sie sich alsobald beyeinander / *probiren* sich also / wird Er oder Sie gut befunden / bleiben sie bey einander; so nicht / lauffen sie von einander weg / *nec magistratu, nec rotis obstantibus*: bleiben sie aber etwa bey einander / und der Mann wird untüchtig befunden / legt sich die Frau heimlich bey ihren Knecht: sagen: Was soll ein Mann ohne Kinder seyn? Dieses kan sie desto füglicher thun / weilen sie alle in einer stuben bey einander liegen. Und dieses alles ist nicht fremd / weil die arme leute in steter dienstbarkeit gehalten werden..." J.-A. von Brandt, *Reysen / durch die Marck Brandenburg / Preussen/ Churland / Liefland / Pleßcovien / Groß-Naugardien / Tweerien und Moscovien: in welchen vieles nachdencklich wegen gemeldter Länder / wie auch der Litthauwer / Lebens-art / Gottesdienst / allerhand Ceremonien / Kleydung / Regierung / Rechtspflegung / und dergleichen / angemerket: anbey Eine Seltsame und sehr Anmerckliche Beschraibung von Siberien*, Wesel 1702, 91-92.

³⁵¹ P. Dundulienė, *Senieji...*, 53-54.

³⁵² *Ibid*, 56.

³⁵³ Z. Kuchowicz, *Anegdoty, faceacje i sensacje obyczajowe XVII i I-szej po. XVIII wieku*, Łódź 1962.

³⁵⁴ Z. Kuchovičius, *Barbora Radvilaitė...*, 28.

Nepaisant to, jog užsienio keliautojai bei artimiausi Lietuvos kaimynai- lenkai, beveik be išimčių stengėsi tik patvirtinti stereotipo egzistavimą, LDK kasdieniniame gyvenime, ypač teismų knygoje, galime rasti prieštaraujančių faktų. Yra žinoma, jog 1687 m. Ukmergės teismas nubaudė Januškos žmoną, kuri santykiavo su Albertu Breimeriu. Pagailėjus ir nenubaudus jos mirties bausme, jai buvo priskirta išbūti prie stulpo tris dienas, o vėliau kelias dienas kryžiumi gulėti bažnyčioje. Jos meilužis buvo viešai išplaktas.³⁵⁵ Deja, nėra žinoma, ar tokios bausmės buvo taikomos tik miestuose ar ir kaimuose ir apskritai, kaip plačiai tai buvo paplitę. Daug išsamesnių ir gilesnių tyrimų turi būti atlikta, siekiant išsiaiškinti tokio tipo bausmes ir vedusių moterų ir vyrų seksualinio gyvenimo laisves XVI-XVII a.

Grįžkime prie A. Oleariaus, J.-A. von Brandto, Jordano de Colombier ir kitų keliautojų bei kompiliatorių tekstų, kuriuose kalbama apie lengvai prieinamas Lietuvos mergaites. Vartydami XVI-XVII a. Vakarų autorių tekstus, nerandame jokių užuominų apie Lietuvoje egzistavusius viešnamius, ar kokius nors jų atitikmenis. Ar jie egzistavo ir, jei taip, tai kokiu pavidalu, išlieka viena iš galimų ateities tyrimų problema. Čia galima būtų tik priminti, jog Italijoje jau vėlyvaisiais viduramžiais egzistavo gerai organizuotas viešnamių tinklas. XVI a. viešnamiai paplito ir už Italijos ribų - Prancūzijoje, Vokietijos miestuose, Ispanijoje. Daugiausiai dėl religinių priežasčių XVI a. antrojoje pusėje- XVII a. prostitucija tapo nelegaliu užsiėmimu daugelyje Vakarų Europos šalių, buvo uždarinėjami oficialūs viešnamiai. Nepaisant to, prostitucija, dabar jau nelegali, ir toliau klestėjo.³⁵⁶

XVII a. per Lenkiją keliauęs vengrų tautybės studentas Csombor buvo nustebintas didelio prostitučių kiekio didžiausiuose miestuose- Krokovoje, Varšuvoje ir Dancige. Jis netgi prilygino Krokuvą Sodomai ir Gomorai.³⁵⁷ Šis autorius buvo ne vienintelis pastebėjęs viešnamių gausą Lenkijos žemėse. Niekas iš užsieniečių keliautojų nekalbėjo apie Lietuvos prostitutes. Neaišku, kodėl taip buvo, tačiau galima būtų surasti daugybę galimų paaiškinimų. Vienas iš pačių įtikinamiausių tokio neminėjimo priežasčių būtų retas užsieniečių lankymasis LDK. Taip pat reikia pabrėžti, jog viešnamių neminėjimas jokiu būdu negalėjo būti griežtesnio seksualinio gyvenimo įrodymu. Veikiausiai atvirkščiai. Anot Z. Kuchovičiaus, vyrai Didžiojoje kunigaikštystėje, pagal vyravusius papročius, puikiai išsiversdavo be prostitučių naudodamiesi kaimynių, pažįstamų ir pusseserių paslaugomis. Tai galėtų paaiškinti poskyrio pradžioje pateiktą Jordano de Colombier citatą, kurioje šis prancūzas tvirtina, jog pirkliai gali netrukdomai naudotis lietuvių mergaitėmis. Atrodo, jog nesant prostitučių vakarietiška to žodžio prasme, jų vietą užimdavo kaimo mergaitės, tokiu būdu užsidirbdavusios šiek tiek pinigų ar gaudavusios kokių nors dovanų. Suprantama, jog tai yra tik prielaidos ir spėjimai, reikalaujantys nuodugnesnių tyrimų.

Žemaičių intymaus gyvenimo stereotipai XVI-XVII a. Vakarų literatūroje

Nepavyko rasti nė vieno darbo, skirto žemaičių įvaizdžio stereotipams egzistavusiems XVI-XVII a. Vakarų literatūroje. Kaip jau buvo anksčiau minėta, kitaip nei šiandien, Žemaitija dažnai anuomet buvo laikoma atskiru politiniu ATR vienetu, jokiu būdu ne integralia LDK dalimi. Vakarų autoriai dažniausiai aprašinėdavo jos kultūrą ir valdymą ne kartu su LDK, bet visiškai atskirai. Dėl šios

³⁵⁵ P. Dundulienė, *Senieji...*, 25-26.

³⁵⁶ *A History of Women in the West, 3: Renaissance and Enlightenment Paradoxes*, N. Z. Davis and A. Farge (eds), London 1993, 458-461

³⁵⁷ J. Śląski, *Podróż po Polsce*, Warszawa 1961.

priežasties žemaičių aprašymai dažnai skirdavosi nuo lietuviškųjų, nors autoriai dažnai pabrėždavo, jog abi tautos turi tą pačią kalbą ir papročius.

Beveik lietuviai: žemaičių daugiapatystė ir kraujomaiša

XVI-XVII a. Žemaitijos aprašymuose neraskime lietuviams taikomo stereotipo, paskleisto A. S. Piccolominio, jog žmonos gali turėti meilužių. Tačiau, panašiai kaip ir lietuviai, žemaičiai yra traktuojami laisvos seksualinės elgsenos ir tamsių papročių žmonėmis. Tai puikiai iliustruoja 1622 m. prancūziškasis Pasaulio aprašymas, kurio autorius nebuvo nei LDK, nei Žemaitijoje, tačiau kruopščiai surinko XVI ir XVII a. knygose egzistavusius stereotipus. Kalbant apie senovinius žemaičių papročius yra sakoma, jog dar visai neseniai jie nežinojo nė sidabro, nė vario, nė geležies, nė vyno. Be to, buvo leidžiama vienam vyrui turėti daug moterų, sūnui po tėvo mirties vesti pamotę, o mirus broliui- imti į žmonas jo antrąją pusę.³⁵⁸ Lygiai tos pačios tiesos apie daug žmonių ir galimybę imti į žmonas pamotę ar brolio žmoną yra pakartota ir dabartinių žemaičių papročių skyrelyje.³⁵⁹ Atrodo, jog autorius siekdamas išlaikyti tą pačią minčių dėstymo tvarką aptariant atskiras tautas- iš pradžių paminėdamas senovinius, po to dabartinius papročius- pakartojo tą pačią informaciją apie žemaičių protėvius ir amžininkus, nes nieko daugiau apie šią tautą nesugebėjo rasti.

Šis prancūziškas tekstas toli gražu nebuvo pirmasis ir vienintelis informavęs apie tokius žemaičių papročius. Šimtu metu anksčiau J. A. Boėmas taip pat rašė apie gausias žemaičių tarpe keliamas vestuves (“tuokiasi jie tiek kartų, kiek nori”) bei apie paprotį vesti pamotę ar brolio žmoną po jų vyrų mirties.³⁶⁰

Jeigu ieškotume konkrečios datos, kada stereotipas įsitvirtino Prancūzijoje, tai būtų 1573 m. Tais metais net kelių autorių, B. de Vigènere ir anonimo F. L. P., Lenkijos-Lietuvos aprašymuose buvo kartojamas poligamiškos žemaičių kultūros įvaizdis. Abu autoriai neslėpė, jog daugiausiai informacijos jie nurašė nuo vokiškųjų kosmografijų. Įdomu, jog B. de Vigenère kalbėdamas apie daug žmonių pridūrė, jog žemaičiai jų galėjo turėti ne daugiau septynių. Tai tikriausiai vienas iš tų atvejų, kai išaiškėjo šio žymaus prancūzų vertėjo gebėjimas fantazuoti ir kurti.³⁶¹

Pamąstykime, kas ir dėl kokių priežasčių galėjo duoti pradžia šio stereotipo plitimui. Yra žinoma, jog poligamija tarp prūsų buvo pirmą kartą paminėta Popiežiaus laiške (1217 m.), o vėliau- Christburgo sutartyje (1249 m.) tarp prūsų ir Kryžiuočių ordino.³⁶² Lenkų istorikas J. Dluogošas (1415-80) pakartojo poligamijos faktą, tačiau

³⁵⁸ "Pour le regard des Samogites, ou Samogetes, il n'y a pas lo(n)g temps qu'ils ne sçauoyent que c'estoit d'or ni d'argent, ni de cuiivre, ni de fer, ni de vin. Il estoit permis entre'eux à vn homme d'auoir plusieurs femmes, & au fils d'espouser sa belle-mère apres la mort de son pere, & au frere sa belle sœur." (S^r.D.T.V.Y.), *Les Estats...*, 749.

³⁵⁹ "Ils espousent plusieurs femmes, & sans aucune consideration de sang, ni de parentage: veu que le fils apres la mort de son pere espouse sa belle mere, & le frere ne fait conscie(n)ce de prendre sa belle sœur à femme." Ibid, 752.

³⁶⁰ "Matrimonia plura celebrant: & absq; sanguinus respectu, patre mortuo filius novercam, fratre frater glotem in uxorem accipiunt." A. Boėmus, *Mores...*, 221; Angliškame leidime: "... the people thereof be (...) of rude behaviour: they marry as oft as they will, and without respect of kindred or bloud: for the father beeing dead, the sonne may marry his stepmother, and one brother deceased, his other brother may marry his wife." J. Boemus, *The manners...*, 227.

³⁶¹ "...C'estoit anciennement vn peuple fort farouche, & qui auoit de merueilleuses façons de faire. Car il leur estoit permis d'espouser iusqu'à sept femmes, voire leurs belles meres & belles sœurs..." B. de Vigenère..., XXVIII; "...Il leur est permis de prendre en mariage plusieurs femmes, sans aucune distinction des degrez d'affinité ny de consanguinité: car le fils peut prendre apres la mort de son pere sa belle mere: le frere la vefue de son frere defunct, & ainsi es autres degrez indifferamment, ce qui semble estre totalement contre tout droit diuin & humain..." F.L.P., *Briefve...*, 22-26.

³⁶² *Kraštas ir žmonės...*, 47.

pritaikė jį ne prūsams, bet žemaičiams.³⁶³ Vėliau tokio papročio jau niekas “nelipdė” prūsams.³⁶⁴ Atrodo, jog Vakarų autoriai vėlesniais šimtmečiais kopijavo šį stereotipą nuo jo ir nuo populiarojo Motiejaus Miechoviečio. Pastarasis nuo J. Dlugošo nurašė, jog žemaičiai krikšto laikais galėjo turėti kelias žmonas ir galėjo vesti pamotę ir brolio žmoną po jų sutuoktinių mirties.³⁶⁵ Stereotipo plitimui padėjo ir XVI a. II pusėje išleistas S. Miunsterio Pasaulio aprašymas, kuriame buvo skelbiami tie patys dalykai.³⁶⁶

Terminas “poligamija” arba posakis “galimybė turėti daug žmonių” tikriausiai nereiškia, jog lietuviai gyveno kaip musulmonai su pilnais haremais žmonių. Šeimą sudarydavo vyras ir viena žmona, tačiau pagonybė neribojo skyrybų ir vedybų skaičiaus. Krikščionims tai atrodė labai neįprasta, nes jie buvo auklėti skyrybas traktuoti kaip nuodėmę. Iš čia ir atsirado šiandien visiškai kitaip suprantamas “poligamijos” terminas, taikytas žemaičiams. Tiesa, negalima atmesti galimybės, jog XIII a., kada atsirado pirmieji poligamijos paminėjimai, tarp prūsų galėjo būti vyrų, vienu metu turėjusių kelias žmonas. Ikikrikščioniškose Europos visuomenėse tai nebuvo jau toks retas reiškinys.³⁶⁷

Panašu, jog iki pat XVII a. vedybos Žemaitijoje ne visuomet būdavo atliekamos bažnyčioje, žmonės vedavo ir skirdavosi daug dažniau nei likusiame krikščionybės daug stipriau paliestame Europos kontinente. Dar M. Mažvydas skundėsi, jog vienas kaimietis gali sutuokti kitus du, o M. Daukša- jog žmonės nekelia vestuvių bažnyčioje ar paprasčiausiai gyvena nesusituokę.³⁶⁸ Tokie papročiai nebuvo paplitę vien tik tarp žemaičių ir lietuvių. Z. Kuchovičius teigia, jog lygiai taip pat elgtasi stačiatikių bažnyčios kontroliuojamose slavų žemėse. Jis netgi spėja, kad Lietuvai prisijungus didelę dalį rusų žemių, šis paprotys galėjo persimesti ir jos gyventojams.³⁶⁹ Visgi labiausiai tikėtina, jog tai buvo bendras visų Europos pagonišku visuomenių bruožas. Kaip rodo studijos, dar XIII a. germanų ir skandinavų visuomenėse buvo įprasta dažnai skirtis ir vesti iš naujo, nes sutuoktuvės niekuo neįpareigodavo jaunavedžių.³⁷⁰

Dažnos žemaičių skyrybos minimos amžininkų, kurie tikrai lankėsi Žemaitijoje. 1583 m. rugsėjo 15 d. misionieriaus J. Laninskio laiške nuncijui A. Bolognetto vienu iš pačių blogiausių papročių yra pabrėžiamos dažnos skyrybos žemaičių tarpe.³⁷¹ Ši žinutė ne tik rodo, jog stereotype buvo bent dalis tiesos, bet ir

³⁶³ Ibid.

³⁶⁴ Tikslumo dėlei reikia pastebėti, jog pasitaikydavo autorių, kurie per neapsižiūrėjimą, nesusipratimą ar dėl kokių nors kitų priežasčių, šį stereotipą priskirdavo ir kitoms aplinkinėms tautoms, tarpe jų ir prūsams. Pavyzdžiui, Cl. Jordan kalbėdamas apie senovės prūsus rašė apie santuokos ignoravimą ir nevaržomą vyrų naudojimąsi moterimis, prilygindamas tokius papročius santykiams tarp žvėrių: “Ils ignoroient entierement le mariage, & se servoient des femmes à mesure qu’ils les trouvoient, comme font la plûpart des animaux; ce qui ne contribua pas peu à multiplier extrêmement leur païs” (Cl. Jordan), *Voïages...*, 48-51.

³⁶⁵ Maciej z Miechowa, *Opis...*, 66.

³⁶⁶ S. Munster, *Cosmographiae...*, 1059.

³⁶⁷ *Mariage et sexualité au Moyen Âge. Accord ou crise?* Colloque international de Conques, red. Michel Rouche, Paris 2000.

³⁶⁸ A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai...*, 34, 56.

³⁶⁹ Z. Kuchovičius, *Barbora...*, 31-32.

³⁷⁰ *Mariage et sexualité...*

³⁷¹ “Sed omnium malorum pessima illa fuerunt. Ebrietatem nullo vitio deputare, immo laudi ducere; matrimonia sua virginibus partim ex domo vi, partim ex agris raptis contrahere, eademque nulla ratione fidei habita pro libito dissolvere, et velut pecora promiscue utroque coniuge superstitere vivere.” (A. Bolognetto), *Alberti Bolognetti nuntii Apostolici in Polonia. Epistolae et acta 1581-1585*, pars II: 1583, edidit E. Kuntze, Cracoviae 1938.

patvirtina, jog Popiežiaus nuncijai ATR informaciją apie Žemaitiją gaudavo ne tik iš Vakaruose ir Lenkijoje funkcionavusių aprašymų, bet ir tiesiogiai iš tenai viešėjusių žmonių.

Atrodo, jog stereotipe minimas paprotys vesti mirusio brolio žmoną ar žuvus tėvui pamotę irgi turėjo šokią tokią pagrindą realiame gyvenime. Tokio tipo vedybos turėjo užtikrinti, jog vyrų paliktos moterys nepražus visuomenėje ir buvo įprastos ikirikriščioniškose visuomenėse. Kita vertus, toksai aktas turėjo užtikrinti, jog šeimos turtas nebus išdalintas ir pasiliks vienosė rankosė.

Apibendrinant reikia pasakyti, jog stereotipas tvirtinantis žemaičius dažnai vedančius ir skiriančius, turinčius daug žmonių, ir imančius į žmonas brolių sutuoktines ir pamotes numirus jų maitintojams buvo suformuluotas XIII-XV a. Panašu, jog tai atspindėjo egzistavusią to meto realybę, nors ir labai supaprastintą. Vėlesniais amžiais, plintant krikščionybėi, žemaičių papročiai turėjo tolti nuo viduramžiškųjų, tačiau XVI-XVII a. stereotipas buvo akiai kartojamas ir kopijuojamas iš knygos į knygą. Svarbu pabrėžti, jog dažnai minimas knygosė tu žmonių, kurie niekuomet nebuvo Lietuvojė, šis stereotipas neaptinkamas į Lietuvą ir Žemaitiją užklydusių keliautojų memuaruose.

Pasileidusių lietuvių priešingybė: dorosios žemaitės

Visiškai priešingą žemaičių įvaizdį, lyginant su poligamija ir kraujomaiša, galime rasti XVII a. viduryjė pasirodžiusiamė Luca di Linda Pasaulio aprašymė. Iš pradžių išleista lotyniškai, vėliau išversta į italų kalbą ši knyga turėjo pasisekimą Vakarų Europojė. Skyriujė apie Žemaitiją rašoma, jog veja šalin su durklu visus, kurie bando kėsintis į jų nekaltybę. Priduriama, jog nors ir mėgdamos vyną, moterys išlieka ištikimos savo vyrams, netgi prisigėrusios. Bė to pastebima, jog merginos neteka būdamos jaunesnės negu 30 arba bent jau 24 metų.³⁷²

Luca di Linda nenurodo savo informacijos šaltinio, tačiau, atrodo, jog tokį žemaičių įvaizdį paskleidė lenkų bajoras Jonas Lasickis (1534-1602), 1580 m. parašė knygėlė „Apie Žemaičių dievus“, kuri buvo išleista 1615 m. Bazelyjė, ir pakartota 1627 ir 1642 m. Leidene.³⁷³ Nors ir būdamas pasaulietis, J. Lasickis aktyviai dalyvavo radikalios reformacijos judėjimuosė ir domėjosi religiniais klausimais. Būdamas gabus ir energingas, studijavo daugelyjė Italijos ir Vokietijos universitetų. Yra žinoma, jog jis šiek tiek laiko praleido Vilniujė, tačiau nerasta duomenų apie jo keliones į Žemaitiją. Dauguma istorikų sutaria, jog jis nemokėjo lietuvių kalbos. Bė to, teksto analizė rodo, jog daugelį vietų jis nukopijavo nuo gerai žinomų XVI a. autorių: lenko Motiejaus Miechoviečio, italo A. Gvanjinio, Mykolo Lietuvio ir austro S. Herberšteino. Tačiau kai kurios teksto dalys galėjo būti perimtos ir iš J. Lasickio pažįstamo J. Laskauskos pasakojimų. Pastarasis buvo LDK pareigūnas, daug metų praleidęs Žemaitijoje vykdydamas žemės reformą. Istorikai sutaria, jog savo knygėlėjė J. Lasickis panaudojo daug duomenų iš šio šaltinio. Tikėtina, jog iš ten buvo perimtas ir šis dorų žemaičių stereotipas.

Bė to, kad žemaitės aršiai gina savo nekaltybę ir vėlai išteka, J. Lasickis taip pat rašė, jog dar netekėjusios merginos visuomet nešioja varpelius prikabintus prie

³⁷² "Le Vergini sono così tenaci custoditrici della verginità, che se alcuno dasse loro solo vn motto di tentarnele se ne vendicarebbono con il ferro esse medesime. Le maritate sono, be di genio di beuer vino melato, mà non concedono licenza à Bacco d'ingerirsi ne gli affari di Venere,... le figlie non si danno à marito prima dell'età di 30. anni, ò almeno di 24." Luca di Linda, *Le descrittioni vniversalì Et Particolari del Mondo, & delle Republiche. Come più destintamente nella Pagina sequente si può vedere. Tradore, Osseruate, & Accresciute, dal Marchese Maiolino Bisaccioni*, Venetia 1660, 724-725.

³⁷³ J. Lasickis, *Apie žemaičių dievus*, Vilnius 1969, 9-10.

diržo, o naktį vaikšto su uždegtais žibintais, kad tėvai visuomet galėtų žinoti, kur jos yra.³⁷⁴ Merkatoriaus atlasas, daug kartų perspausdintas vokiečių bei lotynų kalbomis, pakartojo šią informaciją apie prie diržo prisegtus varpelius, o tai padėjo stereotipui dar sparčiau plisti.³⁷⁵ XVII a. pabaigoje prancūzas L. de Gaya kompiliacijoje apie įvairių tautų vestuvių papročius pakartojo, jog žemaitės teka ne jaunesnės negu 24 metų arba priduria, kol sugeba pasiūti kokį nors rūbą ar audeklą kiekvienam ją lydinti per vestuves.³⁷⁶ Jo knyga susilaukė ne tik prancūzų skaitytojų dėmesio, bet buvo išversta ir į italų kalbą.

Sunku pasakyti, kiek J. Lasickio paskleistame žemaičių įvaizdyje buvo tiesos. Nors apie durklus ir varpelius nepavyko rasti jokių kitų paminėjimų iš pirminių šaltinių, tai apie vėlyvą nuotakų amžių ("30 ar bent 24 metai") galime rasti keletą netiesioginių įrodymų. Vokiečių filosofas I. Kantas, gyvenęs Karaliaučiuje ir neblogai pažinęs prūsus ir lietuvinius, kurių papročiai buvo panašūs į žemaičių, pabrėžė, jog jie tuokiasi būdami daug vyresnio nei vokiečiai amžiaus ir nurodė vėlyvas vedybas kaip pažangų bruožą.³⁷⁷ Nors ir nėra specialių istorikų studijų, skirtų jaunavedžių amžiui XVI-XVII a. Žemaitijoje, tačiau yra galimybė įtraukti šį regioną į bendrą Europinį kontekstą. Šeimos istorijos tyrinėtojams gerai žinomoje publikacijoje J. Hajnal tvirtino, jog Vakarų Europoje, skirtingai nuo viso likusio pasaulio, buvo įprasta vėlyva santuoka. Įdomu, jog šis istorikas ribą tarp Europos ir Azijos išvedė tarp St. Peterburgo ir Triesto, tokiu būdu Žemaitija tapo Vakarų Europos dalimi.³⁷⁸ Nors ši teorija buvo stipriai kritikuojama, tačiau neseniai atlikti tyrimai dar kartą patvirtino jos gyvybingumą.³⁷⁹ Kalbant apie konkrečias Abiejų Tautų Respublikos realijas, galima pasitelkti Z. Kuchovičių, kuris teigė, jog 20-24 m. moterims ir 25-29 m. vyrams buvo įprastas vedybinis amžius Lenkijoje.³⁸⁰ Ir vis dėlto tai tėra tik netiesioginiai vėlyvo žemaičių vedybinio amžiaus įrodymai. Norint paneigti arba patvirtinti stereotipą, reikėtų išsamesnių studijų, skirtų XVI-XVII a. Žemaitijos šeimai.

Dar viena sudedamąja J. Lasickio paskleisto stereotipo dalimi buvo tvirtinimas, jog būsimos nuotakos išrenkamos atsižvelgiant ne į merginos turtus, bet į jos charakterį. Vaikinui ir merginai susižiedavus, mergina yra pagrobiamą ir laikoma iki vestuvių. Šiuos teiginius greta kitų vakarų Europos autorių pakartojo ir jau minėtasis Luca di Linda.³⁸¹ Suprantama, jog nuotakos rinkimasis, nekreipiant dėmesio į piniginius reikalus, XVI a. Žemaitijoje yra sunkiai tikėtinas. Tokias prielaidas galima daryti vien tik turint galvoje ekonominę to meto Žemaitijos būklę. Spėjimus patvirtintų ir tai, jog amžininkai, tarp kurių ypač išsiskiria pirmasis Vilniaus universiteto rektorius J. Skarga, aršiai kritikavo lietuvius už ekonominius

³⁷⁴ Ibid, 17.

³⁷⁵ *Kraštas ir žmonės...*, 81-85.

³⁷⁶ "In Polonia, e singolarmente nelli Paesi di Prussia, Samogitia, e Lituania, le Zitelle non sogliono maritarsi auanti l'eta di vintiquattro anni, ò almeno auanti di hauere fatto con le proprie mani qualche panno, e vestiti per regalare ciascuno di quelli, che deuono accompagnare li loro Sposi in Chiesa." L. de Gaya, *Cerimonie nvzziali di tvtte le nationi del Mondo*, Venetia 1685, 34-37.

³⁷⁷ Ibid, 106.

³⁷⁸ J. Hajnal, *European Marriage Patterns in Perspective*.

³⁷⁹ *Marriage and Rural Economy, Western Europe since 1400*, red. Isabelle Devos ir Liam Kennedy, Turnhout 1999.

³⁸⁰ Z. Kuchowicz, *Miłość...*, 398.

³⁸¹ "Quando li padri cercano mariti alle figlie loro, non prendono informazione se siano ricchi, o belli, mà quali costumi habbiano, hanno in vso, che quando vna è promessa, cioè fatti sponsali, due parenti dello sposo rapiscono la sposa, ne la restituiscono al marito fin tanto, che fia celebrato il matrimonio affato. *Cea adunque in questo caso il titolo de raptù Virginis, perche è vn ratto innocente, & à buon fine.*" Luca di Linda, *Le descrittioni...*, 725.

išskaičiavimus, kurie vieninteliai lėmė, ką ves jų sūnūs ar už ko ištekės dukterys. Šiuo atveju šiek tiek labiau panašėnis į realybę būtų 1685 m. išleistoje knygoje autoriaus prancūzo L. de Gaya tvirtinimas, jog “tėvui renkantis nuotaką savo sūnui, dėmesys kreipiamas ne į jos grožį ar turtus, bet į charakterio gerumą ir” svarbiausia “jos kūno sugebėjimą pastoti ir pagimdyti vaiką.”³⁸² Jeigu pirmoji teiginio dalis yra paprasčiausia J. Lasickio teksto kopija, tai antroji daugiau susijusi su J.-A. von Brandto tekstu apie prūsų papročius, aptartu praeitame skyriuje ir susijusiam su naujųjų amžių laikų žmonių požiūriu į vaikų reikšmę šeimoje.

Jau žinome, jog kai kurie lietuvių stereotipai būdavo priskiriami ir žemaičiams, pavyzdžiui, dažnos vedybos ir skyrybos. Tačiau turime ir vieną atvejį, kai įvyko atvirkštinis procesas. XVII a. pabaigoje prancūzas Claude Jordan, matyt, nepakankamai išgilineš į kokį nors skaitytą ATR aprašymą, stereotipą apie “dorovingąsias mergaites” klaidingai priskyrė ne žemaičiams, bet apskritai lietuviams. Kartodamas J. Lasickio tekstą apie varpelius, prisegtus prie diržo, ir mergelių nekaltybę, skliausteliuose pridėjo paaiškinimą, jog vestuvių naktį nekaltybė yra atimama, “jei mergina dar ją turi išsaugojusi.”³⁸³ Atrodo, jog ši pastaba buvo pridėta autoriui susigriebus, jog jo teiginiai logiškai prieštarauja vienas kitam. Beje, kitoje savo ATR aprašymo vietoje jis akcentavo, jog Lietuvoje merginos nekaltybę išsaugo tik iki 10 metų.³⁸⁴

XVI-XVII a. italų ir prancūzų autoriai lietuvių ir žemaičių kultūros bei papročių aprašymams skyrė šiek tiek mažiau dėmesio nei politiniam gyvenimui. Vienas iš pagrindinių tokių aprašymų bruožų buvo tai, jog lietuvių papročiai, jų savybės būdavo aprašomos ne savarankiškai, kaip daugelio kitų tautų ir netgi artimiausių kaimynų- lenkų, vokiečių, rusų, ukrainiečių- bet lyginant su lenkais. Nuo pat pirmųjų tekstų XVI a. apie lietuvius cirkuliavo stereotipai priešpastatantys juos lenkams kaip tamsesnius ir barbariškesnius, labiau valstiečius engiančius ir žemesnės politinės kultūros žmones. Tai galėtų reikšti, jog kultūrinio požiūriu lietuviai buvo suvokiami Vakaruose kaip viena iš lenkų tautos dalių.

Žemaičiai italų ir prancūzų autorių dažniausiai būdavo išskiriami iš LDK gyventojų ir netgi lietuvių tarpo, o jų kultūra aprašoma visiškai atskirai ir dažnai visai kitaip nei lietuvių. Tai nulėmė Vakarų autorių įsivaizdavimas, jog Žemaitija yra savarankiškas ATR regionas, tiesiogiai paklūstantis valdovui. Cirkuliavo dar viduramžiais užgimęs stereotipas, pagal kurį Žemaitija buvo laikoma vienu labiausiai atsilikusiu ATR regionų, ir kitaip nei lietuviai, jie nebūdavo priešpastatomi ir

³⁸² “Quando il Padre vā rintracciando vna Sposa al figlio, non considera ne la bellezza, ne la facultā, ma solo fregia li costumi, e considera, se la fanciulla hā l’etā conueneuole, se ella hā corpo disposto ā concepire, e partorire Prole.” Louis de Gaya, *Cerimonie...*, 34-37.

³⁸³ “Les filles, dans plusieurs de ces endroits-lā, portent une sonnette penduē ā la ceinture, jusqu’ā la veille de leurs nōces, qu’ētant livrēe entre les mains de deux parens de l’Epoux, ils la lui ōtent avec violence, & ravissent sa virginitē, (supposē qu’elle l’ait gardēe jusqu’alors,) aprēs quoi, ces mēmes parens vont dēclarer au pere de la fille, ou ā celui de qui elle dēpend, qu’ils sont tres satisfaits d’elle, & le prient de consentir ā ce qu’elle se marie avec un tel, ce qui leur est accordē, & l’on nomme cela les fiançailles.” (Cl. Jordan), *Voāges...*, 48-51.

³⁸⁴ “On n’y trouve guerre de filles vierges au dessus de l’āge de diz ans. Les Marchands qui y vont trafiquer, s’en servent facilement pendant qu’ils y sējourment; mais si quelqu’un s’avisoit d’en emmener hors de la Province, il risqueroit de perdre sa vie & ses biens.” (Cl. Jordan), *Voāges...*, 31-33.

palyginami su lenkais ar kitomis kaimyninėmis tautomis. Svarbu pabrėžti ir tai, jog neradau nė vieno atvejo, kad italas ar prancūzas būtų nuvykęs į šį regioną.

Lietuvių intymaus ir seksualinio gyvenimo stereotipai buvo vieni iš labiausiai paplitusių XVI-XVII a. Vakarų literatūroje. Kartu tai yra vienintelė iš visų šiame darbe išsamiau aptartų temų, kuriai Lietuvos istorikai yra skyrę dėmesio. Vienas iš dažniausiai kartotų stereotipų buvo apie “užtūpius” arba *matrimoniae adiutores* - galimybę vedusioms Lietuvos moterims turėti meilužių su jų vyrų leidimu. Manoma, jog tokį stereotipą XV a. paskleidė būsimo popiežius A. S. Piccolomini. Vėliau jį beveik be pakeitimų kartojo kiti Vakarų autoriai. Vienintelė žymesnė modifikacija buvo tai, jog dar XVI a. taikytas tik kilmingoms lietuvių moterims, į XVII a. pabaigą jis buvo priskiriamas tik paprastiesiems Lietuvos žmonėms. Sunku pasakyti, kiek šis ir kiti stereotipai, tvirtinę, jog Lietuvoje egzistavo daug laisvesnis seksualinis gyvenimas nei Vakarų Europoje atitiko realybę. Nors istorikai ir neturi vieningos nuomonės, tačiau dažniausiai yra sutariama, jog intymaus gyvenimo papročiai Lietuvoje nebuvo tokie griežti kaip likusioje Europoje, kur prie krikščionybės buvo pereita daug anksčiau.

Žemaičių intymaus ir seksualinio gyvenimo stereotipai stipriai skyrėsi nuo lietuvių ir nebuvo tokie vienpusiški kaip pastarieji. Vienas iš dviejų stereotipų, paplitusių Vakarų literatūroje, teigė žemaičius esant tokios pat laisvos elgsenos, kaip ir lietuvius. Buvo tvirtinama, jog jie veda ir skiriasi tiek kartų, kiek nori, turi daug žmonių ir veda pamotę ar brolio žmoną mirus jų teisėtiems vyrams. Panašu, jog toks įvaizdis buvo suformuotas dar XIII a. kryžiuočių ir prūsų taikos sutarčių tekstuose, kuriuose minimi šie krikščionims nepriimtini prūsų kasdienybės faktai. Vėliau jis buvo perimtas J. Dlugošo ir pritaikytas žemaičiams. Antrasis stereotipas buvo visiškai priešingas negatyviam pirmajam žemaičių įvaizdžiui. Jis tvirtino, jog merginos aršiai gina savo nekaltybę, vaikšto su varpeliais ir žiburiais, kad tėvai visuomet žinotų, kur jos yra. Be to, buvo sakoma, jog vestuvės keliamos ne iš ekonominių išskaičiavimų, bet atsižvelgiant į jaunosios būdą. Atrodo, jog tokį įvaizdį paskleidė žemės reforma Žemaitijoje atlikinėjęs LDK pareigūnas J. Laskauskas, kurio žodžius užrašė ir atspausdino J. Lasickis knygelėje “Apie žemaičių dievus”, keletą kartų perspausdintoje Vakarų Europoje.

Lietuvių įkurdinimas lenkų kultūrinės erdvės pakraštyje ir *užtūpių* stereotipo kartojimas gali būti paaiškintas A. Tudoro informacijos perėmimo modeliu. Informacijos perėmėjas (šiuo atveju italas ar prancūzas) turėjo labai menką kontaktą su LDK gyventojais, išskyrus didikus. Be to, jų kultūra užsieniečių nelabai domino, nes įžiūrėjo mažai ką “įdomaus”- daug pagoniškų bruožų išsaugojusi liaudies kultūra turėjo mažai bendrumų su europiečių kultūra. Lietuvių liaudies papročiai buvo traktuojami kaip mažiau vertingi nei lenkiškieji, kurie buvo labiau artimesni europietiškajai kultūrai. Dėl šios priežasties liaudies papročiai buvo aprašinėjami labai retai glaustai pakartojant visiems žinomus dalykus. Svarbu pastebėti, jog Azijos, Afrikos ar Amerikos tautoms europiečiai skirdavo daug daugiau dėmesio nei lietuviams, nors jos neturėjo nieko bendro su Europos kultūra. Matyt, didesnis nei Lietuvai dėmesys skiriamas šiems regionams buvo nulemtas tuo, jog jie buvo dar egzotiškesni, dar tolimesni ir dėl tokio kraštutinumo sukeldavo europiečių smalsumą.

Nepaisant vakarų Europoje naujaisiais amžiais išaugusios intymaus turinio tekstų paklausos, italų ir prancūzų autoriai nesistengė patvirtinti ar paneigti S. A. Piccolominio paskleisto stereotipo apie santuokos pagalbininkus. Ignoruojant motyvą pasidomėti šiuo klausimu, buvo pasitenkinama žinomų, nusistovėjusių teiginių kartojimu. Panašu, jog Europoje buvo tikima *matrimoniae adiutores* egzistavimu, nes matydami Lietuvos liaudį kaip nekrikščioniško pasaulio dalį, Vakariečiai įsivaizdavo

lietuvius pasakų herojais darančiais neįmanomus dalykus. Tai buvo nulemta dar iš viduramžių atėjusia pasaulėžiūra, pagal kurią už tau gerai žinomo pasaulio ribų galėjo vykti neįtikėtini dalykai, gyventi keisčiausi žmonės ir kitkas, panašiai kaip tai aprašė XVI a. pr. T. Moras savo garsiojoje *Utopijoje*.

IŠVADOS

Remiantis Vakarų civilizacijos branduolio erdvėje esančių kraštų – Prancūzijos ir Italijos – literatūrinių tekstų atliktais tyrinėjimais, padarėme šias išvadas:

1. Istoriskai susiklostę įvaizdžio stereotipai yra ilgalaikiai ir patvarūs. Netgi žymiai pakitus pačiam stereotipo objektui, jo įsivaizdavimas ilgai lieka nepakitęs. Tai veikia tautų, valstybių, visuomenių tarpusavio santykius. Todėl, galvojant apie šiuolaikinės Lietuvos įvaizdžio formavimo perspektyvas, labai svarbu pažinti tiek istoriskai susiklosčiusius stereotipus, tiek ir jų atsiradimo mechanizmą. Tik toks pažinimas leistų surasti naujo įvaizdžio kūrimo svertus. Kuo toliau nutolusi šalis nuo tų, kurie apie ją rašo, tuo didesnė tikimybė, kad įvaizdžio stereotipai yra labiau nutolę nuo realijų, iškreipti ir labiau gajūs, sunkiai jų atsisakoma. Ši taisyklė galiojo ne tik viduramžiais ar naujaisiais amžiais, bet ir šiandien. Netgi šiuolaikinės komunikacijos priemonės pačios savaime neišsprendžia šios problemos. Tai puikiai iliustruoja menkas ir dažnai gerokai iškreiptas Lietuvos ir jos istorijos įvaizdis stambiausioje prancūziškoje enciklopedijoje *Encyclopaedia Universalis* (2000 m. leidimas) ar kituose šiuolaikiniuose prancūziškuose tekstuose.
2. Lietuvos stereotipus XVI-XVII a. itališkuose ir prancūziškuose tekstuose kūrė, modifikavo ir skleidė įvairaus socialinio statuso ir profesijos žmonės. Didelę jų dalį sudarė ambasadų darbuotojai, popiežiaus nuncijai, pasiuntiniai ir kiti diplomatai vykdavę į Abiejų Tautų Respubliką (Lenkija-Lietuva) ir vėliau sukūrę šios valstybės aprašymus. Dažniausiai jie užimdavo labai aukštą padėtį visuomenėje, buvo kilę iš bajorijos arba aristokratų sluoksnio, artimai bendraudavo su Lenkijos karaliumi ir svarbiausiais valstybės asmenimis. Kitą autorių grupę sudarė Italijoje ar Prancūzijoje informacinius Pasaulio aprašymus kūrę žmonės, kuriuose dalį vietos skirdavo ir Lietuvai. Šie autoriai absoliučioje daugumoje atvejų niekada nebuvo nuvykę į Abiejų Tautų Respubliką, o informacijos semdavosi iš Europoje cirkulavusių Lietuvos aprašymų, tokiu būdu kurdami kompiliacijas.
3. XVI a. dauguma Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo, jos gyventojų mentaliteto stereotipų itališkuose ir prancūziškuose tekstuose buvo perimama iš vokiškųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės aprašymų. Juose jau cirkuliavo stereotipai Lietuvą vadinę atsilikusia ir necivilizuota šalimi, pilna pelkių, su vieninteliu “tikru,” t.y. panašiu į vakarietišką miestą- Vilniumi. Skolinimasis iš vokiškųjų kosmografijų buvo nulemtas daug retesnių, nei vokiečių, italų ir prancūzų kelionių į Lenkiją - Lietuvą. Tuo tarpu vokiečiai dėl ilgaamžių ryšių su Lenkija ir Lietuva buvo viena iš daugiausiai apie lietuvius žinojusių ir rašiusių tautų Europoje. Kitu informacijos šaltiniu šiame amžiuje buvo popiežiaus nuncijų (nuolatinė ambasada Varšuvoje įkurta 1555 m.) ir Venecijos ambasadorių reliacijos, kurių autoriai, nors ir retai nuvykdavo į pačią Lietuvą, tačiau dažnai bendraudavo su jos valstybės veikėjais Lenkijos karaliaus dvare.
4. Lietuvos kultūrinio ir politinio gyvenimo stereotipų plitimui Vakarų literatūroje ypač didelis postūmis buvo padarytas XVII a. antrojoje pusėje. Tai buvo nulemta padaugėjusių italų ir ypač prancūzų kelionių į Abiejų Tautų Respubliką ir į Lietuvą, ir nulėmė Lietuvos aprašymų padaugėjimą. Tačiau tai mažai įtakojo stereotipų kitimo procesą. Informaciją apie Lietuvą šie Vakarų autoriai daugiausiai semdavosi iš tuo metu funkcionavusių ankstesnių autorių

- sukurtų Lietuvos aprašymų (ambasadorių ir nuncijų reliacijos, kosmografijos ir pan.) ir iš asmeninių kontaktų su Lietuvos didikais Varšuvos dvare. Nukeliavę į Lietuvą italai ir prancūzai nesidomėjo liaudies gyvenimu, lankydavosi tik keliuose svarbiausiuose miestuose (Vilniuje ar Gardine) ignoruodami visus kitus ir mieliau apsistodavo ir bendraudavo jiems geriau žinomoje karaliaus ir Lietuvos didikų aplinkoje, t.y. su tais pačiais žmonėmis, kuriuos galėjo pamatyti ir Varšuvoje.
5. Keliavimas, politinis gyvenimas ir kultūra buvo pagrindiniai dalykai, su kuriais užsieniečiai atvykę į Abiejų Tautų Respubliką dažniausiai susidurdavo ir kurie jiems buvo aktualiausi. Dėl šios priežasties absoliuti dauguma stereotipų sutinkamų italų ir prancūzų tekstuose yra susiję su kuria nors iš šių trijų temų. Remdamiesi tokiu skirstymu, galime išskirti keletą labiausiai paplitusių Lietuvos įvaizdį formavusių stereotipų.
 6. Nuo Kryžiaus karų Pabaltijyje laikų buvo kartojamas stereotipas, XVI a. perimtas italų ir prancūzų, jog Lietuvos keliai buvo dar blogesni ir sunkiau pravažiuojami nei Lenkijos, kurios keliai ypač XVII a. buvo laikomi vieni prasčiausių Europoje. Pagrindinis politinis ir kultūrinis traukos centras Lietuvoje buvo Vilnius. Su šiuo miestu susiję stereotipai tvirtino jį esant daugiatautišku, pilnu žalumos ir vienu gražiausių miestų Rytų Europoje. Visi šie dalykai italų ir prancūzų autorių XVI a. buvo perimti iš vokiškųjų kosmografijų. Vienintelis originalus dalykas, kuris buvo italų paskleistas, o vėliau prancūzų perimtas, tai – Vilniaus palyginimas su Babilonu dėl daugelio religijų sugyvenimo jame. Visi kiti miestai buvo beveik visiškai neminimi, tik su nedidele išimtimi – Gardinas didžiausias Lietuvos miestas ant kelio iš Lenkijos į Vilnių. XVII a. pabaigoje staiga padidėjus Gardino politinei reikšmei, atsirado stereotipas tvirtinęs, jog tai varganas, nuskuręs miestas. Pirmieji jį paskleidė italų diplomatai, varginami ilgų kelionių į seimus, vykusius šiame mieste. Varšuvos/Krokuvos - Vilniaus transporto arterijos reikšmė buvo esminė kalbant apie Lietuvos miestų aprašymų skaičių ir apimtį. Miestams ir gyvenvietėms buvusioms šalia jos italų ir prancūzų autoriai kreipdavo daug didesnę dėmesį nei kitiems.
 7. Per abu šimtmečius lygiagrečiai egzistavo keletas Lietuvos politinio statuso Abiejų Tautų Respublikoje stereotipų, iš kurių vienas ar kitas įsivyradavo tam tikru periodu. Pirmasis jų tvirtino Lietuvą esant suverenia, savarankiška Lenkijos atžvilgiu valstybe. Antrasis teigė ją esant priklausoma nuo Lenkijos, tačiau turinčią daug suverenumo bruožų. Trečiasis, iš esmės būdamas priešingas šiems dviems, vadino ją viena iš Lenkijos dalių be jokių savarankiškumo požymių. Lyginant su kultūriniais ir kraštovaizdžio stereotipais, šie Lietuvos politinio statuso stereotipai kito sparčiausiai ir radikaliausiai. XVI a. antrojoje pusėje dėl ypač didelio Venecijos ir popiežiaus diplomatijos susidomėjimo Lenkija-Lietuva buvo dedama daug pastangų gilinantį į Abiejų Tautų Respublikos politinę struktūrą. Tuo metu buvo išvelgiama daug Lietuvos savarankiškumo ir nepriklausomybės nuo Lenkijos bruožų. XVII a. pirmojoje pusėje dėmesys šiek tiek nušlūgo ir Lietuva aprašymuose tapo vienu iš paprastų Lenkijos regionų be jokių suvereniteto bruožų. Lietuvos kaip suverenios valstybės įvaizdžio renesansas prasidėjo XVII a. antrojoje pusėje. Tuo metu dėl politinės krizės regione, kurią ypač intensyviai ėmėsi nušvietinėti tuo laikotarpiu išpopuliarėjęs prancūziškas savaitinis laikraštis *La Gazette*, pradėta labiau negu amžiaus pirmojoje pusėje gilintis į politinę valstybės struktūrą ir ją komentuoti.

8. Egzistavo keletas su Lenkijos – Lietuvos politiniais santykiais ir unijomis susijusių stereotipų. Beveik nekvestionuojamas per visą laikotarpį išliko iš J. Dlugošo ir vokiškųjų kosmografijų perimtas stereotipas, teigęs, jog Lenkija su Lietuva susijungė Jogailos laikais. XVII a. lygiagrečiai jam prancūziškuose ir itališkuose tekstuose atsirado dar vienas, tvirtinęs, jog Lietuva galutinai prie Lenkijos buvo prijungta 1501 m. Melniko unijos aktu. 1569 m. Liublino unija, sukūrusi Abiejų Tautų Respubliką, apskritai nebuvo minima. Naujaisiais amžiais ji lyg ir nefunkcionavo Vakarų europiečių sąmonėje.
9. Italų ir prancūzų autoriai nesuvokė Žemaitijos politinio statuso. Tai nulėmė faktas, kad jie patys nė karto XVI-XVII a. nesilankė Žemaitijoje. Be to, tuo laikotarpiu politinė prasme Žemaitija buvo viena iš mažiausiai problemišku Abiejų Tautų Respublikos dalių, lyginant su kitomis valstybės teritorijomis. Todėl rašydavo apie ją mažai, o informacijos semdavosi iš nuogirdų ir kartodami bei iškraipydami dar viduramžiais lenkų ar vokiečių autorių sukurtus stereotipus. Daugumoje atvejų Žemaitija buvo suvokiama kaip viena iš Abiejų Tautų Respublikos dalių, tiesiogiai paklūstančių Lenkijos karaliui. Jos priklausomybė nuo Lietuvos būdavo pabrėžiama tik retkarčiais ir tik pačių įžvalgiausių autorių.
10. Žinių apie Lietuvos kultūrinį gyvenimą pasiekdavo Vakarų skaitytoją mažiau nei apie politinį. Lietuvos kultūrinis gyvenimas, italų ir prancūzų nuomone, nebuvo “pakankamai aukšto lygio”, todėl jis juos mažiau ir domino. Išimtis buvo tik egzotiški, mažai tikėtini dalykai, kuriems dėmesio negailėta. Lietuviai buvo laikomi tauta esančia lenkų kultūrinės erdvės pakraštyje. Būdami toli nuo Lenkijos kultūrinių centrų lietuviai logiškai buvo priešpastatomi lenkams kaip barbariškesni ir tamsesni. Iš bendro vaizdo ryškiai išsiskyrė Lietuvos didikai. Kultūrine prasme beveik visiškai susitapatinę su Lenkijos magnatais, jie, kaip ir jų kolegos Lenkijoje, italų ir prancūzų buvo vertinami labai teigiamai. Vakariečiai stebėjosi jų išsilavinimu, dažniausiai įgytu vakarų Europos universitetuose, kalbų mokėjimu, rafinuotomis manieromis ir kilnia elgsena. Egzistavo italų ir prancūzų XVII a. sukurtas ir paskleistas stereotipas teigęs, jog jie buvo kilnūs, svetingi, išsilavinę.
11. Vienas iš labiausiai paplitusių stereotipų, susijusių su Lietuvos kultūra, buvo *matrimoniae adiutores*, be jokios abejonės, egzotiškas tvirtinęs, jog vedusios lietuvių moterys turi meilužių, o jų vyrai tam nesipriešina. Šio stereotipo turinys, kitaip nei kitų kultūrinio gyvenimo stereotipų, XVI-XVII a. šiek tiek transformavosi. XVI a. pradžioje buvo sakoma, jog meilužių gali turėti kilmingos vedusios moterys, o XVII a. pabaigoje jau buvo kalbama tik apie valstietes. Matyt, tai buvo susiję su padidėjusiu italų ir prancūzų skaičiumi Abiejų Tautų Respublikoje ir dažnesniu bendravimu su Lietuvos magnatais, kas lėmė geresnį didikų papročių pažinimą. Tuo tarpu liaudies papročiai liko beveik nepažinti, kas sudarė sąlygas išsigalvojimams ir neįtikėtinoms istorijoms plisti.
12. Lietuvos įvaizdžio stereotipų sklaida laike didžia dalimi atitiko F. Rosset Lenkijos pavyzdžiu sukurtą modelį. Lietuvos, kaip ir Lenkijos stereotipai, ypač politinio gyvenimo, buvo patalpinami į aiškia *struktūrą*, t.y. susiejami su prancūzų skaitytojui gerai žinomais faktais. Taip, pvz., nuolat informuojant apie karus vykstančius Rytų Europoje *La Gazette* puslapiuose, kuriuose prancūzų skaitytojas turėjo neblogai orientuotis, prasismelkdavo Lietuvos politinio statuso stereotipas, tvirtinęs ją turint savarankiškos valstybės bruožų. Kitaip nei Lenkijos įvaizdis, lietuviškasis neturėjo *tęstinumo* savybės, t.y.

negalime sakyti, jog informacijos kiekis apie Lietuvą XVI-XVII a. nuolat didėjo. Pasitenkinta tik kiekybiniu, bet ne kokybiniu jau žinomos informacijos kartojimu, t. y., nors XVII a. antrojoje pusėje apie Lietuvą buvo rašoma daug daugiau nei prieš šimtą metų, tačiau atkartojant jau žinomus faktus buvo pasakoma mažai kas naujo. Dėl to stereotipai beveik nesikeitė, nekito ir jų supratimo bei išreiškimo būdai. Trečioji savybė- *ambivalentiškumas*, gali būti pritaikoma Lietuvai. Tai reiškia, jog lietuvių įvaizdis ir su juo susiję stereotipai nuolat buvo priešpastatomi civilizuotam ir centralizuotam, t.y. prancūziškam pasauliui- lietuviai laikyti barbarais, jų valdymo būdas anarchiškas. Su tuo susijęs stereotipas smerkęs ir laukiniais barbarais laikęs valstybiniame-politiniame gyvenime tuo metu dominavusius Sapiegas, kurie, prancūzų akimis, buvo laikomi išsišokėliais prieš šventą karaliaus valdžią. Lietuvos įvaizdžio stereotipams gali būti pritaikomas ir ketvirtasis *koherencijos* bruožas. Vienas kitą sekdami ir įvairiai jungdamiesi, skirtingi stereotipai susijungdavo į grupes. Taip atsilikusios Lietuvos stereotipas derinosi su blogų kelių ir karčemų bei barbariškos Sapiegų šeimos iškilimu ir papildė vienas kitą.

13. Menkas domėjimasis Lietuvos reikalais, ypač kultūriniais, ir pirmenybės teikimas per amžius kartojamiems nuvalkiotiems stereotipams gali būti geriau suprantamas pritaikius A. Tudoro informacijos perėmimo modelį. Vakarų europiečio ir paprasto Lietuvos gyventojų kultūra bei socialinis-ekonominis pasaulis buvo visiškai skirtingi. Lietuva buvo išsaugojusi daug pagoniškų elementų, be to, buvo stipriai veikiamą rusiškos-stačiatikiškos kultūros. Tai lėmė vertybių sistemų, kalbos ir simbolių neadekvatumą, kas labai sunkino susikalbėjimą tarp kultūrų. Be to, šie užsieniečiai labai vangiai dėl retų kelionių į Lietuvą kontaktavo su vietos gyventojais. Tai lėmė nuolatinį informacijos trūkumą ir skatino kartoti tuos pačius dalykus. Reikia pridurti ir tai, jog domėtis Lietuvos reikalais nebuvo labai didelio motyvo. Ši kultūra europiečiams buvo nesuprantama, nes buvo kitokia, dėl šios priežasties laikoma pusiau laukine ar bent jau atsilikusia. Tiesa, ne visos *kitokios* kultūros buvo taip ignoruojamos europiečių. Atvirkščiai, kai kurioms joms (Indijai, arabų šalims ir pan.) buvo skiriama daug daugiau dėmesio. Kitaip nei Lietuva, jos buvo ne vien tik *kitokios*, bet ir be galo įdomios dėl savo egzotiškumo, kurio Lietuva vakariečių akyse turėjo nepakankamai.
14. Susidaro įspūdis, kad XVI-XVII a. prancūzų ir italų skaitanti visuomenė apie Lietuvą, ypač jos politinį gyvenimą, buvo informuojami išsamiau ir dažniau nei šiandien, nepaisant to, jog susiekimas ir kontaktai tarp rytų ir vakarų Europos buvo daug prastesni. XVIII a. pabaigoje pasidalinus Abiejų Tautų Respubliką, informacijos srautas sumenko, ir per XIX-XX a. Lietuva beveik išsityrynė iš vakarų europiečio sąmonės. Tai nulėmė daugelio Lietuvai nepalankių, vaizduojančių ją atsilikusia šalimi, stereotipų užsikonservavimą, kurie Italijoje ir Prancūzijoje yra stiprūs iki šiol.

NESKELBTI ŠALTINIAI

Archivio di Stato di Venezia (ASV)

Senato, dispacci di Polonia, filze 8-18 (Gerolamo Alberti).

Biblioteca Marciana a Venezia (BMV)

Relatione del Regno di Polonia, et degli altri stati aggiunti à quella Corona con la forma del giuramento de Conseglieri di esso Regno, cl. 7, no 932.

Discorso sopra la nuoua elettione da farsi del Rè di Polonia, cl. 7, no 932.

Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze (BNCF)

Bibliotheca Magliabechiana (BM)

Relatione del Regno di Polonia, et di tutti gli altri Stati soggetti à q(ue)lla Corona, II, III, 384.

Discorso sopra la nuoua elettione da farsi (?) del Regno di Polonia, II, III, 385.

Anon. Relazione di Polonia, cl. XXX, cod. 177.

Anon. Notizie di Polonia, cl. XIII, codice 22.

Relation De La Cour De Pologne Sur Le Suiet De Selection de Monsieur Le Duc 1662, II, I, 378.

Libreria Capponi di Firenze (LC)

Relatione del Regno di Polonia, et di tutti gli altri Stati soggetti à q(ue)lla Corona, codice III, Relazioni de'ambasciatori Veneti, 191-199.

Biblioteca Vaticana (BV)³⁸⁵

Avviso Mario Filonardiego do kard. Franciszka Barberini, Vilno, 16 VIII 1636, Barb. Lat. 6598 f. 20r-21r.

Biblioteka Kórnicka (BK)

Giovanni di Luca, *Relatione di un uiaggio fatto dal padre frà Giovanni di Luca missionario per la Sacra Congregatione di Propaganda fide, alli circassi e comucchi, figliuolo del conuendo di San Domenico di Napoli Prouincia del Regno*, 20 maggio 1643, sygn. 147.

Biblioteka Narodowa w Warszawie (BNW)

Teki Rzymskie, t. 21, 6 I 1646- 30 VI 1646, mikrofilmas nr. 67223.

³⁸⁵ Už galimybę naudotis dokumentu dėkingas T. Chynczewskai-Hennel.

Bibliothèque Nationale de France à Paris (BNF)

Portefeuille du Dr. Vaillant, médecin et secrétaire de Mme de Sablé puis de Mlle de Guise, 420 f. mélanges, f. 276 (à l'encre) ou f. 272 (au crayon): deux lettres de Gaspard de Tende sur les misères du pays et les guerres, Varsovie 14 janv. 1667, ms. fr. 17056.

Mémoire historique et politique concernant divers états... f. 69: Des Roys et Royaume de Poloigne, ms. fr. 19014.

Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius (VUB rankraščių skyrius)

G. Michelinio fondas (F. 166)

Bylos 98-106, 108, 109-116, 122, 133, 134, 135, 136.

P. Jatulio fondas (F. 267)

Bylos 751-758, 890.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławu. Biblioteka (WB)

Mémoires pour servir à l'histoire de Pologne, Hanovre, Brandebourg etc. tirés des voyages manuscrits de M[onsieur] de Mongrillon, gentilhomme de la ville de Sées de la suite de M. l'abbé de Polignac, ambassadeur en Pologne depuis 1694 jusqu'à l'année 1698 après le couronnement du roi Auguste, rkps. 5862/II.

SKELBTI ŠALTINIAI

Acta nuntiaturae Polonae, moderatore H. D. Wojtyska CP, t. I: De fontibus eorumque investigatione et editionibus. Instructio ad editionem. Nuntiorum series chronologica, autore Henrico Damiano Wojtyska CP, Romae 1990; t. II: Zacharias Ferreri (1519-21) et nuntii minores (1522-53), edidit H. D. Wojtyska, Romae 1992; t. III/1: Aloisius Lippomano (1555-57), edidit H. D. Wojtyska CP, Romae 1993; t. VI: Iulius Ruggieri (1565-68), colegit et paravit Th. Glemma, supplevit et edidit St. Bogaczewicz, Romae 1991; t. IX: Vincentius Lauro (1572-78), volumen 1 (25 VII 1572- 30 IX 1574), ediderunt M. Korolko et H. D. Wojtyska CP, Romae 1994; t. XV: Germanicus Malaspina (1591-98), volumen 1 (1 XII 1591- 31 XII 1592), edidit L. Jarمیński, Cracoviae 2000; t. XVIII: Franciscus Simonetta (1606-12), volumen 1 (21 VI 1606- 30 IX 1607), edidit A. Tygielski, Romae 1990; t. XXIII: Antonius Santa Croce (1627-30), volumen 1 (1 III 1627- 29 VII 1628), edidit H. Litwin, Romae 1996; t. XXXIV: Opitius Pallavicini (1680-88), volumen 1 (10 VIII 1680- 29 III 1681), edidit M. Domin-Jačov, Romae 1995; t. XXXIV: Opitius Pallavicini (1680-88), volumen 2 (III 1681- 15 VII 1681), edidit M. Domin-Jačov, Romae 1997.

Albèri E., *Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, serie I, volume I, Firenze 1862, 249-269 (G. Francesco Morosini, 1573); 271-316 (Girolamo Lippomano, 1575); 317-348 (Pietro Duodo, 1592).

(Augustin), "Relation d'un voyage en Moscovie, écrite par Augustin, libre Baron de Mayerberg, conseiller de la Chambre Impériale Aulique, & Ambassadeur de l'Empéreur Leopold, vers le Czar Alexis Mihalowics, Grand Duc de Moscovie," *Voyage en Moscovie d'un Ambassadeur, conseiller de la Chambre Impériale, Envoyé par L'empereur Leopoldo au Czar Alexis Mihalowics, Grand Duc de Moscovie*, Leide 1688.

(Avril Ph.), *Podróż do różnych krajów Europy i Azji przez misjonarzów S. J. w roku 1690 odprawiona końcem odkrycia nowej drogi do Chin*, X. R. Ładowski, Warszawa 1791.

(Avril Ph.), *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie, Etrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine. Contenant Plusieurs Remarques curieuses de Physique, de Geographie, d'Hydrographie & d'Histoire. Avec une description de la grande Tartarie, & des differens Peuples qui l'habitent*, Paris 1692.

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 2, Vilnius 2001.

Bellini P., *La Descrittione della Pollonia de Fulvio Ruggieri (1572)*, presentazione di J. W. Woś, Trento 1994.

Blaeu G. ir I., *Theatrvm orbis terrarvm, sive novvs atlas; in quo Tabulae et descriptions amnium regionum*, Amsterdami 1640.

Bodniak St., "Polska w relacji włoskiej z roku 1604," *Pamiętnik biblioteki kórnickiej*, z. 2, Kórnik 1930, 26-49.

Boemus Joannes, *The manners, lawes and customs of all nations with many other things (...) gathered out of Nicolas Damascen (...), the History of America or*

- Brasill*, written by John Lerijs (...) newly translated into English, by E. Aston, London 1611.
- Boëmus Aubanus, *Mores, leges et ritvs omnivm gentivm...*, S. 1604.
- (Bolognetto A.), *Alberti Bolognetti nuntii Apostolici in Polonia. Epistolae et acta 1581-1585*, pars II: 1583, edidit E. Kuntze, Cracoviae 1938.
- (Bolognetto A.), *Il cardinale Alberto Bolognetto e la sua nunziatura di Polonia per F. Calori Cesis*, Bologna 1863.
- Boulêtreau F., *Edition de la correspondance...*
- (Buonvisi F.), *Francesco Buonvisi nunziatura a Varsavia*, a cura di F. Diaz e N. Carranza, Roma 1965, t. 1: 3 gennaio 1673 - 2 giugno 1674; t. 2: 6 giugno 1674 - 28 agosto 1675.
- Cellarius A., *Regni Poloniae, Magnique Ducatus Lituaniae. Omniumque regionum juri Polonico Subjectorum. Novissima descriptio, Urbium potissimum icones elegantissimas & delinitionem hujus Regni Geographicam oculis subjiciens Studio*, Amstelodami 1659.
- Ciampi S., *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, Firenze, t. 1: 1834; t. 2: 1839; t. 3: 1842.
- Ciampi S., *Lettere militari con un piano di riforma dell'esercito Polacco del re Giovanni Sobiescki ed altre de'suoi segreti italiani*, Firenze 1830.
- Ciampi S., *Notizie dei secoli XV e XVI sull'Italia, Polonia e Russia*, Firenze 1833.
- Ciampi S., *Notizie di medici, maestri di musica e cantori, pittori, architetti, scultori ed altri artisti italiani in Polonia e polacchi in Italia*, Lucca 1830.
- (Cilli A.), *Historia delle sollevationi notabili Seguite in Pollonia gl'anni del Signore 1606. 1607. e 1608. E dell'ationi Heoriche, e memorabili Imprese fatte in Moscouia dall'Inuittissimo Sigismondo III. Rè del Gran Regno di Pollonia, è de Sueti, Gotti, e Vandali Rè Hereditario. Doue si scopre, e conosce il gran valore, e sapere dell'istesso Rè, & insieme si veggono mutationi di stato, e di fortuna, è la potenza de Moscouiti. Opera curiosa, e di molta vtilità non solo a qualsiuoglia Principe, e Gran Monarca; ma ancora a tutti i loro Ofitali, e Ministri*, Pistoia 1627.
- Coxe W., *Travels into Poland*, New York 1971.
- Cudzoziemcy o Polsce: Relacje i opinie*, wybrał i opracował J. Gintel, t. 1-2, Kraków 1971.
- (Dalairac F. P.), *Les anecdotes de Pologne ou memoires secrets du regne de Jean III du nom*, t. 1- 2, Amsterdam 1699.
- (Dalairac F. P.), "Pamiętnik kawalera de Beaujeu," Alexander Kraushar, *Pamiętniki do czasów Jana III*, W. Markowski, ser. I, t. I, Kraków 1883.
- (Dalairac F. P. (pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires du chevalier de Beaujeu. Contenant ses divers voyages tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie avec des Relations particulieres des Guerres & des Affaires de ces Païs-là, depuis l'année 1679*, Paris 1698.

- (De Chavagnac G.), "Elekcja Michała Wiśniowieckiego. Z pamiątek Kacpra Hrabiego Chavagnac," *Athenaeum*, t. 1, 1841, 7- 34.
- De Chavagnac G., *Memoires de Gaspard Comte de Chavagnac Maréchal de Camp ez Armées du Roy, General de l'Artillerie: Sergent de Bataille de celles de Sa Majesté Catholique, Lieutenant General des Troupes de L'Empereur & son Ambassadeur en Pologne, &c.*, t. 2, Besançon 1699.
- (De Chévremont, J.-B. Abbé), *L'état actuel de la Pologne*, Cologne 1702.
- De Fulstin I. H., *Histoire des Roys et Princes de Poloigne. Contenant l'origine, progrès & accroissement de ce Royaume, depuis Lech premier fondateur d'iceluy iusques au Roy Sigismond Avgvste dernier decedé, avec les illustres & excellens faicts desdits Roys & Princes, tant en Paix qu'en guerre. Composee en Latin & diuisée en XX. liures par noble & magnifique sieur Iean Herbvt de Fvlstin Castellan de Sanoc, Capitaine de Premislie, Conseiller dudict Royaume de Poloigne, à present l'un des Ambassadeurs d'iceluy en France*, Paris 1573.
- De Gaya L., *Cerimonie nvzziali di tvtte le nationi del Mondo*, Venetia 1685.
- De Grenaille F. (sieur de Chatounières), *Le Théâtre de l'univers, ou l'Abrégé du monde...*, t. 2, Paris 1646.
- De Mongrillon M., *Pamiętnik sekretarza ambasady francuzkiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694-98)*, red. Ł. Częścik, Ossolineum 1982.
- De Pomponne, *Mémoires du Marquis de Pomponne ministre et secrétaire d'état au département des affaires étrangères*, publiés par J. Mavidal, t. 1, Paris 1860.
- Desfontaines l'Abbé M., *Histoire des revolutions de Pologne; Depuis le commencement de cette Monarchie jusqu'à la derniere Election de Stanislas Leszczyński*, t. 1, Amsterdam 1735.
- Des Noyers P., *Lettres de Pierre des Noyers secrétaire de la Reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l'Histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659*, Berlin 1859.
- Des Noyers P., *Listy Piotra des Noyers, sekretarza królowej Maryi Kazimiry, z lat 1680- 1683, rzeczy polskich dotyczące*, L. Nabelak, Lwów 1867.
- De Tende G. (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur élection et leur couronnement, les privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs et les inclinations des Polonois avec plusieurs actions remarquables*, Paris 1687.
- De Vigenère B., *La Description du royaume de Poloigne et pays adjacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux*, par Blaise Vigenere, Sercretaire de feu Monseigneur le Duc de Niurnois, Paris 1573.
- Die Gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen, Zeitgenossische Texte*, Herausgegeben von E. M. Szarota, Historische Einführung, Einleitungen und Anmerkungen von A. Kersten, Wien-München-Zürich 1972.
- Discours sur l'histoire des Polognois, par lequel on peult cognostre l'origine, situation, fertilité moeurs, loix, coustumes, deuotion & modestie des habitans du Royaume de Pologne: & comme dés leur comencement ils esleurent*

Seigneurs, Ducz & Roys, qui par interruption d'années les ont gouvernez iusques à present que par la diuine prouidence, tres-hault, tres-puissant & Belligueux Prince & seigneur, Monseigneur Henry de France, Duc d'Anjou, d'Auuergne, & Bourbonnois, filz & frere de Roys en a esté esleu Roy & souuerain. Le tout extraict des Historiographes Allemans, qui ont escrit l'histoire generale dudict país, Paris 1573.

Discours svr le gouvernement de Pologne ov la politique des Polonois, Description dv royavme de Pologne, Paris 1669.

Dupont Ph., *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne par Philippe Dupont attaché à ce prince en qualité d'ingnieur en chef de l'artillerie, Varsovie 1885.*

Elementa ad fontium editiones. Institutum Historicum Polonicum Romae, t. I: Polonica ex libris "Obligationum et Solutionum" Camerae Apostolicae ab A. 1373, collegit dr. I. Lisowski, Romae 1960; t. III: Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino Romae, I pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1961; t. V: Repertorium rerum Polonicarum in Archivo Dragonetti de Torres in civitate Aquilina, edidit P. Collura, Romae 1962; t. VII: Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivo Capitolino Romae, II pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1962; t. X: Repertorium rerum Polonicarum ex archivio Orsini in archivio Capitolino Romae, III pars, collegit dr. W. Wychowska de Andreis, Romae 1964; t. XIV: Collectanea e rebus Polonicis archivi Orsini in archivio Capitolino Romae, I pars, Romae 1965; t. XVIII: Collectanea e rebus Polonicis archivi Orsini in archivio Capitolino Romae, II pars, Romae 1968; t. XXII: Documenta Polonica ex archivio Parmensi, I pars, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wyhowska de Andreis, Romae 1970; t. XXIII: A: Documenta Polonica ex archivio Parmensi, B: Documenta Polonica ex archivio capitulari in Brisighella, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wychowska de Andreis, Romae 1970; t. XXVI: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, I pars: Avvisi, varie scritte e notizie di Polonia dal 1559 al 1599, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wyhowska de Andreis, Romae 1972; t. XXVII: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, II pars: Avvisi, varie scritte e notizie di Polonia dal 1559 al 1595, Lettere et avvisi di Pollonia dal 1600 fino al 1612, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wyhowska de Andreis, Romae 1972; t. XXVIII: Res Polonicae ex Archivio Mediceo Florentino, III pars: Lettere et avvisi di Pollonia 1613-1626, ediderunt V. Meysztowicz et W. Wyhowska de Andreis, Romae 1972; t. LVIII: Documenta ex Archivo Cardinalis Ioanis Morone ad Poloniam spectantia quae in Archivo Secreto Vaticano asservantur, I pars: 1561-1580, edidit C. Lanckoronska, Romae 1984; t. LVIII: Documenta ex Archivo Cardinalis Ioanis Morone ad Poloniam spectantia quae in Archivo Secreto Vaticano asservantur, II pars: 1539-1579. Edidit C. Lanckoronska, Romae 1984.

Faggiuoli J., "Djariusz podróży do Polski, wyjęty z pamiętników Jana Chrzyciciela Faggiuoli przez Władysława Kulczyckiego," *Czas, dodatek miesięczny*, 1858, t. 11, sierpień, 237-306.

Fantuzzi G., *Diario del viaggio Europeo (1652) con Istruzione et avvertimenti per far viaggi lunghi*, testo a cura di P. Salwa e W. Tygielski, introduzioni e note di W. Tygielski, Varsavia-Roma 1998.

- Fantuzzi G., *Diariusz podróży po Europie (1652)*, z rękopisu przełożył, wstępem i przypisami opatrzył W. Tygielski, Warszawa 1990.
- (Fantuzzi G.), "Ragguaglio della forma, che si tiene nell'electione del Rè di Polonia," *Lettere Memorabili Dell'Abbate Michele Giustiniani Patritio Genouese de 'Sig^{ri} di Scio*, parte II, Roma 1669.
- Ferreri Z., *Vita beati Casimiri confessoris ex serenissimis Poloniae regibus, et magnis Lituaniae ducibus clarissimi*, 1521 (atspausdinta tikriausiai Krokovoje).
- F.L.P., *Briefve description dv pays et Royavme de Poloigne, contenant la situation du lieu, les mœurs & façons de viure des Polonnois, Les Archeueschez & Eueschez qui y sont, & autres singularitez, proprietes, & excellence du païs*, Recolligee des anciens & modernes Cosmographes par F. L. P., Lyon 1573.
- Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, exhaustit, collegit, edidit Dr. Augustus Comes Cieszkowski, series II, fasciculus primus: litterae ambaxatorum Venetorum apud Regem Poloniae ab anno 1574 usque ad annum 1606, Venetiis 1892-1902.
- Foresti A., *Del mappamondo istorico*, t. 4, p. II, libro decimo: Le vite de'principi, e Re di Polonia, Venezia-Parma 1710.
- Guagnini A., *Sarmatiae Europae descriptio quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prusiam, Pomeraniam, Livoniam et Moscoviae, Tartarineque partem complectitur*, Alexandri Guagnini Veronensis Equitis aurati peditumque praefecti diligentia conscriptae, Cracoviae 1578; 1611 m. leidimas- lenkų kalba.
- (Jolli J.-G.), "Histoire des Rois de Pologne," *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lituanie. Depuis la fondation de la Monarchie jusques à present. Où l'on voit une relation fidele de ce qui c'est passé à la derniere élection*, Amsterdam 1698.
- (Jordan C.), *Voyages historiques de l'Europe*, t. 8: Qui traite du Gouvernement, & de ce qu'il y a de plus curieux en Pologne & en Lituanie; & de ce qu'il y a de plus remarquable dans les Royaumes de Suede, de Danemarck, de Norwege, & dans l'Isle d'Island, Paris 1700.
- Jouvin de Rochefort A., *Le voyageur de l'Europe où sont les voyages de France, d'Italie, et de Malthe, d'Espagne, du Portugal, des Pays Bas, d'Allemagne et de Pologne, d'Angleterre, de Danemarc et de Sude...*, vol. 1-3, Paris, 1672.
- Jouvin de Rochefort A., "(Pamiętnik P. Albert de Rochefort.) O Polsce za Jana Kazimirza," M. Podczaszyński, *Dziennik Warszawski*, t. XVIII, 1829: 74- 95, 286- 322.
- Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV-XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius 1988.
- Kromer M., *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie*, Olsztyn 1977.
- (La Gazette), *Recueil de toutes les Gazettes, nouvelles Ordinaires & Extraordinaires & autres Relations. Contenant le recit des choses remarquables, avenuees en ce Royaume qu'és pays estrangers, dont les nouvelles nous sont venuees toute l'annee Dedié av Roy. Par Theophraste Renavdot, Conseiller & Medecin*

ordinaire de Sa Majesté, M^e & Intendant General des Bureaux d'Adresse de France, 1631-99 m. numeriai.

Lasickis J., *Apie žemaičių dievus*, Vilnius 1969.

Le Grand Dictionnaire Historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane, par Mr L. Moréri, Prêtre, Docteur en théologie, nouvelle édition de 1759.

Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850), collegit, paravit, adnotavit editionemque curavit P. A. G. Welykyj OSBM, vol. 1: 1550-1593, Romae 1959.

Lvca di Linda, *Le descrittioni vniversali Et Particolari del Mondo, & delle Republiche. Come più destintamente nella Pagina sequente si può vedere. Tradore, Osseuate, & Accresciute, dal Marchese Maiolino Bisaccioni*, Venetia 1660.

Maciej z Miechowa, *Opis Sarmacji Azjatyckiej i Europejskiej*, Ossolineum 1972.

Marescotti G., *Vademecum pro Nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti Nuntio Apostolico circa a 1670*, editionem curavit ac prooemio auxit Dr. A. Kakowski, Petropoli 1912.

Miselli G., *Il Burattino veridico o vero istruzione generale per chi viaggia Con la descrizione dell'Europa, e distinzione de'Regni, Prouinzie, e Città, e con una esatta cognitione delle monete più utili, e corremti in detti luoghi; Con la notizia d'alcune parole in varie parti d'Europa più necessarie, espresse, nelle lingue, Italiana, Francese, Spagnuola, Tedesca, Polacca, e Turchesca. Con la Tauola delle Poste nelle vie, che al presente più regolate si trovano, & Indice de'Capitoli, e Titoli*, Bologna 1688.

Moryson F., *An Itinerary Containing His Ten Yeers Travell through the Twelve Dominions of Germany, Bohmerland, Sweitzerland, Netherland, Denmarke, Poland, Italy, Turkey, France, England, Scotland & Ireland*, t. 4: Glasgow 1908.

Morosini A., *Relazione del nob. Angelo Morosini cavalier procurator ambasciatore straordinario in Polonia. 24 Maggio 1685*, Venezia 1885.

Munster S., *Cosmographiae Universalis*, lib. IV, 1572.

Noailles E., *Henri de Valua et la Pologne en 1572*, Paris 1867.

“Obraz Polski pod koniec XVII. wieku,” *Ze zbioru podróży, ogłoszonych w Hadze 1705 r.*, ed. by X. Godebski, Lwów 1869.

O'Connor B., *The History of Poland in several letters to persons of quality...*, t. 1, London 1698.

Olearius A., *Relation dv Voyage d'Adam Olearivs en Moscovie, Tartarie, et Perse, avgmentee en cette novvelle edition de plus d'vn tiers, & particulièrement d'vne seconde Partie contenant le voyage de Iean Albert de Mandelslo aux Indes Orientales. Traduit de l'Allemand par A. de Wicqvefort, Resident de Brandebourg*, Paris 1666.

Orbini M., *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni. Historia di don Mavro Orbini Ravseo Abbate Melitense. Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Poppoli, che furono della Lingua Slava, con molte, & varie guerre, che*

- fecero in Europa, Asia, & Africa; il progresso dell'Imperio loro, l'antico culto, & il tempo della loro conuersione al Christianesimo. E in particolare veggonsi i successi de'Re, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Serbia, Rassia (!), & Bvlgaria*, Pesaro 1601.
- Pacichelli G. B., *Memorie de viaggi per l'Europa christiana, scritte à diversi in occasion de'suoi Ministeri*, t. 3, Napoli 1685.
- Portofolio królowej Marii Ludwiki*, E. Raczyński, t. 1-2, Poznań 1844.
- Regnard J. F., *Les œuvres de M. Regnard*, t. 1, Amsterdam 1771.
- Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E. Rykaczewski, t. 1-2, Berlin-Poznań 1864.
- Sacrum Poloniae Millenium*, t. 3, Rzym 1956.
- (S^r.D.T.V.Y.), *Les Etats, Empires, et Principavtez, du Monde, Representez par la Descriptio(n) des Pays, mœurs des habitants, Richesses de Prouinces, les forces, le gouuernement, la Religion, et les Princes qui ont gouuerné chascu[n] Estat. Avec l'origin de toutes les Religions, et de tous les Cheualiers et ordr(es) Militaires*, par le S^r.D.T.V.Y. gentilhomme ordre de la chambre du Roy, Paris 1622.
- Scriptores rerum Polonicarum*, t. XV, continet: *Analecta Romana quae Historiam Poloniae saec. XVI illustant ex archivis et bibliothecis excerpta*, edidit Dr. I. Korzeniowski, Kraków 1894.
- Starowolski Sz., *Polska albo opisanie położenia królestwa Polskiego*, Kraków 1976.
- (Tiepolo G.), *Il carteggio di Giovanni Tiepolo ambasciatore Veneto in Polonia (1645-1647)*, a cura di D. Caccamo, Roma 1984.
- Tygielski W., *Dyplomacja-Informacja-Propaganda. Podróż Luigiego Bevilacqua, posła tokańskiego na dwory europejskie w 1609 r.*, Semper 2000.
- Tygielski W., "Giacomo Fantuzzi: sui viaggi di lunga durata," *Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, prace historyczne*, nr. DCCCLIX, z. 86, Kraków 1987, 55-79.
- Vimina A., "Alberta Viminy Relacja o pochodzeniu i zwyczajach Kozaków," tłum. i opr. T. Chynczewska-Hennel, P. Salwa, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, XXX 1985, 207-222.
- Vimina A., *Historia delle gverre civili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell'armi Moscovite contro Polacchi. Relatione della Moscovia, e Svetia, e loro Gouerni*, Venetia 1671.
- Vyšniauskaitė A., *Lietuviai IX a.- XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius 1994.
- Volanas A., "De libertate politica sive civili libellus lectu non indignus," *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1996.
- Von Brandt J.-A., *Reysen / durch die Marck Brandenburg / Preussen/ Churland / Liefland / Pleßcovien / Groß-NauGardien / Tweerien und Moscovien: in welchen vieles nachdencklich wegen gemeldter Länder / wie auch der Litthauwer / Lebens-art / Gottesdienst / allerhand Ceremonien / Kleydung /*

Regierung / Rechtspflegung / und dergleichen / angemercket: anbey Eine Seltsame und sehr Anmerckliche Beschraibung von Siberien, Wesel 1702.

Voyage en Russie: anthologie des voyageurs français aux XVIIIe et XIXe siècles, préf. Cl. Grève, Paris 1990.

Woś J. W., *La Descrittione della Pollonia de Fulvio Ruggieri (1572)*, presentazione di J. W. Woś, Trento 1994.

Woś J. W., *La relazione sulla Polonia di Giulio Ruggieri (1568)*, Trento 1993.

Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce, przez J. U. Niemcewicza, t. 1-5, Lipsk 1838-40.

Zeno G., *Relatione dell'Illustrissimo Signore Signor Zeno Giorgio mandato Ambasciatore straordinario della Repubblica Veneta a Ladislao (Ladisloa) VII Re di Polonia nel 1638*, pubblicata dal Prof. G. Ferraro, Torino 1893 (Ištrauka iš *Miscellanea di Storia Italiana*, s. II, nr. XVI (XXXI)).

Ziembicki W., *Sobiesciana. Przyczyunki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy,"* Lwów 1933.

LITERATŪRA

- Albert P., "La Gazette," *Encyclopaedia Universalis*, Version 6, 2001.
- Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959.
- Atlas historyczny Polski*, Warszawa 1989.
- Baranowski B., *Polska Karczma, Restauracja, Kawiarnia*, Ossolineum 1979.
- Barocco fra Italia e Polonia*, Warszawa 1977.
- Bély L., *Espions et ambassadeurs: au temps de Louis XIV*, Paris 1990.
- Bem-Wiśniewska E., *Funkcjonowanie nazwy Polska w języku czasów nowożytnych (1530-1795)*, Warszawa 1998.
- Bersano Begey Maria e Marina, *La Polonia in Italia: Saggio Bibliografico (1799-1948)*, Torino 1949.
- Berting J. and Ch. Villain-Gandossi, "The role and significance of national stereotypes in international relations: an interdisciplinary approach," *Stereotypes and Nations*, ed. by T. Walas, Cracow 1995, 13-27.
- Bibliografia degli scritti di J. W. Woś: 1968-1996*, a cura di P. Bellini, Trento 1996.
- Biographie Universelle ancienne et moderne, histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*, nouvelle édition, publiée sous la direction de M. Michaud, revue, corrigée, et considérablement augmentée d'articles inédits et nouveaux, ouvrage rédigé par une société de gens de lettres et de savants, Paris.
- Bystroń J. St., *Megalomania narodowa*, Warszawa 1995.
- Brahmer M., *Powinowactwa polsko-włoskie*, Warszawa 1980.
- Caccamo D., "Alberto Vimina in Ukraina e nelle "parti settentrionali" Diplomazia e cultura nel Seicento veneto," *Europa Orientalis*, 5, 1986, 233-283.
- Caccamo D., *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558-1611)*, studi e documenti, Firenze-Chicago 1970.
- Chynczewska-Hennel T., "Mario Filonardi - nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-1643. Rys biograficzny," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1999, t. XLIII, 151-162.
- Chynczewska-Hennel T., "Pobyty Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.)," *Barok. Historia-Literatura-Sztuka*, 1998, nr. V/2 (10), 51-63.
- Chynczewska-Hennel T., *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Warszawa 1994.
- Chynczewska-Hennel T., *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Wrocław 1993.
- Chrościcki J. A., "Kamieniarze i mafiosi zarobkowa emigracja z Włoch do Europy Środkowej i Wschodniej (XV-XVIII w.)," *Przegląd humanistyczny*, 1996, nr. 1, 69-85.

- Cronia A., *La conoscenza del mondo slavo in Italia: Bilancio storico bibliografico di un Millennio*, Padova 1958.
- Dahl F., F. Petitbon, M. Boulet, *Les débuts de la presse française. Nouveaux aperçus*, Göteborg-Paris 1951.
- D'Ainvelle V., *La presse en France. Genèse et evolution de ses fonctions psychosociales*, Paris 1965.
- De Daugnon F.F., *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII, note storiche con brevi cenni genealogici araldici e biografici*, t. 1, Crema 1905; t. 2, Crema 1907.
- Dictionnaire de Biographie française*, sous la direction J. Balteau, M. Bardou, M. Prevost, Paris.
- Dini P. U., "Auffassungsvarietät über die Baltischen Sprachen in "Mithridates" (1555) von Conradus Gesnerus," *Baltistica*, 1997, nr. XXXII (1), 41-48.
- Dini P. U., "Baltų kalbos bei kultūros Rinascimento laikotarpiu. Baltų kalbos samprata Angelo Roccas 1591 m. "De dialectis," *Baltistica*, 1994, IV priedas, 42-50.
- Dini P. U., "Baltų kalbos bei kultūros Rinascimento laikotarpiu. Dėl Videvučio "Biottero" mito P. F. Giambullario 1566 m. Prūsijos aprašyme italų kalba," *Colloquium Pruthenicum Primum*, edited by W. Smoczyński and A. Holvoet, Warszawa 1992, 135-141.
- Dini P. U., "Biblianders (1548) Quelle über die Baltischen Sprachen. Baltische Sprachen und Kulturen in der Renaissance," *Res Balticae*, 1997, 231-239.
- Dini P. U., "Die Nichtbeachtung des Baltischen im E. Brerewoods Enquireies Touching the Diversity of Languages, and Religions... (1614)," *Baltistica*, 1996, nr. XXXI (2), 235-239.
- Dini P. U., "Il ruolo culturale e linguistico delle terre Rutene Bieloruse nel Granducato di Lituania," *Università degli studi della Basilicata- Potenza. Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 1991-1992, 79-90.
- Dini P. U., "Italijos renesanso ir baltų kultūros bei kalbos nežinomi autoriai ir veikalai bei jų šaltiniai," *Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius 1995, t. XV, 365-370.
- Dini P. U., "Ketveriopos kalbos (linguagium Lithuanicum quadripartitum) samprata ir renesanso baltų kalbotyros istoriografijos kontekstas," *Metmenys*, 1999, nr. 76, 138-150.
- Dini P. U., "Latino e lituano nel Rinascimento. Sull'importanza del momento linguistico nel mito dell'origine romana dei lituani."
- Dini P. U., "Lingue e culture baltiche nel Rinascimento: Teonimi baltici in "Il Regno degli Slavi" (1601) di Mauro Orbini," *Studi e Saggi Linguistici*, Pisa 1990, nr. XXX, 99-116.
- Dini P. U., "Ruski e latino/lituano nelle opere (sec. XVI) dei "latinizzanti" di Vilnius, L'Ucraina del XVII secolo tra Occidente ed Orienté d'Europa," *Il Convegno Italo-Ucraino 13-16 settembre 1994*, Kyiv-Venezia 1996, 568-588.
- Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma.

- Dundulienė P., *Senieji lietuvių šeimos papročiai*, Vilnius 1999.
- Fabiani B., *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa 1976.
- Feyel G., *La «Gazette» en province à travers ses réimpressions, 1631-1752: une recherche analytique de la diffusion d'un ancien périodique dans toute la France*, Holland Univ. Press, Amsterdam 1982.
- Gaëlle Le M., "Les Pays Balts," *Encyclopaedia Universalis*, versija 6, 2000.
- Gidžiūnas V., "Lietuvos istorijos šaltiniai Vatikano archyve," *Lituanistikos instituto 1971 m. suvažiavimo darbai*, Chicago 1971, 227-235.
- Graciotti S. e K. Żaboklicki, *La polonistica in Italia e l'italianistica in Polonia, 1945-1979*, con saggio bibliografico a cura di J. Křesálková, Ossolineum 1983.
- Guilhaumou J., "L'histoire des concepts: le contexte historique en débat (note critique)," *Annales: histoire, Sciences Sociales*, no 3, mai-juin 2001, 685-698.
- Hajnal J., *European Marriage Patterns in Perspective*.
- Hatin E., *Histoire Politique et littéraire de la presse en France*, vol. 1, Paris 1859.
- Henri III et son temps*, études reunites par R. Sauzet, Paris 1992.
- A History of Women in the West*, t. 3: Renaissance and Enlightenment Paradoxes, N. Z. Davis and A. Farge (eds), London 1993.
- Hitton F., *La presse française des origins à la revolution*, vol. 1, Paris 1943.
- Italia, Venezia e Polonia tra medio evo e età moderna*, V. Branca e S. Graciotti, Firenze 1980.
- Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, Ossolineum 1967.
- Ivinskis Z., "Lietuvių kalba viešajame Lietuvos 16-17 amž. gyvenime: žiupsnelis medžiagos iš Romos archyvų," *Aidai*, 1953, nr. 8, 360-368; nr. 9, 408-417.
- Ivinskis Z., "Po Lietuvos praeities šaltinius besirausiant: Laiškai iš Vatikano archyvo," *Draugas*, 1949 gruodžio 30.
- Ivinskis Z., *Rinktiniai raštai*, t. 4: Krikščionybė Lietuvoje, Roma 1987.
- Ivinskis Z., "Vatikano archyvuose," *Darbininkas*, 1953, nr. 4/6.
- Janulaitis A., *Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV/XV amž.*, Kaunas 1928.
- Jaroszewicz J., *Obraz Litwy pod względem jej cywilizacyi, od czasów najdawniejszych do końca wieku XVIII*, cz. I-III, Wilno 1844.
- Kamuntavičienė V., *Kristupas Zigmantas Pacas- XVII a. Lietuvos valstybės veikėjas*, magistro tezės, VDU, Kaunas 1998.
- Kamuntavičius R., *Descriptions of Lithuania in the Memoirs of French Travellers at the Second Half of the 17th century*, MA thesis, CEU, Budapest 1998.
- Kamuntavičius R., "Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century," *Lithuanian Historical Studies*, nr. 3, Vilnius 1998, 27-48.
- Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 1, Wrocław 1971.

- Kiaupa Z., J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 m.*, Vilnius 1995.
- Kiersnowski R., *Niedźwiedzie i ludzie w dawnych i nowszych czasach: fakty i mity*, Warszawa 1990.
- Klimas P., *Ghillebert de Lannoy in Medieval Lithuania*, New York 1945.
- Kłoskowska A., *Socjologia kultury*, Warszawa 1981.
- Kot S., *Rzeczpospolita Polska w literaturze politycznej Zachodu*, Kraków 1919.
- Kuchowicz Z., *Anegdota, faceacje i sensacje obyczajowe XVII i I-szej po. XVIII wieku*, Łódź 1962.
- Kuchovičius Z., *Barbora Radvilaitė*, Vilnius 1991.
- Kuchowicz Z., *Człowiek polskiego baroku*, Łódź 1992.
- Kuchowicz Z., *Miłość staropolska: wzory, uczuciowość, obyczaje erotyczne. XVI-XVIII wieku*, Łódź 1982.
- Kuolys D., *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*, Vilnius 1992.
- La France et la Pologne. Histoire, myths, representations, textes réunis par F. Lavocat, actes du colloque des 16-17-18 septembre 1998 à l'Université Lumière-Lyon II*, Lyon 2000.
- Les Atlas Français XVI-XVII s.*, ed. M. Patoureau, Paris 1984.
- Lewanski R., *Eastern Europe and Russia: A Handbook of Western European Archival and Library Resources*, New York 1980.
- Lewański R., *Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich*, Warszawa 1978.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai*, Aidai 2001.
- Lire la Lituanie: Bibliographie d'ouvrages en français relatifs à la Lituanie*, par Ph. Edel et M.-Cl. Damm Association Alsace-Lituanie, S. Bouchoule et Fr. Barre Bibliothèque Nationale et Universitaire de Strasbourg 1996.
- Liske X., "Filip Avril i jego pobyt w Polsce (1687-1689)," *Niwa*, XI, 1877, 405-421.
- Lorentowicz J., *La Pologne en France: Essai d'une bibliographie raisonnée*, t. 2: Encyclopédie, langue, voyages, histoire, Paris 1938.
- Lowmiański H., *Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego*, t.1, Wilno 1931.
- Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje, XVI a. trečiasis dešimtmetis- XVII a. pirmasis dešimtmetis*, Baltos lankos 1999.
- Maliszewski E., *Bibliografja pamiętników Polskich i Polski dotyczących (druki i rękopisy)*, Warszawa 1928.
- Manevy R., *La presse française de Renaudot à Rochefort*, Paris 1958.
- Marchesani P., "L'Immagine della Polonia e dei Polacchi in Italia tra Cinquecento e Seicento: due popoli a confronto," *Cultura e nazione in Italia e Polonia dal rinascimento all'illuminismo*, a cura di Vittore Branca e Sante Graciotti, Firenze 1986, 347-378.

- Mariage et sexualité au Moyen Âge. Accord ou crise?* Colloque international de Conques, red. Michel Rouche, Paris 2000.
- Marriage and Rural Economy, Western Europe since 1400*, red. Isabelle Devos ir Liam Kennedy, Turnhout 1999.
- Maćzak A., *Travel in Early Modern Europe*, Polity Press 1995.
- Mazeika R., "Nowhere was the Fragility of their Sex Apparent Women Warriors in the Baltic Crusade Chronicles", *International Medieval Research*, 3: From Clermont to Jerusalem. The Crusades and Crusader Societies 1095-1500, edited by A. V. Murray, 229-248.
- Michelini G., "Anoniminis Parmos archyvo dokumentas apie 1668 m. pabaigos įvykius Respublikoje," *Kultūros barai*, 1993, nr. 10, 74-77.
- Michelini G., "Lietuva XVI a. Venecijos ambasadorių raštuose," *Mokslas ir gyvenimas*, 1992, nr. 11, 30-31.
- Michelini G., "Lietuva kai kuriuose šiaurės Italijos archyvuose," *Kultūros barai*, 1993, nr. 6, 66-69.
- Michelini G., "Parmos archyvo dokumentai apie 1609-1611 m. Lietuvos karus," *Kultūros barai*, 1993, nr. 8/9, 101-103.
- Michelini G., "Trumpas Lenkijos kilmės, karalystės dydžio bei jos sienų, to, ko gausu yra ir ko joje trūksta, jų tikybos aprašymas (anoniminis 1598 m. tekstas italų kalba)," *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius 1994, 161-178.
- Michelini G., "Una fonte italiana sulle azioni belliche dei moscoviti in Lituania negli anni 1654-55," *Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia*, 1991-1992, 91-97.
- Michelini G., "Una fonte per la storia della "Respublica" Polacco-Lituana: i dispacci di Alessandro Bellentani," *Università degli studi della Basilicata. Dipartimento di Scienze Storiche, Linguistiche e Antropologiche. Quaderni*, Potenza 1994, nr. 1, 217-240.
- Morkūnaitė A., *Kaunas XVII-XVIII a. naratyviniuose šaltiniuose*, Bakalauro tezės, VDU, Kaunas 1995.
- National Character and National Stereotypes*, red. H. C. J. Duijker ir N. H. Frijda, Amsterdam 1960.
- Polonia-Italia: Relazioni artistiche dal medioevo al XVIII secolo*, Ossolineum 1979.
- Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa.
- Presse, radio et television en France de 1631 à nos jours*, E. Cazenave et C. Ulmann-Mauriat, Paris 1994.
- Przedziecki R., *Diplomatie et protocole a la Cour de Pologne*, t. 1, Paris 1934.
- Quirini-Popławska D., *Działalność Sebastiana Montelupiego w Krakowie w drugiej połowie XVI wieku*, Kraków 1980.
- Quirini-Popławska D., *Korespondencja Sebastiana i Valeria Montelupich (1576-1609)*, Ossolineum 1986.
- Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte*, edited by A. Maćzak and H. J. Teuteberg, Wolfenbüttel 1982.

- Reklaitis P., *Die Stadtansichten Alt-Litauens in der Graphik des 16. bis 19. Jahrhunderts*, Lüneburg 1972.
- Rosset F., *L'arbre de Cracovie: Le mythe polonais dans la littérature française*, Paris 1996.
- Roze X., "Stéréotypes sociaux," *Encyclopædia universalis*, version 6, Paris 2000.
- Sajkowski A., *Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI-XVIII*, Warszawa 1973.
- Sarcevičienė J., "Vieno stereotipo istorija: LDK moters įvaizdis istoriografijoje," *Feminizmas, visuomenė, kultūra*, 1999, nr. 1, 30-39.
- Serwański M., *Henryk III Walezy w Polsce*, Kraków 1976.
- Śląski J., *Podróż po Polsce*, Warszawa 1961.
- Stagl J., *History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Harwood 1995.
- Studi offertti a Jan Władysław Woś*, a cura di G. Bianchi, Firenze 1989.
- Szarota T., "National Stereotypes as the theme of historical research in Poland," *Acta Poloniae historica*, Warszawa 1995, t. 71, 55-68.
- Šimkauskienė J., "Johanas Bojėmas Aubanus apie Lietuvą," *Literatūra*, XXVII (3), 1985.
- Targosz K., "Cosimo Brunetti- voyageur érudit, secrétaire du roi Jean III Sobieski," *Organon*, XIV, 1978, 119-127.
- Targosz K., *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991.
- Targosz K., "Nieznane "portrety" Jana III i Marii Kazimiery pióra François Paulin Dalairaca oraz ich autor," *Acta universitatis Wratislaviensis*, no 1418, Historia CII, 1992, 111- 120.
- Targosz K., *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646-1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków kulturalnych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975.
- Targosz-Kretowa K., *Teatr dworski Władysława IV (1635-1648)*, Kraków 1965.
- Tazbir J., "W oczach obcych," *Rzeczpospolita i świat. Studia z dziejów kultury XVII wieku*, Warszawa 1971, 170-196.
- Tygielski W. "Avvisi z Polski w zbiorach urbinackich. Kilka uwag na temat przepływu informacji na przełomie XVI w.," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1997, nr. XLI, 141-157.
- Tygielski W., "Opinie nuncjuszy apostolskich na temat Polski XVI-XVII w.," *Przegląd historyczny*, Warszawa 1994, t. LXXXV, z. 4, 351-362.
- Tygielski W., *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992.
- Tyla A., "Kauno strateginė reikšmė ir išvadavimas XVII a. vidurio karų metu," *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, Vilnius 1997, 43-53.
- Tollet D., "La Pologne vue par les Français (fin du XVIe siècle, première moitié du XVIIe siècle)," *L'Etat baroque*, ouvrage publié sous la direction d'H. Mechoulan, Paris, 1985, Vrin, 449-456.

- Tollet D., "Les comptes rendus de voyages et commentaries des Français, sur la Pologne, au XVIIe siècle, auteurs et editions," *Revue du Nord*, Nr. 225, Avril-Juin 1975, T. LVII, Université de Lille III, 133-145.
- Tollet D., *Les "Polonica" de la Bibliothèque National de Paris: Inventaire critique des textes des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles*, Paris 1982.
- Tollet D., "Les *Polonica* des XVIe, XVIIe et XVIIIe siècles à la bibliothèque Nationale (Paris)", *Les cahiers franco-polonais*, 1983, Paris-Varsovie 1985, 49-117.
- Tollet D., "Rzeczpospolita XVI i XVII wieku w oczach rodu Godefroy-historiografów królów Francji," *Studia źródłoznawcze*, Poznań, 1976, t. XXI, 111-118.
- Tollet D., "Skutki wojen drugiej połowy XVII wieku dla miast Polskich według relacji podróżnych i komentatorów francuzkich," *Rocznik Gdański*, t. XXXVII, 1977, 111-121.
- Tooley's Dictionary of Mapmakers*, compiled by R. V. Tooley, England 1979.
- Totoraitis Kun. Dr. J., M. I. C., "Vilniaus vyskupų reliacijos XVII ir XVIII amžiuje (iš Vatikano archyvo)," *Tiesos kelias*, 1939, nr. 2, 81-90; pratęsimas 1939, nr. 3, 169-174.
- Totoraitis Prof. Dr. J., M. I. C., "Vilniaus vyskupų reliacijos XVII ir XVIII amžiuje. Mikalojus Pacas- Žemaičių vyskupas (1609-1619)," *Tiesos kelias*, 1939, nr. 6, 443-452.
- Venezia e la Polonia nei secoli dal XVII al XIX*, Venezia-Roma 1965.
- Vyšniauskaitė A., P. Kalnius, R. Paukštytė, *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius 1995.
- Wilder J. A., *Okiem cudzoziemca. Ze wspomnień cudzoziemców o dawnej Polsce*, Warszawa 1959.
- Voisé W., *Europolonica: la circulation de quelques themes Polonais a travers l'Europe du XVIe au XVIIIe siècle*, Ossolineum 1981.
- Wójcik Z., "Bezkrólowie 1673/1674 i elekcja polska 1674 roku w relacjach *Gazette de France*," *Między wielką polityką a szlacheckim partykularzem: Studia z dziejów nowożytnej Polski i Europy*, red. K. Wajda, Toruń 1993.
- Wojtyska H. D., *Król i nuncjusz*, Rzym 1972.
- Wojtyska H. D., *Papiestwo-Polska, 1548-1563*, Lublin 1977.
- Wołoszyński R. W., "La Pologne vue par l'Europe au XVIIIe siècle," *Acta Poloniae Historica*, t. XI, Warszawa 1965.
- Wołoszyński R. W., *Polska w opiniach francuzów XVIII w.*, Warszawa 1964.
- Woś J. W., *Annibale di Capua (Nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli (1544 c.-1595): Materiali per una biografia*, Roma 1984.
- Woś J. W., *Fonti per la storia della nunziatura polacca di Annibale di Capua (1586-1591)*, Trento 1992.
- Woś J. W., *I due soggiorni del card. legato E. Caetani a Varsavia (1596-1597) nella "Relazione" del maestro di cerimonie Giovanni Paolo Mucante*, Firenze 1982.

- Wos J. W., *La nonciature en Pologne de l'Archevêque Hannibal de Capoue (1586-1591)*, Trento 1995.
- Woś J. W., "Per la storia dei rapporti culturali tra Italia e Polonia tra la fine del sec. XVI e il principio del XVII: la corrispondenza del pistoiese don Alessandro Cilli, "Notarius Italicus" del re Sigismondo III Vasa, con il duca di Urbino," *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, serie III*, vol. I, 1, Pisa 1971, 181-201.
- Woś J. W., "Rzymianin Giovanni Paolo Mucante o Polsce w końcu XVI wieku," *Studia Źródłoznawcze*, 1976, t. XXI, 119-123.
- "Белоруссия в середине XVI века. Структура феодальной земельной собственности," *Белорусская Советская Социалистическая Республика*, Минск 1978, 88-89.
- Лебедева Н. М., *Введение в этническую и кросскультурную психологию*, Москва 1998.
- Саганович Г., "Вильна в описании немецкого путешественника Самуеля Кихеля (1586 г.)," *Senosios raštijos ir tautosakos sąveika: kultūrinė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtis*, Vilnius 1998, 193-197.

PRIEDAS 1: ITALŲ IR PRANCŪZŲ AUTORIAI

Sutrumpinimai:

- ANP-** *Acta nuntiaturae Polonae*, moderatore H. D. Wojtyska CP.
- BF-** *Dictionnaire de Biographie française*, sous la direction J. Balteau, M. Bardou, M. Prevost, Paris.
- T. Chynczewska-Hennel-** T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Warszawa 1994.
- DBI-** *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma.
- J. Gintel-** *Cudzoziemcy o Polsce: Relacje i opinie*, wybrał i opracował J. Gintel, t. 1-2, Kraków 1971.
- M. Michaud-** *Biographie Universelle ancienne et moderne, histoire, par ordre alphabétique, de la vie publique et privée de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions, leurs talents, leurs vertus ou leurs crimes*, nouvelle édition, publiée sous la direction de M. Michaud, revue, corrigée, et considérablement augmentée d'articles inédits et nouveaux, ouvrage rédigé par une société de gens de lettres et de savants, Paris.
- J. U. Niemcewicz-** *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce*, przez J. U. Niemcewicza, t. 1-5, Lipsk 1838-40.
- PSB-** *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa.
- E. Rykaczewski-** *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E. Rykaczewski, t. 1-2, Berlin-Poznań 1864.
- E. M. Szarota-** *Die Gelehrte Welt des 17. Jahrhunderts über Polen, Zeitgenössische Texte*, Herausgegeben von E. M. Szarota, Historische Einführung, Einleitungen und Anmerkungen von A. Kersten, Wien-München-Zürich 1972.
- D. Tollet-** D. Tollet, "Les comptes rendus de voyages et commentaires des Français, sur la Pologne, au XVIIe siècle, auteurs et éditions," *Revue du Nord*, Nr. 225, Avril-Juin 1975, T. LVII, Université de Lille III, 133-145.

Gerolamo Alberti (?-?)- italas, Venecijos ambasadoriaus sekretorius. Venecijos archyve saugomi jo laišakai, siūsti iš Lenkijos-Lietuvos ir informuojantys apie politinius šalies įvykius nuo 1684 iki 1699 m. 1687-88 m. laikotarpiu yra laiškų, adresuotų iš LDK miestų- Gardino, Vilniaus, Trakų, o 1692-93 m.- iš Gardino. Abejais atvejais ATR seimas Gardine buvo pagrindinė kelionės į Lietuvą priežastis.

Šaltiniai: *Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959.

Philippe Avril (1654-98)- prancūzas jėzuitas, misionierius. Turėjo tikslą surasti naują kelią į Kiniją. 1687-89 m. lankėsi ATR, kuri jam buvo pakeliui į Maskvą. Lankydamasis Lietuvoje jis bendravo su Vilniaus universiteto jėzuitais, kurie jį lydėjo kelionėje į Rytus. Paliko išsamų Lietuvos miškų gyventojų- meškų ir bičių- aprašymą.

Šaltiniai: (Ph. Avril), *Voyage en divers Etats d'Europe et d'Asie, Etrepris pour découvrir un nouveau chemin à la Chine. Contenant Plusieurs Remarques curieuses de Physique, de Geographie, d'Hydrographie & d'Histoire. Avec une description de la grande Tartarie, & des differens Peuples qui l'habitent*, Paris 1692; 1693.

Lenkiški fragmentų vertimai: *Podróż do różnych krajów Europy i Azji przez misjonarzew S. J. w roku 1690 odprawiona końcem odkrycia nowej drogi do Chin*, X. R. Ładowski, Warszawa 1791; W. Ziembicki, *Sobiesciana. Przyczynki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy"*, Lwów 1933, 34-37.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; X. Liske, "Filip Avril i jego pobyt w Polsce (1687-1689)," *Niwa*, XI, 1877, 405-421; D. Tollet.

Luigi Bevilacqua (?-1616)- italas, Toskanos valdovo Cosimo II (1609-21) pasiuntinys. 1609 m. vyko į ATR su diplomatine misija- pranešti apie naują valdovą Toskanoje. Sužinojęs, jog karalius apsistojęs Lietuvoje, 1609 m. rugsėji- spalį praleido Vilniuje, kur lankėsi pas karalienę ir karalaitį Vladislovą. Su karaliumi susitikti nepavyko, nes pastarasis buvo Smolenske užsiėmęs ATR-Maskvos karo reikalais ir neskyrė audiencijos. Reziduodamas Vilniuje pasiuntinys labai aktyviai bendravo su Lenkijos ir Lietuvos pareigūnais, kuriuos vėliau aprašė savo reliacijoje.

Šaltiniai, istoriografija: W. Tygielski, *Dyplomacja-Informacja-Propaganda. Podróż Luigiego Bevilacqua, posła toskańskiego na dwory europejskie w 1609 r.*, Semper 2000.

Alberto Bolognetto (1538-85)- italas, Popiežiaus nuncijus 1581-85 m. Į Lietuvą vyko ten patraukus Lenkijos karaliaus dvarui. Nuncijus 1583-84 m. buvo Breste, Vilniuje, Gardine.

Šaltiniai: A. Bolognetto, *Alberti Bolognetti nuntii Apostolici in Polonia. Epistolae et acta 1581-1585*, pars II: 1583, edidit E. Kuntze, Cracoviae 1938.

Istoriografija: ANP, t. 1; DBI; (A. Bolognetto), *Il cardinale Alberto Bolognetto e la sua nunziatura di Polonia per F. Calori Cesis*, Bologna 1863; W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, 105-124.

Berardus Bongiovanni (1512-74)- italas, Popiežiaus nuncijus 1560-63 m. 1560 m. nuncijus susitiko su karaliumi Vilniuje. Spėjama, jog netrukus po sugrįžimo iš Lietuvos parašė reliaciją apie ATR. Nuncijui nepatiko protestantiška Lietuva, mažai jai dėmesio skyrė ir reliacijoje.

Šaltiniai: *Elementa ad fontium editiones*, t. LIX; Lenkiškas reliacijos vertimas: E. Rykaczewski.

Istoriografija: ANP, t. 1; H. D. Wojtyska, *Król i nuncjusz*, Rzym 1972; H. D. Wojtyska, *Papiestwo-Polska, 1548-1563*, Lublin 1977.

Cosimo Brunetti (pirmieji XVII a. dešimtečiai- aštuntas XVII a. dešimtmetis)- italas, diplomatas, Jono Sobieskio sekretorius. Daug keliavo po Europą ir net Ameriką. Vertė mokslininkų knygas, leido religinę-poleminę literatūrą. Būdamas Lenkijoje rašė Toskanos kunigaikščiui Cosimo III (1670-1723) informuodamas apie ATR politinį gyvenimą. Nėra žinoma, ar lankėsi Lietuvoje, tačiau turima duomenų, jog šeštame dešimtmetyje keliavo po gretimas teritorijas- Prūsiją, Livoniją.

Šaltiniai: S. Ciampi, *Lettere militari con un piano di riforma dell'esercito Polacco del re Giovanni Sobiescki ed altre de'suoi segreti italiani*, Firenze 1830; J. U. Niemcewicz, t. V, 203-208.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; DBI, t. 14; K. Targosz, "Cosimo Brunetti-voyageur érudit, secrétaire du roi Jean III Sobieski," *Organon*, XIV, 1978, 119-127.

Francesco Buonvisi (1626-1700)- italas, Popiežiaus nuncijus 1673-75 m. Lenkijoje turėjo užduotį rūpintis kova prieš Turkiją. Nėra duomenų apie lankymąsi Lietuvoje.

Šaltiniai: *Francesco Buonvisi nunziatura a Varsavia*, a cura di F. Diaz e N. Carranza, Roma 1965, t. 1: 3 gennaio 1673 - 2 giugno 1674; t. 2: 6 giugno 1674 - 28 agosto 1675.

Lenkiškas reliacijos fragmento vertimas: J. U. Niemcewicz.

Istoriografija: ANP, t. 1; DBI, t. 15.

Giovanni Andrea Caligari (1527-1613)- italas, Popiežiaus nuncijus 1578-81 m. 1579 m. lankėsi Lietuvoje (Vilniuje).

Šaltiniai: ANP, t. 1; *Elementa ad Fontium editiones*, t. XXIII; *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, collegit, paravit, adnotavit editiomque curavit P. A. G. Welykyj OSBM, Romae, vol. 1: 1550-1593, Romae 1959.

Giacomo Cantelmi (1640-1702)- italas, Popiežiaus nuncijus 1688-89 m. Didelę šio laiko dalį praleido Gardine, kur turėjo užduotį seimo metu palenksti Lenkijos-Lietuvos bajoriją antiturkiškos kampanijos tęsimui.

Šaltiniai: "Korespondencja arcba Cantelmiego nuncjusza nadzwyczajnego na sejm grodzieński w 1688 r.," *Sacrum Poloniae Millenium*, t. 3, Rzym 1956, 51-281.

Korespondencijos fragmentai lenkų kalboje: E. Rykaczewski.

Istoriografija: ANP, t. 1; T. Chynczewska-Hennel; DBI, t. 18.

Alessandro Cilli (apie 1565-?)- italas, Zigmanto Vazos kapelos tenoras, kronikininkas, politinis Toskanos kunigaikščio Ferdinando II (1621-70) agentas. Lenkijoje buvo nuo 1594 ar 1595 iki 1617. Daug metų susirašinėjo su Toskanos kunigaikščio sekretoriais (Belisario Vinta, Curzio Picchena) informuodamas juos apie politinę ATR padėtį. Taip pat buvo Urbino kunigaikščio Francesco Maria II Della Rovere informatoriumi. Mėgino siūlyti savo paslaugas Popiežiaus nuncijatūrai. Jo knyga *Historia delle sollevationi* skirta Zebžydovskio rokošui ir karui su Maskva. Lietuva joje beveik visiškai paskandinama Lenkijoje, dažniausiai nepabrėžiant jos nei teritorinio nei kariuomenės atskirumo. Nėra duomenų apie lankymąsi Lietuvoje.³⁸⁶

³⁸⁶ S. Ciampi rašo, jog Florencijoje (BM) yra radęs anonominį laišką, kurio autoriaus braižas labai panašus į S. Cilli. Laiškas datuotas 1582 sausio 31 d. iš Vilniaus. Dabar manoma, jog priskirti šį laišką S. Cilli yra klaidinga.

Šaltiniai: *Elementa ad Fontium Editiones*, t. XXVIII (A. Cilli korespondencija su B. Vinto ir C. Picchena); (A. Cilli), *Historia delle sollevationi notabili Seguite in Pollonia gl'anni del Signore 1606. 1607. e 1608. E dell'ationi Heoriche, e memorabili Imprese fatte in Moscouia dall'Inuittissimo Sigismondo III. Rè del Gran Regno di Pollonia, è de Sueti, Gotti, e Vandali Rè Hereditario. Doue si scopre, e conosce il gran valore, e sapere dell'istesso Rè, & insieme si veggono mutationi di stato, e di fortuna, è la potenza de Moscouiti. Opera curiosa, e di molta vtilità non solo a qualsiuoglia Principe, e Gran Monarca; ma ancora a tutti i loro Ofitiali, e Ministri*, Pistoia 1627.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; DBI, t. 25; PSB, t. IV; J. W. Woś, "Per la storia dei rapporti culturali tra Italia e Polonia tra la fine del sec. XVI e il principio del XVII: la corrispondenza del pistoiese don Alessandro Cilli, "Notarius Italicus" del re Sigismondo III Vasa, con il duca di Urbino," *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, serie III*, vol. I, 1, Pisa 1971, 181-201.

François Paulin Dalairac (Dalerac, Dallerac, Daleyrac, d'Allayrac; slapyvardis Chevalier de Beaujeu) (?-?)- prancūzas, vienas iš Prancūzijos armijos kariškių, kurie po 1678 m. Nimègue'o taikos sutarties atvyko ieškoti karinės tarnybos į Lenkiją. Apie 13 metų jis buvo Lenkijos karalienės Marijos Kazimieros (1674-96) dvariškiu. F. P. Dalairaco memuarai susideda iš dviejų knygų (viena iš jų pasirašyta *Chevalier de Beaujeu* slapyvardžiu) ir pagal apimtį, skirtą ATR reikalams, lenkia visus kitus prancūzų ir italų autorių XVI-XVII a. sukurtus ATR aprašymus. Chronologiškai memuarai apima laikotarpį nuo 1679 iki 1690 m., tačiau juose randama ir daug nukrypimų į istoriją. Prancūzas savo memuaruose mini tik vieną kelionę į Lietuvą 1688 m., kai jis lydėjo Lenkijos karalių Joną Sobieski kelionėje į LDK miestus Gardiną ir Vilnių. Lietuvos kultūriname ir istoriniame aprašyme F. P. Dalairac didžia dalimi atkartoją Vakaruose gerai žinomus stereotipus. Tai leido lenkų istorikams K. Targosz³⁸⁷ ir W. Ziembickiui³⁸⁸ suabejoti, ar tikrai šis prancūzas lankėsi Lietuvoje, ar tik perrašė girdėtus dalykus.

Šaltiniai: F. P. Dalairac (Pseud. Chevalier de Beaujeu), *Memoires du chevalier de Beaujeu contenant ses divers voyages tant en Pologne, en Allemagne, en Hongrie depuis l'annee 1679*, Paris 1698; Amsterdam 1700; F. P. Dalairac, *Les anecdotes de Pologne ou memoires secrets du regne de Jean III du nom*, Amsterdam 1699; Paris 1700; leidimas anglų kalba: London 1700; leidimas olandų kalba: Gravenhage 1700.

Lenkiškas vertimas: "Pamiętnik kawalera de Beaujeu," Alexander Kraushar, *Pamiętniki do czasów Jana III*, W. Markowski, ser. I, t. I, Kraków 1883.

Lenkiški fragmentų vertimai: J. Gintel; W. Ziembicki, *Sobiesciana. Przyczynki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy"*, Lwów 1933, 27- 34; vokiškas fragmento vertimas: E. M. Szarota, 184- 196, 658- 669, 811.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, 102- 109; K. Targosz, "Nieznane "portrety" Jana III i Marii Kazimiery pióra François Paulin Dalairaca oraz ich autor," *Acta universitatis Wratislaviensis*, no 1418, Historia CII, 1992, 111- 120; D. Tollet.

Gaspard de Chavagnac (1624-95)- prancūzas, tarnavo įvairių Prancūzijos didikų, Ispanijos karaliaus ir imperatoriaus armijose. Lietuvoje buvo po Jono Kazimiero abdikacijos, stebėjo naujo karaliaus rinkimus (1668-69), kuriems skyrė dalį savo memuarų. Tarpuvaudžio metu G. de Chavagnac atstovavo Imperatoriaus interesus ir

³⁸⁷ K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, 107.

³⁸⁸ W. Ziembicki, *Sobiesciana. Przyczynki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy"*, Lwów 1933, 28.

gyveno Varšuvoje. Jo užduotis buvo pagelbėti Lotaringijos princui tapti Lenkijos karaliumi. Būdamas Klaros Lascaris Pacienės giminaičiu, jis aktyviai bendravo su jos vyru LDK kacleriu K. Z. Pacu. Nėra duomenų apie keliones į Lietuvą.

Šaltiniai: G. de Chavagnac, *Memoires de Gaspard Comte de Chavagnac Maréchal de Camp ez Armées du Roy, General de l'Artillerie: Sergent de Bataille de celles de Sa Majesté Catholique, Lieutenant General des Troupes de L'Empereur & son Ambassadeur en Pologne, &c.*, t. 1- 2, Besançon 1699; 1700; 1702; Amsterdam 1700.

Lenkiški fragmento apie ATR vertimai: "Elekcja Michała Wiśniowieckiego. Z pamietników Kacpra Hrabiego Chavagnac," *Athenaeum*, t. 1, 1841, 7- 34; J. U. Niemcewicz;

Vokiškas fragmento apie ATR vertimas: E. M. Szarota.

Istoriografija: BF; T. Chynczewska-Hennel; D. Tollet.

Abbé Jean-Baptiste de Chévremont (1640-1702)- gimė Anglijoje, 1660 m. išvyko iš Didžiosios Britanijos. Tryliką metų keliavo, aplankė visą Europą ir dalį Azijos bei Afrikos. Ilga laiką buvo Lotaringijos princo Karolio V sekretoriumi. Po princo mirties apsigyveno Paryžiuje, kur praleido visą likusį gyvenimą. Parašė keletą keletą knygų, tarp jų ir apie savo keliones. Nėra žinoma, ar jis buvo nuvykęs į ATR, tačiau knygoje apie Lenkijos padėtį jis parodė išskirtinį jos politinio ir socialinio gyvenimo žinojimą, smulkiai vardijo santvarkos trūkumus, kritikavo klįtentinę struktūrą, išskyrė specifinius politinių partijų nesutarimus, lenkų-lietuvių priešstatą.

Šaltiniai: (Abbé J.-B. de Chévremont,) *L'état actuel de la Pologne*, Cologne 1702.

Istoriografija: BF 8 t.; M. Michaud t. 8.

François de Grenaille (sieur de Chatounières) (1616-80)- vienas iš pačių produktyviausių XVII a. Prancūzijos rašytojų. Gavęs gerą išsilavinimą 1639 m. atvyksta į Paryžių, kur aktyviai rašo ir iki 1645 m. sukuria apie 30 tomų prancūzų ir lotynų kalbomis, proza ir eiliuotai. 1645 m. tampa Gastono d'Orléans (Liudviko XIII brolis, 1608-60) istoriografu. V dešimtmetyje įsitraukia į politiką ir yra siunčiamas į įvairius Europos dvarus deryboms - Angliją, Romą, Nyderlandus. Nėra žinoma, ar buvo ATR. Jo kompiliaciniu būdu sudarytas pasaulio aprašymas, kuriame skirta vietos ir Lenkijai-Lietuvai, buvo daug kartų perspausdinamas ir plačiai paplitęs Prancūzijoje.

Šaltiniai: F. de Grenaille (sieur de Chatounières), *Le Théâtre de l'univers, ou l'Abrégé du monde...*, t. 2: Paris 1643; 1646.

Istoriografija: BF, 16 t.; Michaud 17 t.

Monsieur de Mongrillon (?-?)- Prancūzijos ambasadoriaus sekretorius, rezidavo Varšuvoje 1694-98 m. Turėjo kurjerio ir žmogaus specialioms pavedimams pareigybę. Puikiai gaudydamsis politiniuose valstybės reikaluose, prancūzas paliko išsamių politinio gyvenimo bei Lenkijos-Lietuvos valstybės pareigūnų aprašymų. Nėra žinoma, ar lankėsi Lietuvoje.

Šaltiniai: (Rkps. Oss. 5862/II) *Mémoires pour servir à l'histoire de Pologne, Hanovre, Brandebourg etc. tirés des voyages manuscrits de M[onsieur] de Mongrillon, gentilhomme de la ville de Séz de la suite de M. l'abbé de Polignac, ambassadeur en Pologne depuis 1694 jusqu'à l'année 1698 après le couronnement du roi Auguste.*

Lenkiškas vertimas: M. de Mongrillon, *Pamiętnik sekretarza ambasady francuzkiej w Polsce pod koniec panowania Jana III oraz w okresie bezkrólewia i wolnej elekcji po jego zgonie (1694-1698)*, Ł. Częścik, Ossolineum 1982.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel.

Simon Arnauld Marquis de Pomponne (1618-99)- prancūzas, Liudviko XIV ministras. Buvo atsakingas už užsienio politiką, jai skyrė ir savo memuarus. Lenkijai-Lietuvai juose skirta kelios dešimtys puslapių. Nors pats ministras ir nebuvo ATR, tačiau turėdamas gerus informatorius iš Lenkijos karaliaus aplinkos (tikriausiai, de Bethune, Toussint-Forbin, o gal ir kiti prancūzai) puikiai gaudėsi politiniuose reikaluose.

Šaltiniai: *Mémoires du Marquis de Pomponne ministre et secrétaire d'état au département des affaires étrangères*, publiés par J. Mavidal, Paris, t. 1: 1860, Pologne: 419-476.

Pierre des Noyers (?-1693)- prancūzas, į Lenkiją atvyko kartu su Liudvika Marija 1645 m. ir buvo jos dvariškiu. Po šios karalienės mirties jis pasiliko Mykolo Vyšnioveckio dvare, o vėliau palaikė ryšius su Jono Sobieskio dvaru. Jis buvęs labai išsilavinęs žmogus, susirašinęs ne tik su ATR bet ir visos Europos mokslininkais. Iki pat savo mirties P. de Noyers siųsdavo laiškus į Prancūziją, informuodamas apie politinius ir kultūrinius ATR įvykius. Tik maža šios korespondencijos dalis buvo atspausdinta. Daugiausiai jo laiškų adresuota iš Varšuvos ir Dancigo. Remiantis ja negalima pasakyti, ar jis lankėsi Lietuvoje, ar ne, tačiau laiškuose yra daug žinučių, kuriose minima Lietuva.

Šaltiniai: P. des Noyers, *Lettres de Pierre des Noyers secrétaire de la Reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague princesse de Mantoue et de Nevers, pour servir à l'Histoire de Pologne et de Suède de 1655 à 1659*, Berlin 1859; P. des Noyers, *Listy Piotra des Noyers, sekretarza królowej Maryi Kazimiry, z lat 1680- 1683, rzeczy polskich dotyczace*, L. Nabelak, Lwów 1867; *Portofolio królowej Marii Ludwiki*, E. Raczyński, t. 1-2, Poznań 1844.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, Warszawa 1976; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991; K. Targosz, *Uczony dwór Ludwiki Marii Gonzagi (1646-1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków kulturalnych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975.

Gaspard de Tende (Sieur de Hauteville, Sieur de l'Estang) (1618-97) – nėra tiksliai aišku, kada šis prancūzas pirmą kartą atvyko į Lenkiją. Lenkų istorikai yra linkę manyti, jog tai įvyko šeštame XVII a. dešimtmetyje.³⁸⁹ Pradžioje jis dirbo Marijos Liudvikos (1645-67) dvare išdininku ir išvyko iš Lenkijos kartu su Jono Kazimiero Vazos abdikacija, 1667 m. Atgal į Lenkiją G. de Tende sugrįžo 1674 m. kaip Prancūzijos ambasadoriaus sekretorius. Iš Lenkijos karalienės Marijos Kazimieros (1674-96) laiškų galima daryti išvadą, jog prancūzas sukiojosi ir Jono Sobieskio dvaro aplinkoje, nors ir neturėjo jame jokių pareigybių. Nėra aišku, kada G. de Tende visiškai paliko Lenkiją, tačiau tikėtina, jog tai turėjo įvykti Jono Sobieskio valdymo pabaigoje. Šis prancūzas, jei tikėsime jo paties žodžiais parašytais knygoje apie Lenkiją, ATR “praleido daugiau nei 25 metus ir bendravo su pačiais svarbiausiais valstybės žmonėmis.” Kalbant apie buvimą Lietuvoje, jis akcentavo, jog viešėjimo ATR metu ilgą laiko tarpą praleido Lietuvoje, tačiau nepateikė jokios konkretesnės informacijos. Nepaminėjo net Lietuvoje aplankytu

³⁸⁹ Tačiau Prancūzijos Nacionalinėje Bibliotekoje esančiame laiške G. de Tende, datuotame 1667 m. sausio 14 d., tvirtina, jog Lenkijoje praleido šešerius metus (Portefeuille du Dr. Vaillant, médecin et secrétaire de Mme de Sablé puis de Mlle de Guise, 420 f. Mélanges. f. 276 (à l'encre) ou f. 272 (au crayon): deux lettres de Gaspard de Tende sur les misères du pays et les guerres, Varsovie 14 janv, BNF, Ms. fr. 17056.) taigi tikėtina, jog atvyko čia apie 1661 m.

miestų ir regionų. G. de Tende memuarai, aprašantys ATR istoriją bei jos politinę, kultūrinę ir socialinę padėtį, susilaukė labai didelio susidomėjimo Vakarų Europoje.

Šaltiniai: G. de Tende (Pseud. Sieur de Hauteville), *Relation historique de la Pologne contenant le pouvoir de ses rois, leur élection et leur couronnement, les privileges de la noblesse, la religion, la justice, les moeurs et les inclinations des Polonois avec plusieurs actions remarquables*, Paris 1686 (2 leidimai); 1687; 1694; 1697; Amsterdam 1687; Cologne 1697; 1705; Frankfurt 1711; Leipzig 1711; angliškas leidimas: London 1698; vokiški leidimai: Köln 1697 (du leidimai).

Fragmentas lenkų kalba: J. Gintel, 1: 310- 334; fragmentas vokiečių kalba: E. M. Szarota, 132- 162, 823- 824.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwika Marii*, Warszawa 1976; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, 99- 100; K. Targosz, *Uczony dwór Ludwika Marii Gonzagi (1646-1667). Z dziejów polsko-francuskich stosunków kulturalnych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1975, 88- 89, 153; D. Tollet.

Blaise de Vigenère (1523-96)- prancūzas, aktyviai dalyvavo diplomatiniam pasirošime Henrikui de Valua patekti į Lenkijos karaliaus sostą. Nuo 1566 m. buvo Katerinos de Medici (1519-89, nuo 1559 m. Prancūzijos karalienė) agentu prie Lenkijos karaliaus pasiuntinio Prancūzijoje. Daug keliavo po Europą, tačiau nėra žinoma, ar lankėsi ATR. Jo Lenkijos karalystės aprašymas, nors daugelis dalykų ir yra paimtų iš Miunsterio ir Herburto Lenkijos-Lietuvos aprašymų, yra vienas iš originaliausių laikotarpio prancūziškų tekstų apie ATR bendrai, tiek apie Lietuvą konkrečiai. Unikalu yra tai, jog knygos pabaigoje yra pridėta lentelė su Europos ir ATR kelių ir atstumų rodykle. Nurodomi net keli būdai patekti į Lietuvą ir keletas kelių iš Vilniaus nuvykti į Maskvą. Kartais nurodomi ne tik atstumai ir vietovės, bet ir dienų skaičius būtinas atstumui įveikti.

Šaltiniai: *La Description du royaume de Pologne et pays adjacens, avec les statuts, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux*, par Blaise Vigenere, Sercretaire de feu Monseigneur le Duc de Niuernois, Paris 1573.

Istoriografija: *Henri III et son temps*, études reunites par R. Sauzet, Paris 1992, 105-108; M. Michaud.

Annibale di Capua (1544-95)- italas, Popiežiaus nuncijus 1586-91 m. Laiškai iš 1589 m. yra adresuoti iš Vilniaus ir Gardino. Viename jų aprašė ką tik įkurtą Vilniaus universitetą.

Šaltiniai: J. W. Woś, *Annibale di Capua (Nunzio apostolico e arcivescovo di Napoli (1544 c.- 1595): Materiali per una biografia*, Roma 1984; J. W. Woś, *Fonti per la storia della nunziatura polacca di Annibale di Capua (1586-1591)*, Trento 1992.

Istoriografija: ANP, t. 1; W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, 124-137.

Giovanni di Lucca (?-?)- italas domininkonas, *Propaganda fide* misionierius keliavęs į Krymą 1624-43 m.. Kurį laiką buvo Lenkijoje, lankėsi Zigmanto Vazos dvare. Lietuvoje buvo grįždamas iš Maskvos (traša: Smolenskas- Vilnius- Gdanskas). Kelionės aprašyme Lietuvai skyrė vos kelis sakinius.

Šaltiniai: Giovanni di Luca, *Relatione di un uiaggio fatto dal padre frà Giovanni di Luca missionario per la Sacra Congregatione di Propaganda fide, alli circassi e comucchi, figliuolo del conuendo di San Domenico di Napoli Prouincia del Regno, 20 maggio 1643*, BK, sygn. 147.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 1, Wrocław 1971, 369.

Pietro Duodo (1554-1610)- italas, Venecijos ambasadorius. Lenkijoje buvo 1592 m. turėdamas užduotį pasveikinti naują valdovą ir paskatinti ATR kovoje prieš Turkiją. Nėra duomenų jog būtų lankęsis Lietuvoje.

Šaltiniai: E. Albèri, *Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, serie I, volume I, Firenze 1862, 317-348; *Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959; *Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, exhaustit, collegit, edidit Dr. Augustus Comes Cieszkowski, series II, fasciculus primus: litterae ambaxatorum Venetorum apud Regem Poloniae ab anno 1574 usque ad annum 1606, Venetiis 1892-1902.

Istoriografija: DBI.

Philippe Dupont (apie 1650 - po 1726)- prancūzas, Jono Sobieskio dvariškis, Lenkijos armijos, vadovaujamos Jono Sobieskio (1674-96), samdinys, turėjęs vyriausiojo artilerijos inžinieriaus pareigybę (*ingénieur en chef de l'artillerie*). ATR buvo 1671-84 m. laikotarpiu ir dalyvavo beveik visose karaliaus karinėse kampanijose. Memuarai skirti Jono Sobieskio karinio genijaus išaukštinimui ir įtikinėjimams, jog ATR armija nebuvo degradavusi. Nėra žinoma, ar šis prancūzas lankėsi Lietuvoje, tačiau detalūs Vilniaus ir Gardino aprašymai leistų manyti, jog bent trumpą laiko tarpą jis čia buvo.

Šaltiniai: Ph. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski III du nom roi de Pologne par Philippe Dupont attaché à ce prince en qualité d'ingénieur en chef de l'artillerie*, J. Janicki, Varsovie 1885.

Lenkiškas fragmento vertimas: W. Ziembicki, *Sobiesciana. Przyczyunki do pracy "Jan Sobieski jako myśliwy"*, Lwów 1933, 50- 56.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; K. Targosz, *Jan III Sobieski mecenasem nauk i uczonych*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1991, 109- 113; D. Tollet.

Giacomo Fantuzzi (Fantucci) (1616-79)- italas, popiežiaus nuncijaus Giovanni de Torres (1645-52) sekretorius. ATR buvo 1645-52 m. Apie Fantuzzi buvimą ATR žinoma labai mažai. Laiškai, kuriuos jis rašė 1646-50 m. LDK maršalkai, Aleksandrui Liudvikui Radvilai, rodo ypatingą auditoriaus įsitraukimą į Lietuvos magnato reikalus tiek lenkiškus-lietuviškus, tiek itališkus.

Šaltiniai: "Ragguaglio della forma, che si tiene nell'electione del Rè di Polonia," (aprašoma Jono Kazmiero elekcija) *Lettere Memorabili Dell'Abbate Michele Giustiniani Patritio Genouese de'Sig^{ri} di Scio*, parte II, Roma 1669, 24-38; G. Fantuzzi, *Diario del viaggio Europeo (1652) con Istruttione et avvertimenti per far viaggi lunghi*, testo a cura di P. Salwa e W. Tygielski, introduzioni e note di W. Tygielski, Varsavia-Roma 1998.

Lenkiškas vertimas: G. Fantuzzi, *Diariusz podróży po Europie (1652)*, z rękopisu przełożył, wstępem i przypisami opatrzył W. Tygielski, Warszawa 1990.

Istoriografija: A. Sajkowski, *Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI-XVIII*, Warszawa 1973, 214-215; W. Tygielski, "Giacomo Fantuzzi sui viaggi di lunga durata," *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne*, z. 86, DCCCLIX, 1987, 55-79; W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, 220-234.

Zacharias Ferreri (1479-1524)- italas, Popiežiaus nuncijus 1519-21 m. Vilniuje buvo nuo 1520 m. rugsėjo pradžios iki 1521 m. vasario pradžios. LDK sostinėje jis dalyvavo Kazimiero Jogailaičio kanonizavimo ceremonijoje ir lapkričio mėn. pirmajame Vilniaus diececijos sinode. Parašė vieną išsamiausių vien tik Lietuvos (o ne integruotai su Lenkija) reikalus aptariančių XVI a. italų autorių sukurtų reliacijų. Lietuvos aprašymas yra jo sukurtoje knygoje skirtoje šventajam Kazimierui Jogailaičiui, kuriai medžiagos rinkosi viešėdamas Lietuvoje.

Šaltiniai: ANP, t. 2; Z. Ferreri, *Vita beati Casimiri confessoris ex serenissimis Poloniae regibus, et magnis Lituaniae ducibus clarissimi*, 1521 (atspausdinta tikriausiai Krokuvoje).

Istoriografija: ANP, t. 1; DBI.

Mario Filonardi (?-1644)- italas, popiežiaus nuncijus Lenkijoje 1636-43 m. Misija jam nelabai sekėsi- pradėjo konfliktuoti su Vladislovu Vaza, su bajorija, supykdyto karalių su popiežiumi Urbonu VIII (1623-44). Galiausiai buvo priverstas palikti ATR. 1636 m. nuo birželio 5 d. iki rugsėjo 17 d. buvo Vilniuje- susitiko su karaliumi, aprašė kelionę į Lietuvą, šv. Kazimiero palaikų pernešimą į Vilniaus katedrą.

Istoriografija: ANP, t. 1; M. Brahmmer, *Powinowactwa polsko-włoskie*, Warszawa 1980, 322-324; T. Chynczewska-Hennel, "Mario Filonardi - nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-43. Rys biograficzny," *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, 1999, t. XLIII, 151-162; T. Chynczewska-Hennel, "Pobyt Maria Filonardiego w Wilnie (1636 r.)," *Barok. Historia-Literatura-Sztuka*, 1998, nr. V/2 (10), 51-63; T. Chynczewska-Hennel; G. L. Masetti Zannini, *Virgilio Puccitelli*, (appendice), 79-89; E. Rykaczewski; K. Targosz-Kretowa, *Teatr dworski Władysława IV (1635-1648)*, Kraków 1965.

Simone Genga (1530-96/97)- italas, karinių įtvirtinimų inžinierius Stepono Batoro armijoje. Nėra tiksliai žinoma, kada atvyko į ATR. Pirmą kartą tikriausiai jis ten nuvyko tik 1584 m., o išvyko 1591 m. Yra tikrai žinoma, jog padėjo statyti Rygos įtvirtinimus. Manoma, jog dalyvavo statant Dauguvos upės pilių įtvirtinimus. Mirus Steponui Batorui, nuo 1586 m. įsitraukia į politinį gyvenimą, bando prastumti į ATR sostą Francesco di Medici.

Šaltiniai: *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti Settentrionali il tutto raccolto ed illustrato con brevi cenni biografici delli autori meno conosciuti da Sebastiano Ciampi*, t II, Firenze 1839, 248.

Istoriografija: DBI.

Paulus Aemilius Giovannini (?-?)- italas, Popiežiaus nuncijaus G. F. Commendone (1563-65) sekretorius. Nėra žinoma, ar buvo Lietuvoje.

Šaltiniai: Pauli Aemilii Giovannini "Relazione di Polonia" 1565, *Scriptores rerum Polonicarum*, t. XV continet: *Analecta Romana quae Historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta*, edidit Dr. I. Korzeniowski, Kraków 1894, 174-205.

Istoriografija: ANP, t. 1.

Aleksandras Gvanjinis (1538-1614)- italas, 1561 m. atvyko į ATR ir 1561-79 m. tarnavo Lietuvoje Vitebsko įguloje. 1579-82 m. dalyvavo Livonijos kare. 1571 m. gavo ATR pilietybę. Jo knygoje daug rašoma Lietuvos istorijos ir geografijos temomis, yra daug medžiagos apie Žygimanto Augusto valdymo laikus (1548-72).

Strijkovskis apkaltino 1578 m. A. Gvanjinio knygos leidimą plagijavimu. Antrąjį leidimą 1611 m. italas stipriai pateikė ir papildė.

Šaltiniai: A. Guagnini, *Sarmatiae Europae descriptio quae Regnum Poloniae, Lithuaniam, Samogitiam, Russiam, Masoviam, Prusiam, Pomeraniam, Livoniam et Moscoviae, Tartarineque partem complectitur*, Alexandri Guagnini Veronensis Equitis aurati peditumque praefecti diligentia conscriptae, Cracoviae 1578; 1611 m. leidimas- lenkų kalba.

Fragmentai apie Lietuvą lietuvių kalba: *Kraštas ir žmonės*, Vilnius 1988, 62-69; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2, Vilnius 2001, 467-498.

Istoriografija: *Kraštas ir žmonės*, Vilnius 1988, 62-69; A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a.-XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius 1994, 49-51; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 2, Vilnius 2001, 467-498.

J.-G. Jolli (?-?)- prancūzas, rašytojas ir istorikas. 1698 m. atspausdino Lenkijos istoriją ir po metų leidimą pakartotojo. Tai, jog knyga buvo po kelių dešimtmečių (1733 m.) perspausdinta kito prancūzo P. Massuet, rodė jos pasisekimą. Panašu, jog J.-G. Jolli nebuvo nei Lenkijoje, nei Lietuvoje ir jo knyga buvo paremta Vakaruose cirkuliusiais darbais apie ATR.

Šaltiniai: "Histoire des Rois de Pologne," *Histoire de Pologne et du Grand Duché de Lituanie. Depuis la fondation de la Monarchie jusques à present. Où l'on voit une relation fidele de ce qui c'est passé à la derniere élection*, Amsterdam 1698; 1699.

Istoriografija: Michaud, t. 21

Claude Jordan de Colombier (1659/60 - apie 1746)- prancūzas, keliautojas, daugelio periodinių žurnalų redaktorius ir leidėjas. Apie 12 metų keliavo po įvairias Europos šalis, vėliau įkūrė savo spaustuvę ir knygyną. 1693-1700 m. parašė daugiatomį veikalą, dedikuotą Prancūzijos karaliui, *Istorinės kelionės po Europą*, kuris XVIII a. turėjo didelį pasisekimą ir ne kartą buvo perspausdintas ne tik Prancūzijoje, bet ir užsienyje. Skyriuje apie Lietuvą randame daug plačiai Europoje pasklidusių kultūros ir politikos stereotipų. Niekas nerodo, jog autorius pats yra buvęs Lietuvoje. Neaiškūs ir informacijos šaltiniai, išskyrus vieną užsiminimą aštunto tomo įvade apie "Lietuvos bajorą Blonowsky, kurį buvau sutikęs Anglijoje ir Paryžiuje ir kuris man atsiuntė išsamius paskutiniųjų ATR Seimų aprašymus."

Šaltiniai: (Cl. Jordan), *Voyages historiques de l'Europe*, T. 8: Qui traite du Gouvernement, & de ce qu'il y a de plus curieux en Pologne & en Lithuanie; & de ce qu'il y a de plus remarquable dans les Royaumes de Suede, de Danemarck, de Norwege, & dans l'Isle d'Island, Paris 1693; 1696; 1700; 1704; 1709.

Istoriografija: BF, 18 t.; Michaud, 21 t.; D. Tollet.

Alfred Jouvin de Rochefort (?-?)- prancūzas, keliautojas. ATR lankėsi Jono Kazimiero valdymo laikais (1648-68). Nėra tiksliai žinoma, nei kada, nei kiek laiko, nei kokių tikslų jis čia buvo. Apie asmenybę yra žinoma tik tai, jog buvo žemėlapių sudarinėtojas (nubraižė ir ATR žemėlapi) ir keliavo po daugelį Europos šalių. Nors memuaruose jis pateikia trumpą Lietuvos aprašymą, nėra kitų įrodymų, patvirtinančių jo buvimą šioje šalyje.

Šaltiniai: Alfred Jouvin de Rochefort, *Le voyageur de l'Europe où sont les voyages de France, d'Italie, et de Malthe, d'Espagne, du Portugal, des Pays Bas, d'Allemagne et de Pologne, d'Angleterre, de Danemarck et de Suede...*, vol. 1-3, Paris, 1672; 1676.

Fragmentas lenkų kalba: "(Pamiętnik P. Albert de Rochefort.) O Polsce za Jana Kazimirza," M. Podczaszynski, *Dziennik Warszawski*, t. XVIII (1829): 74- 95, 286-322; fragmentas vokiečių kalba: E. M. Szarota, 94- 107, 761- 765, 784- 793, 813- 814.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; *Les Atlas Français XVI-XVII s.*, ed. M. Patoureau, Paris 1984, 186, 254; D. Tollet; *Tooley's Dictionary of Mapmakers*, compiled by R. V. Tooley, England 1979.

Hieronimo (Girolamo) Lippomano (?-?)- italas, Venecijos ambasadorius, 1573-75 m. Jo misija ATR buvo stebėti valdovo rinkimus po Žygimanto Augusto mirties ir skatinti ATR įsitraukti į kovą prieš Turkiją. Didžiausioje iš XVI a. antrosios pusės Venecijos ambasadorių sukurtų reliacijų apie ATR daug dėmesio skiria Lietuvai, nors nėra jokių duomenų apie jo viešėjimą šioje šalyje.

Šaltiniai: E. Albèri, *Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, serie I, volume I, Firenze 1862, 271-316; *Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959; *Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae*, exhaustit, collegit, edidit Dr. Augustus Comes Cieszkowski, series II, fasciculus primus: litterae ambaxatorum Venetorum apud Regem Poloniae ab anno 1574 usque ad annum 1606, Venetiis 1892-1902.

Lenkiškas reliacijos fragmento vertimas: J. U. Niemcewicz.

Istoriografija: *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti Settentrionali il tutto raccolto ed illustrato con brevi cenni biografici delli autori meno conosciuti da Sebastiano Ciampi*, t. II, Firenze 1839, 125.

Luigi Lippomano (1496-1559)- italas, Popiežiaus nuncijus 1555-57 m. Iki atvykimo į ATR aktyviai dalyvavo popiežiaus diplomatinėje tarnyboje: buvo nuncijumi prie imperatoriaus, Popiežiaus pasiuntiniu Tridento bažnytiniam susirinkime. Po sugrįžimo iš ATR dirbo pirmuoju popiežiaus Pauliaus IV (1555-59) sekretoriumi. Buvo Vilniuje 1555 X 28-XII 28, kadangi čia viešėjo Lenkijos karalius. Reliacijoje ir korespondencijoje daug dėmesio skiriama Lietuvos reikalams.

Šaltiniai: ANP, t. 3;

Istoriografija: S. Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, t. 2, Firenze 1839, 33; H. D. Wojtyška, *Papiestwo-Polska, 1548-1563*, Lublin 1977; Z. Ivinskis, "Lipomano, popiežiaus legatas Lenkijoje 1555-1559," *Rinktiniai raštai*, t. 4: Krikščionybė Lietuvoje, Roma 1987, 183-185.

Galeazzo Marescotti (1636-1726)- italas, Popiežiaus nuncijus 1668-70 m. Parašė išsamią instrukciją apie pinigų keitimą, dalykus, būtinus kelionėje, gyvenimą Varšuvoje ir kitus dalykus, su kuriais nuncijai ATR kasdieną susidurdavo. Lietuvai skiriama labai mažai dėmesio. Tai, matyt, lėmė retas šio ir kitų nuncijų lankymasis šioje šalyje.

Šaltiniai: S. Ciampi, *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*, t. 1, Firenze 1834; *Vademecum pro Nuntiis apostolicis in Polonia a Galeazzo Marescotti Nuntio Apostolico circa a 1670*, editionem curavit ac prooemio auxit Dr. A. Kakowski, Petropoli 1912.

Lenkiški fragmentų vertimai: J. U. Niemcewicz, t. IV; E. Rykaczewski, 361-410.

Istoriografija: ANP t. 1; T. Chynczewska-Hennel.

Giuseppe Miselli (Buratino) (?-?)- italas, pašto kurjeris lydintis nuncijus. Lenkijoje lankėsi 14 kartų XVII a. antrojoje pusėje. Šių kelionių rezultatas- parašė kelionių vadovą po šalis, kuriose lankėsi. Nors knygoje yra nurodomi atstumai tarp įvairių Lenkijos vietovių, jos kelių aprašymai, bet nieko nėra apie Lietuvą. Apie Lietuvą nerandame jokios originalios informacijos. Visa tai leidžia amnyti, jog šioje šalyje italas nebuvo.

Šaltiniai: G. Miselli, *Il Burattino veridico o vero istruzione generale per chi viaggia Con la descrizione dell'Europa, e distinzione de'Regni, Prouinzie, e Città, e con una esatta cognitione delle monete più utili, e corremti in detti luoghi; Con la notizia d'alcune parole in varie parti d'Europa più necessarie, espresse, nelle lingue, Italiana, Francese, Spagnuola, Tedesca, Polacca, e Turchesca. Con la Tauola delle Poste nelle vie, che al presente più regolate si trovano, & Indice de'Capitoli, e Titoli*, Bologna 1688; Roma 1682; 1684; Venetia 1685; Bologna 1699 (2 leidimai).

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; A. Cronia, "Glosse Polacche nel Burattino veredico di Giuseppe Miselli," *Italia, Venezia e Polonia tra Umanesimo e Rinascimento*, a cura di M. Brahmer, Wrocław-Warszawa-Kraków 1967, 129-138.

Angelo Morosini (?-?)- italas, Venecijos pasiuntinys 1684 m. Tikslas buvo sudominti Joną Sobieski Šventosios lygos sudarymu prieš Turkiją. Nėra duomenų apie lankymąsi Lietuvoje.

Šaltiniai: *Relazione del nob. Angelo Morosini cavalier procurator ambasciatore straordinario in Polonia. 24 Maggio 1685*, Venezia 1885.

Vokiškas fragmento vertimas: E. M. Szarota, 421-426, 816.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel.

Gioan Francesco Morosini (?-?)- italas, Venecijos pasiuntinys. 1573 m. vyko pasveikinti naują Lenkijos karalių. Lenkijoje praleido nepilnus vienerius metus. Reliacijoje, pristatytoje Venecijos senatui, šiek tiek informacijos yra ir apie Lietuvą. Nėra duomenų apie lankymąsi Lietuvoje.

Šaltiniai: E. Albèri, *Le Relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, serie I, volume I, Firenze 1862, 249-269.

Giovanni Battista Paccichelli (?-?)- italas, susijęs su Popiežiaus diplomatija. ATR lankėsi 1676 m. Nors memuaruose ir skiria vietos Lietuvai, tačiau informacija neoriginali, kopijuota nuo Vakarų Europoje cirkuliuojusių aprašymų. Panašu, jog Lietuvoje nesilankė.

Šaltiniai: *Memorie de viaggi per l'Europa christiana, scritte à diversi in occasion de'suoi Ministeri*, dall'abate Gio: Battista Pacicheli, t. 3, Napoli 1685.

Istoriografija: F.F. De Daugnon, *Gli italiani in Polonia dal IX secolo al XVIII, note storiche con brevi cenni genealogici araldici e biografici*, Crema, t.1: 1905, t. 2: 1907; T. Chynczewska-Hennel; St. Kot, "Polska rajem dla Żydów, piekłem dla chłopów, niebem dla szlachty," *Kultura i nauka*, Warszawa 1937, 255-287.

Claudio Rangoni (1559-1621 m.)- italas, Popiežiaus nuncijus 1598-1607 m. Kartu su karaliaus dvaru, vykusiu į Livoniją 1601 m., lankėsi Lietuvoje. Lankėsi Vilniuje ir Nesvyžiuje, kur gėrėjosi Radvilų rūmais. Būdamas LDK bendravo su valstybės pareigūnais, klausinėjo apie jį dominusias smulkmenas, apie kurias vėliau rašė reliacijoje.

Šaltiniai: St. Bodniak, "Polska w relacji włoskiej z roku 1604," *Pamiętnik biblioteki kórnickiej*, z. 2, Kórnik 1930, 26-49.

Istoriografija: ANP, t. 1; T. Chynczewska-Hennel; A. Sajkowski, "Z galerii znomych nuncjusza Rangoni," *Włoskie przygody Polaków. Wiek XVI-XVIII*, Warszawa 1973, 9-13.

Fulvio Ruggieri (?-?)- italas, Popiežiaus nuncijaus G. F. Commendone (1563-65) sekretorius. Mažai duomenų apie gyvenimą. Kurį laiką buvo Popiežiaus nuncijaus G. F. Commendone aplinkoje ir lydėjo jį misijose po Vokietiją, Flandriją, Nyderlandus. 1565 m. siūstas Popiežiaus vyko pas G. F. Commendone į Lenkiją. Fulvio Ruggieri ilgą laiką XIX-XX a. Lenkijos istorikų (E. Rykaczewskio, J. Gintelo, J.U. Niemcewicziaus ir kt.) buvo painiojamas su Popiežiaus nuncijumi Giulio Ruggieru (1565-1568).

Šaltiniai ir istoriografija: P. Bellini, *La Descrittione della Pollonia di Fulvio Ruggieri (1572)*, presentazione di J. W. Woś, Trento 1994.

Giulio Ruggieri (?-1587)- italas, Popiežiaus nuncijus 1565-68 m. Iš itinerariumo matyti, jog ilgą laiką buvo ne tik Lenkijoje, bet ir Prūsijoje, tačiau nėra duomenų, jog viešėjo Lietuvoje.

Šaltiniai: ANP, t. 1 ir t. 6; *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*, collegit, paravit, adnotavit editiomque curavit P. A. G. Welykyj OSBM, Romae, vol. 1: 1550-1593, Romae 1959; J. W. Woś, *La relazione sulla Polonia di Giulio Ruggieri (1568)*, Trento 1993.

Francesco Simonetta (apie 1555-1612)- italas, Popiežiaus nuncijus 1606-12 m. Vilniuje rezidavo 1609-10 m., siekdamas būti kuo arčiau karaliaus, kuris tuo metu rūpindamasis ATR-Maskvos frontu buvo LDK teritorijoje.

Šaltiniai: ANP, t. 18.

Istoriografija: ANP, t. 1; W. Tygielski, *Z Rzymu do Rzeczypospolitej: Studia z dziejów nuncjatury apostolskiej w Polsce, XVI-XVII w.*, Warszawa 1992, 137-170.

Horatius Spanocchi (1543-1620)- italas, Popiežiaus nuncijaus A. Bolognetto (1581-85) sekretorius. Po pastorojo mirties 1685 m. tapo kardinolo Rusticucci klientu. Reliaciją apie Lenkiją remdamasis savo išpūdziais H. Spanocchi parašė naujojo patrono- Rusticuccio- užsakymu. Tai labai išsami reliacija apie religinę ir politinę padėtį ATR, kurioje daug kalbama apie Lietuvą. Minimi ir vaizdžiai apibūdinami LDK didikai (Radvilos, Pacai). Autorius galėjo lankytis Lietuvoje, nes reliacijoje mini, jog nuncijus A. Bolognetto su savo pavaldiniais (tarp jų turėjo būti ir H. Spanocchi) keliaudamas su karaliaus dvaru buvo Vilniuje.

Šaltiniai: H. Spannocchius "Relazione delle cose di Polonia intorno alla religione," *Scriptores rerum Polonicarum*, t. XV, continet: *Analecta Romana quae Historiam Poloniae saec. XVI illustrant ex archivis et bibliothecis excerpta*, edidit Dr. I. Korzeniowski, Kraków 1894, 227-357.

Giovanni Tiepolo (?-?)- italas, Venecijos ambasadorius. Lenkijoje buvo 1632 ir 1637 m. turėdamas užduotį perduoti linkėjimus naujai išrinktam karaliui Vladislovui IV Vazai ir dalyvauti pastarojo vestuvėse su Cecilija Renata. Dar kartą į Lenkiją atvyko 1645 m. perduoti sveikinimus karaliui vedybų su Liudvika Marija proga. Tačiau pirmiausiai buvo rūpinamasi užsitikrinti Lenkijos paramą kovoje prieš Turkiją. Iš publikuotų laiškų negalima pasakyti, ar jis buvo Lietuvoje.

Šaltiniai: *Archivio di Stato di Venezia. Dispacci degli ambasciatori al Senato (Indice)*, Roma 1959; *Il carteggio di Giovanni Tiepolo ambasciatore Veneto in Polonia (1645-1647)*, a cura di Domenico Caccamo, Roma 1984.

Lenkiškas vertimas: Niemcewicz, t. V, s. 3-34.

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel.

Alberto Vimina (Michele Bianchi) (?- ?)- Venecijos diplomatas. Lankėsi Lenkijoje ir Ukrainoje apie 1650 m. Jo misija buvo slapta ir siejosi su popiežiaus ir Venecijos iniciatyvomis, siekiančiomis palenkti Lenkiją į kovą prieš Turkiją. Nėra duomenų apie lankymąsi Lietuvoje. Savo memuaruose aprašė kazokų ir lenkų-lietuvių konfliktą. Daug dėmesio skyrė Lietuvai ir jos armijų veiklai.

Šaltiniai: “Alberta Viminy Relacija o pochodzeniu i zwyczajach Kozaków,” tłum. i opr. T. Chynczewska-Hennel, P. Salwa, *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, XXX 1985, 207-222; A. Vimina, *Historia delle gverre civili di Polonia diuisa in cinque libri progressi dell’armi Moscovite contro Polacchi. Relatione della Moscovia, e Svetia, e loro Gouverni*, Venetia 1671.

Istoriografija: D. Caccamo, “Alberto Vimina in Ukraina e nelle “parti settentrionali” Diplomazia e cultura nel Seicento veneto,” *Europa Orientalis*, 5, 1986, 233-283; T. Chynczewska-Hennel.

Honorato Visconti (?-1645)- italas, Popiežiaus nuncijus 1630-35 m. H. Visconti buvo mylimas ATR karaliaus, labai gerai gaudėsi politiniuose reikaluose. Reliacijoje, kuri buvo viena iš pačių plačiausių ir išsamiausių, labai daug dėmesio skiriama politinių veikėjų aprašymams, nuo karaliaus iki smulkiausių ATR pareigūnų. H. Visconti buvo vienas iš kelių XVII a. Popiežiaus nuncijų, kurie lankėsi Lietuvoje. Į Vilnių jis atvyko 1633 m. kartu su karaliaus dvaru, kuris vykstant karui siekė būti arčiau fronto su Maskva.

Šaltiniai: reliacija lenkų kalboje: E. Rykaczewski, s. 187-275.

Istoriografija: ANP, t. 1., T. Ch-H.

Giorgio Zeno (?-?) - Venecijos ambasadorius. Lenkijoje lankėsi du kartus: karaliumi renkant Vladislavą Vazą ir karaliaus vestuvių su Cecilija Renata proga. Įrodymų nėra jį buvus Lietuvoje.

Šaltiniai: G. Zeno, *Relatione dell’Illustrissimo Signore Signor Zeno Giorgio mandato Ambasciatore straordinario della Repubblica Veneta a Ladislao (Ladisloa) VII Re di Polonia nel 1638*, pubblicata dal Prof. G. Ferraro, Torino 1893 (Ištrauka iš *Miscellanea di Storia Italiana*, s. II, nr. XVI (XXXI)).

Istoriografija: T. Chynczewska-Hennel; E. M. Szarota, 59-69, 812.

PRIEDAS 2: ITALŲ IR PRANCŪZŲ AUTORIAI (LENTELĖ)

Vardai	Keliautojai		Lankymasis ATR		Lankymasis Lietuvoje		Šaltinių pobūdis ir publikavimas
	Gyvenimo metai	Tautybė	Periodas	Tikslas	Periodas	Aplankytos vietos	
Alberti G.	?	italas	1684-1699	Venecijos ambasadoriaus sekretorius	1687-1688 1692-1693	Gardinas, Vilnius, Trakai	Korespondencija: nepublikuota
Avril Ph.	1654-1698	prancūzas	1687-1689	Kelionė ieškant naujo kelio į Kiniją	1688-1689	Gardinas, Vilnius, Smurgonys, Minskas, Kadzynė, (Smolenskas)	Atsiminimai: 1692, 1693
Bevilacqua L.	? – 1616	italas	1609	Toskanos kunigaikščio pasiuntinys	1609	Vilnius	Reliacija: 2000
Bolognetto A.	1538-1585	italas	1581-1585	Popiežiaus nuncijus	1583-1584	Brestas, Gardinas, Vilnius	Korespondencija, Reliacija: nepublikuota
Bongiovanni B.	1512-1574	italas	1560-1563	Popiežiaus nuncijus	1560	Vilnius	Korespondencija, Reliacija: Rykaczewski, E. ad. F. E. LIX
Brunetti C.	XVII a. pr.- XVII a. 8 deš.	italas	?	Diplomatas, Toskanos kunigaikščio informatorius, Jono Sobieskio sekretorius	?	?	Atsiminimai: Niemcewicz, Ciampi
Buonvisi F.	1626-1700	italas	1673-1675	Popiežiaus nuncijus	?	?	Korespondencija: 1965
Caligari G. A.	1527-1613	italas	1578-1581	Popiežiaus nuncijus	1579	Vilnius	Korespondencija: Litterae I, E. ad. F. E. XXIII
Cantelmi G.	1640-1702	italas	1688-1689	Popiežiaus nuncijus	1688-1689	Gardinas	Korespondencija, Reliacija: 1956, Rykaczewski
Cilli A.	apie 1565-?	italas	1594/5-1617	Zigmanto Vazos dvariškis, Toskanos kunigaikščio informatorius ir agentas	?	?	Atsiminimai: 1627; Korespondencija: E. ad. F. E. XXVIII
Dalairac F. P.	?	prancūzas	1679-1691	Kariuomenės samdiny, Jono Sobieskio dvariškis	1688	Gardinas, Vilnius	Atsiminimai: Mémoires: 1698, 1700; Anecdotes: 1699, 1700, 1700 an, 1700 ol
De Chavagnac	1624-1695	prancūzas	1668-1669	Diplomatas, Imperatoriaus pasiuntinys	?	?	Atsiminimai: 1699, 1700 2leid, 1702
De Chévremont J.-B. (Abbé)	1640-1702	prancūzas	?	?	?	?	ATR aprašymas: 1702
De Grenaille F.	1616-1680	prancūzas	?	?	?	?	ATR aprašymas: 1643, 1646
De Mongrillon	?	prancūzas	1694-1698	Prancūzijos ambasados sekretorius	?	?	Atsiminimai: 1993 le
De Pomponne S. A. (Marquis)	1618-1699	prancūzas	?	?	?	?	Atsiminimai: 1860
Des Noyers P.	?- 1693	prancūzas	1646-1693	Marijos Liudvikos, Mykolo Višnioveckio, Jono Sobieskio dvariškis, informatorius	?	?	Korespondencija: 1859, 1867 le, didelė dalis liko rankraščiuose
De Tende G.	1618-1697	prancūzas	1661-XVII a. 9 deš.	Marijos Liudvikos dvariškis	Tvirtina praleidęs “daug metų”	?	Atsiminimai: 1686 2leid, 1687 2leid, 1694, 1697 2leid, 1705, 1711

					Lietuvoje		2leid, 1698 an, 1697 vok 2leid
De Vigenère B.	1523-1596	prancūzas	?	?	?	?	ATR aprašymas: 1573
Di Capua A.	1544-1595	italas	1587-1591	Popiežiaus nuncijus	1589	Gardinas, Vilnius	Korespondencija: 1984, 1992
Di Lucca G.	?	italas	?	Misijonierius, keliavo į Krymą	?	Smolenskas, Vilnius	Atsiminimai: nepublikuota
Duodo P.	1554-1610	italas	1592	Venecijos ambasadorius	?	?	Reliacija: 1959; Korespondencija: 1892-1905
Dupont Ph.	apie 1650- po 1726	prancūzas	1671-1684	Lenkijos armijos samdinys, Jono Sobieskio dvariškis	?	?	Atsiminimai: 1885
Fantuzzi G.	1616-1679	italas	1645-1652	Popiežiaus nuncijaus G. de Torres sekretorius	?	?	ATR aprašymas: 1669, 1990 le, 1998
Ferreri Z.	1479-1525	italas	1519-1521	Popiežiaus nuncijus	1520-1521	Vilnius	Reliacija, Korespondencija: ANP II
Filonardi M.	?- 1644	italas	1636-1643	Popiežiaus nuncijus	1636	Vilnius	Korespondencija: nepublikuota
Genga S.	1530-1596/7	italas	1584-1591	Lenkijos armijos samdinys, politikas	?	LDK šiaurės-rytų pasienio pilys	Korespondencija: Ciampi
Giovannini P. A.	?	italas	1563-1565	Popiežiaus nuncijaus G. F. Commendone (1563-1565) sekretorius	?	?	Reliacija: 1894
Gvanjinis A.	1538-1614	italas	1561-1614?	Tarnavo LDK armijoje	1561-1579 (gal dar ilgiau)	Vitebskas	ATR aprašymas: 1578, 1611
Jolli J.-G.	?	prancūzas	?	?	?	?	ATR aprašymas: 1698, 1699, P. Massuet 1733 m. perspausdino
Jordan de Colombier Cl.	1659/60- apie 1746	prancūzas	?	?	?	?	ATR aprašymas: 1693, 1696, 1700, 1704, 1709
Jouvin de Rochefort A.	?	prancūzas	kažka datai 1648-1668 m. laikotarpyje	Keliautojas	?	?	ATR aprašymas: 1672, 1676
Lippomano G.	?	italas	1573-1575	Venecijos ambasadorius	?	?	Reliacija: 1862; Korespondencija: 1892-1902
Lippomano L.	1496-1559	italas	1555-1557	Popiežiaus nuncijus	1555	Vilnius	Korespondencija, Reliacija: ANP III
Marescotti G.	1636-1726	italas	1668-1670	Popiežiaus nuncijus	?	?	Reliacija: 1912
Miselli G. (Buratino)	?	italas	daug kartų XVII a. II p.	Pašto kurjeris lydintis Popiežiaus nuncijus	?	?	Atsiminimai: 1682, 1684, 1685, 1688, 1699 2leid
Morosini A.	?	italas	1684	Venecijos pasiuntinys	?	?	Reliacija: 1885
Morosini G. F.	?	italas	1573	Venecijos pasiuntinys	?	?	Reliacija: 1862
Paccichelli G. B.	?	italas	1676	Popiežiaus diplomatas	?	?	ATR aprašymas: 1685
Rangoni Cl.	1559-1621	italas	1599-1607	Popiežiaus nuncijus	1601	Vilnius, Nesvyžius	Reliacija: 1930 le
Ruggieri F.	?	italas	?	Popiežiaus nuncijaus G. F. Commendone (1563-1565) sekretorius	?	?	Reliacija: 1994
Ruggieri G.	?- 1587	italas	1565-1568	Popiežiaus nuncijus	?	?	Reliacija ir korespondencija: ANP VI, 1993
Simonetta	apie 1555-	italas	1606-	Popiežiaus nuncijus	1609-	Vilnius	Korespondencija:

F.	1612		1612		1610		ANP XVIII
Spanocchi H.	1543-1620	italas	?	Popiežiaus nuncijaus A. Bolognetto (1581-1585) sekretorius	?	?	Reliacija: 1894
Tiepolo G.	?	italas	1632, 1637, 1645	Venecijos ambasadorius	?	?	Reliacija ir korespondencija: 1984, Niemcewicz
Vimina A.	?	italas	apie 1650	Venecijos diplomatas	?	?	ATR aprašymas: 1671, 1985
Visconti H.	?- 1645	italas	1630-1635	Popiežiaus nuncijus	1633	Vilnius	Reliacija: Rykaczewski
Zeno G.	?	italas	?	Venecijos ambasadorius	?	?	Reliacija: 1893

Paskutiniame lentelės stulpelyje esančių sutrumpinimų paaiškinimai:

an, le, ol, vok- leidimai anglų, lenkų, olandų, vokiečių kalbomis
leid- leidimai

Šaltinių tipai:

ATR aprašymas- ATR kultūros, istorijos, politikos aprašymai. Jų autoriai nebūtinai turėjo lankytis ATR.

Atsiminimai- autorių, kurie keliavo ATR, vykdė diplomatines misijas ar kokią kitą veiklą Lenkijos-Lietuvos teritorijoje, memuarai.

Korespondencija- laiškai adresuoti iš ATR ir susiję su ja.

Reliacija- Popiežiaus nuncijų ir Venecijos ambasadorių reliacijos.

Publikavimo vieta:

ANP- *Acta nuntiaturae Poloniae*. Moderatore H. D. Wojtyska CP.

Ciampi- *Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell'Italia colla Russia, colla Polonia ed altre parti settentrionali*.

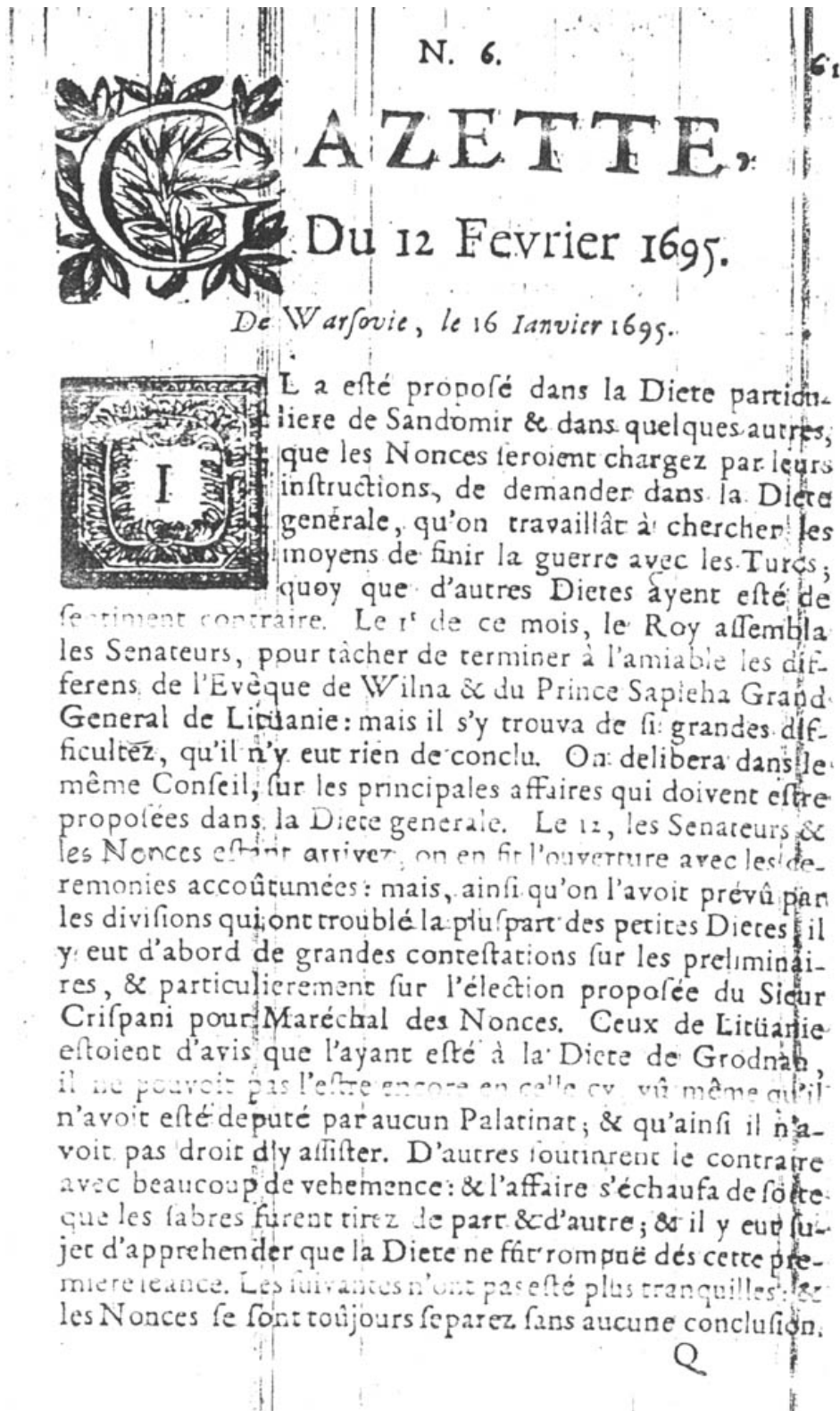
E. ad. F. E.- *Elementa ad fontium editiones*. Institutum Historicum Polonicum Romae.

Litterae- *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. Collegit, paravit, adnotavit editiomque curavit P. A. G. Welykyj OSBM.

Niemcewicz- *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*. Przez J. U. Niemcewicza (lenkiškas vertimas).

Rykaczewski- *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*. Wyd. E. Rykaczewski (lenkiškas vertimas).

PRIEDAS 3: ILIUSTRACIJOS

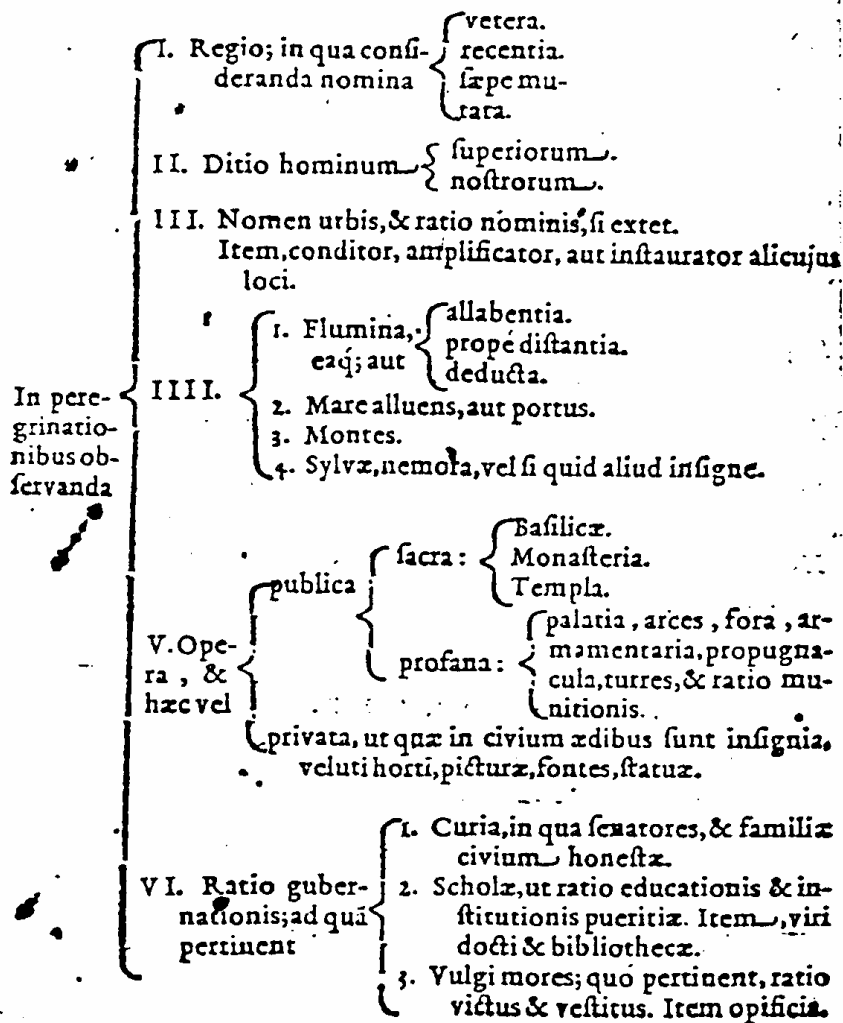

Ilustracija nr. 1

Seniausio prancūziško savaitraščio *La Gazette* 1695 m. vasario 12 d. numeris.

Pirmoji tūkstantiniai tiražais ėjusio dienraščio žinutė, kaip buvo įprasta per visą XVII a., yra iš Abiejų Tautų Respublikos.

IN ITINERIB. OBSERVANDORUM
ΣΤΝΟΨΙΣ,
IN CERTO AUCTORE.

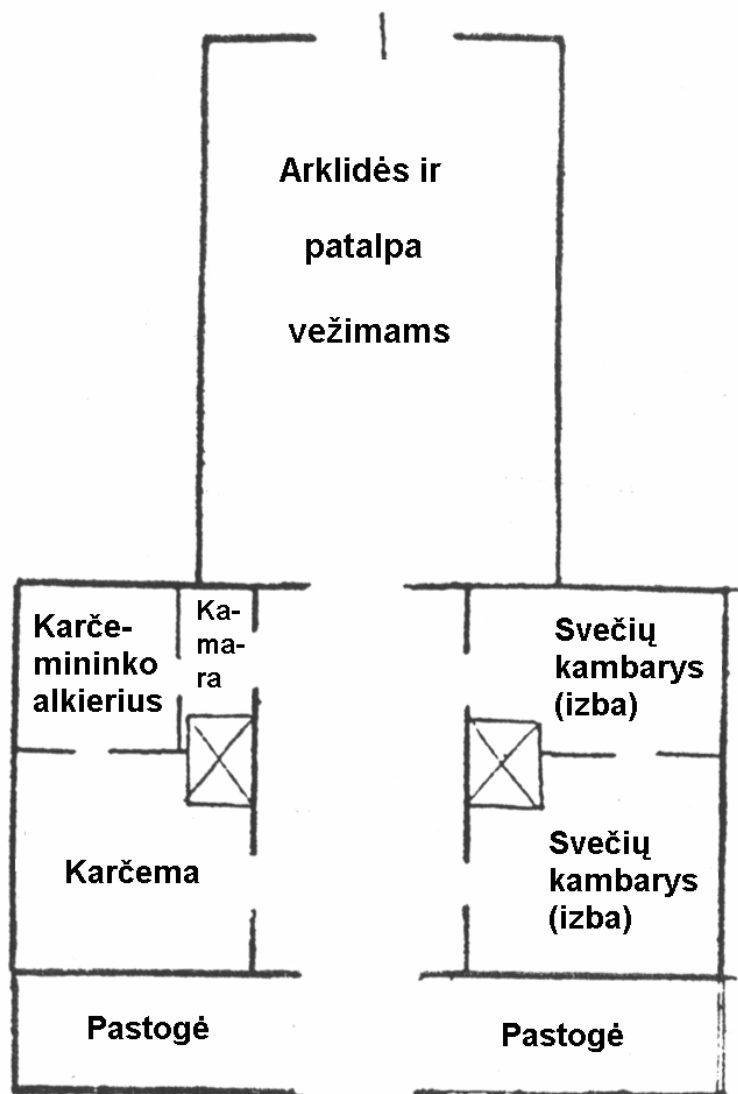

Ilustracija nr. 2

Anoniminio autoriaus nurodymas apie dalykus, į kuriuos būtina atkreipti dėmesį keliaujant (N. Chytraeus, *Variorum in Europa Itinerum Deliciae*, Herborn 1594).

Pagal šias taisykles buvo kuriami XVI-XVII a. italų ir prancūzų autorių Lietuvos aprašymai.

Paimta iš J. Stagl, *A History of Curiosity: The Theory of Travel 1550-1800*, Harwood Academic Publishers 1995, 61.

Ilustracija nr. 3

Į rytus nuo Vyslos paplitusios karčemos planas.

Arklidės dažnai būdavo po vienu stogu kartu su karčema. Svečių kambariai ir karčema būdavo apšildomi, tačiau dėl didelės nešvaros prancūzų ir italų keliautojai mieliau apsistodavo arklidėse, ypač esant šiltesniam orui.

Pagal B. Baranowski, *Polska Karczma, Restauracja, Kawiarnia*, Ossolineum 1979, 19.

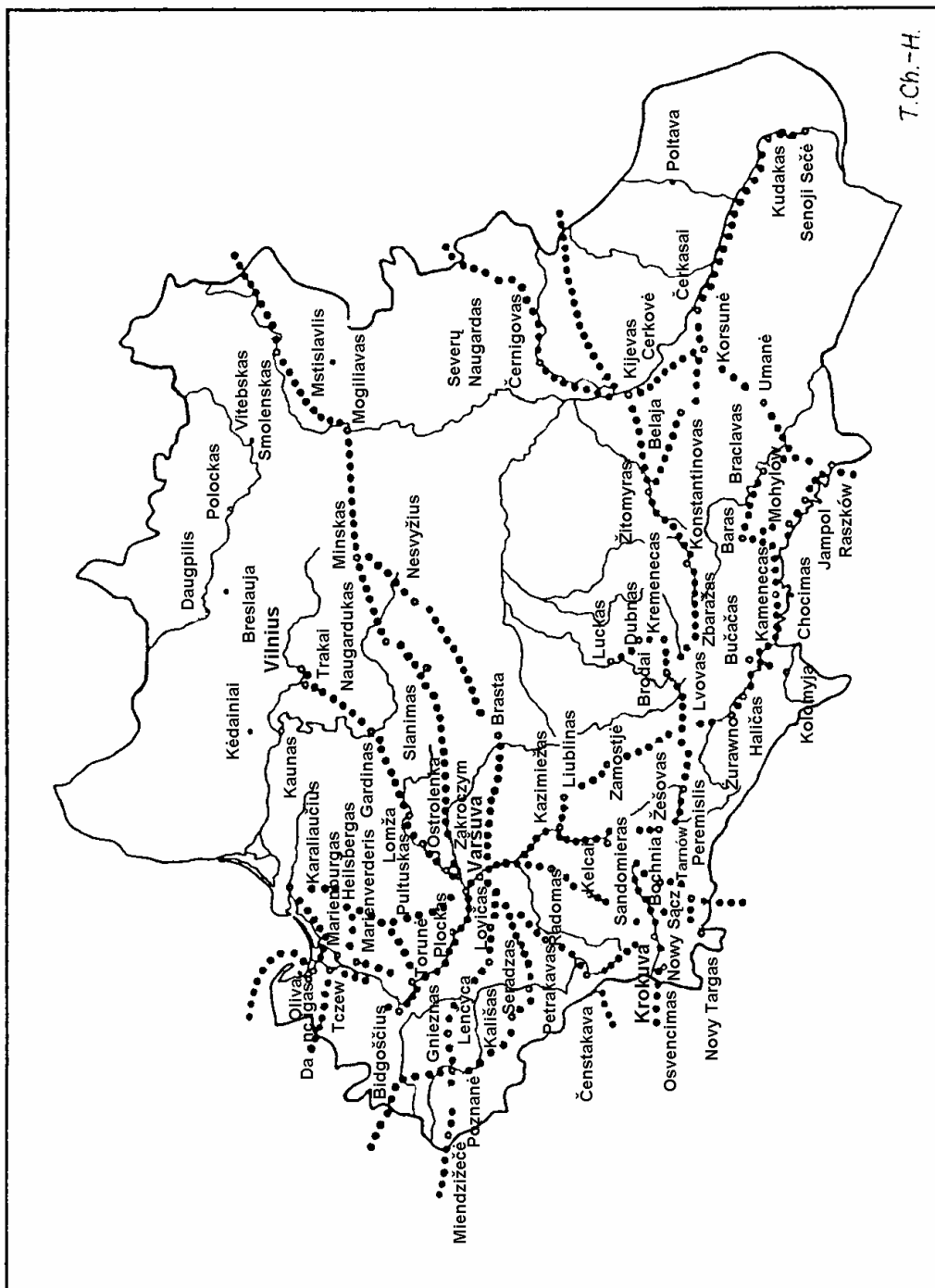

Iliustracija nr. 4

Meška, maitinanti žmogaus vaiką.

XVII a. antrojoje pusėje prancūziškoje ir itališkoje literatūroje buvo tvirtinama, jog Lietuvoje meškos augina žmonių vaikus. Šis paveikslas buvo viena iš nedaugelio su Lietuva susijusių iliustracijų.

Paimta iš B. O'Connor, *The History of Poland in Several Letters to Persons of Quality*, London 1698, 342.

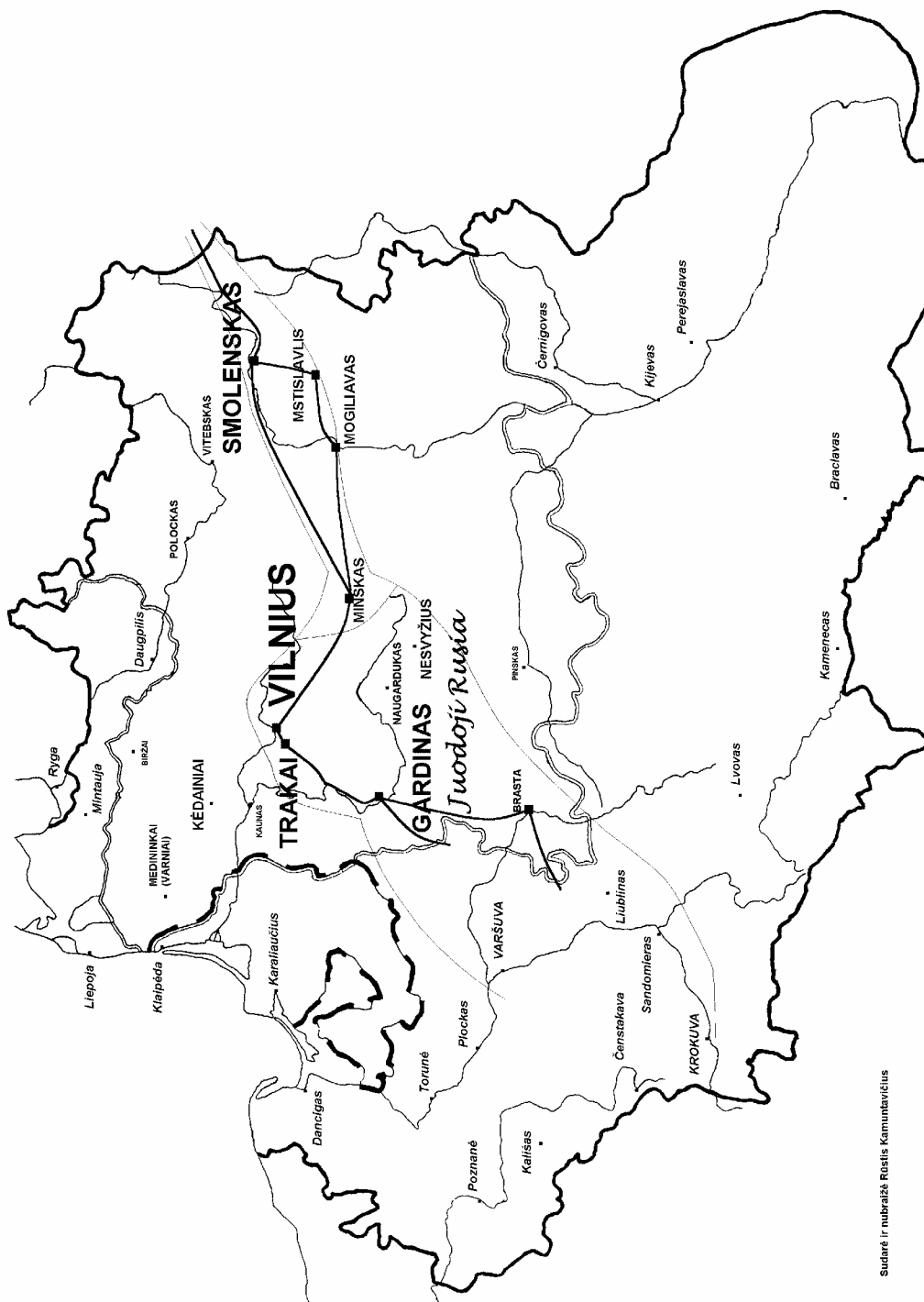

Ilustracija nr. 5

Užsieniečių naudoti keliai Abiejų Tautų Respublikoje XVII a.

Matyti, jog per Lietuvą keliauta daug mažiau nei per Lenkiją. Žemaitija apskritai užsieniečių lankoma nebuvo. Visais atvejais į LDK teritoriją būdavo įvažiuojama iš Lenkijos, keliaujant iš politinio valstybės centro- Varšuvos.

Pagal T. Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII wieku w oczach cudzoziemców*, Warszawa 1994, 280.

Sudarė ir nubraiėė Rėstis Kamuntaviėius

Ииustracija nr. 6

Daėniausiai XVI-XVII a. italų ir prancūėų naudoti LDK keliai ir apraėinėjami miestai.

- **Keliavimas LDK teritorijoje.** Absoliuti dauguma italų ir prancūėų, atvykdavusių į LDK, lankydavosi, keliaudavo ir apsistodavo užtuėuotoje teritorijoje. Kuo spalva tamsesnė - tuo intensyviau lankytasi. Nurodyti pagrindiniai keliai.
- **LDK miestų apraėymai.** LDK miestų pavadinimųė šrifto dydis priklauso nuo jų apraėymų daėnumo ir išsamumo italų ir prancūėų autorių Lietuvos apraėymuose.

Pagal R. Kamuntaviėiaus tyrimų rezultatus ir žemėlapius: "Rzeczpospolita w dobie wzrostu wplywów magnaterii (1586-1648)," *Atlas historyczny Polski*, Warszawa 1989, 24-25; "Белоруссия в середине XVI века. Структура феодальной земельной собственности," *Белорусская Советская Социалистическая Республика*, Минск 1978, 88-89.

SUMMARY

Image of Lithuania in French and Italian Literature Through the 16th and the 17th Centuries

The dissertation discusses stereotypes of Lithuanian cultural and political life in French and Italian literature through the 16th and the 17th centuries. The sources of the investigation are relations and correspondence of diplomats, papal nuncios and ambassadors, as well as, other descriptions and references of Lithuania in memoirs and travel literature.

The topic has not been investigated. Italian and French sources on the history of the Grand duchy are almost unknown in Lithuania. Foreign historians, French, Italians and especially Poles, have been working intensively on the western descriptions of Poland-Lithuania and produced many publications. All of them, however, regarded Lithuania as a part of Poland and have not paid attention to its unique political and cultural life. As a result, specific Lithuanian image and related stereotypes have not been studied by any of these nations.

Early modern French and Italian literature was chosen because of several reasons. Firstly, these nations had not been direct neighbors of the Grand duchy and their viewpoint was less neutral and concerned compared to that of Russians, Germans or Poles. Secondly, through the 16th and the 17th centuries cultural and political contacts between Lithuanians on one side and French and Italians on the other side were the most intensive compared to any other period. It is calculated that Italian and French diplomats, ambassadors, nuncios and military men were producing correspondence that referred to Lithuania and were publishing descriptions of this country much more intensively than all other nations put together in this period. Through the 18th and later centuries, Lithuania disappeared from the sight of French and Italians and was forgotten by these nations. Today, they know much less about the contemporary Lithuania compared to their early modern ancestors.

It is important to study image of Lithuania in Italian and French literature because of several reasons. Firstly, image and stereotypes that circulate in foreign countries significantly affect our own identity. For example, the stereotype of the cultural backwardness of Lithuania shapes and sometimes corrects our own self-identification. Therefore, secondly, the analyze of the birth, change and circulation of this and other stereotypes could help understand our place in Europe, as well as, provide with a possibility to change our image towards more favorable perspective.

The first part of the dissertation discusses travel conditions in Lithuania and their influence on the image of Lithuania. Roads and travel infrastructure of the Grand duchy were regarded as inferior to those in Western European countries. There were no inns, the roads were awful and the distances great. Moreover, there was nothing interesting for the Europeans to look at in Lithuania because of its comparably poor cultural life. The result was obvious, Italians and French traveled to Lithuania only when they badly needed it. Most of the French and Italians traveled to Lithuania accompanying the King of Poland during his voyages to Vilnius or Grodno. Consequently, these two political centers of Lithuania and the road connecting them became the best known and the most frequently described. Vilnius was treated as “the most beautiful city in the North,” because of many Baroque churches built through the 17th century. Also, it was regarded as a new Babylon, because of many nations that lived there, and as a very green city, as a result of many trees and free spaces left among the buildings. Most of these stereotypes were taken from the 16th century

German and Polish descriptions of Lithuania. Grodno was regarded as the second capital of Lithuania, especially from the second half of the 17th century. Some of the authors described it as a beautiful city; other treated it as an awful one. All other cities of the Grand duchy that were far from the road Grodno-Vilnius used to be mentioned only occasional and very briefly. For example, a very important economic center Kaunas was almost unknown for the European public.

The second chapter of the dissertation discusses political stereotypes of Lithuania especially those related to its status in the Commonwealth. Through the 16th and the 17th centuries, the Grand duchy was regarded either as a sovereign political unit, as an integral territory of Poland or as a country semi-independent from Poland. All of these three stereotypes of Lithuanian status coexisted with each other through the whole period. It can be observed, however, that at the second half of the 17th century, Lithuania was regarded by the Italians and the French as being much more independent from Poland than in any previous period. This was in spite of the fact that legal Lithuanian status in the Commonwealth had not changed since 1569. Maybe, this was influenced by the growing separatism of Lithuanian magnates, as well as, numerous political crises in the middle of the century that weakened the central power.

Another block of political stereotypes are related to the unions of Poland and Lithuania. During the 16th century, Italian and French authors of the first descriptions of this country copied from German and Polish authors the idea that Lithuania was joined to Poland in the times of Jogaila. This stereotype has been repeated up till today in many books on the history of the Commonwealth. Its important feature is ignorance of the Lublin union and other unions between the two nations. There also existed at the same time another stereotype. It claimed Lithuania being joined to Poland by the union of Melnik in 1501. This stereotype also ignored Lublin union, and was especially widespread in the contemporary French literature.

The last part of the dissertation discusses stereotypes of the cultural life in Lithuania. Through the early modern period, Poland was regarded by the Europeans not only as a political but also as a cultural center of the Commonwealth. As a result, Lithuanians were treated as an inferior nation being on the edge of Polish cultural influence. When writing about their culture and customs, Italians and French used to compare them to Poles and called them less cultivated, less politically literate and worse organized. The only exception was given to the nobility and magnates. Especially the latter were treated as outstanding personalities and very helpful towards foreigners. Maybe this was caused by the assimilation of the highest strata of Lithuanians and their resemblance to the Polish nobility.

There was a possibility for the Italians and the French to communicate with the Lithuanian nobility or magnates during their voyages to the Grand duchy or even in Warsaw that was frequently visited by Lithuanians because of political reasons. In contrast, there were almost no contacts with the common people of Lithuania. This was very favorable for the spread of the most strangest and incredible stereotypes. Through the whole period, most of the texts claimed Lithuanian wives having a possibility to keep legal lovers. The reader was being persuaded that their husbands were allowing such love affairs. This stereotype was spread by A. S. Piccolomini (later pope Pius II) at the beginning of the 15th century, and reached its peak of popularity in European literature in the 17th century.

Though there were much more Italians and French in the 17th century who visited Lithuania than in the previous period, and in spite of the fact that the number of texts on this country has considerably increased, the stereotypes of its cultural life

changed little. The authors preferred copying existing clichés from the texts of their predecessors than expressing their own thoughts. This resulted in repeating stereotypes of the culturally backward country that existed in the shadow of Polish cultural dominance. There were much more changes in the image of Lithuanian political life. Numerous wars and political crisis that happened in mid-17th century appeared to be of a great interest for the western Europeans. They started to show much more interest and to write much more texts on the region. This resulted in a more thorough investigation of Lithuanian political status in the Commonwealth. The Italians and the French discovered its outstanding rights as of a member of the Commonwealth, separate armies, state officials, money, jurisdiction, as well as, political nation having its own ambitions was discovered. At the second half of the 17th century, all that contributed in creating an image of Lithuania as a self-controlling, a sovereign and different from Poland country. That appeared interesting for the Europeans and they got more and more interested in this country. The collapse of the Commonwealth in the 18th century ruined this advancement of the Grand duchy into Europe, and since then Lithuania ceased to exist in the minds of Italians and French.

R. Kamuntavičiaus publikacijos disertacijos tema:

1. A litván kultúra a francia utazók szemében a 17. század második felében. *Világtörténet, ősz-tél (1998)* (Lietuvos kultūra prancūzų keliautojų akimis XVII a. antrojoje pusėje (vengrų kalba). *Pasaulio istorija* (Vengrijos mokslų akademijos Istorijos instituto periodinis leidinys), *ruduo-žiema (1998)*, 36-48.
2. Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth Century, *Lithuanian Historical Studies* (Istorijos instituto leidinys), 3 (1998), 27-48.
3. Prancūziška kultūra Jono Sobieskio dvare (1674-1696). *Darbai ir dienos* (VDU mokslinis leidinys), 11(20) (1999), 7-36.
4. XVI-XVII a. Lietuva itališkuose šaltiniuose ir istoriografijoje, *Istorija* (Vilniaus Pedagoginio universiteto leidinys), 49-50 (2001), 88-97.